

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN

68. SAYI (ARALIK) 2019

Ankara, 2019

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2019, Sayı/Issue: 68 (Aralık)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına

On behalf of Turkish Language Institution

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzman / Specialist

İrem Işıl ALTUN

İngilizce Danışmanı

English Language Consultant

Uzman / Specialist

Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Tasarım

Designed by Dilek ŞERBETÇİ

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı

Atatürk Bulvarı 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 78

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdk.gov.tr>

E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr

tday.belleten@gmail.com

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications

2019 / 1: 1307

Baskı Print Run

Çağhan Ofset Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti

İvedik Organize Sanayi Bölgesi

1341. Cadde 1518. Sokak

Matbaacılar Sitesi İş Merkezi F Girişi, 2/15

TR 06378 Yenimahalle, Ankara

Basımevi Sorumlu Müdürü

Executive Manager of Publication House

Coşkun BAYRAM

Telefon/Phone: +90 (312) 397 71 83

Baskı Yeri ve Tarihi Place and Date of Issue

Ankara, 2019 Aralık

Bu yayının baskı işlemleri 14/06/2019 tarihinde tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı BELLETEN*, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.

Yazı Kurulu

Editorial Board

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Başkan)

Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Osman MERT

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Bilal YÜCEL

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Bu sayının hakemleri

Referees of this issue

Prof. Dr. Ali AKAR

Prof. Dr. Alimcan İNAYET

Prof. Dr. Aysun SUNGURHAN

Prof. Dr. H. İbrahim ŞAHİN

Prof. Dr. Hasan KAVRUK

Prof. Dr. Hatice ŞAHİN

Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN

Prof. Dr. Mehtap ERDOĞAN TAŞ

Prof. Dr. Muhtin ELİAÇIK

Prof. Dr. Önder ÇAĞIRAN

Prof. Dr. Serhan Alkan İSPİRLİ

Prof. Dr. Serkan ŞEN

Doç. Dr. Deniz MELANLIOĞLU

Doç. Dr. Duygu UÇGUN

Doç. Dr. Engin ÇETİN

Doç. Dr. Gülay DURMAZ

Doç. Dr. Hacer TOKYÜREK

Dr. Öğr. Üyesi Mağfiret YUNUSOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi Nimet KARA KÜTÜKÇÜ

Dr. Öğr. Üyesi Serkan ÇAKMAK

Yayın Danışma Kurulu

Board of Editorial Advisor

Ord. Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV (Türkmenistan)

Prof. Dr. Aleksandr TŞOI (Polonya)

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü)

Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü)

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü)

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü)

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü)

Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ (Azerbaycan)

Prof. Dr. Kasımcan SADIKOV (Özbekistan)

Prof. Dr. Magripa ESKEEVA (Kazakistan)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü)

Prof. Dr. Sırtbay MUSAEV (Kırgızistan)

Prof. Dr. Viktor GAZEV (Rusya Federasyonu)

Doç. Dr. Éva CSAKI (Macaristan)

Yurt Dışı Temsilciler

Representative of Foreign Country

Prof. Dr. Dmitri D. VASILYEV (Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan)

Prof. Dr. İrfan MORİNA (Kosova)

Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya)

Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)

İçindekiler

Editörün Sunuşu	5
Mağfiret KEMAL YUNUSOĞLU	7
<i>Moğol döneminde çeviri ve Uygur mütercimler</i> Translation and Uyghur interpreters in Mongol dynasty (DOI: 10.32925/tday.2019.28)	
İhsan Sabri ÇEBİ	23
<i>Ahmed-i Dât'nin Kitâbü't-ta'bir Tercümesi</i> The Translation of Kitabu't-ta'bir by Ahmed-i Dai (DOI: 10.32925/tday.2019.29)	
Walter G. ANDREWS - Ayşe DALYAN	49
<i>İki farklı Latifi tezkiresi ve nüshaları</i> Two different Latifi tezkeres and copies (DOI: 10.32925/tday.2019.30)	
Seda UYSAL BOZASLAN	69
<i>Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed'e nispet edilen bir tıp manzumesi hakkında: Manzûme ya da Manzûme fi ilmi't-tıb</i> On a medical poem attributed to Garseddin-zade Şemseddin Muhammed: Manzume or Manzume fi ilmi't-tıb (DOI: 10.32925/tday.2019.31)	
Yağız YALÇINKAYA	113
<i>XIX. asır Kerkük şuarasından Seyyid Şükrî ve Dîvân'ı</i> Seyyid Şükrî from the XIX th century Kirkuk poets and his Dîvân (DOI: 10.32925/tday.2019.32)	
Mehmet Ömer KAZANCI	157
<i>Irak-Bağdat El Yazmaları Millî Merkezinde Arap harfli Türkçe divanlar kataloğu</i> A catalog of Turkish divans written in arabic letters in Iraq- Baghdad National Center of Manuscripts (DOI: 10.32925/tday.2019.33)	

Raile ABDULVAHİT KAŞGARLI	181
<i>Dil ilişkisi bağlamında Teyipcan Eliyev'in şiirlerindeki Çince alıntılar</i>	
Chinese borrowings in the poems of Teyipcan Eliyev in terms of language relation	
(DOI: 10.32925/tday.2019.34)	
İdris Nebi UYSAL – Hasan COŞKUN	205
<i>Renge bağlı yer adları: Karaman/Sarıveliler örneği</i>	
Place names based on color: Karaman / Sarıveliler sample	
(DOI: 10.32925/tday.2019.35)	
Fatih DOĞRU	227
<i>Türkçede konuşma anında kendini düzeltme</i>	
Self-repair in spontaneous speech in Turkish	
(DOI: 10.32925/tday.2019.36)	

Değerli Okuyucular,

Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten'in 2019 / Aralık sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*'in Yazı Kurulu olarak 2019 yılının dergimiz açısından son derece başarılı bir yıl olduğunu da belirtmek isteriz.

Hatırlanacağı üzere dergimizde son bir yıl içinde ULAKBİM TR Dizin ve APA 6 ölçütleri dikkate alınarak önemli değişiklikler ve uygulamalar gerçekleştirildi. Söz konusu değişiklikler ve uygulamalar sayesinde dergimiz MLA, ERIHPLUS, MIAR, BRILL ONLINE, CITEFACTOR, SOBIAD dizinlerinde taranmaya başladı. ULAKBİM TR Dizin, SCOPUS, SSCI, AHCI, ESCI, DOAJ dizinlerine de başvuruları yapılan dergimizin 2020 yılı içerisinde bu gruplar tarafından da taranmaya başlanmasının önünde artık hiçbir engel kalmadı.

Değerli Okuyucular,

Dergimizin bu sayısında dilimizin ve edebiyatımızın farklı dönemlerine ait eserleri ve bu eserlerle ilgili önemli hususları konu alan 9 araştırma ve inceleme makalesi bulunmaktadır: “Moğol döneminde çeviri ve Uygur mütercimler” (Mağfîret KEMAL YUNUSOĞLU), “Ahmed-i Dâî'nin Kitâbü't-ta'bir Tercümesi” (İhsan Sabri ÇEBİ), “İki farklı Latifi tezkiresi ve nüshaları” (Walter G. ANDREWS - Ayşe DALYAN), “Garseddinzade Şemseddin Muhammed'e nispet edilen bir tıp manzumesi hakkında: Manzûme ya da Manzûme fî İlmi't-tıb” (Seda UYSAL BOZASLAN), “XIX. asır Kerkük şuarasından Seyyid Şükrî ve Dîvân'ı” (Yağız YALÇINKAYA), “Irak - Bağdat El Yazmaları Millî Merkezinde Arap harfli Türkçe divanlar kataloğu” (Mehmet Ömer KAZANCI), “Dil ilişkisi bağlamında Teyipcan Eliyev'in şiirlerindeki Çince alıntılar” (Raile ABDULVAHİT KAŞGARLI), “Renge bağlı yer adları: Karaman / Sarıveliler örneği” (İdris Nebi UYSAL - Hasan COŞKUN), “Türkçede konuşma anında kendini düzeltme” (Fatih DOĞRU) başlıklarını taşıyan makalelerin her biri özgün olup alanlarına katkı sağlayacak niteliktedir.

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim insanlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumunun yetkililerine teşekkür eder; makalelerin ilgililerine yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

MOĞOL DÖNEMİNDE ÇEVİRİ VE UYGUR MÜTERCİMLER*

Mağfired KEMAL YUNUSOĞLU

Özet

Moğol devleti, Çin tarihinde pek çok farklı ulusu tek devlet çatısı altında toplayan, bugünkü Çin sınırlarının şekillenmesine ön ayak olan büyük bir devlettir. Bozkırda ortaya çıkıp yüzlerce yıllık yerleşik kültüre sahip ülkelere hükmetmek kolay değildi. Bu yüzden devletin kuruluşundan itibaren etkili devlet politikası oluşturulmuş, devlet yönetiminde ve toplumun kültürel açıdan güçlenmesinde birtakım tedbirler uygulanmıştır. Bu süreç içerisinde Uygurlar her alanda çok çalışmış, büyük hizmetler göstermiştir. Yapılan katkılar Moğollar için bir yazı icat etmeyle başlayıp Moğol devletinin üst tabaka zümresine okuma-yazma öğretme, devlet yönetiminde bilgi kaynağını oluşturma, devletin gelişmesinde gerekli olan eserleri tercüme etme ve en önemlisi kalıcı kültürel miras üretmeye kadar gitmiştir.

Bu yazıda, Moğol dönemindeki çeviri kurumları ve faaliyetleri ile Uygurca, Çince, Tibetçe, Sanskritçe ve diğer dillerden Moğolcaya eserler çeviren Uygur mütercimler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: Moğol dönemi, tercüme, çeviri, Uygur mütercimler.

TRANSLATION AND UYGHUR INTERPRETERS IN MONGOL DYNASTY

Abstract

The Mongol Dynasty is an empire that has shaped the borders of today's China and also united many different nations living within in the area. It was not an easy task for a nation originating from the steppes

* Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mgkema18@yahoo.com, ORCID:0000-0002-9226-8930.

to rule these nations with a built-in culture that has been cultivating for hundreds of years. That is why Mongolians established an effective state policy from the start and a number of measures have been implemented in the administration of the state and the cultural strengthening of the society. Uighurs within the ranks of the Mongolian Government have worked hard during this process, starting with inventing a writing language for them. Uighurs taught reading and writing to high rank government officials, created the source of knowledge in state administrations, translated the works and documents necessary for the dynasty and, most importantly, produced the groundwork to make the cultural heritage of Mongolians permanent.

This work will focus on translation activities during the Mongolian period and Uighur translators and their certain works including translating from Uighur, Tibetan, Sanskrit, Chinese and more, texts to Mongolian.

Keywords: Mongol Dynasty, Mongol Empire, translation, interpreting, Uygur interpreters.

Giriş

Moğol dönemi (1206-1368) etkisi altına aldığı toprakların geniş olması dolayısıyla farklı pek çok halkın kültür unsurlarının tek bir yönetim altında birleştiği, bu kültürler arasında ciddi etkileşimlerin olduğu çok renkli bir dönemdir. Bu döneme, Moğolların kendi tarihi ve kültürü açısından, özellikle, Moğol ulusunun yazılı tarihinin meydana getirilmesi açısından çağ atlatan bir dönem denilebilir.

1211’de Barçuk Art Tekin’in Cengiz’in hâkimiyetine tabi olması ve Cengiz Han tarafından “5. Oğul” olarak ilan edilmesi olayından önce, yani 1204 yılında Moğollara Uygur yazısını öğretmeye başlayan Tata Tunga (Tatar Tunga) çoktan Moğolların hizmetine girmiş, kültürel kalkınmanın temelini atmıştı.¹ İdikut Uygur Devleti’nin Moğollara tabi olmasıyla Uygurlar, Moğol saraylarında, orduda, memuriyette, iktisadi ve kültürel alanlarda çeşitli görevlerde bulundular. Cengiz Han’ın Uygurlara güvenmesi ve onları üst düzey görevlere getirmesi, Uygur kültürünün bozkırdaki en eski okur-yazar kültürlerinden biri olduğu gerçeğinden kaynaklanmış ve bu kültür Moğollar ile diğer göçebe

¹ 1209 yılında İdikut Uygur Devleti hükümdarı Barçuk Art Tekin, gitgide zulmünü artıran Kıtan Hanlığı hâkimiyetine karşı çıkarak Koçu’daki Karahıtay (Kıtan) memurunu öldürdü. 1210 yılında Cengiz Han Barçuk Art Tekin’e bir grup elçi gönderdi. Buna karşılık Barçuk Art Tekin de kendi elçilerini Cengiz’in huzuruna yolladı. 1211’de Cengiz Han ile Barçuk Art Tekin Kurulun deryası kıyısında görüştü. Barçuk Art Tekin Moğollara tabi olduğunu bildirdi, Cengiz Han onu 5. oğlu olarak ilan etti ve kızı Altan Bike’yle evlendireceğini açıkladı. Ayrıntılar için bk. Baytur ve Sıddık (1991, s.763-764); Brose (2002, s. 249-250); *Yüan Tarihi: Barçuk Art Tekin; Yüan Tarihi: Tata Tungga* (124. cilt).

bozkır halkı nezdinde Çin kültürü kadar değerli olmuştu (Brose, 2002, s. 251). Nitekim, Moğol devletinin imparatorluğa dönüşmesinde, 1271 yılında Yüan sülalesi devletinin kurulmasında, Uygur üst düzey askerî komutanların, siyasetçilerin, bilim adamlarının, ekonomistlerin, hukukçuların çok büyük katkıları olmuştur.²

Moğol döneminde hem devlet yönetiminde hem kültürel alanda görülen gelişmeler tercüme hizmetleriyle yakından ilişkilidir. Bu dönemde, tercüme faaliyetleri belirli sistematığe kavuşturulmuştur. Özellikle Moğolların eski Uygur yazısını kendi yazıları olarak belirleyip yazı dilini geliştirmeye başlamasından sonra, farklı alanlarda farklı dillerdeki pek çok kaynak kitabı kendi dillerine tercüme ettirmişlerdir. Bu süreç içerisinde Moğol devletinin her alanında olduğu gibi Uygur bilginler tercüme işlerinde ve tercüman yetiştirmede de aktif görev almışlardır.

1. Tercüme İhtiyacın Doğması

Moğol devletinin ilk yıllarından itibaren, göçebe kültürle yerleşik kültür arasında çatışma başlamış, bu sorunu çözerek devlet idaresini sağlamlaştırmak için yerleşik kültürün tecrübelerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Bu yüzden tercüme işlerine devletin kurulduğu ilk yıllardan beri ihtiyaç duyulmuştur. Kısaca, dönemin tercüme faaliyetlerinin geliştirilmesi ve sistemleştirilmesinde aşağıdaki birkaç nedenin olduğu düşünülebilir:

1) İmparatorluk sınırları içerisindeki çok kültürlülüğün meydana getirdiği çok dillilik ilk ve en temel sebeplerden biridir. Örneğin, hükümdarın emir ve buyruklarının farklı dillerdeki bütün halka ulaştırılması konusu çeviriyi gerekli kılmıştır.

2) Özellikle, Pekin'in Daidu (Hanbalık) olarak belirlenip başkent yapılması, devletin adının 1271 yılında, *Yüan* (ilk, başlangıç; ilke) olarak değiştirilip devlet düzeninin Çin geleneklerine göre tanzim edilmeye çalışılması bu topraklarda eskiden var olan hâkim kültürün devlet yönetimindeki tecrübe birikiminden istifade etmeyi gündeme getirmiştir.

3) Dil, edebiyat, din-inanç, felsefe, hukuk, ekonomi vb. alanlarındaki gelişmelere ve düzenlemelere temel olacak, yön verecek kaynaklara ihtiyaç duyulmuştur.

² Çin'deki en güçlü muhaliflerden Güney Sung Devleti'ni yok etmek için Möngke Kağan'ın düzenlediği seferde ordunun en güçlü kumandan ve birlikleri gönderilmiş olup bunların içinde Tölişgen, Tikeci, Tamga Ayğuç gibi meşhur Uygur komutanlar bulunuyordu (*Yüan Sülalesi Tarihi*: 154. cilt; Baytur ve Sıddık, 1991, s. 610-11). Cengiz Han, Uygur komutanları ve orduları için: "Çok disiplinli, eşsiz bir birlik olarak bize katkıları çok büyük olmuştur." der, bk. Baytur ve Sıddık (1991, s. 606). Daha fazla bilgi için bk. *Yüan Tarihi: Barçuk Art Tekin; Yüan Tarihi: Beiguanzhi; Yeni Yüan Tarihi (Xin Yüanshi)*: 29. cilt, *Shizubiao*.

Yukarıdaki sebepler Moğol dönemindeki tercüme faaliyetlerinin devletin himayesinde gerçekleştirilmesinde, hatta devletin en önemli politikası hâline getirilmesinde etkili olmuştur. Devlet tarafından çeviri kurumları kurulmuş, yayın organları tesis edilmiş, aynı zamanda çok sayıda mütercim ve tercüman yetiştirilmiştir.

2. Moğol Döneminde Tercüme Kurulları

Hızlı gelişen fakat yazılı kültür birikimine sahip olmayan bir milletin kısa süre içinde okuma-yazmayı öğrenmesi; tarih yazıcılığına başlaması; devlet yönetiminde güçlenmesi; siyaset, din, dil, edebiyat, felsefe gibi önemli alanlarda büyük atılımlar gerçekleştirmesi kolay değil elbette. Bu, kısa sürede köklü kurumların kurulup okullaşmanın yaygınlaştırılması, kuralların belirlenip uzun vadede planlı, disiplinli bir biçimde insan gücü yetiştirilmesiyle ancak mümkün olabilirdi. Cengiz Han'dan başlayarak Moğol hükümdarları akıllıca politikalar izlemiş, konuyla ilgili birtakım tedbirler uygulayarak yetkin ve kalıcı devlet kurumları tesis etmişlerdir. Bunların başında, bu dönemde kurulan tercüme kuruluşları gelmektedir.

2.1. Moğol Hanlinyüan

Moğol Milli Akademisi (蒙古翰林院 *menggu hanlinyüan*) olarak bilinen bu kurul, esasında üst düzey bilge hocaları barındıran ve bir üniversite düzeyinde eğitim vererek öğrenci yetiştiren, saraya bağlı bir millî kuruluştur. Burada yapılan eğitimde, meydana getirilen çeviri veya telif eserlerde kullanılan dil Moğolca, resmî yazı ise Uygur yazısı temelinde oluşturulan Moğol yazısı olarak belirlenmiştir. *Hanlinyüan* ayrıca diplomatik ilişkilerde danışmanlık ve çeviri görevleri de üstlenmiştir.³ Kubilay Han'ın ilk saltanat yılında adı *Hanlin jianguo shiyüan* olarak değiştirilmiş ve bu yerde, devlet tarafından belirlenen önemli kitaplar yeni Moğol yazısıyla⁴ tercüme edilerek devletin idaresi ve toplumun kültürel ihtiyaçlarını karşılayan daha çok kaynak eser meydana getirilmiştir. Öte yandan, mütercimler kendi ana dillerinden Moğolca ve diğer dillere çeviri yapmakla birlikte, diğer dillerden de kendi ana dillerine çeviri yapmışlardır. Burada çalışanların hemen hepsinin çok dilli aydınlar olduğu ilgili kaynaklarda kaydedilmektedir (Razak, 1991, s. 166).

³ Bu kurumun Çin kültür tarihindeki yeri ve ayrıntılar için bk. *Ci-hai*, 1989, s. 2240c.

⁴ Bilindiği gibi Moğollar aslında Şamandırlar. Kubilay Han 1260 yılında Budizmi benimsemiş, Budist olduktan sonra Tibet'teki meşhur Lama Basba (Pagspa) Hocayı sarayına getirtip ona Moğollar için bir yazı icat etmesini istemiştir (*Yuan Tarihi*; d'Ohsson 2008, s.231). Yeni Moğol Yazısı, 1269 yılında Kubilay Han'ın emriyle Tibet Laması Basba'nın Tibet alfabesine göre oluşturduğu yeni bir yazıdır. Ancak bu yazı Moğolcanın ses yapısını ifade etmede uygun olmadığından ve öğrenilmesi zor olduğundan uzun ömürlü olamamıştır. Moğol yazı dilinin tarihi ve gelişme evreleri hakkındaki tartışmalar ve çalışmalarla ilgili ayrıntılar için bk. Ersoy, 2007, s. 393-403.

2.2. Guozijian

Guozijian (国子监 “devlet akademisi”), geleneksel Çin’deki tüm eğitim kurumları için en yüksek idari birim olarak görev yapan, Çin tarihinde bilinen en eski eğitim kurumlarından biridir.⁵ Bu kurul, kurulduğundan itibaren saray ve saray çevresindeki üst tabaka ailelerin çocuklarının eğitim gördüğü, devlete memur ve bilim insanı yetiştiren en önemli eğitim kurumu statüsündedir (Kolektif, 1989, s. 312_{2,3}). Moğollar bu okuldan yararlanmış ve bu okul temelinde 1289 yılında Moğol Akademisi (蒙古国子监 *menggu guozijian*), 1314 yılında Uygur Akademisi (回回国子监 *huihui guozijian*) gibi şubeleri açmıştır.⁶

2.3. Neibafuzaixiang

Neibafuzaixiang (内八府宰相-sekiz vezirlik saray kabini ?) bu büro aslında sekiz memurdan oluşmaktadır. Çalışanları genelde kağanın en yakın akrabaları veya onların çocukları arasından seçilirdi. Kurul, *Moğol Millî Akademisi* (Hanlinyüan) ile birlikte çeviri yapar, yazı yazar ve düzeltme/editörlük gibi görevleri yerine getirir, ikinci derece maaş ve hediye alırlardı. Kaynaklarda, bu görevin vezirlikle bir ilgisinin olmadığı ancak devlet memurlarının makam ve rütbelerinin çok yüksek olduğunu belirtmede bir devlet geleneği hâline gelen “vezir (bakan)” ifadesinin bu kurul için de kullanıldığı ifade edilir.⁷ Bazı araştırmacılar, bu kurulda çalışan memurlara “vezir” denilmesinin sebebinin, onların ülke dışından veya ülkenin farklı yerlerinden gelen elçi veya misafirleri kağanı temsilen karşıladıklarından veya kağanla gelen elçi arasında gerçekleşen üst düzey ikili görüşmelerde eş zamanlı çeviri yapan memurlar olmasından kaynaklandığını öne sürerler (Razak, 1996, s. 66).

2.4. Yarlıkçı/Yaraguçı

Yarlıkçı Kurulu olarak bilinen bu kurum Cengiz Han döneminde kurulmuş olup hanın buyruk ve yarlık (emirleri) ile ilgili konulardaki çeviri işlerini yapmıştır. Kubilay Han döneminde geliştirilerek hukuk alanındaki metinlerin tercümesine ağırlık verilmiş, çalışanları 31 kişiden 41 kişiye çıkarılmıştır. Bu kurulda çalışanların da kendi alanında yetişmiş bilge kişilerden olduğuyla ilgili bilgiler kaynaklarda bulunmaktadır. Örneğin, *Yüan Tarihi: Sadula Bö-*

⁵ *Guozijian* ilk Jin (Cin) devleti (265-420) döneminde kurulan, Çin’deki tüm eğitim kurumları içinde en eski ve en yüksek idari birim olarak bilinmektedir. Eskiden günümüze *guozijian* ile ilgili ayrıntılı bilgiler için bk. Zhu, 1992, s. 291.

⁶ Çince 回回 (hui-hui) ifadesi çoğu zaman Farsça ve Farslar için kullanılmış ise de bu dönemdeki kaynaklarda Uygurlar için de kullanılmaktadır. Çinli araştırmacılar bu kurulu “Uygur Guozijian” olarak çevirmektedir.

⁷ Bk. *Yüan Tarihi: Baiguanzhi* Bölümü (元史:百官志)

lümü'nde, Sadula'nın birkaç dil bildiği, Cheng-zong devrinde⁸ Hanlinyüan denetiminde *yarlıkçı* bölümünde hukuk metinleri üzerinde çalıştığı ve yargı alanında, hukuk metinleri yazımında yetkin bir isim olduğu kaydedilmiştir.⁹ Moğol döneminde bunların dışında yine sadece kağan tarafından görevlendirilen, Konfüçyanizm'in temel kaynaklarını çeviren üst rütbeli mütercimlerden oluşan *Jingyanyiwenguan* (经筵译文官) ve *Uygur Tilmaçlar* (tercümanlar) *Bürosu* (回回通事), *Batı Ülke Tercümanları Bürosu* (西域译史) gibi birimler de vardır (Razak, 1996, s. 166-167).

3. Tercüman ve Mütercimler

Moğol devletinde tercümanlar sözlü (eş zamanlı çeviri yapanlar) ve yazılı çeviri yapanlar olarak ikiye ayrılmışlardır. Yazı yazarlar veya yazılı çeviri yapan mütercimlere *bitigçi* denilmişken sözlü çeviri yapanlara Moğolca *kelemeçi/kelemüci*, Uygurca *tilmaç*, Çince *tong-shi* (通事) veya *yi-ren* (译人) denilmiştir (Razak, 1996, s. 165)¹⁰. Ancak bunların da üstünde bir tercümanlar grubu vardır, o da *yarlık* olarak bilinmektedir. Bu isim veya unvan hanın özel sözlü tercümanına verilmiş olup söz konusu unvanın sahibi olan kişi diplomatik ilişkilerde de görev almaktadır (d'Ohsson, 2008, s. 231; Razak, 1996, s. 165).

Moğollarla ilgili tarihî kaynaklarda dönemin tercüman veya mütercimleriyle ilgili istatistikler kaydedilmiştir. İlgili bilgiler dönemin çeviri faaliyetlerinin durumu hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Bitigçi (din kitaplarını tercüme edenler, mütercimler)	108 kişi
Moğolca telif/tefsir eser yazarlar	34 kişi
Yazı/belge çeviricisi	204 kişi
Kelemeçi (tilmaç, tong-shi)	107 kişi
Toplam	453 kişi ¹¹

⁸ Chengzong (1294-1307), Kubilay'ın üçüncü oğlu Çinggim'in oğlu olan Temür Olcaytu'nun saltanat yılının adıdır. (bk. d'Ohsson, 2008).

⁹ Bu Kurulla ilgili ayrıntılar için bk. Yüan Tarihi: *Baiguanzhi* ve Razak (1996, s. 167). Kaynaklarda bu Kurumun adı Çince birkaç farklı imlayla yazılmaktadır: 扎尔里赤 *zhaerlich* (yargıçı ?) ve 扎鲁忽赤 *zhaluhuchi* (yarağuçı ?) gibi.

¹⁰ Sözlü tercümanın Çince karşılığı *tong-shi* sözcüğü Mançu döneminde (1644-1912) de çok yaygın kullanılmış, *tungçi* biçiminde Uygurcaya geçmiştir. 19. yy.a gelindiğinde *tungçi* Mançu hükümetinin maaşlı sözlü tercümanları ile birlikte, hükümet için çalışan diğer memurlar için de kullanılmaya başlanmış; *tungçılara* halkı soyan, zulmeden hükümet iş birlikçileri olarak bakılmış ve kelimeye olumsuz anlamlar yüklenmiştir. Günümüzde, Çağdaş Uygurcada *soraqçıdın tungçi yaman* (savcıdan tercüman yaman), çala tungçi adem öltürer (acemi tercüman âdem öldürür) (UTİL, 1999, s. 331b) gibi deyim ve atasözleri yaşamaktadır.

¹¹ Ma Z., 1984, s. 126.

Aslında bu rakamlar gerçek durumu pek yansıtmamaktadır. Moğol dönemindeki mütercimlerin bundan çok daha fazla olduğu biliniyor. Fakat yerel kurumlarda çalışan mütercimler hiçbir zaman kayda geçirilmemiştir.

Dönemle ilgili kaynaklarda, tercümanlara 18 çeşit unvan belirlendiği, genelde *bitigçi* ve *kelemeçilerin* çoğunlukta olduğu kaydedilmektedir. *Yarlık* olarak bilinen çeviri unvanına sahip olanlar, en yüksek rütbeli mütercimler olup makam ve maaş açısından *bitigçi* ve *kelemeçilere* göre çok daha avantajlı durumdaydılar. Moğol döneminde pek çok alanda olduğu gibi bu tür mütercimlerin birkaç farklı görev üstlendiği de bilinir. Mütercimlerin maaş ve ikramiyeleri unvanlarına göre belirlenmiştir. (Razak, 1996, s. 166).

4. Dönemin Uygur Mütercimleri

Bir kültürdeki çeviri faaliyetini tetikleyen ve geliştiren etken, okuyup yazabilen kesimin olmasıdır. Şehir hayatını geliştiren de okuyup yazabilen sakinlerinin olmasıdır. Uygurlar şehir hayatını ilk benimseyen Türk boylarındandır. O yüzden Türk boyları içinde en çok yazı yazan ve okuyabilen boy olarak tarih sahnesinde yerlerini aldılar. “Yazı yazma geleneğini Moğolistan bozkırlarında ufak ufak denemelerle benimsemiş olan Uygurların, bu geleneği İpek Yolu üzerindeki şehirlerde hızla geliştirdiklerini görüyoruz.” (Tekin, 2008, s. 99). Uygurlar özellikle 10. yy.dan itibaren Budist ve Mani çevresinden çok sayıda eseri kendi dillerine çevirmeye başlamışlardı. Çince, Sanskritçe, Tibetçe, Toharca ve diğer Budist kaynak dillerinden Türkçeye çevrilen bu eserlerle birlikte Şingko Şeli Tutung, Küntsün Şeli Tutung, Prajñārakşita Keşşi Ācarya gibi zamanının en yetkin bilginleri ve meşhur mütercimleri yetişmiş idi. Nitekim 13.yy.da Moğol hükümdarı Kubilay’ın kurduğu tercüme heyetinin içinde iki Uygur rahibin olduğu ve bu Uygurların; Uygurca, Çince ve Tibetçe Budist külliyatının tercüme edilip yeniden düzenlenmesinde sorumluluk üstlendiği biliniyordu (Tekin, 2008, s. 104). Moğol devleti Uygurların tercüme geleneği ve bilgi birikiminden ustaca yararlanmıştı. Araştırmaların derinleşmesiyle, Moğol devletindeki, şöhreti dillere destan çok sayıda Uygur mütercimi hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Cengiz Han döneminden başlayarak Moğol devletine yaptığı kültürel katkıları ile Uygurlar ileri düzeyde okur-yazar olduklarını bir kez daha kanıtlamıştır. Bu dönemde de çok meşhur Uygur mütercim yetişmiştir.

4.1.Anzang /Arasan (1218 ?-1296)

Kaynaklarda adı Anzang (安藏), Cayadas (扎牙答思 *zhayadası*) olarak zikredilen bu kişi Moğol dönemindeki Uygur mütercimlerin başında gelir.¹²

¹² Anzang’ın ismi kaynaklarda Anzang, Anzang Cayadas (*zhayadası*) şeklinde yazılmakta olup gerçek adının ne olduğu tespit edilememiştir, dinî unvanı olarak düşünülen *Anzang* adıyla üne kavuşmuştur.

O, farklı kaynak dillerdeki eski metinlerin tercüme edilmesinde olağanüstü yeteneğini sergilemiş; değişik konularda çok sayıda kitabı tercüme etmiştir. Moğol tarihinin resmî kaynağı olan *Yüan Tarihi* (元史 yüan-shi) adlı kitap ve döneme ait kaynaklar onun Beşbalıklı olduğunu yazmaktadır¹³. Anzang çocukluğundan itibaren Budizmin pek çok temel kitabını ezberlemiş, kendini çok yönlü bir bilge olarak geliştirmiştir. Genç yaşta Hanbalık'a (Daidu) geleerek devletin hizmetine girmiştir. Ana dili Uygurca'yı çok iyi bilmenin yanı sıra Moğolca, Çince ve Tibetçeyi de iyi bilmektedir. O yüzden Çince-Moğolca, Çince-Uygurca, Tibetçe-Çince, Tibetçe-Moğolca, Tibetçe-Uygurca çeviriler yapmıştır. Anzang bilgeliği ve tecrübesiyle sarayda saygınlık kazanan etkili şahsiyetlerden biri olup zamanındaki meşhur bilge insanlardan Karunadasa, Samihuç (? *sha-mi-hu-qi*), Chen-yi gibi önemli kişileri saraya tanıştıran, onların Moğol sarayında çalışmalarını sağlayan kişi olarak da kayıtlara geçmiştir (Wei, 1998, s. 160-161). Anzang, iki hükümdara hizmet etmiş, dönemindeki saygın, üst rütbelerden *Devlet Hocası* (*Guo-shi* "hoca, üstat, atabey") unvanına layık görülmüştür.¹⁴

Anzang, Budist kaynakları çevirme konusunda eşsiz yeteneğini sergilemiş, Tibet Budizminin en önemli kaynaklarından *Târâ-Ekaviṃśatistotra*'nın önemli kısmını Uygurcaya, Çinceye ve Moğolcaya çevirmiştir. Çince çevirisi *Shen-qiū du-mu er-shi-yi zhong li-zan-jing* adıyla çok meşhur olmuş ve *da-zang-nei-jing* (Tri-pitaka) kitabına alınmıştır. Eserin Moğolcası *Erdeni tara-yin qorin nigen Magta* adıyla bilinmektedir (Elverskog, 1997, s. 73).

Onun *Buddhāvataṃsaka-sūtra* ve *Samantabhadracaryâpra-ñidhâna* gibi eserleri Çince'den Uygurcaya çevirdiği de bilinir (Elverskog, 1997, s. 53, 62)¹⁵. Anzang'ın çevirdiği kitaplar içinde Budist din kitapları, sutralar olmakla birlikte devlet yönetimindeki en önemli kaynak kitaplar ve tıp, hukukla ilgili eserler de yer alır. Örneğin, *Divan Beyleri Risalesi: Rehavete Kapılmama* (尚书.无逸篇 *shangshu wuyipian*); *Zhenguan Yıllarındaki Önemli Siyasi Olaylar* (贞观政要 *zhenguan zhengyao*); *Nesir-nâme* (尚书 *shangshu*); *Devleti İdare Etmede Faydalı Örnekler* (资治通鉴 *zizhi tongjian*). Tıpla ilgili, *İyileşmesi*

¹³ Günümüzde bu şehrin bugünkü Uygur bölgesinin Cimisar (Çimhisar) civarı olduğu kaydedilmektedir (Metrihim, 1994, s. 112).

¹⁴ *Guo-shi* (国师) Yüan ve Ming dönemlerinde din hocalarına saygı ismi ya da devlet bilgini olarak verilen unvandır. Bu bilgelere maaş, gümüş damga gibi imtiyazlar verilmiştir. (Cihai, 1989, s. 863a).

¹⁵ Türk Budist külliyatını oluşturan eserler hakkında bilhassa UW'de geniş bibliyografya bulunmaktadır. Bunun dışında Türkçe Budist külliyatı üzerine yapılan çalışmalardan Geng (1994), Zhang (1991), Elverskog (1997), Sertkaya (1997), Ölmez (1997), Yang (1998), Barutçu Özönder (2002) gibi çalışmalar da vardır. Bu eserlerde Türkçe Budist konulu eserler türlerine göre sınıflandırılmış, kısaca tanıtılmış ve üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgiler verilmiştir.

Zor Hastalıklar (难经 *Nanjing*), *Şifalı Bitkiler* (本草 *Bencao*) gibi eserleri de Moğolcaya tercüme etmiştir. Ayrıca, onun Kubilay Han'a, devletin yönetimiyle ilgili 10 ciltlik kitap hediye ettiği de söylenir. Yaptığı hizmetlerinin karşılığı olarak "Devlet Mücevheri" (*guobao*) unvanı verilmiştir. Anzang aynı zamanda usta bir şairdir. Uygurca kaleme aldığı şiirlerinden az sayıda bir kısmı bize kadar gelebilmiştir. (Razak, 1996, s. 172-173; Yang, 1998, s. 222-223; Wei, 1998, s. 160-161). *Yeni Yüan Tarihi*'nde onunla ilgili ayrıca bir bölüm bulunmaktadır.

4.2. Karunadasa (? - 1312)

Karunadasa (迦鲁纳答思) Moğol döneminde yaşayan bir Uygur mütercim olup 1280'den 1312'ye kadar Hanlinyüan ve han sarayında tercümanlık görevinde bulunmuştur. Anzang aracılığıyla saraya geldikten sonra dönemin en büyük devlet hocası olan Tibetli Basba (Phagspa)'nın yanına Budizmi öğrenmesi için verilmiştir. Karunadasa hakkında kaynaklarda, önceleri dil bilmediği için zorlandığı ama bir yıl içinde Basba'dan hem Tibetçeyi hem Sanskritçeyi öğrenip Budist eserleri okuyup yorumlamaya başladığı, zekâsı ve yeteneği ile meşhur olduğuyula ilgili bilgiler vardır (Wei, 1998, s. 162). O; Tibetçe-Uygurca, Sanskritçe-Moğolca ve Tibetçe-Moğolca çevirileri ile bilinir. *Moğol Tarihi*, *Yeni Moğol Tarihi* adlı kitaplarda onunla ilgili bilgiler yer almaktadır. Moğol dönemindeki ilk Tibetçe eserin çevirisini onun yaptığı da ileri sürülmektedir (Atwood, 2004, s. 49).¹⁶ En önemli çevirilerinden biri *Mañjusri Nama Samgiti* adındaki Tibet Tantrik Budizmine ait eserdir. Onun, bu eseri 1302 ve 1314 yılları arasında Pekin'deki *Baitasi*¹⁷ tapınağında çevirdiği düşünülmektedir (Elverskog, 1997, s. 114).

4.3. Pratnaşiri (?-1332)

Yüan dönemindeki bilge Budist Uygur tercümanlardandır. O; Uygurca, Moğolca, Çince, Sanskritçe, Toharca ve Tibetçe bilmektedir. Moğol hükümdarının yanında eş zamanlı çeviri yaptığı da bilinir. Çok sayıda Budist sutrayı farklı kaynak dillerden çeşitli hedef dillere çevirmiştir (Razak, 1994, s. 171).

¹⁶ Uygurlarda Tibet Budizminin etkileri 13-14. yy.lara, yani Moğol İmparatorluğu dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde pek çok Tibetçe eser Uygurcaya çevrilmiştir. Uygurcaya çevrilen Tibetçe Budist konulu metinler içinde Tibet'in değişik okullarına ait metinler bulunmakla birlikte büyü ve sihir karışan metinler de Uygurcaya tercüme edilmiştir. Bu tür metinlerin yer aldığı *Dhāraṇī-sūtralardan Ming közlüg miñ eliglig iduk yarlıkançuçı köngül atlıg darni nom* gibi önemli eserler vardır. Tibet Budizmine ait Eski Türkçe literatürü için bk. Ölmez ve Uzunkaya, 2017.

¹⁷ Pekin başkent olarak yeniden yapılandırıldıktan sonra Kubilay, Moğol ve Tibet'in Budizm merkezi olması isteğiyle *Bai ta si* (Beyaz Kuleli Tapınak) adındaki tapınağı inşa etme emrini vermiştir (Atwood, 2004, s. 49). Tapınak bittikten sonra Budizm ve Lama diniyle ilgili çeviri faaliyetlerinin çoğu burada yapılmıştır.

Çince-Moğolca, Sanskritçe-Moğolca, Tibetçe-Moğolca, Tibetçe-Uygurca çeviriler yapmıştır. “*Yüan Tarihi-Shilaochuan* (释老传)” adlı kitapta onun hayatı ve tercümeleri ile ilgili bilgiler kaydedilmiştir. O şimdiki Komul (Hami) ilinin Çimhisar nahiyesinde doğmuştur. Asıl adı Çılavamidil (? Çılavamitir 只刺瓦弥的里) olup Dade’nin 6. Yılı (1302)¹⁸ Devlet Hocası (帝师 *dishi*) unvanına layık görülmüş ve gösterdiği hizmetlerden ötürü kağan tarafından gümüş damga ile onurlandırılmıştır. Daha sonraki dönemlerde çalışmalarından dolayı altın ve yeşim taşı damgalarının da sahibi olur. Ancak 1332 yılında, Anxi eyaletinin şehzadesi Yörün tarafından suikastla öldürülmüştür. Onun, hanın desteklemesiyle pek çok Sanskritçe Budist sutrayı Uygurca, Moğolca ve Tibetçeye çevirdiği bilinir. Bunların içinde Çince’den çevirdiği *Surengga-ma-sūtra*, Sanskritçeden çevirdiği *Avalokiteşvara guna karanda-yuha-sūtra* (大乘庄严宝读经), *Mahapirininirvana-sūtra*, *Prajnaparamita-sūtra*’larla birlikte yine Tibetçeden çevirdiği *Dyana-sūtra* da vardır. Moğolca adı, *Dolugan Ebugen Neretu Odun Sudur* olan eseri ise Uygurcadan Moğolcaya çevirmiştir (Wei, 1998, s. 162).

4.4. Alın Temür/ Arın Temür (?-?)

Memleketi Sulmi (Karaşehir) olan Alın Temür / Arın Temür (?) Beşbalık’a taşınmış ve burada kendini yetiştirmiştir. O; *Moğolların Gizli Tarihi*, *Büyük Yüan Hanedanlığının Kanun Yasaları*, *Büyük İlme Dair İşler* (大学衍文), gibi kitapları yazma, düzenleme gibi çalışmalara iştirak etmenin yanı sıra çok sayıda eseri tercüme etmiştir. Alın Temür *Zhenguan Yıllarındaki Önemli Siyasi Olaylar* adlı eserin çevirisinde görev almıştır. O, bu kitabın devlete faydalı bir eser olduğunu, o yüzden devletin resmî diline (Moğolcaya) çevrilmesi gerektiğini Hanlinyüan’a öneren kişidir.¹⁹ Onun dedesi Kara Yığaç Buyruk, Moğol devletinde önemli görevlerde bulunan bir bürokrattır. Alın Temür’le ilgili bilgiler *Yüan Tarihi: Kara Yığaç Buyruk* beyanında zikredilmektedir. Ayrıca *Yitiken Sudur* olarak bilinen Uygurca sutranın Alın Temür tarafından Çince’den çevrildiği bilinmektedir (Elverskog, 1997, s. 54). Daha sonra bu eser yine Alın Temür tarafından Uygurcadan Moğolcaya çevrilmiştir.

4.5. Argun Şeli (1244-1307)

Argun Şeli (啊鲁浑 萨里) Beşbalıklı Budist dilci ve siyasetçi olup sıkı Budist inancına sahip köklü bir ailede doğmuştur. Dedesi Atay Şeli meşhur Budist bilginidir. Cengiz Han döneminde sarayda görevlendirilmiştir. Babası Çitay Şeli; Budizm, hukuk, felsefe konularındaki bilgeliğiyle meşhurdur.

¹⁸ Dade (大德) Kubilay’ın oğlu Cingim’in 3.oğlu Temür’ün saltanat yıllarının (1297-1307) adıdır.

¹⁹ Bk. *Yüan Tarihi: Renzongben* bölümü. Alın Temür’ün Moğolcaya çevirdiği eserlerin ayrıntıları da bu bölümde geçmektedir.

Oğlu Çiucu da tanınmış aydınlardan olup devlet bakanlığında (lipu) çalışmıştır (Wei, 1998, s. 161-162). Onu Tibet laması Basba saraya tanıştırmıştır. 63 yaşına kadar Moğol devletinin önemli kademelerinde görev almıştır. Uygurca, Moğolca, Tibetçe ve Çince bilmektedir. Daha çok bir *kelemeçi* olduğu, devletin din, eğitim konularıyla ilgili çok ilgilenen ve çalışan bir tercüman olduğu bilinmekle birlikte, Kubilay'la devlet işleri konusunda pek çok kez sohbette bulunmuş; faydalı, önemli önerilerde bulunmuştur (Razak, 1996, s. 175-176). Onun ataları ve yaptığı hizmetlerle ilgili ayrıntılar, *Yüan Tarihi: Argun Şeli* beyanında bulunmaktadır²⁰.

4.6. Samghaśri (? -- ?)

Kaynaklarda mütercimim doğum ve ölüm yıllarıyla ilgili net bilgi bulunmuyor fakat 13-14. yy.larda yaşadığı biliniyor. Onun Tibetçeden Uygurcaya çevirdiği birkaç eseri bize kadar ulaşmıştır. Bu eserlerden biri, *Ārya-rājāvavā-daka Sūtra*'dır (Elverskog, 1997, s. 61). Bir diğer çevirisi ise Tibet Budizmine ait *Manjuśri Sādhana*, Tibetçesi, *Phags-pa'Jam-dpal-gyi-sgrup-pa'i thabs* adlı metindir. Bu metin de Uygurcaya tercüme edilmiştir (Elverskog, 1997, s. 68).

Bunlardan başka yine, Moğol dönemi ve sonrasındaki kaynaklarda Çuan Fuyen Şeli, Tangrenzu, Çeşmir (?), Körgüs, Mangvu Tekin, Punyaśri gibi Uygur mütercimlerden de bahsedilir. O dönemdeki meşhur mütercimlerden Çosgi Odsir'in Uygur olduğuna dair görüşler de vardır (Atwood, 2004, s. 336). Moğol döneminde devlet nezdinde her alanda görev alan önemli şahsiyetler üzerine daha çok araştırma yapılmalı, düşüncesindeyiz.

5. Sonuç

Moğol dönemindeki çeviri etkinliği toplumun ihtiyacı dolayısıyla değil, devletin ihtiyacı sonucu meydana gelmiştir. Devletin toplumsal, siyasal, kültürel ve ekonomik bakımdan gelişmesine hizmet etmesi amaçlanmış, bu amaç doğrultusunda bilgili ve tecrübeli kişilerin fikirlerine önem verilerek rastgele değil, önceden hedef belirlenerek ve istişare edilerek çevrilmesi gereken eserler belirlenmiştir. Mütercimler neredeyse bakanlarla aynı imtiyazlara, mührü ve güce sahip olmuşlardır. Öte yandan yüksek maaş, ikramiye ve hediyeler ile mütercimlerin yaşam standardı yükseltilmiş, böylece onların yaptığı işe odaklanmaları, daha verimli olmaları sağlanmıştır. Mütercimler de verilen görevleri titizlikle yerine getirmiş, kendi alanında başarıya ulaşmak için ve devlete yararlı olabilmek için çok çalışmışlardır.

Moğol devleti örneğinden görüyoruz ki çeviriye verilen önem; güçlü, kültürlü, büyük bir devletin düşünce yapısının şekillenmesine, devlet geleneğinin

²⁰ Ayrıca, bk. Razak, 1996; Elverskog, 1997; Yang, 1998.

oluşmasına ve ülkeyi kalkındıran önemli politikaların belirlenmesine olanak tanımıştır. Bu dönemle ilgili bir diğer önemli nokta ise şudur: Eski Uygur yazısı temelinde geliştirilen Moğol yazısı ve ortaya çıkan eserler Moğol yazı dilinin oluşması ve gelişmesi için büyük katkı sağlamıştır. Bu yazı ve oluşturulan tercüme geleneği Moğollardan sonra Çin'e hükmeden Mançulara geçmiş ve Mançu yazı dilinin oluşması için de belirleyici unsur olmuştur.

Türkler açısından bakıldığında, Moğol devletinin resmî yazısının eski Uygur yazısıyla benzerlik göstermesi Uygur alfabesinin devamlılığı açısından önem arz etmiş, Türk yazı dilinin kesintiye uğramasını önlemiştir. Uygur yazısı Cengiz'in torunlarının kurduğu Altın Orda Devleti'nde ve Kırım Hanlarında da resmî yazı olarak kullanılmış ve bu devletler ile Osmanlı Devleti arasındaki diplomatik ilişkilerde kullanılmaya devam edilmiştir. İslamiyetin yaygınlaşmasıyla Türk dünyasında Uygur yazısının yerini Arap alfabesi almış ise de Uygur alfabeli Moğol yazısı iki büyük imparatorluğun (Moğol ve Mançu) resmî yazısı olarak tarihe geçmiş, bu yazıyla kaleme alınan çok sayıda eser bırakılmıştır. Günümüzde, eski Uygur yazısı temelinde geliştirilen Moğol yazısı Moğollarda hâlâ kullanımda olan resmî yazı olarak yaşamaya devam etmektedir.

Kaynaklar

- Atwood, Ch.P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts on File.
- Barutcu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat. *Türkler Ansiklopedisi*, 3, 485-501. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Baytur, E. ve H. Sıddık (1991). *Xinjiangdiki milletlarning tarihi*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- d'Ohsson, A.C. (2008). *Moğol tarihi*. (çev.: Bahadır Apaydın), İstanbul: Nesnel Yayınları.
- Elverskog, J., (1997). *Uygur Buddhist literature*. Silk Road Studies I, Brepols: Turnhout.
- Ersoy, F. (2007). Moğol yazısının tarihi gelişimi ve Moğolların kullandıkları alfabeler. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 22 (Güz), 393-403.
- Geng Sh. (1994). Dun-huang Tujue Hui-hu wen-shu dao- lun. (Dunhuang'daki Türkçe, Uygurca metinler üzerine), *Introduction to Dunhuang Studies* Nr. 12, 91-148. Taibei: Xinwenfeng Publishing Company.
- Kasai, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Brepols: Turnhout.
- Kolektif (1989). *Ci-Hai*. Shanghai: Shanghai Cishu Chubanshe.
- Kovalevskiy, O. M. (1837). *Buddiiskaya kosmologiya*. Kazan.
- Ma Z. (1984). *Zhongguo Fanyi Jianshi* (Çin'in kısa tercüme tarihi). Beijing: Zhongguo Duiwai Fanyi Chubanshe.

- Matsui, D. (2016). Uigur Buddhist and Christian networks of the Mongol period. (çev. BAI Yudong), In: Xu Zhongwen ve Rong Xinjiang (ed.), *Marco Polo, Yangzhou and Silk Road*. 283–293. Beijing: Beijing Daxue Chubanshe 9.
- Ölmez, M. (1997). Kurzer Überblick über die Buddhistische-Übersetzungsliteratur in Alttürkisch (Eski Türkçe Budist çeviri edebiyatına kısa bir bakış), *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış: Nevin Önberk Armağanı*, (ed. M. Ölmez). 225-256. Ankara: Simurg Yayınları.
- Ölmez, M. ve U. Uzunkaya. (2017). Eski Uygurcada Tibet Budizmi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı –Belleten*, 65(1), 61-89.
- Önen, Y. (1995). Alman dilindeki muhteva iktibasları. *DTCF Dergisi*, XIII, Aralık /4. 13-44.
- Razak, M. vd. (1996). *Xi-yu Fan-yi Shi*. (ed. M. Razak), Urumçi: Xinjiang Daxue Chubanshe.
- Röhrborn, K. (1974-1994). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Lieferung 1-6. Wiesbaden. [UW]
- Sertkaya, O. F. (1997). Türkiye’de Uygur Türkçesi araştırmaları tarihine bir bakış ve eski Uygur Türkçesi üzerine Türkiye’de yapılan son çalışmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1995, 411-431.
- Tekin, Ş. (2008). Eski Türklerde tercüme faaliyetleri. *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 32/II, 99-111. (Harvard University Department of Near Eastern Languages and Civilizations Notları).
- Wei Q. vd. (1998). *Xiyü Fojiao Shi*. Urumçi: Xinjiang Meishu Chubanshe.
- Yakup, A. vd. (1999). *Uygur tilining izahliq lugeti* (qisqartılması). Urumçi: Xinjiang Helq Neşriyatı. [UTİL]
- Yang F. (1998). *Huihu zhi Fojiao*. Urumçi: Xinjiang Renmin Chubanshe.
- Zhang T. (1989). Uyghur texts preserved in China and their studies. *Xinjiang Shehui Kexue*. I, 98-105.
- Zhang T. (1991). Uyghur Buddhist texts preserved abroad and their studies. *Xiyu Yanjiu*. I, 135-142.
- Zhu R. (1992). Guozijian 國子監 (maddesi). *Zhongguo da Baike Quanshu* (Çin Büyük Ansiklopedisi), Vol. 1., Beijing/Shanghai: Zhongguo da Baike Quanshu Chubanshe.
- Zieme, P. (1992). Religion und Gesellschaft im Uigurischen Königreich von Qoco. *Abhandlungen der Rheinisch-Westfälischen Akademie der Wissenschaften* 88, 16-45. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Extended Summary

The rise of the Mongols under the leadership of Genghis Khan in the 13th century changed many things about the history of the world. As Genghis Khan marched throughout Asia, the surrounding states started to be subject to him one by one. Some states in Asia reported that they were automatically subjecting to Genghis Khan to prevent destruction. One of these automatic subjections came in the form of the Uighur Idikut Khaghanate, by the hand of Barçuk Art Tekin in 1211. As a result of this, Genghis Khan gave away his daughter in marriage with Barçuk Art Tekin the Uighur Khan and even named him as his 5th son. With this, the relationship between Mongols and Uighurs had developed into a held various positions in Mongolian palaces, in the army, in the civil service, in the economic and cultural fields. Genghis Khan's trust in the Uighurs and their placement in high-level positions stemmed from the fact that Uighur culture was one of the oldest literate cultures in the steppe, and this culture was as valuable as the Chinese culture to the Mongols and other nomadic steppe people (Brose, 2002, s. 251). As a matter of fact, Uygur senior military commanders, politicians, scientists, economists and lawyers contributed greatly to the transformation of the Mongol state into an empire and to the establishment of the Yüan dynasty in 1271.

Uighurs are one of the first Turkish people to adopt sedentary life. Therefore, they took their place on the stage of history as the most successful writer and reader tribe among Turkish peoples. The available sources on the Uighurs' tradition of writing includes the following information: Uighurs have adopted the tradition of writing in the Mongolian steppes and have developed this tradition rapidly in the cities along the Silk Road (Tekin, 2008, s. 99). We know that, early 10th century Uighurs began to translate many Buddhist and Mani works into their own language. These works have been translated from Chinese, Sanskrit, Tibetan, Tocharian and other Buddhist source languages into Uighur Turkish. Shingko Sheli Tutung, Küntsün Sheli Tutung, Prajñārakṣita Keṣhi Ācarya were the most competent scholars and famous translators of that time. As a matter of fact, it was known that there were two Uighur priests in the translation committee established by the Mongol ruler Kublai Khan in the 13th century and that these Uighurs assumed responsibility for the translation and reorganization of the Buddhist corpus of Uighur (Tekin, 2008, s. 104). The Mongolian state has always been skillfully benefited from the Uighurs' translation tradition and knowledge.

There are several reasons for the development and systematization of the translation activities in the Mongol Empire:

1) Multilingualism within the borders of the ever-expanding Empire is one of the first and most fundamental reasons. As an example, translation was necessitated for the commandments of the ruler to be understood by the people speaking in different languages.

2) Especially, Beijing being designated as Daidu (Hanbalık) and made capital, the name of the state being changed into Yüan in 1271, and the state order which had been issued to be changed slowly according to Chinese traditions, were all changes

that had the goal of benefitting from the experience of the former dominant culture in state administration of the geography.

3) There was a need for resources that would be the basis for the developments and regulations in the fields of language, literature, religion-belief, philosophy, law, economy...

The reasons above have been effective in the realization of the translation activities during the Mongolian period under the auspices of the state and even in making it the most important policy of the state. Translation institutions, publishing organs were established, and many translators and interpreters were trained by the state.

Dozens of famous Uighur translators grew up in such departments as Hanlinyüan, Guozijian, Neibafuzaixiang and Yarlikchi. Possibly the most famous of these translators is Anzang. He knew Uighur, Mongolian, Chinese and Tibetan. Anzang not only translated religious books such as Buddhist sutras, but also translated philosophical books on state administration, medicine and law. Translators such as Karunadasa, Pratinashiri, Alın Temür, Argun Sheli, Saṃghaśri have also worked on the translation of religious texts and other important works and studied the ways of governance.

The translation activity during the Mongolian period was not the result of the needs of the society, but of the needs of the state. It was aimed to serve the development of the state in terms of social, political, cultural and economic aspects. Translators in the Mongolian Empire were almost given the same privileges, stamps and powers as ministers. The Empire had raised the standard of living for the translators with high salaries, bonuses and gifts, thus enabling them to focus on their work and become more productive. And the interpreters had meticulously fulfilled the assigned tasks and worked hard to achieve success in their field and to be beneficial to the state.

AHMED-İ DÂÎ'NİN KİTÂBÜ'T-TA'BİR TERCÜMESİ

İhsan Sabri ÇEBİ*

Özet

Kitabü't-ta'bir Tercümesi Eski Anadolu Türkçesi dönemi müelliflerinden Ahmed-i Dâî'ye aittir. Eser yayımlanmamıştır. *Tabir-name-i Türkî* adıyla da bilinen bu eser düş (rüya) tabirleri hakkındadır. Eserin aslı Arapçadır. Arapça aslın yazarı olarak Ebu Bekr bin Abdullah El-Vasitî'nin ismi geçer. Eser Arapçadan Farsçaya çevrilmiştir. *Kitâbü't-ta'bir Tercümesi* Ahmed-i Dâî tarafından Germiyan Beyi II. Yakub adına bu Farsça tercümeden Türkçeye çevrilmiştir. Germiyan Beyi Sultan II. Yakub için yazılmış bir medhiyeyi de içinde bulunduran bu eser Eski Anadolu Türkçesi döneminin ses ve şekil özelliklerini göstermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Düşte görülen objeleri açıklaması yönüyle de muhteva bakımından birçok farklı alana ait kelimeleri bulundurması kitabın önemini ayrıca artırmaktadır. Bu çalışma ile eseri ayrıntılı bir şekilde tanıtmayı amaçladık.

Anahtar kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Ahmed-i Dai, Kitâbü't-ta'bir, Kitâbü't-ta'bir Tercümesi, Tabir-name-i Türkî.

THE TRANSLATION OF KITABU'T-TA'BIR BY AHMED-I DAI

Abstract

The translation of Kitabü't-ta'bir belongs to Ahmed-i Dai, who was one of the authors of Old Anatolian Turkish Period. The work has not been published. This work, also known as *Tabir-name-i Turki*, is about dream interpretations, and it is originally Arabic. Ebu Bekr bin Abdullah El-Vasiti is mentioned as the author of the original Arabic work. The

* Dr. Öğretim Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, iscebi@nku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8889-0025.

work was translated from Arabic to Persian. *The translation of Kitabu't-ta'bir* was translated from Persian to Turkish by Ahmed-i Dai on behalf of II. Yakub Germiyan Bey. This work which includes a eulogy written for II. Yakub the Sultan Germiyan Bey is an important source in that it displays morphological and phonological features of Old Anatolian Turkish Period and it includes words from various areas in terms of content due to its quality of explaining objects seen in dreams increases its importance. With this study, we aim to introduce the work in detail.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Ahmed-i Dai, Kitabu't-ta'bir, The Translation of Kitabu't-ta'bir, Tabir-name-i Turki.

Giriş¹

Ahmed-i Dâî tarafından Farsçadan Türkçeye tercüme edilen *Kitâbü't-Ta'bir*'in aslı Arapçadır. *Kitâbü't-ta'bir Tercümesi* ve *Ta'bir-nâme-i Türkî* adlarıyla tanınan bu eser bir rüya (düş) tabirleri kitabıdır. Eserin bilinen iki nüshası vardır. Nüshalardan biri Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Hekimoğlu Ali Paşa Nr. 588; diğeri Atatürk Kitaplığı'nda (İstanbul Belediye Kütüphanesi) Muallim Cevdet Nr. O.26 ile kayıtlıdır. Çalışmamızda Süleymaniye nüshasını H nüshası; Atatürk Kitaplığı nüshasını da A nüshası olarak adlandırdık.

Ahmed-i Dâî, üzerinde çok çalışılmış yazarlarımızdan biridir. Eski Anadolu Türkçesinin XIV. yüzyıl sonu ve XV. yüzyıl başı yazarlarından Ahmed-i Dâî, Germiyan ve Osmanlı saraylarına intisap etmiş, Arapça ve Farsçadan yapmış olduğu tercüme ve telif eserleri ile Oğuz Türkçesinin yazı dili hâline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Değişik alanlarda pek çok eseri elimize ulaşan Ahmed-i Dâî'nin birçok eseri çalışılmasına rağmen *Kitâbü't-ta'bir Tercümesi* hakkında şimdiye kadar detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Ahmed-i Dâî'nin biyografilerinde veya diğ. eserleri ile ilgili çalışmalarda eserden bahsedilmiş ve bazı bilgiler verilmiştir.

Kitâbü't-ta'bir hakkında müstakil bir çalışma olarak sadece iki farklı yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bu çalışmaların her biri de eserin sadece Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde bulunan nüshasının birer yarısının transkripsiyonlu metni ve indeksi şeklindedir.

Kitâbü't-ta'bir'in bilinen iki nüshasını karşılaştırarak hazırladığımız edisyon kritikli metin ve gramatikal indeks, yayımlanmaya hazır durumdadır.

¹ Bu makale, yayıma hazırladığımız *Kitâbü't-ta'bir Tercümesi inceleme-metin-indeks* adlı çalışmanın "Giriş" kısmı üzerinde bazı değişiklikler yapılmış şeklidir.

Ancak yayından önce bu makale ile *Kitâbü't-ta'bîr* hakkında detaylı bir tanım yazısı yazmayı amaçladık.

Arapça aslın yazarı, Ebu Bekr bin Abdullah El-Vâsîfî olarak bilinmektedir. Eserin Farsça tercümesi ve eseri Farsçaya çevirmiş olan mütercimim kimliği hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

A nüshasında eski rakamlarla yapılan sayfa numaralandırmasına göre 11a'da, yeni rakamlarla yapılan numaralandırmaya göre ise 1a'da fihristin altında farklı bir hat ile 6. satırda “mü'ellif-i kitâb” 7. satırda ise “Ebû Bekr bin 'Abdullah El-Vâsîfî” yazmaktadır.

Ebû Bekr bin 'Abdullah El-Vâsîfî ismi eserde iki yerde geçmektedir. H nüshasında ikinci bap, A nüshasında ise üçüncü bap olarak numaralandırılmış olan düşün niteliğini beyan eden ve sekizinci bapta düşün fal yoluyla açıklanmasını anlatan bölümde yer alan aşağıdaki *şâhib-kitâb* ifadeleriyle ya Farsça tercümenin yazarı ya da Arapça aslın müellifi kastedilmektedir.

“Şâhib-kitâb eydür şöyle işitdüm kendü üstâzumdan ki Ebû Bekr-i 'Abdu'l-lâhi'l-Vâsîfdur, ol dañı rivâyet ider kim kendü üstâzlarından ki” (Ahmed-i Dâî, s. 5a¹²-5b¹).

“Şâhib-kitâb şöyle fâl tarîkınca dir kim şordum kendü üstâzumdan kim Ebû Bekr-i ibn-i 'Abdu'l-lâhi'l-Vâsîfidür” (Ahmed-i Dâî, s. 16a¹¹⁻¹²).

Aşağıdaki ibarede “şâhib-kitâb”ın eseri Farsçaya çeviren mütercim olduğu açıktır. Metin içerisinde tekrarlanan “şâhib-kitâb”ın da Farsça tercümenin yazarı olması akla yakındır.

“Şâhib-kitâb işbu resme beyân ider ki bir nice bizüm karındaşlarımızdan ta'bîr kitâbınıñ aşlını iltimâs itdiler tâ kim anlara bizden şoñra yâdigâr qala ve biz dañı Tâziden Farsiye getürdük dimişler, 'Arabîden Farsiye döndürmişler.” (Ahmed-i Dâî, s. 1b¹⁻⁴).

Düşü değişik elbiselere bakarak ve hareketlerden istifade ederek tabir etmeyi açıklayan onuncu bapta “İşitmez misin kendü üstâzumdan ki Ebû Bekir ibn-i Muhammed-i Tâyığîdür” (Ahmed-i Dâî, s. 14a¹⁰⁻¹¹) ifadesi bulunmaktadır.

Eserin Arapça aslının yazarı birçok kaynakta Ebu Bekr bin Abdullah El-Vasîfî olarak gösterilmektedir. Ancak yukarıdaki ifadelerden bizim anladığımız El-Vasîfî'nin eserin yazarı olmayıp yazarın üstatlarından biri olduğudur. Çünkü Arapça orijinal metnin müellifi hakkında A nüshasında eksik yapraklardan sonraki sıralamaya göre 6. varakta 5. satırda biten fihrist ile giriş bölümü arasında boş bırakılan bir alana, iki satır hâlinde, sonradan farklı bir hatla yazılmış olan “mü'ellif-i kitâb Ebû Bekr bin Abdullâh El-Vasîfî”den başka bir kayıt yoktur. Zikredilen yazar ve eseri hakkında yaptığımız araştırmada yazar

ve eseri hakkında hiçbir malumat elde edemedik. İsmail Hakkı Ertaylan da bu konuda tedbirli davranmış ve *Ahmed-i Daî, Hayatı ve Eserleri* adlı eserinde bu eseri tanıtırken müellif hakkında hiçbir şey yazmamıştır.

Düş tabiri hakkında yazılmış olan *Kitâbü't-ta'bir*, Germiyan Beyi II. Yakub için yazılmış bir methiye, giriş ve 264 bapтан oluşmaktadır.

Ahmed-i Dâî bu eseri Germiyan Beyi II. Yakub Bey'in emri ile Farsçadan Türkçeye çevirdiğini giriş kısmında şöyle belirtir:

“biz kemter du'acı bî-çârelele dağı şöyle işâret oldı ol sultândan kim oldur Hudâvendigâr-ı mu'azzam hürşid-i tal'at-ı âlem-efrûzî hüsrev-i âfâkı pâdişâh-ı bi-istihkâki, hasîb ü nesîb-ü zamân, server-i devrân, vâfirü'l-eyâdi ve'l-ihsân, el-mahşûsî bi-'inâyeti'r-rahmân 'âlî'l-kaderi 'azîme's-şân Sultân-ı Âl-i Germiyân Sultân Ya'kûb bin Şâh Süleymân bin Muhammed bin Ya'kûb Hân edâma'l-lâhu ta'âlâ zılluhu 'aleynâ ve 'alâ cemî'i'l-müslimîne. Âmin yâ Rabbe'l-âlemin. Türkiye dönder diyü işâret oldı, Türkiye dönderildi.” (Ahmed-i Dâî, s. 1b⁶-2a⁴).

İsmail Hakkı Ertaylan, Yıldırım Bayezid'in Germiyan Beyi Süleyman Şah'a damat olmasıyla çehiz olarak Osmanlı Beyliği'ne verilen Kütahya, Simav, Eğrigöz ve Tavşanlı bölgelerinde vali olan Bayezid'e Ahmed-i Dâî'nin intisap etmiş olabileceği ve Bayezid'in tahta çıktığı andan itibaren de Emir Süleyman'ın hizmetinde bulunmuş olabileceği ihtimalinden bahseder. (Ertaylan, 1952, s. 6)

Gönül Alpay Tekin, Ahmed-i Dâî'nin Osmanlı'ya ne zaman intisap ettiğinin kesin olarak bilinmediğini ancak bununla birlikte 1402'den sonra Emir Süleyman'ın yanında olduğunun kesin olduğunu söylemektedir. (Tekin ve Alpay Tekin, 1992, s. 18)

Ahmed-i Dâî'nin bu kitabı 1387-1390 ve 1402-1428 tarihleri arasında beylik yapan II. Yakub'un emriyle Farsçadan Türkçeye çevirmesi ve 1402'den sonra Emir Süleyman'ın yanında olması bilgileri yan yana gelince, bu kitabın çevrilmesinin II. Yakub'un ilk beyliği sırasında olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eser XIV. yüzyıl Anadolu Türkçesi ürünlerindedir.

Tâbir-nâme üzerinde iki yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bunlardan biri Erkan Demir tarafından Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı'nda yapılan basılmamış yüksek lisans tezidir. Bu tez ile *Kitâbü't-ta'bir*'in 100b-208b arasındaki varakların transkripsiyonu ve indeksi yapılmıştır (Demir, 2004). İkinci yüksek lisans tezi Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı'nda Sadi Yılmaz tarafından yapılan çalışmadır. Bu çalışmada eserin 1a ile 100a arasındaki varakların transkripsiyonu ve indeksi yapılmıştır

(Demir, 2004, s. 6). Bu çalışmalardan Erkan Demir'e ait olanı YÖK Tez Veri Tabanı'ndan görülmüştür. Ancak Sadi Yılmaz tarafından hazırlanan tezin bilgilerine Tübes Ulusal Toplu Katalog'dan ulaşılmış olup tez görülmemiştir.

İsmail Hakkı Ertaylan yukarıda bahsettiğimiz eserinde Ahmed-i Dâî'nin eserlerini anlattığı üçüncü bölümde *Kitâbü't-ta'bir*'i tanıtmış ve eserin Mukaddeme kısmı ile Yakub Bey için yazdığı kasideyi Arap harfleri ile vermiştir (Ertaylan, 1952, s. 162-164). Daha sonra *Tâbir-nâme*'nin nüshaları hakkında kısa bir bilgi veren Ertaylan, kitabını yazdığı yıllarda Fatih Millet Kütüphanesinde bulunan ancak Fatih Millet Kütüphanesinin 1962 yılında Halk Kütüphanesi konumuna geçmesiyle Süleymaniye Kütüphanesine taşınan Hekimoğlu Kütüphanesi Nr. 588 kayıtlı nüshanın Mukaddime ve Yakub Bey için yazılmış kasidenin yer aldığı ilk dört sahifesinin tıpkıbasımını vermiştir (Ertaylan, 1952, s. 165-168). Ertaylan ayrıca bahsettiğimiz eserin faksimile kısmında 331-338 sahifeleri arasında, yine kitabını yazdığı yıllarda Bayezid İnkılab Kütüphanesinde Muallim Cevdet Yazmaları Nr. 0.26 kayıtlı olan ancak günümüzde Atatürk Kitaplığında (İstanbul Belediye Kütüphanesi) Muallim Cevdet Nr. 0.26 kayıtlı nüshanın 1a-4b arasındaki sahifeleri tıpkıbasım olarak vermiştir (Ertaylan, 1952, s. 331-338).

Gönül Alpay Tekin *Çengname* adlı eserinde Ahmed-i Dâî'nin eserlerini anlatırken *Tâbir-nâme*'den bahseder. *Tabir-nâme*'yi tanıtan Gönül Alpay Tekin, Dâî'nin II. Yakub için yazdığı kasidede mahlasının geçtiği beyti aynen verir (Tekin ve Alpay Tekin, 1992, s. 42).

Kitabü't-ta'bir'in bir bölümü üzerinden eser hakkında bizce en kapsamlı çalışma Fikret Turan tarafından yapılmıştır. Fikret Turan makalesinde *Kitâbü't-ta'bir*'in nüshalarını detaylı bir şekilde tanıttıktan sonra *Kitâbü't-ta'bir*'de yer alan “Ebced hesabı ile unutulmuş düşleri tabir etme”yi anlatan bölümü transkripsiyonlu metin olarak neşretmiş, bu metnin bugünkü Türkçesini vermiş ve metin üzerinde sözlük ve kısa bir dil özellikleri çalışması yapmıştır (Turan, 1998, s. 671-679).

Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde Ahmed-i Dâî maddesinde eserden ve nüshalarından kısaca bahsedildikten sonra eser üzerinde Sadi Yılmaz tarafından bir yüksek lisans çalışması yapıldığı belirtilmiştir. (Canım, 2014.)

Düş tabirleri ile ilgili bu eser Eski Anadolu Türkçesi dönem özelliklerini taşıyan ve muhtevası bakımından da zengin söz dağarcığı ile XIV. asır Türk dili hakkında değerli bir kaynaktır.

Eserin Nüshaları

Eserin bilinen iki nüshası vardır. Bunlardan biri Süleymaniye Kütüphanesinde Hekimoğlu Ali Paşa Nr. 588; diğeri Atatürk Kitaplığında (İstanbul Belediye Kütüphanesi) Muallim Cevdet Nr. O.26 ile kayıtlıdır.

İncelemede H nüshası olarak belirttiğimiz Süleymaniye Hekimoğlu Ali Paşa nüshası, oymalı orta şemseli, salbekli, köşebentli, zencirekli, mıklepli, alt ve üst kapakları kahverengi sağlam deriden; sırt kısmı, sonradan tamir edildiği anlaşılan siyah bez cilt kaplı (240x160) (155x90) ebadında XI+207 yapraktan ibarettir. Romen rakamları ile belirttiğimiz yapraklarda kitabın fihristi bulunmakta olup bu yapraklara numara konulmamıştır.

Nüshanın zahriyye kısmında, üst kısımda müstensih hattından farklı bir hatla “bâ-ḥatt-ı Muştafâ Dede”, ortada alt kısımda “Ta' bîr-nâme-i Türki” yazmaktadır. Sayfanın alt kısmında ise nüshanın en son sayfasında da bulunan “Vaḳafa'l-vezirü'l-a'zam 'Ali Paşa İbnü'l-merḥûm Nûḥ Efendi 1146/1733-4” şeklinde Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait temellük mührü, bu mührün altında eserin Arap rakamları ile Hekimoğlu Bölümü kayıt numarası 588 yazılmıştır. Sayfanın sol alt köşesinde Millet Kütüphanesinin kayıt mührü, sağ alt köşesinde de mikrofilm arşiv numarası vardır.

Eserde ferağ kaydı yoktur. Dolayısıyla istinsah tarihi belli değildir. Ancak temellük kaydından istinsah tarihinin 18. yüzyılın başlarından önce olduğu anlaşılmaktadır.

Zahriyenin arka yüzünden itibaren kitabın fihristi başlar. Altın yaldızlı, renkli ve süslü bir serlevhanın altından başlayan fihrist 21 sayfadır. Serlevha içinde “kitâb-ı fihrist” yazmaktadır. Fihrist kısmında bap numaraları yazı ile ve altın yaldızla; bap konuları siyah, varak numaraları ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Ancak fihrist kısmındaki başlıklar ve sayfa numaraları ile kitap içindeki başlıklar ve sayfa numaraları arasında bazı uyumsuzluklar mevcuttur.

Nüsha, beyaz kâğıda siyah mürekkeple yazılmıştır. Hattı okunaklı harekeli nesihdir. Sayfa cetvelleri, başlıklar, metinde geçen ayetler, hadisler ve “eğer” kelimeleri ve bazı kelimeler altın yaldızlı mürekkeple yazılmıştır. Bir sayfada 13 satır vardır. Yapraklar arasında rabıta yoktur.

Fihrist kısmında numaralandırma yapılmamıştır. Yapraklara fihrist kısmından sonra gelen dördüncü varaktan itibaren Arap rakamlarıyla numara konulmuştur. Bu numaralandırmanın, muhtemelen H nüshasındaki Mukaddeme kısmından sonra gelen “Bâb-ı Evvel”i esas alarak yapıldığını düşünüyoruz. Ancak bu bap da bu sayfada değil bir önceki sayfanın ortasından itibaren başlamaktadır. Bu yüzden edisyon kritikli metni oluştururken nüshadaki bu numaralandırmayı göz önünde bulundurmayı nüsha içinde yer alan ilk eser

olan *Tâbir-nâme*'nin başladığı yaprağı birinci varak olarak numaralandırdık. *Tâbir-nâme* bu yaprağın “b” yüzünden itibaren başlamıştır. Bu sayfada süslü bir serlevha ve bu serlevha içinde kitabın adı “Kitâbü't-ta'bir” şeklinde yer almaktadır.

Fihrist dâhil 219 varak olan nüshada aynı müstensih tarafından yazılmış, muhtemelen Ahmed-i Dâî'ye ait iki eser daha vardır. Ancak bu eserlerin müellife ait olduğunu işaret eden herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Nüshada yer alan eserlerden *Kitâbü't-ta'bir* bizim numaralandırmamıza göre 197b'ye kadar (nüshadaki numaralandırmaya göre ise 194b) devam eder. İkinci eser “Vefât-ı Mūsâ Peyğamber 'aleyhi's-selâm ... Et-tâsi'u 'aşera” 198a-201b arasında (195a-198b); üçüncü eser “*Hāzā Kitāb-ı İhtilāc-nâme*” başlığıyla 202b-208b (199b-205b) arasında yer almaktadır.

Baş:

صاحب کتاب اشيو رسمه ايدر كه بر نجه بزوم قردناشلمزدن كتابنوك اصلني التماس اتديلر ...

Sonu (*Tâbir-nâme*):

بر كشي كلدي ايتدي كه يلجه كيدركن بر ات بني اصردي ايتدي ايت نفسدر خسيس سنك ازروكه قادردر حذر قلغل

Yayıma hazırladığımız incelemede A nüshası olarak gösterdiğimiz Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet nüshası baştan ve sondan eksiktir. Nüshanın alt ve üst kapağı yoktur. Cildinden geriye siyah deriden sırt kısmı kalmıştır. Ancak son yapılan tamirde bu cilt parçası da ortadan kaldırılmıştır. Bu nüsha (295x200) (215x140) ebadında 261 varakta 13 satıra harekeli nesihle yazılmıştır. Kitabın başında fihrist vardır. Bu nüshada da fihrist ile metin içindeki konu başlıkları arasında numaralandırma ve lafız bakımından birtakım farklılıklar vardır. Baş tarafından ilk sayfa, tamir sonrasında a ve b yüzleri ters gelecek şekilde yerleştirilmiştir. Fihristin ikinci yaprağından itibaren 25. bap ile 156. baba kadar yazılan tahminen 5 yaprak eksiktir. Nüshanın son kısmında 262. babın son kısımlarından itibaren eksiktir. *Tâbir-nâme*'nin son iki babı bu nüshada bu eksiklik sebebiyle yoktur. Ayrıca Süleymaniye nüshasında *Tâbir-nâme*'den sonra yer alan iki eserin bu nüshada olup olmadığı ve ferağ kaydının bulunup bulunmadığı bu eksiklikten dolayı anlaşılmamaktadır. Eserin istinsah tarihi belli değildir.

Bu nüsha üzerinde üç farklı numaralandırma yapılmıştır. Bunlardan ikisi eski rakamlar, diğeri de yeni rakamlar ile dir.

Fihristin yer aldığı 2. yapraktan başlamak üzere eski rakamlarla ve kırmızı mürekkeple sayfanın üst orta kısmında 2'den başlamak üzere bir numaralandırma mevcuttur. Bu numaralandırmaya göre üçüncü varağa 3, dördüncü varağa 4 numarası verilmiş ve sonra kitabın sonuna kadar sayfa sistemini esas alarak nüshanın yapraklarının a yüzlerine ikişer atlamak suretiyle numara

konmuş ve nüshanın mevcut son varağının b yüzüne de yazılmak üzere bu numaralandırma 509'da bitmiştir.

Bu numaralandırmalardan yeni rakamlarla olanlar fihrist kısmının yer aldığı 2. varağın a yüzünden itibaren kâğıdın sol üst köşesinde olmak üzere Romen rakamı ile II olarak başlamış ve fihristin 5. varağına kadar Romen rakamlarıyla devam etmiştir. Yeni rakamlarla yapılan bu numaralandırma metnin başladığı 6. varaktan itibaren yeni rakamlarla 1'den başlamak üzere, varak sistemini esas alarak nüshanın sonuna kadar devam etmiş ve son varağın a yüzünde 251 olmak üzere son bulmuştur.

İkinci varaktan itibaren kâğıdın sol üst köşesinde yine eski rakamlarla yapılan başka bir numaralandırma daha vardır. Bu numaralandırma 4. varaktan itibaren okunaklı bir şekilde yeni rakamların üzerinde olacak bir şekilde ve 9'dan başlayıp son varakta 260 olmak üzere bittiği görülmektedir. Ancak bu numaralandırmada 136 numarası yanlışlıkla iki varağa da verilmiş ve bu hata nüshanın sonuna kadar devam etmiştir. Bu numaralandırma ile yeni rakamlar ile yapılanlar arasında metnin başladığı sayfadan itibaren 136. varağa kadar fark 10 iken, 137. varaktan itibaren iki numaralandırma arasındaki fark 9'a düşmüştür. Buradan anlaşılıyor ki yeni rakamlarla ve kırmızı mürekkeple yapılan numaralandırma sayfa eksikliğinden sonra mevcut sayfalar esas alınarak konulmuştur.

Bu durumda kâğıdın sol üst köşesinde eski rakamlarla yapılan numaralandırmanın en eski numaralandırma olduğu, yeni rakamlar ve kâğıdın üst ortasına kırmızı mürekkeple yapılan numaralandırmanın varak eksilmesinden sonra yapıldığını söylemek yanlış olmaz.

6. varağın 5. satırında fihrist bitmiş, 6 ve 7. satırda başka bir hat ile "mü'el-lif-i kitâb" ve "Ebu Bekr bin 'Abdu'l-lâh El-Vâsîî'" yazılmış, 8. satırdan itibaren metin başlamıştır.

Bu nüshada 12 ve 14. varaklar eksiktir. Bu durum nüshanın sayfa numaralandırılmasında göz önünde tutulmayıp numaralar müteselsilen gelmiştir. 12. varaktaki sayfa eksikliği varaklar arasındaki rabıtanın izlenebilmektedir. Ancak 14. varağın eksikliği için maalesef bunu söyleyemiyoruz. Çünkü 13b üzerindeki rabıta 15a olması gereken varağın ilk kelimesine işaret etmektedir.

Yine bu nüshanın 19. varağı üzerinde bir yazım hatası olmuş. Bu varağın 'a' yüzüne yazılması gerekenler 'b' yüzüne; 'b' yüzüne yazılması gerekenler de 'a' yüzüne yazılmıştır.

Nüshanın yaprakları sarıya yakın beyazdır. Ancak arada kırmızı yapraklar da vardır. Bu kırmızı yaprakların yerleştirilmesinde özel bir durum tespit edilememiştir.

Siyah mürekkeple yazılan nüshada, konu başlıkları ve ayetler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada kitabın istinsah tarihi ve müstensihi hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Nüshayı ilk incelememizde bazı yapraklarda yer yer yırtıklar olduğu görülmüştür. Ancak nüsha şu anda tamir edilmiş ve bu durum ortadan kalkmıştır.

Başı:

خداوند کتاب یعنی کتابک مصنف اشیر رسمه بیان ادر که بر نجه بزوم قرنداشلموزدن تعبیر کتابک اصلنی التماس اتدلر

Sonu:

حق تعالی حضرتنه عز و جل کنه دنه فریاد توبه و کرو استغفار اتکنه بیشه مکر استغفار استقامته کله کم رحیم بادشاه ...

İki nüsha arasında metin bakımından fazla farklılıklar yoktur. A nüshasında H nüshasından farklı olarak düşlerin tabirlerini destekleyen fazladan bazı ayetler ile fazladan açıklamalar bulunmaktadır. Yine A nüshasında üslup farkı olarak “ve” bağlacının cümle başı edatı şeklinde çok fazla kullanıldığı görülmektedir.

A nüshasında ilk başlık “Bâb-ı Dûvüm ve Āgâz-ı Kitâb” şeklindedir. Giriş, II. Yakub için yazılan kaside ve düş hakkındaki genel bilgiler bu bölümde verilmiş ve bu yüzden H nüshasındaki ikinci bap, A nüshasında üçüncü bap olarak isimlendirilmiştir. Bundan kaynaklanan konu başlıkları sıralamasındaki farklılık, H nüshasında üçüncü babin dördüncü bapta yanlışlıkla tekrar edilmesiyle beşinci bapta ortadan kalkmıştır.

Sayıların tabirini açıklayan yüz yirmi dokuzuncu bapta iki nüsha arasında muhtemelen istinsah edilen nüshadan kopya edilmesi esnasında satır kaydırması şeklinde yapılan bir hatadan kaynaklanan mühim farklılıklar ortaya çıkmıştır. Farklı sayıların tevillerinin aynı şekilde yapılması gibi bir durum söz konusu olmuştur.

A nüshasında H nüshasından farklı olarak yüz seksen üçüncü baptan sonra üç bap fazlalık vardır. Bu fazlalıktan kaynaklanan bap sırasındaki farklılık, kitabın sonuna kadar devam etmiştir.

Yüz on üçüncü bap, A nüshasında yanlışlıkla yüz otuz üçüncü bap olarak yazılmıştır. H nüshasındaki iki yüz elli sekizinci bap, A nüshasında iki yüz altmış birinci bap olması gerekirken yanlışlıkla iki yüz altmış yedinci bap; H nüshasındaki iki yüz elli dokuzuncu bap, iki yüz altmış ikinci bap olması gerekirken iki yüz altmış üçüncü bap olarak gösterilmiştir.

A nüshasında bazı bap numaraları yazılırken yüzler hanesinin yazılmadığı görülmüştür.

Nüşahalarla ilgili söyleyeceğimiz bir husus da verilen ayetlerin yazımında karşılaştığımız yanlışlıklardır. Bazı ayetler başka ayetlerle karıştırılmış, bazı ayetlerde harekeleme hataları yapılmış, bazı ayetlerde ise takdim-tehir yapıl-

mıştır. Bu hataların âlim ve fazıl bir zat olan Ahmed-i Dâî tarafından değil müstensih tarafından yapılmış olduğunu düşünüyoruz. Bu konuda yapmış olduğumuz bir tespit bazı ayetlerin yazımında iki nüshada da aynı yanlışın yapılmıştır. Bu da ya nüshalardan birinin diğerinden ya da iki nüshanın da bilinmeyen bir ortak nüshadan istinsah edildiği intibasını vermektedir.

Yayına hazırladığımız çalışmanın metin kısmında bu ayetlerin doğruları verilmiş, nüshalardaki yanlış yazılan kısımlar dipnot ile belirtilmiştir.

Eserin Muhtevası

Tâbir-nâme bir düş tabirleri kitabıdır. Ahmed-i Dâî'nin Germiyan Beyi Sultan II. Yakub için yazdığı kasideyi içinde bulunduran bir giriş ve 264 bapтан müteşekkildir. Ancak Süleymaniye Kütüphanesindeki nüshada yer alan 264 bapтан biri olan “dördüncü bab” sehven yazılmış bir tekrar olup yarıya kadar yazılıp bırakılmıştır. Buna göre Süleymaniye nüshası 263 baptır.

A nüshası olarak belirttiğimiz Atatürk Kitaplığındaki nüsha ise 265 bap olup Hekimoğlu nüshasının sonunda yer alan iki bap bu nüshada eksiktir. Bununla beraber Atatürk Kütüphanesi nüshasında, Hekimoğlu nüshasında olmayan üç fazla bap vardır. Bu baplar Hekimoğlu nüshasındaki 163 ve 164. baplar arasında yer alır. Bapları sıralarken bu fazla bapları italik olarak araya ilave ettik. Buna göre eserin tamamında 264 bap vardır.

Giriş kısmında Ahmed-i Dâî, II. Yakub'un emriyle kitabı Farsçadan Türkçeye çevirdiğini söyledikten sonra “Fî-medh-i Sultân İbn-i Sultân Sultân Ya 'küb” başlığı altında II. Yakub için kaleme aldığı 15 beyitlik kasideyi verir. Ahmed-i Dâî bu kasidede 14. beyitte “Benem Dâî-yi devlet-hân du 'â-güyem saña dâym” şeklinde sanatkârane bir üslupla mahlasını verir.

Eserin ilk yirmi bir babında düş ile ilgili teorik bilgiler verilir. Kitabın yirmi ikinci babından itibaren düşte görülen şeylerin tabir edilmesine başlanır. Kitapta düş tabirleri sıralanırken önce düşte Hak Teala'yı görmek, sonra melekleri, daha sonra peygamberleri görmek gibi bir usul takip edilmiştir. Kitabın son kısmında ise sufilerin düşlerinin tabirlerine ait bazı bölümler vardır.

Birinci bölümde düşün hak olduğu ayet ve hadislerle anlatılıp hak düşün peygamberliğin kırk altı cüzünden bir cüz olduğu söylenir. Ancak bazı düşlerin hak düş olmayıp bunların bir kısmının insanın bedeni arzularından, bir kısmının ise iblisten kaynaklandığı anlatılır.

İkinci bölümde düşün niteliği anlatılır. Yazara göre düş için Hak Teala bir melek görevlendirmiştir ve bu melek yaratılmış her şeyi adlı adınca bilir. Sadfeyayıl adlı bu melek uyuyan insanlara Hak Teala'nın emriyle Levh-i Mahfuzdan misaller gösterir. Bu bölümde, tabircinin bu düşü doğru yorumlaması ve düş sahibinin hayır ise şükretmesi gerektiği, aksi hâlde iblisin vesve-

sesiyle insanın bu düşün faydasından mahrum kalacağı belirtilir. İblisin düşte Hazret-i Peygamber aleyhisselamı ve Hazret-i Ebu Bekir'in (r.a.) suretini ve Hak Teala'nın melekûtunu, arş, kürsi, cennet ve cennetin içini gösteremeyeceği, bunların dışında her şeyi düşte insana gösterebileceği anlatılır.

Üçüncü bölümde düşün kaç çeşit olduğu anlatılır. Müellif düşü önce ikiye ayırır. Biri insanoğlunun düşü, diğeri perilerin yani cinlerin düşüdür. Bu düşler de on çeşittir. Bu on çeşit düşün biri hak olup diğeri boş, batıldır. Bunlar:

1. Hak Teala'dan olan düştür ki hak olan düş budur.
2. Meleğin gösterdiği, insanı yapmaması gereken işlerden sakındırdığı düş.²
3. İnsanın gönlündeki düşüncelerden kaynaklanan boş düşler.
4. İblisin gösterdiği boş, batıl düşler (adgas u ahlam).
5. İnsan vücudundaki safra tabiatından kaynaklanan düşler.
6. Sevdadan (kalpte var olduğu söylenen siyah benek) kaynaklanan düşler.
7. İnsan vücudundaki kanın fazlalaşmasından kaynaklanan düşler.
8. İnsan vücudundaki su unsurunun fazlalığından kaynaklanan düşler.
9. Cadılıktan (sihir) kaynaklanan düşler.
10. İnsanı bir işin, bir düşüncenin meşgul etmesinden kaynaklanan düşler.

Dördüncü bölüm üçüncü bölümün tekrarı olup durum fark edilince yarım bırakılmıştır.

Beşinci bölüm, hangi çeşit ve hangi vakitte görülen düşlerin daha iyi olduğunu, düşün ne vakit tevil edilmesi gerektiğini, hangi tevilin daha iyi olacağını anlatır. Müellife göre, gece görülen düş gündüz görülenden daha iyidir. Seher vaktinde görülen düşler hak düşlerdir. Yine öğleden sonra görülen düşler de doğru çıkar. Sözleri kısa olan düşler diğelerinden iyidir. Müellife göre düşü hamamda veya pis yerde; bulutlu, rüzgârlı havalarda; kargaşa ve kızgınlık günlerinde; açlık ve tokluk vaktinde yorumlamak iyi değildir. Düş tabir etmenin en iyi vakti, güneşin doğup yükselmesinden sonraki vakittir. Güneş doğarken, tam tepedeyken, batarken; gecenin evvelinde ve sonrasında düşü anlatmamak iyidir. Çünkü genellikle bu beş vakitte kâfirler, güneşe ve mabutlarına tapınırlar. Düş eğer iyi vakitte tabir edilirse iyi; kötü vakitte tabir edilirse kötü yorumlanır. Bu bölümde müellif, ayrıca düşü tabir eden kimsenin düş görenin sırrını ifşa etmemesini ancak ona güzel nasihat etmesini ve Müslümanların düşlerini insanların iyilerine anlatmalarını söyler. Müellif düşün çok kıymetli bir şey olduğunu söyler. Nasıl ki Kur'an kişinin kendi görüşüne göre tefsir

² Bu kısım sanki birinci kısmın devamı imiş gibi yazılmıştır. Mantığa göre de böyledir. Ancak müellif bundan sonra üçüncü çeşit düşü açıkladığı için usulen bu çeşit düşün ikinci çeşit düş olduğunu belirtmek zorunda kaldık.

edilemezse düş tabircisi de hak düşün peygamber vahyi gibi olduğunu bilmesi ve düşleri usulüne uygun tabir etmesi gerektiğini söyler. Kitaba göre yorumcu, âlim kişilerin hükümlerini bilmeli, onlara uygun hükümler ile ve düş tabir etmeye uygun olan vakitlerde düşü tabir etmelidir. Ayrıca tabirci tabir için düş soran kişinin adını, mesleğini bilip buna göre tabir yapmalıdır.

Altıncı bölümde müellif insanda düş görenin ne olduğunu açıklar. Bu bölümde müellif, nefis, revan ve canın ne olduğunu açıkladıktan sonra bazılarının dediklerinin aksine düşün nefis tarafından görülmeyip revan ve can ile görüldüğünü belirtir. Çünkü müellife göre nefis kesif yani yoğun olup düşü görmek üzere insan vücudundan ayrılamaz.

Yedinci bölümde korkulu düş gören kişinin bu düşün şerrinden Hak Teala Hazretlerine sığınıp ağlayarak yalvarması, sadaka vermesi ve bazı dualar okuması gerektiği anlatılır.

Sekizinci bölümde müellif düşlerin fal yoluyla nasıl tabir edileceğini ve bu konuda Danyal aleyhisselamın bilgin olduğunu anlatır. Müellif, düşünü anlatan kişinin ağzından çıkan sözlerin ilk harfine göre ve tabircinin düşü dinlerken gözüne çarpan ilk şeye göre düşü nasıl tabir etmesi gerektiğini bu bölümde anlatır.

Dokuzuncu bölümde düşünü unutan kişinin hareketlerinden istifade ederek düş tabir etmek anlatılır.

Onuncu bölümde kişinin düş sorması esnasında tabircinin gözünün iliştiği çeşitli elbiselere, havanın durumuna göre ve unutulmuş düşü, düş anlatan kişinin elini koyduğu uzvuna göre nasıl tabir etmesi gerektiği anlatıldıktan sonra bu kitabı okumanın düş tabirinde çok yararlı olduğu anlatılır.

On birinci bölümde düş anlatan kişinin düşünü anlatırken tam hatırlamayıp dağınık bir şekilde anlatması hâlinde düşün nasıl tabir edilmesi gerektiği anlatılır. Ayrıca doğru sözlü kişilerin düşlerinin de doğru; yalancı kişilerin düşlerinin ise yalan olduğu anlatılır. Yine bu bölümde kişilerin kadın-erkek, genç-yaşlı, köle-hür olmalarına göre düşlerinin kuvvet derecesi anlatılır.

On ikinci bölümde müellif hak düşü unutmamanın gafletten ve din zayıflığından kaynaklandığını ve bu durumda olan kişinin bundan kurtulmak için Hak Teala'ya çok yalvarması gerektiğinden bahseder.

On üçüncü bölümde düşün ne zaman açığa çıkacağı anlatılır. Müellife göre insanların düşleri cinlerin düşlerine göre daha erken açığa çıkar.

On dördüncü bölümde, görülen düşün o düşe ehil olan kişiye çıktığı anlatılır. Müellife göre bir kimse görülen düşe ehil değilse o düşün tabiri o kişinin oğluna, atasına, kardeşine veya kavminden bir kişiye çıkar.

On beşinci bölümde bir düşün yorumu yanlış yapılsa da bilinenin aksine o düşün aslından değişmediği, hak düşün cahillerin sözüyle bozulmayacağı anlatılıyor.

On altıncı bölümde iblisin insana düşünde her şeyi gösterebileceği ancak Hak Teala'yı, Hak Teala'nın melekûtunu, cenneti, arşı, kürsiyi, Hazret-i Peygamber Efendimizi, Hazret-i Ebu Bekir'i (r.a.) gösteremeyeceği anlatılıyor.

On yedinci bölümde bir ayın otuz gününde görülen düşlerin nasıl oldukları gün gün anlatılmaktadır.

On sekizinci bölümde bir yılın kamerî on iki ayında görülen düşlerin nasıl oldukları ay ay anlatılmaktadır.

On dokuzuncu bölümde haftanın günlerine göre görülen düşlerin nasıl oldukları anlatılmaktadır.

Yirminci bölümde unutulmuş düşün ebceci hesabıyla bilinip tabir edilmesi anlatılmaktadır.

Yirmi birinci bölümde yalan düş anlatmanın kötülüğünden bahsedilir.

Yirmi ikinci bölümden itibaren düşte görülen şeylerin tabir edilmesine başlanmıştır. Yirmi ikinci bölümde düşte Hak Teala'yı görmek tevil edilmiştir. Sonra sırasıyla melekleri, peygamberleri ve diğer şeyleri görmenin tevilleri verilmiştir.

İki yüz elli sekizinci bölümde bazı düş tabircilerine sorulan birtakım düşlerin tabirleri anlatılmıştır.

İki yüz elli dokuzuncu bölümden itibaren altı bölüm tasavvuf ehlinin düşlerini tabir eder.

Kitapta yer alan konu başlıkları sonuç bölümünden sonra verilmiştir. Bu başlıklar çalışmamızda esas aldığımız H nüshasına göre. Ancak yayıma hazırladığımız eserde metni oluştururken uyguladığımız yöntemle göre, A nüshasında olup da H nüshasında olmayan farklılıklardan anlamı ve cümle yapısını bozmayan kelime, kelime grubu ve cümleleri italik yazmak suretiyle metne dâhil ettik. Aynı durum tabir kitabının içindekiler kısmında da görülecektir. Yine nüshaları tanıtırken de bahsettiğimiz gibi H nüshasında olmayıp da A nüshasında yer alan üç bölümü de bölüm numaralarını değiştirmeden kendi numaralarıyla ve italik olarak listeye dâhil ettik.

Sonuç

Bu makale ile Ahmed-i Dai'nin *Kitâbü't-tabîr* adlı eserini muhtevası ve nüshaları bakımından tanıtmayı amaçladık. Daha önce de bahsettiğimiz üzere yayıma hazırlamakta olduğumuz çalışmada eserin söz varlığı ve dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Eserin söz varlığı ve dil özellikleri ile ilgili konular bu

makalenin kapsamına alınmamıştır. Ancak aşağıda verdiğimiz kitap içeriğinin eserin söz dağarcığı hakkında okuyuculara bir fikir vereceğini düşünmekteyiz. Ancak bu konuda çok genel bir bilgi olarak şunları söyleyebiliriz:

Eser, 14. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi döneminin son yıllarına doğru yazılmış olup dönemin özelliklerini taşımaktadır. İmla bakımından Hekimoğlu nüshasında Arap-Fars imlası özellikleri hâkimdir. Atatürk nüshası ise Uygur imlasına daha yakındır. Eser, morfolojik bakımdan döneminin özelliklerinden farklılık göstermez. Fonetik açıdan ise Türkçe kelimelerin imlasında çok yerde ses nöbetleşmelerinin görülmesi dikkat çekmektedir.

Kitabü't-ta'bir-nâme

Bâb-ı düvvüm âğâz-ı kitâb	1b
Fî medh-i sultân ibn-i sultân Sultân Ya'kûb <i>dâme 'ömrehu ve zâde na'mâhu</i>	2a
Bâb-ı evvel	3b
İkinci bâb düşde niteligin beyân ider	5a
Üçüncü bâb düşde kaç dürlüdür anuñ te'vîlin bildürür	7a
Dördüncü bâb kaç dürlüdür anuñ te'vîlin beyân ider	8b
Beşinci bâb Düşde ne vaqt te'vîl kılamak gerek <i>ve kankı te'vîl yigrekdür</i>	9a
Altıncı bâb cānuñ <i>ve revānuñ ve nefsuñ</i> te'vîlin bildürür	11b
Yidinci bâb Hâk ta'ālā hazretine celle celālühü inlemegi ve zârı kıлмаğı bildürür	15a
Sekizinci bâb düşde fâl tarîkıncı bilmegi bildürür	16a
Тоқузuncı bâb hareketle düş ma'lûm itmek unudmuş ola anı beyân ider	21a
Onuncı bâb düşde dürlü tonlara bakmağı hareket-ile beyân kıлмаğı bildürür	24a
On birinci bâb perākende düşi cem' itmek anı bildürür	26b
On ikinci bâb düş göre unuda anı bildürür	27b
On üçüncü bâb düşde görürler ne-vaqt peydâ başed anı bildürür	28b
On dördüncü bâb düş ehline döndügin i'lām ider	29b
On beşinci bâb düş aşlından dönmedigin beyân ider	31a
On altıncı bâb düşde İblis 'aleyhi'l-la'neyi görse anı bildürür	32a
On yedinci bâb düşde peydâ eylemek her ayuñ otuz gün <i>hisābınca</i>	33b
On sekizinci bâb yılañ 'adedi hükminüñ cevābın bildürür	37a
On тоқузuncı bâb bir hafta günüñ 'adedin beyân ider	38a
Yigirminci bâb düşi ebced hisābınca anı bildürür	41b

Yigirmi birinci bāb her kişi ki <i>kendü</i> düşinde yalan söylese	43b
Yigirmi ikinci bāb Hāk Ta‘ālāyı düşde bī-çün bī-çigüne görse anı bildürür	44b
Yigirmi üçinci bāb düşde ferişteher görse anı beyān ider	47a
Yigirmi dördinci bāb düşde peygamberleri görse řalavātu’l-lāhi ‘aleyhim ecma‘īn	48b
Yigirmi beşinci bāb düşde ādemilerüñ başdan ayağa degin endāmların <i>beyān ider</i>	54a
Yigirmi altıncı bāb düşde alnın görse anuñ te’vīlin bildürür	58a
Yigirmi yedinci bāb düşde kulağ görmegi bildürür	59a
Yigirmi sekizinci bāb düşde göz ve kaş görse	60b
Yigirmi tokuzuncı bāb dil ve duşak görse	62a
Otuzuncı bāb düşde dişler görmek te’vīlin bildürür	63a
Otuz birinci bāb düşde burun görse anı bildürür	65b
Otuz ikinci bāb düşde sağal bıyık görse anı bildürür	66b
Otuz üçinci bāb düşde çignin ve yağrın görse	67b
Otuz dördinci bāb düşde göğüs görse anı bildürür	69a
Otuz beşinci bāb düşde bāzular, barmaklar, dırnaklar	70b
Otuz altıncı bāb düşde emcek, şarın, göbek görse	74b
Otuz yidinci bāb düşde şarın, göbek görse	75a
Otuz sekizinci bāb düşde şarını içinde ne-kim var anı bildürür	75b
Otuz tokuzuncı bāb düşde yan ve eyegü görse anı bildürür	76a
Kırkıncı bāb düşde diz ve uyruk ve incük görse anı bildürür	77a
Kırık birinci bāb düşde zeker, hāya aşlın beyān ider	78a
Kırık ikinci bāb baldır, aya, şaban etin görse anı bildürür	79b
Kırık üçinci bāb düşde dört ayaklu canavār görse <i>anuñ te’vīlin beyān ider</i>	80b
Kırık dördinci bāb düşde at, şatır, eşek görse anı	81a
Kırık beşinci bāb düşde deve, sığır ve koyun ve keçi görse	83a
Kırık altıncı bāb düşde göğercin ve şavus ve serçe görse	84b
Kırık yidinci bāb düşde süğlün, řaręa, şaksığan, öğeyik görse <i>anı beyān ider</i>	85a
Kırık sekizinci bāb düşde řāhin, şoğan, kerkenes, çağır görse <i>anı beyān ider</i>	86a
Kırık tokuzuncı bāb düşde siñek ve sivrisiñek ve üyez görse <i>anı beyān ider</i>	87a

Ellinci bâb düşde yılan ve 'akreb görse anı bildürür	87b
Elli birinci bâb düşde tavuk, ördek, kaz ve hüdhüd görmek	89b
Elli ikinci bâb düşde alacaibik, hüdhüd toygar görse	90a
Elli üçüncü bâb düşde bednūs ve yarasa görse	90a
Elli dördüncü bâb düşde aru, bildurcun ve leylek görse	90b
Elli beşinci bâb düşde hezâr-destân ve çekük ve karlanğuş görse	91a
<i>Elli altıncı bâb düşde leylek görse anı bildürür</i>	91b
Elli yidinci bâb düşde sivrisiñek ve pire görse anı bildürür	91b
Elli sekizinci bâb düşde arşlan görse anı <i>beyân ider</i>	92a
Elli toközüncü bâb düşde kaplan ve bayur görse anı <i>beyân ider</i>	92b
Altmışınıcú bâb düşde pars görse anı bildürür	93a
Altmış birinci bâb düşde öşek görse anı bildürür	93a
Altmış ikinci bâb düşde kurt görse anı bildürür	93b
Altmış üçüncü bâb düşde anduğ görse anı bildürür	94a
Altmış dördüncü bâb düşde dilkü ve şağal görse anı <i>beyân ider</i>	94a
Altmış beşinci bâb düşde it görse anı	94b
Altmış altıncı bâb düşde av itin görse anı bildürür	95a
Altmış yidinci bâb düşde çetük görse anı bildürür	95a
Altmış sekizinci bâb düşde kolan görse anı bildürür	95b
Altmış toközüncü bâb düşde geyik görse	96a
Yetmişinicú bâb düşde maymün görse	96b
Yetmiş birinci bâb düşde hınzır görse anı <i>beyân ider</i>	97a
Yetmiş ikinci bâb düşde tavşan görse anı <i>beyân ider</i> ³	97b
Yetmiş üçüncü bâb düşde sıçanlar görse anı <i>beyân ider</i>	98a
Yetmiş dördüncü bâb düşde semmür, sincâb ve karsak görse	98b
Yetmiş beşinci bâb düşde ayu görse anı bildürür	99a
Yetmiş altıncı bâb düşde dürlü tonlar pişe görmegi <i>beyân ider</i>	99b
Yetmiş yidinci bâb düşde demürcilik ve boyacılık görse ve <i>dağı bunlara ne-ki beñzer var-ısa</i>	100a

³ H nüshasında “Yetmiş üçüncü bâb düşde sıçanlar görse” şeklinde yanlışlıkla bir sonraki bölümün başlığı yazılmış ancak tavşan tabiri yapılmıştır.

Yetmiş sekizinci bāb düşde gazürlik eylemegi bildürür	100b
Yetmiş toközuncü bāb düşde palanduzlık, derzilik, sırça şaticılık eylese	100b
Sekseninci bāb düşde aqça kesicilik, harāmilik eylese	101a
Seksen birinci bāb düşde 'attārlik ve takye şaticılık <i>eylese anı beyān ider</i>	101b
Seksen ikinci bāb düşde kıuyı kazıcılık eylese	102a
Seksen üçüncü bāb düşde odun dartıcılık eylese	102a
Seksen dördüncü bāb düşde yayıcılık ve oqçılık <i>eylese anı beyān ider</i>	102b
Seksen beşinci bāb düşde hacamatcılık görse	102b
Seksen altıncü bāb düşde kefen oğurlasa	103a
Seksen yidinci bāb düşde balık şatmak	103b
Seksen sekizinci bāb düşde dilencilik, gedālık <i>eylese anı beyān ider</i>	103b
Seksen toközuncü bāb düşde yazıcılık ve gemicilik <i>eylese anı beyān ider</i>	104a
Toğsanıncü bāb düşde <i>kendüyi</i> naqqaşlık eyler görse anı	104a
Toğsan birinci bāb düşde yağ şaticılık eylese	104b
Toğsan ikinci bāb düşde tavul ve borı çalsa	104b
Toğsan üçüncü bāb düşde rebāb, tanbūr, çağana, çeng ve <i>şāhrüz</i> çalsa	105a
Toğsan dördüncü bāb düşde oğurlık eylese <i>anı beyān ider</i>	105a
Toğsan beşinci bāb düşde kendüyi saqalılıkda görse	105b
Toğsan altıncü bāb düşde perde-dārlik ve kapucılık eylese	105b
Toğsan yidinci bāb düşde kendüyi yaşıl şaticılık <i>eyler görse</i>	106a
Toğsan sekizinci bāb düşde helva şaticılık <i>eyler görse</i>	106a
Toğsan toközuncü bāb düşde incü şaticılık eyler görse	106b
Yüzüncü bāb düşde bezzāzlık ve baqqāllık eylese	106b
Yüz birinci bāb düşde ip avadanlığı ve yimiş şatsa	106b
Yüz ikinci bāb düşde arpa ve buğday ve daru ve birinc ve <i>un görse anı beyān ider</i>	107a
Yüz üçüncü bāb düşde eski şaticılık ve kul, qaravaş <i>şatsa</i>	107b
Yüz dördüncü bāb düşde muhtelif tonlar görse ve <i>buryācılık kılsa</i>	107b
Yüz beşinci bāb düşde nevhā ve zārlik kılsa anı <i>beyān ider</i>	108a
Yüz altıncü bāb düşde şatranc <i>oynasa anı beyān ider</i>	108a
Yüz yidinci bāb düşde nerd ve koz ve <i>ka 'b ya 'ni</i> kös oynasa anı	108b

Yüz sekizinci bâb düşde Qur'ân okusa	108b
Yüz tokuzuncu bâb düşde Tevrî̄t ve İncil okısa anı	109b
Yüz onuncu bâb düşde nâme okusa anı bildürür	109b
Yüz on birinci bâb düşde peygamberlerüñ yāranların <i>görse</i> 'aleyhimü's-selām	110a
Yüz on ikinci bâb düşde Hasanı ve Hüseyni görse	111a
Yüz on üçüncü bâb düşde peygamber yāranların <i>görse</i>	111b
Yüz on dördüncü bâb düşde evliyā ve 'ulemā ve zühhdā <i>görse</i>	111b
Yüz on beşinci bâb düşde resülün endāmın <i>görse</i>	112a
Yüz on altıncu bâb düşde ferîşteler görse ve 'arş götüren ferîşteler <i>görse</i>	112b
Yüz on yidinci bâb düşde Cebrā'il, Mikā'il 'aleyhimā's-selām	113a
Yüz on sekizinci bâb düşde İsrāfil, 'Azrā'il 'aleyhimā's-selām <i>görse</i>	113b
Yüz on tokuzuncu bâb düşde <i>bir kişi</i> cennet <i>görse</i>	114a
Yüz yigirminci bâb düşde tamuyı görse anı	114a
Yüz yigirmi birinci bâb düşde İblīs görse anı	114b
Yüz yigirmi ikinci bâb düşde perī görse anı bildürür	115a
Yüz yigirmi üçüncü bâb düşde yidi kat gök yidi kat yir <i>görse</i>	115b
Yüz yigirmi dördüncü bâb düşde 'arşı kürsī görse	116a
Yüz yigirmi beşinci bâb düşde Levh-i maḥfūzı görse	116b
Yüz yigirmi altıncu bâb düşde Beyte'l-ma'mūrı görse	117a
Yüz yigirmi yedinci bâb düşde Güneş görse anı	117b
Yüz yigirmi sekizinci bâb düşde Ay görse	118a
Yüz yigirmi tokuzuncu bâb düşde sağışlaruñ ve ḥisāblaruñ te'vīlin <i>eydür</i>	119b
Yüz otuzuncu bâb düşde dürlü tonlar geysel anı bildürür	122a
Yüz otuz birinci bâb düşde ulular ve <i>begler</i> ve 'azīzler tonın görse	122a
Yüz otuz ikinci bâb düşde cühūdlar ve tersālar tonın görse	122b
Yüz otuz üçüncü bâb düşde yıldızlar Zuhāl, Müşterī Merrīḥ	122b
Yüz otuz dördüncü bâb düşde beş seyyārāt kim anduğ-ıdı	123b
Yüz otuz beşinci bâb düşde 'amme ılduzların görmek	123b
Yüz otuz altıncu bâb düşde yıldızlaruñ on iki burcın <i>görse</i>	124a
Yüz otuz yedinci bâb düşde kıyāmet görse	125a

Yüz otuz sekizinci bāb düşde Qur'ân okısa ve kışa şürelər <i>okısa</i>	125a
Yüz otuz tokuzuncı bāb düşde 'ālimler ve zāhidler tönin görse	126b
Yüz kırkıncı bāb düşde ebrīşim tönlar görse	127a
Yüz kırk birinci bāb düşde yufka, yeñi ve ince tönlar görse	127b
Yüz kırk ikinci bāb düşde kirlü, riglü ve çirklü tönlar <i>görse</i>	128a
Yüz kırk üçüncü bāb düşde dürlü dürlü bulutlar görse	128b
Yüz kırk dördüncü bāb <i>düşde</i> bulut karañulıgın görse	129a
Yüz kırk beşüncü bāb düşde <i>görelər</i> anuñ zıddı vāki' ola ya 'ni 'aksi	129b
Yüz kırk altıncı bāb düşde ölüyi <i>diri</i> görse	130a
Yüz kırk yedüncü bāb düşde ölünüñ hālından āgāh <i>olmağı beyān ider</i>	130b
Yüz kırk sekizüncü bāb düşde ölü diriye nesne verse	131a
Yüz kırk tokuzuncı bāb düşde ölüleri vefāt itmiş <i>görse</i>	131a
Yüz ellüncü bāb düşde ölü endāmlarından añılsa	131b
Yüz ellü birinci bāb düşde ölüyi şayru görse	132a
Yüz ellü ikinci bāb düşde ölüyi bir <i>kez</i> dağı ölmüş görse	132b
Yüz ellü üçüncü bāb düşde 'ām hālāyıkūñ ölüsün <i>görmek ve anlaruñ</i>	133a
Yüz ellü dördüncü bāb düşde kendüyi ölü görse	133b
Yüz ellü beşüncü bāb düşde <i>oduñ her</i> envā'ın <i>zıkr ider</i>	134a
Yüz ellü altıncı bāb düşde āteş görse nesne göyündürür	135a
Yüz ellü yedüncü bāb düşde yanmış od görse anı bildürür	135b
Yüz ellü sekizüncü bāb düşde ot yise anı bildürür	136a
Yüz ellü tokuzuncü bāb düşde biryāncılık eylese	136b
Yüz altmışıncı bāb düşde od ve tennür ve çömlek ve saçayak <i>görse</i>	137a
Yüz altmış birinci bāb düşde yanmış od görse anı bildürür	137b
Yüz altmış ikinci bāb düşde kandīl görse anı	137b
Yüz altmış üçüncü bāb düşde çırağ görse anı	138a
Yüz altmış dördüncü bāb düşde şem' görse anı	138a
Yüz altmış beşüncü bāb düşde gök gürlemesin ve yıldırım <i>görse</i>	138b
Yüz altmış altıncü bāb düşde oduñ rüşenlığın görse	139a
Yüz altmış yedüncü bāb düşde oda secde eylese	139b
Yüz altmış sekizüncü bāb düşde aqarşular durur şular	139b

Yüz altmış üçüncü bâb düşde şu görse <i>anuñ</i> aşlın bildürür	140a
Yüz yetmişinci bâb düşde deñiz görse <i>ve</i> şu içse	140a
Yüz yetmiş birinci bâb düşde deñizden av avlasa	141a
Yüz yetmiş ikinci bâb düşde deñizde gemiler görse	141b
Yüz yetmiş üçüncü bâb düşde gemi garķ olsa	141b
Yüz yetmiş dördüncü bâb düşde zevraķ görse	142a
Yüz yetmiş beşinci bâb düşde deñizi selâmet geçse	142a
Yüz yetmiş altıncı bâb düşde ırmaķ ve uvaķ deñizler görse	142b
Yüz yetmiş yedinci bâb düşde şuda yüzse	142b
Yüz yetmiş sekizinci bâb düşde ırmaķ ve çay görse	143a
Yüz yetmiş üçüncü bâb düşde bınar aşlın görse	143b
Yüz sekseninci bâb düşde gölcükden şu içse	143b
Yüz seksen birinci bâb düşde havz görmek bildürür	144a
Yüz seksen ikinci bâb düşde kuyu ve ve çeşme görse	144b
Yüz seksen üçüncü bâb düşde çeşme görse	145b
<i>Yüz seksen dördüncü bâb yağmur görse düşinde</i>	A171a
<i>Yüz seksen beşinci bâb gökden yağmurdan gayrı nesne görse</i>	A172a
<i>Yüz seksen altıncı bâb Ādem üstine yağmur yağsa</i>	A173a
Yüz seksen dördüncü bâb düşde mağrib ve maşrıķ	145b
Yüz seksen beşinci bâb düşde yay ve kış görse	146a
Yüz seksen altıncı bâb düşde āvāzeler işitmek bildürür	147a
Yüz seksen yedinci bâb düşde petnūs ve ügü āvāzın	147b
Yüz seksen sekizinci bâb düşde ra' d ve yel āvāzın işitse <i>ve dahı ne-kim buna beñzer var-ısa</i>	148a
Yüz seksen üçüncü bâb düşde çalgular āvāzı ve ırlamaķ, řanbūra ve çağana <i>ne-kim beñzer</i>	148b
Yüz üçüncü bâb düşde her cinsden ādemīler āvāzın işitse	149a
Yüz üçüncü bâb düşde namāzlar kılsa anı	149b
Yüz üçüncü bâb düşde şehirler görse	150a
Yüz üçüncü bâb düşde peygamber yāranların görse	150a
Yüz üçüncü bâb düşde şehirler görse <i>kendü şehrinden eyü yavuz olsa</i>	150b

Yüz toksan beşinci bāb düşde şehirler görmegi bildürür	151b
Yüz toksan altıncı bāb düşde <i>sultān görse ve sultāna ta'alluk olanları görse</i>	152a
Yüz toksan yedinci bāb düşde āteş-hāneler görse	153a
Yüz toksan sekizinci bāb düşde ādemūñ cānın görse	153b
Yüz toksan toközüncü bāb düşde 'aқıl görse	154a
İki yüzüncü Bāb düşde altun gümüş aқça görse	154a
İki yüz birinci bāb düşde elinde altun görse	154b
İki yüz ikinci bāb düşde altun gümüş görse	154b
İki yüz üçüncü bāb düşde kīse ya hemyān görse	155a
İki yüz dördüncü bāb düşde pul bulsa görse	155b
İki yüz beşinci bāb düşde gevherler görse	155b
İki yüz altıncı bāb düşde la'l yāқut görse	156a
İki yüz yidinci bāb düşde incüler olmaz yirde görse	156b
İki yüz sekizinci bab düşde yüzük görse	156b
İki yüz toközüncü bāb düşde yüzük bağışlasa bulsa	157a
İki yüz onıncı bāb düşde yimişler görse	157b
İki yüz on birinci bāb düşde büstānlar görse	158a
İki yüz on ikinci bāb düşde baғ görse	158b
İki yüz on üçüncü bāb düşde ayva görse	159a
İki yüz on dördüncü bāb düşde alma görse <i>anı beyān ider</i>	159b
İki yüz on beşinci bāb düşde şeftālū, zerdālū <i>görmegūñ te'vīlin beyān</i>	160a
İki yüz on altıncı bāb düşde nar görse	160b
İki yüz on yidinci bāb düşde қoz, bādām ve finduқ <i>görsе</i>	161a
İki yüz on sekizinci bāb düşde һurma görse	161b
İki yüz on toközüncü bāb düşde қavun ve һıyar <i>görsе</i> Çin һıyarı	162a
İki yüz yigirminci bāb düşde turunç ve <i>nārinç</i> görse	162b
İki yüz yigirmi birinci bāb düşde üzüm sıkmaқ görse	163a
İki yüz yigirmi ikinci bāb düşde қuru üzüm, bal ve bastırma	163b
İki yüz yigirmi üçüncü bāb düşde yaşıllıқlar <i>görsе</i> turp, <i>keşer</i> , <i>kerfes</i>	163b
İki yüz yigirmi dördüncü bāb düşde noһud, mercümek, baқlā <i>görsе</i>	164b
İki yüz yigirmi beşinci bāb <i>düşde</i> güller, fesligen, yāsemın <i>görsе</i>	165a

İki yüz yigirmi altıncı bāb düşde ekin görse <i>ve hem yaşillık görse</i>	165b
İki yüz yigirmi yidinci bāb düşde irişmiş ekin görse	167a
İki yüz yigirmi sekizinci bāb düşde buğday, un, arpa, <i>taru görse</i>	167a
İki yüz yigirmi toközüncü bāb düşde irişmiş ekin <i>görse</i>	168a
İki yüz otuzüncü bāb düşde silāh görse	168b
İki yüz otuz birinci bāb düşde kılıç görse	169a
İki yüz otuz ikinci bāb düşde altından, bakırdan, <i>agaçdan ya birinçden veyā kalaydan</i> kılıç	169b
İki yüz otuz üçüncü bāb düşde yay görse	170a
İki yüz otuz dördüncü bāb düşde ok atmak görse	170b
İki yüz otuz beşüncü bāb düşde süni görse	171a
İki yüz otuz altıncı bāb düşde zırh, ışık <i>ve cevşen görse</i>	172a
İki yüz otuz yidinci bāb düşde kamaç görse	172b
İki yüz otuz sekizinci bāb düşde dürlü tonlar görse	173a
İki yüz otuz toközüncü bāb düşde sultānlar <i>ve müdbirler tonun görse</i>	174a
İki yüz kırkıncü bāb düşde gömlek görse	175a
İki yüz kırk birinci bāb düşde şalvar iç ton <i>görse</i>	175b
İki yüz kırk ikinci bāb düşde dülbend <i>ve taylasan ve ridā ve dürlü tonlar ve kürkler görse</i>	176a
İki yüz kırk üçüncü bāb düşde takye <i>ve üsküf görse</i>	177a
İki yüz kırk dördüncü bāb düşde takye hükminüñ <i>te'vîlidür</i>	177b
İki yüz kırk beşüncü bāb düşde cevreb görse	178a
İki yüz kırk altıncü bāb düşde kalem görse	178a
İki yüz kırk yedüncü bāb düşde kalem-dān <i>ve divit görse</i>	179a
İki yüz kırk sekizinci bāb düşde öksürmek <i>ve aqsırmaç görse</i>	179b
İki yüz kırk toközüncü bāb düşde inçursa	180a
İki yüz ellinci bāb düşde şüretin gayrı hālda <i>görse</i>	180b
İki yüz elli birinci bāb düşde segirse <i>ve uça</i>	181a
İki yüz elli ikinci bāb düşde bahşış <i>ve 'atā görse</i>	182b
İki yüz elli üçüncü bāb düşde hādeş <i>irmiş ve cünüb olmuş görse</i>	183a
İki yüz elli dördüncü bāb düşde yola gitmegi bildürür	183b

İki yüz elli beşinci bāb düşde kendüyi aksak görse	184b
İki yüz elli altıncı bāb düşde menāre görse	185b
İki yüz elli yedinci bāb düşde Ka'beyi görse	186b
İki yüz elli sekizinci bāb düşde su'aller kim mu'abbire şoralara ve anuñ dañı cevābı	187a
İki yüz elli tokuzuncı bāb düşde şüfiler ehlin görse anı beyān ıder	191b
İki yüz altmışıncı bāb düşde seccāde ve murakka' görse	193a
İki yüz altmış birinci bāb düşde kendüyi ādemiler ortasında görse	193b
İki yüz altmış ikinci bāb düşde dervişler evin görse ⁴	194b
İki yüz altmış üçüncü bāb düşde Ka'be, Hārameyn, Medīne	196a
İki yüz altmış dördüncü bāb düşde gevherler görse	196b

Kaynakça

- Ahmed-i Dâi. *Kitābü'ṭ-ṭa'birnāme*. Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa, No 588.
- Canım, R. (2014). Ahmed-i Dâ'i. <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2005>, Erişim Tarihi: 17.09.2018.
- Demir, E. (2004). *Ahmed-i Dâi, Ta'bir-name, (100B - 208B) giriş çevriyazılı metin - indeks - tıpkıbasım*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Osman-gazi Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2013). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat* (30. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilçin, C. (1977). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertaylan, İ. H. (1952). *Ahmed-i Da'i, hayatı ve eserleri*. İstanbul.
- Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Şemsettin Sami (1317). *Kamus-ı Türki*. İstanbul: İstanbul İkdam Matbaası.
- Tekin, Ş.- Alpay Tekin, G. (1992). *Çengnâme*. Harvard Üniversitesi Yayınları.
- Turan, F. (1998). Eski bir Türkçe tâbir-nâmede ebced hesabı, bir. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Prof. Kemal Eraslan Özel Sayısı (Festschrift), 9-10*, İstanbul 1998, s. 671-679.
- Türkçe sözlük* (2011). 11. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, S. (1998). *Kitābü'ṭ-ṭa'bir (Ta'birname-i Türki)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.

⁴ A nüshası bu bapdan sonra eksiktir.

Extended Summary

The Translation of Kitâbü'î-ta'bîr belongs to Ahmed-i Dâî, who is one of the authors of Old Anatolian Turkish Period. The work has not been published. This work, also known as *Tabîr-name-i Türki*, is about dream interpretations, and it is originally Arabic. Ebu Bekr bin Abdullah El-Vasîfî is mentioned as the author of the original Arabic work. The work was translated from Arabic to Persian. The *Translation of Kitâbü'î-ta'bîr* was translated from Persian to Turkish by Ahmed-i Dâî on behalf of II. Yakub Germiyan Bey. This work which includes a eulogy written for II. Yakub the Sultan Germiyan Bey is an important resource in that it displays morphological and phonological features of Old Anatolian Turkish Period. That it includes words from various areas in terms of content due to its quality of explaining objects seen in dreams increases its importance. With this study, we aim to introduce the work in detail.

Many works of Ahmed-i Daî in different areas have reached us and they have been examined, but the *Translation of Kitâbü'î-ta'bîr* has not been researched in detail so far. That work was mentioned in the biographies of Ahmed-i Daî and studies on some of the other works and some information was given. Two different master theses were written as a specific study on *Kitâbü'î-ta'bîr*. Each of these studies is in the form of transcription text and index of each half of manuscripts in Süleymaniye Library of Manuscripts.

Ahmed-i Daî translated that book from Persian to Turkish at the request of Yakub II, who was a ruler firstly in 1387-1390 and then in 1402-1428. Ahmed-i Daî was one of Emir Süleyman's companions after 1402. As it can be understood from these two findings, Ahmed-i Daî translated that work in the first period of Yakub II. Thus, that work is among 14. Century Anatolian Turkish products.

The author of the original Arabic work is known as Ebu Bekr bin Abdullah El-Vasîfî. There is no information about the Persian translation and the translator who translated the work to Persian.

The author of the original Arabic work is mentioned in a lot of resources as Ebu Bekr bin Abdullah El-Vasîfî. However as we understand from some expressions on the work, El-Vasîfî isn't the author of the work but one of the author's masters.

Two manuscripts of the work are known to exist. One of them is recorded in Hekimoğlu Ali Paşa No: 588 in Süleymaniye Library of Manuscripts whereas the other one is in Muallim Cevdet No: O.26 in Atatürk Library (Istanbul Municipal Library).

There are two more works probably written by Ahmed-i Daî in the manuscript of Hekimoğlu consisting of 219 folios including table of contents. There is not any information which shows that these works belong to the author. *Kitâbü'î-ta'bîr* from these works continues until 197b according to our numbering in the manuscript. (until 194b according to numbering in the manuscript) The second work "*The Death of the Messenger Moses* (peace be upon him)" is between 198a and 201b. (195a-198b) while the third work "*Haza kitab-ı İhtilac-name*" (The Book on the Meaning of Flinching) is between 202b and 208b.(199b-205b)

The first sentences of Hekimoğlu manuscript

صاحب کتاب اشبو رسمه ایدر که بر نجه بزوم قرنداشلمزدن کتابونک اصلنی التماس اتدیلر ...

The end of *Kitâbü'-ta'bîr*

بر کشی کلدی ایندی که یلجه کیدرکن بر ات بنی اصردی ایندی ایت نفیسنر خسیس سنک از روکه قادردر حذر قلغل

The manuscript of Muallim Cevdet in Atatürk Library lacks the beginning and the end. The first and the last covers of the book are missing. Only the back side made of black leather has remained from the cover. But with the last mending, this part of the cover disappeared. The first folio at the beginning was placed as page a and b after the mending.

From the second folio of table of contents, probably five folios from chapter 25 to chapter 156 are missing. The end of the manuscript is missing in the last sections of chapter 262. The last two chapters of *Kitâbü'-ta'bîr* are absent in this manuscript because of its lack. Also, whether or not two works in Hekimoğlu manuscript are in these manuscript is not known.

The beginning of Atatürk manuscript:

خداوند کتاب یعنی کتابک مصنف اشبو رسمه بیان ادر که بر نجه بزوم قرنداشلموزدن تعبیر کتابنک اصلنی التماس اتدیلر

The end of Atatürk manuscript:

حق تعالی حضرتنه عز و جل کنه دنه فریاد توبه و کرو استغفار اتکنه بیشه مکر استغفار استقامته کله کم رحیم بادشاه ...

Another point we want to emphasize is that there are mistakes in writing of Quran verses. We think that these mistakes were not made by Ahmed-i Daî who is a scholar but by the person who put it on paper.

The same mistakes are present in two manuscripts. This situation inspires us to think that one manuscript might have been copied from the other manuscript, or two manuscripts might have been copied from the same unknown manuscript.

Theoretical knowledge about dream is given in the first twenty one chapters. According to the book from chapter twenty two, interpretation of what is seen in a dream begins. According to old methods of dream interpretation in the first chapter of the manuscript, to see Allah in dreams exists, and then angels and messengers are mentioned. In the last part of the work, there are some sections that belong to dream interpretations of sufis.

The work was written in the last decades of 14. century Old Anatolian Turkish period and carries the characteristics of the period. Hekimoğlu manuscript shows the characteristics of Arabic spelling. Atatürk manuscript, on the other hand is closer to Uigur spelling.

The work reflects morphological characteristics of the period. As for phonetics, phonetic changes are frequently seen in spelling of Turkish words.

İKİ FARKLI LATİFİ TEZKİRESİ VE NÜSHALARI

Walter G. ANDREWS - Ayşe DALYAN*

Özet

Latifi'nin 1546 tarihli tezkiresi, Osmanlı nesir geleneğinde büyük önem taşımaktadır. Buna rağmen, 1546 tarihli tezkire metninin modern bir baskısı yoktur ve iki versiyon arasındaki farkları gösteren bir üslup incelemesi de bulunmamaktadır. Tezkirenin modern neşri eserin kapsamlı olarak gözden geçirilmiş ikinci (1575) versiyonunun metnine dayanmaktadır. Bugün eserin tenkitli neşri olarak bilinen çalışma, araştırmacılar tarafından, *Latifi Tezkiresi*'nin 1546 tarihli orijinal metniymiş gibi algılanmakta ve bu büyük yanılgı ile eser klasik Türk edebiyatının temel kaynakları içinde yerini almaktadır. Böylece, *Latifi Tezkiresi*'nin modern neşrine dayanan çok sayıda araştırma (makale, tez) kesin sonuçlara ulaşmamaktadır. Bu çalışmada, 1546 tarihli *Latifi Tezkiresi*'nin neşrinin oluşturulması önerileceği gibi 1546 ile 1575 tarihli yazmaların karşılaştırılması sağlanarak tezkire ve nesir geleneğine, diğer taraftan da üslup tarihine ışık tutulacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşacaktır. İlk bölümde *Latifi Tezkiresi*'nin yazmaları ile ilgili bilgi verilecektir. İkincisinde, 16. yüzyılda nesir geleneğinde meydana gelen yeni oluşumlardan bahsedildikten sonra bu oluşumların yazar olarak Latifi'yi, eser olarak da *Latifi Tezkiresi*'ni nasıl etkilediği değerlendirilecektir. Son bölümde, otuz yıl ara ile yazılan iki nüsha arasındaki derin farklılıkları ve bu tezkirelerin birer özgün metin olarak algılanması gerektiği iddiası örnekleriyle açıklanacaktır.

* Prof. Dr. Walter G. Andrews, walter@uw.edu, ORCID: 0000-0001-9339-2936.

Doç. Dr. Ayşe Dalyan, Kıbrıs Amerikan Üniversitesi, Türkçe Öğretmenliği Bölümü, aysed_dalyan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-0493-7928.

Anahtar Kelimeler: 1546 tarihli Latifi Tezkiresi nüshası, 1575 tarihli Latifi Tezkiresi nüshası, transkripsiyonlu metin, üslup değişimi.

TWO DIFFERENT LATIFI TEZKERES AND COPIES

Abstract

Latifi's *Tezkere* [Biographies of Poets], which first appeared in 1546, is of great importance within the Ottoman prose tradition. However, there is no modern edition for the text of 1546 tezkere, and there is no study of style development that shows the differences between the two versions. Today, the only modern edition is based on the text of the extensively revised second (1575) version. It is perceived both by the editor and many Ottomanist scholars as representing the 1546 original text of *Latifi Tezkere* and is referenced in work on Ottoman literature with no mention of the substantive paralogism this implies. As a result, much research (articles, dissertations) based on the *Latifi Tezkere* has not produced accurate results. In this article, a transcribed digital text of the 1546 *Latifi Tezkere* and comparisons with the text of the 1575 version, will shed light on the history of prose, style and the tezkere genre.

The study will consist of three parts: Part 1, basic information about the history of the *Latifi Tezkere*; Part 2, an introduction to new developments in the 16th century Ottoman prose tradition and an evaluation of how these developments affected Latifi as a writer and the *Latifi Tezkere* as a biography; Part 3, will describe the profound differences between the two versions separated by thirty years, with examples and visual images and conclude with the argument that these two versions should be treated as two related but distinct and original texts.

Keywords: Latifi Tezkere copy dated 1546, Latifi Tezkere copy dated 1575, transcription text, style change.

Giriş

Şair tezkireleri, şair biyografileri ve onların eserleri ile ilgili bilgileri kendine has bir tarzla okura sunan İslam kültürüne ait bir türdür. Araçların tabakat adını verdikleri bu çalışmalar, öncelikle hadislerin unutulmaması için üretilmiştir. Hadislerin unutulmaması gayesiyle oluşan bu tür, zamanla farklı alanlardaki şöhrete sahip kişilerin de unutulmaması için başvurulan bir yöntem olagelmiştir. Şairlerle ilgili bilgi veren tabakat sistemi, tezkire adı ile İran'a, Âli Şîr Nevâyî ile de Türk kültürüne geçmiştir. Tezkire, Arapça zikretmek, anmak manasıyla z-k-r kökünün hatırlamaya vesile olan şey anlamından türetilen bir kelimedir. Anadolu sahasında ilk tezkireci (1538) Sehî Bey'dir. Bu ilk

tezkirenin ardından sekiz yıl sonra yazılmış olan Latifi'nin *Tezkire'si* (1546) gelmektedir. Anadolu sahasında Sehî Bey'in başlattığı tezkire geleneği XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu geleneğin en önemli temsilcisi ve hatta öncüsü Latifi'dir.

Osmanlı nesir geleneğinde büyük bir öneme sahip olan 1546 tarihli *Latifi Tezkiresi*, Anadolu'da tezkire geleneğinin öncüsü ve modeli olmasının yanında, üslup açısından da bir çığır açmıştır. XIX. yüzyıla kadar gerek eleştiriler gerekse beğeniler açısından büyük önem taşıyan eserin üslubu, Arapça Farsça tamlamaları sıkça yer vermesine rağmen açık ve anlaşılır bir dile sahiptir. Ne var ki ilk kaleme alındığı ve şöhret kazandığı tarihten yaklaşık 30 yıl sonra eserlerde değişen üslup, diğer bir ifadeyle inşadaki gelişim, bir yazar olarak Latifi'yi ve öncü olma noktasında da tezkiresini hedef hâline getirmiş, onun açık ve anlaşılır dili, objektif ve kısa değerlendirmeleri, inşa/süslü nesir yazarları tarafından eleştirilmiştir. Latifi de bu ve pek çok nedenle tezkiresini yaklaşık 30 yıl sonra yeniden kaleme almıştır. Bu bağlamda Osmanlı tezkire ve nesir tarihinde, iki farklı metne ve iki farklı üsluba sahip iki farklı *Latifi Tezkiresi* oluşmuştur.

Latifi Tezkiresi, edebiyat tarihi, edebiyat eleştirisi ve hatta bir edebî eser olarak da önemli ve temel bir kaynaktır. 1546'da Latifi'nin müellif hattı olarak elde bulunan nüshası üzerinden bir çalışma yoktur ve mevcut nüshalar arasındaki anlatım farklılıklarını sergileyen üslup gelişimi üzerinde de durulmamıştır. Bugün eserin tenkitli neşri olarak bilinen ve basılmış olan çalışma, araştırmacılar tarafından, *Latifi Tezkiresi*'nin 1546 tarihli orijinal metniymiş gibi algılanmakta ve bu büyük yanılğı ile eser klasik Türk edebiyatının temel kaynakları içinde yerini almaktadır. Böylece, *Latifi Tezkiresi* üzerine yapılan araştırmalar (makaleler, tezler), kesin sonuçlara varılmamasına sebep olmaktadır. Oysa iki farklı dönemde kaleme alınan iki farklı nüsha, XVI. yüzyıl Osmanlı sosyal hayatının 28 yıl ara ile iki farklı döneminin değişen yaşam tarzını, eğlence dünyasını, zevklerini, estetik algısını ve insan profilini temsil etmesi açısından da iki farklı temel kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu farklar, eserin modern neşri nedeniyle yine araştırmacıların dikkatinden kaçmaktadır. Bu çalışma ile nesir, üslup ve tezkire tarihine ışık tutacak olan 1546 tarihli *Latifi Tezkiresi*'nin transkripsiyonlu metnine duyulan ihtiyaç Osmanlı araştırmacılarının dikkatine sunulacaktır.¹

¹ Bu önemli tespit, yürütücülüğünü çalışmanın yazarlarından Doç. Dr. Ayşe Dalyan'ın, danışmanlığını ise Prof. Dr. Walter G. Andrews'un üstlendiği Latifi Projesi'ni ortaya çıkarmıştır. Latifi Projesi'nin ilk hedefinde hem içerik hem de nesir geleneği açısından iki farklı tezkire niteliği taşıyan *Latifi Tezkiresi*'nin ilki olan 1546 tarihli yazmasının dijital bir kitabının oluşturulması yer almaktadır. Latifi Projesi'nin ikinci aşaması Osmanlı nesir geleneği üzerine bilgisayar destekli üslup incelemesidir. Bilgisayar destekli üslup incelemesi, bütün dilleri dikkate aldığımızda İngilizce merkezli bazı araçlara ya da

I. Latifi Tezkiresi Yazmaları Tarihi

Latifi Tezkiresi, hem yazıldığı dönemde hem açtığı çığır nedeniyle XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla Osmanlı tezkire tarihi boyunca örnek alınmış ve hem de Amerika'dan Türkiye'ye Osmanlı araştırmacıları tarafından çok ilgi gö-rerek üzerine pek çok tez ve araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya da devam etmektedir. Örneğin *Latifi Tezkiresi*'ni, Ahmet Cevdet, H 1314 tarihinde *Tez-kire-i Latifi* adıyla İstanbul'da yayımlar; H. Theodor Chabert, 1800 tarihinde Zürih'te özet olarak yayımlar; Otto Rescher bütünüyle ikinci kez (Tubingen, 1950) Almancaya çevirir; James Stewart-Robinson, *Latifi Tezkiresi*'nin de içinde bulunduğu Osmanlı tezkire edebiyatını, edebiyat eleştirisi boyutuyla ele alır ve onun tarihsel gelişimini ve değerini tezinde dikkatlere sunar (1959); 1970'de Walter G. Andrews, *The Tezkere-i Şu'arâ of Latifi as a Source for the Critical Evaluation of Ottoman Poetry* başlıklı doktora tezine konu edinir; Mustafa İsen, tezkirenin 1546 orijinal metnini temsil eden Râşid Efendi nüshasını 1990'da sadeleştirir; Rıdvan Canım, 2000 yılında tezkirenin edisyon kritikli metnini yayımlar vb.

Bu çalışmalardan biri olan Rıdvan Canım'ın 2000 tarihinde Atatürk Kültür Merkezi tarafından *Latifi, Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ (İnceleme-Metin)* adı ile yayımlanan edisyon kritik çalışmasıdır. Ne var ki bu çalışma otuz yıl ara ile yazılmış nüshalardan Nuruosmaniye Kütüphanesi 3725 numaralı yazma nüshası esas alınarak (Canım, 2000, s. VIII) birleştirilmiş, birbirinin içinde eritilmiş 'yeni bir versiyon' olma özelliği taşır. Zaten bu çalışmanın kaleme alınma nedeni de bu bakış açısının yanlışlığına dayanır.

Bu çalışmanın kaynağı, makale yazarlarından olan Prof. Dr. Walter G. Andrews'un, doktora tezinde ve çeşitli makalelerinde otuz yıl ara ile yazılan *Latifi Tezkiresi*'nin iki farklı nüshasındaki farklarına dayanan tespitleridir. Andrews, doktora tezinde *Latifi Tezkiresi*'nin iki farklı nüshasındaki farklarının altını çizer ve özellikle tezinin 1. bölümünde iki nüsha arasındaki farkları uzun uzun anlatır (Andrews, 1970, s. 18-51). Prof. Andrews, doktora tezinde dikkatlere sunduğu iki nüsha arasındaki büyük farklara dayalı bu problemi, farklı zamanlarda farklı vesilelerle kaleme aldığı makalelerinde de gündeme getirir. Bunlardan biri 1996'da *Varlık* dergisinde yayımlanan *Metin Nerede? Hangi Metin? Kimin Metni* başlıklı makalesidir. Bir diğeri ise 2015 yılında *Eski Metinlere Yeni Bağlamlar: Osmanlı Edebiyatı Çalışmalarında Yeni Yö-*

programlara ulaşılabilir ancak Türkçe ya da Osmanlıca üzerine herhangi bir program ya da araç geliştirilmemiştir. Bu, tarihî diller içinde yeri küçümsenemeyecek olan Türkçe ve Osmanlıca için büyük bir eksiklik. Latifi Projesi, bu eksikliğin kapatılması için atılan büyük bir adım olacaktır. Proje, Latifi Tezkirelerini örneklem olarak Osmanlı nesir geleneğine uygun bir üslup inceleme programını üretmeyi ikinci hedef olarak belirlemektedir. Ayrıntılı bilgi için bk.: <http://www.thelatifiproject.org>

nelimler, Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları X özel sayısında yer alan “Osmanlı Metin Çalışmaları: Geçmişe Meydan Okuma, Geleceği Tasarlama” başlıklı çalışmasıdır. Bu çalışmalarında iki nüsha arasındaki farkları, genel olarak üç madde ile şöyle belirler:

1. Yeni şairlere ve otobiyografik bilgilere dayanan yeni maddelere, şair ve onların şiirlerinin detaylarına, kategorilere yer veren bir “Tafsîl-i Aksâm-ı Şu’arâ” bölümünün eklenmesi.

2. Hatime bölümünün genişletilmesi ve yeniden yazılması, şiirle ilgili daha önceki eleştirilerin yeniden vurgulanması.

3. Önceki biyografi değerlendirmeleri üzerine yeniden çalışılması ve Şeyhî, Fazlî, Fânî ve Ferrûhî gibi bazı şairlerde genişletmeler ve eklemeler yapılması.

Prof. Dr. Rıdvan Canım da, *Latifi Tezkiresi*’nin 1546’da kaleme alınan nüshası ile edisyon kritikli çalışmada esas alınan nüsha arasındaki büyük farkı kitabında uzun bir paragrafla dile getirir (Canım, 2000, s. 20):

Latifi, tezkiresine 300 şairi aldığını belirtiyor. Tenkidli metin çalışması sonucunda Latifi Tezkiresindeki şair sayısı 334 olarak belirlenmiştir. 34 şairlik bu fazlalığın zamanla bizzat Latifi tarafından yapılan ilavelerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Çünkü Latifi, tezkiresini yazıp tamamladıktan sonra 40 seneye yakın, uzun bir ömür sürmüş ve zaman zaman bazı değişikliklerle yeni isimleri tezkiresine ilave etmiştir. Tenkitli metin incelemesi sonucu ortaya çıkan 256 sahifelik nüsha farkı, tezkirenin nüshaları arasında ne kadar büyük farklılık bulunduğunu gösterir. Ayrıca, bu 300 rakamına Latifi’nin Şeyh şairlerle, şair sultanları ilave etmemiş olabileceği ihtimalini de gözden uzak tutmamak gerekir.

Prof. Dr. Mustafa İsen, *Latifi Tezkiresi*’nin iki nüshası arasındaki farkın, sadece kelimeler açısından değerlendirilemeyeceği üzerine dikkat çekerek iki nüsha arasında üslup açısından da büyük bir fark bulunduğunu, bu nedenle *Latifi Tezkiresi*’nin sadeleştirilmiş metnini oluşturmak için tezkirenin ilk orijinal metni olan Kayseri Râşid Efendi’deki 1160 demirbaş numarada kayıtlı nüshayı çalışmasına temel aldığını *Latifi Tezkiresi* adlı kitabında söyler (İsen, 1999, s. IX-XVIII):

Latifi tezkireyi yazdıktan sonra uzunca bir süre hayatta kalmıştır. Bu süre içinde, ortaya çıkan eleştirilerin de ışığında eserin en az iki defa yeniden ele alındığı, farklı nüshalarda artıp azalan şair sayısından anlaşılıyor. Mesela elimizde en eski yazma olarak bilinen Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesindeki yazmada 308 şair yer alırken, matbu nüshada bu rakam 320 şaire ulaşır. Rıdvan Canım tarafından eser üzerinde yapılan doktora çalışmasında ise bu rakam 334’tür. Şair sayısının ötesinde Latifi, eserine üslup açısından da müdahale etmiş ve eserini ikinci,

muhtemelen üçüncü defa ele alırken daha güzel ve daha mutantan bir dil ve üslupla kaleme almıştır... Biz bu sadeleştirmeyi yaparken yukarıda verilen örneklerde olduğu gibi üslup açısından ortaya çıkan değişikliklerde en yalın anlatımı tercih eden Kayseri nüshasını esas aldık.

I. I. Eski ve Yeni Nüshalar: Latifi [Abdüllatif (Lutfullâh) b. Abdullâh, Kastamonulu, (1491-1582)], tezkiresini ilk olarak 1546'da tamamlar ve dönemin padişahı Kanûnî Sultan Süleyman'a sunar. Bu dönemde yazılmış ve *Latifi Tezkiresi*'ni temsil eden en eski yazma, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, Yazma Eserler Bölümü, 1160 demirbaş numarasında kayıtlı olan nüshadır. Bu nüshanın hatime bölümünde 300 şairin esere dâhil edildiği belirtilir. Latifi, 1546 tarihinde bu eseri tamamladıktan sonra kabuğuna çekilmez; zaman zaman çeşitli notlar alarak, tezkiresini yeniden ele alarak 1574 ile 1575'te tezkiresinin yeni nüshalarını okuyuculara sunar. Bu tezkire nüshaları özgün birer metin olarak değerlendirildiğinde, iki farklı dönemde kaleme alınan bu yazmalarda, yeni tezkire maddelerinin yer aldığı; maddelerin ve tezkire bölümlerinin genişletildiği ve bunlara ilaveten yazarın dilinde ve üslubunda önemli bir farklılaşmanın olduğu görülür. Yeni *Latifi Tezkiresi*'ni temsil eden nüshalardan bütünsel görünüme sahip olanı ise Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi Koleksiyonu'ndaki 342 numaralı yazmadır.

Latifi Tezkiresi'nin yazmaları, kaleme alınma tarihlerine göre sınıflandırıldığında istinsah edilmenin H 953 ile H 982 arasında olduğu tespit edilmiştir. *Latifi Tezkiresi* yazmalarının incelenmesi ancak Râşid Efendi yazması ile karşılaştırılmalarıyla yapılabilir. Daha eski bir metnin var olması muhtemel görünmesine rağmen, tezkirenin daha eski bir el yazmasını işaret eden hiçbir delilin ortaya çıkmadığına dikkat etmeye değer. *Latifi Tezkiresi* yazmalarında çeşitli oranda eklemeler ve çıkarmalar bulunmaktadır. Bu yazmalardaki girdileri dikkate alarak bir sınıflandırma yapacak olursak en az sayıda eklemelere sahip olanlar, Şâzelî 118, Kayseri Râşid Efendi, Millet Kitaplığı, AE tarih 776 ve İbrahim Efendi 643 numaralı nüshalarıdır. Bunlardan Kayseri Râşid Efendi H 953 tarihi ile en eski yazmadır. Râşid Efendi yazmasının sonunda, Latifi tarafından eklendiğini düşündüren şairlerin isimlerinin yer aldığı notlar bulunmaktadır. Râşid Efendi yazmasının hatime bölümünde 300 şairin yer aldığı belirtilir. Şâzelî 118'de ve Millet Ktp. 776 numaralı yazmalarda temellük tarihleri verilmezken İbrahim Efendi 643 numaralı yazma, H 958 tarihlidir ve Paris (Bibliothèque Nationale 626 S) yazması ise H 956 tarihini gösterir. Eserin, eklemelerin de bulunduğu 1574 tarihli Nuruosmaniye 3725 ve H 983/M 1575 tarihli Süleymaniye Hâlet Efendi 342 numaralı nüshası, aynı kaligrafik özelliklere, içeriğe ve şekle sahiptir. Bu nüshalar Derviş Muhammed b. Murâd adlı müstensih tarafından çoğaltılmıştır. Nuruosmaniye nüshasında eksik pasajlar, tamamlanmamış şiirler bulunur ve hatime bölümünde 300 şair

olduğu yazılırken Hâlet Efendi nüshasında bu sayı 333 olarak değiştirilir. Ne yazık ki tezkire yazmalarının hiçbirinde Latifi'nin eklemeleri neden yaptığı ve ne zaman yaptığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle *Latifi Tezkiresi*'nin yeni modelinin ne zaman yazıldığını kesin olarak tahmin edemiyoruz. Ancak II. Selim'in ölümü üzerine III. Murad'ın tahta geçmesi ile yeni tezkirenin takdim edilme niyetinde olduğu düşünülebilir. Nuruosmaniye nüshasının yazılması II. Selim'in ölümünden 4 ay öncesine denk gelir. Ayrıca yazmada eski yazmalarda adı geçen Sultan Süleyman'ın adı kalmaya devam eder. Sultan Süleyman ise tezkirenin yeni modeli olan Nuruosmaniye nüshasının yazılmasından yaklaşık olarak 8 yıl önce vefat eder. Halet Efendi nüshasında ise artık III. Murad'ın adı yer alır. Bu iki yeni yazmanın kalitesi, sayfa düzeni ve yapılan değişiklikler dikkate alındığında, müstensih Derviş Muhammed Efendi'nin, Latifi'nin yazıcısı olduğu yargısı akla gelir.

I. II. Yeni Nüshalardaki Eklemeler: İlk metin olan H 953 Râşid Efendi ve H 958/1551 tarihli İbrahim Efendi yazmalarına karşılık Nuruosmaniye ve Hâlet Efendi nüshalarındaki farklar, tezkirenin bu ikinci yazılışında, edebî yorumlar ve eleştirilerden ziyade, dönemin modasına uyularak şair hakkında verilen biyografik bilgilere dönüşmüştür. Latifi bu nüshalara özellikle marjinal yaşam tarzına sahip şairlere ait bilgileri eklemeyi tercih eder. Bu değişiklikleri ne zaman yaptığına dair bir bilgi yoktur. Fazlî maddesine eklenen "rahmetul-lâhi aleyh" ibaresi gibi ifadelerden başka bir delil bulunamaz. Bu ibare önceki yazmalarda yoktur, dolayısıyla bu ekleme ile ilgili iki ihtimal bulunmaktadır. Bunlardan ilki Latifi, tezkiresini yeniden yazmaya karar verdiğinde Fazlî vefat etmiştir; diğer bir ihtimal de kâtibin/müstensihin bu ibareyi eklemiş olmasıdır. Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi'ye göre Fazlî H 970'te Ahdi'ye göre de H 971'de vefat eder. Böylece bu tarih yeni eklemelerin H 970'ten sonra yazıldığını düşündürmektedir.

Latifi Tezkiresi'ne 1570 sonrası yazmalarında şairler üzerine yapılan eklemelerden en fazlası Ahmed-i Rûmî, Riyâzî Üskübî, Riyâzî İstânbûlî, Şeyhî, Şâni'î, Kudsi, Kurbî, Kıyâsî, Kâşifi ve Medhî'de görülür ve bu şairlere oranla daha az eklemelere sahip olanlar ise Mîrî Hâmîdî ve Necmî-i Rûmî'dir. Bunlardan İshak ile ilgili bazı girdiler İbrahim Efendi ve Râşid Efendi yazmasında görülmezken Nuruosmaniye yazmasında görülür. Yine Riyâzî Üskübî'ye ait eklemeler de İbrahim Efendi ve Râşid Efendi yazmasında görülmez. Bununla birlikte, Râşid Efendi yazmasının derkenarında Latifi'nin bu şairleri unuttuğunu düşündüren bir not vardır ve bu notta şiir örnekleri ile oldukça kapsamlı bir giriş verilmiştir. Bu girişin daha sonra oluşan yazmalarda da yer aldığı görülür. Râşid Efendi nüshasındaki notlarda ve tezkirenin yeni nüshasında bilgilerin sunulma sırası dikkate alınmaksızın Riyâzî Üskübî'nin Sahn-ı Semân sisteminde Mu'idi'nin yardımcısı olduğu, birçok kişisel sorunu olduğu, tanın-

miş bir şair ve akademisyen olduğu ve Fettahi Nişaburi'nin Şebistanı Haya-
li'sinden sonra zor şiir yazdığı belirtilir. Buradaki notta, dil inceliğine sahip
olanların içinde onun gibisinin az bulunduğu belirtilir ve ondan bir beyit de
örnek olarak verilir. Bu bilgi notunda yer alan eklemenin, *Latifi Tezkiresi*'nin
sonraki yazmalarında da bulunduğu görülür. Ayrıca, notlarda bahsettiği taklit
konusu sonraki yazmalarda da hem *mukaddime*de hem *hâtimed*e hem de yeni
eklenen "Tafsîl-i Aksâm-ı Şu'arâ" bölümünde yer alır.

H 953 / M 1546 tarihli Râşid Efendi yazmasının sonunda Latifi tarafın-
dan yazıldığını düşündüren, Latifi'nin gözünden kaçan 12 şairin adı geçer. Bu
notlarda belirtilen şairler dışında, yeni nüshaya 13 farklı şair eklenmesi ve bu
şairleri neden ekleme gereği duyduyuyla ilgili olarak Latifi'nin herhangi bir
notu bulunmamaktadır. Râşid Efendi nüshasındaki notları Latifi'nin tuttuğu-
nu düşünmemizin sebebi, yazma üzerinden alınan Riyâzî Üskübî hakkındaki
notlar (Resim 1) ile tezkirenin 1575 tarihinde ikinci defa yazılması sırasında,
Latifi'nin eklediği bilinen Riyâzî Üskübî hakkındaki bilginin hem üslup hem
de içerik olarak benzer olmasıdır.

Resim 1: Kayseri Râşid Efendi Nüshasında Riyâzî Meddesinin Bulunduğu Sayfanın Derkenarına Riyâzî Üskübî Hakkında Alınan Not (Kayseri Râşid Efendi Nüshası, 83b)

Râşid Efendi yazmasındaki notlarda adı geçen ve yeni tezkireye eklenen
şairler şunlardır: Ahmed-i Rümî, Riyâzî Uskübî, Şâni'î Çelebi, Medhî, Mîrî

Hāmidī, Necmī-i Rūmī, Kudsī, Kıyāsī, Kāşifī, Helākī-i Rūmī ve Latifī'dir. Bu şairlerden başka yeni eklenenler ise Ezherī-i Şānī/Diger, Esīrī, Bedrī, Bedī'ī, Belīgī, Cemālī, Hayālī Kātip, Zuhūrī, Sāhīrī, Şun'ī, Ferāhī, Nālīşī, Necātī Beg ve Hevesī'dir. Bu şairlerin biyografilerine bakıldığında çoğunun marjinal hayat tarzları sürdürdükleri görülmektedir. Latifī'nin, yeni tezkiresine bu şairleri, eğlenceli kişilikleri nedeniyle eklediğini düşünebiliriz. Bir diğer neden ise değişen okur profilinden veya şehrengizlerde, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde olduğu gibi, okurların magazine dayalı hayat hikâyelerine karşı ilgi duymalarından da kaynaklanmış olabilir. Bu nedenle Latifī'nin tezkiresinin bu yeni nüshasına yaptığı eklemelerde, edebî eleştiri yapma kaygısı taşımaktan ziyade; orta hatta yer yer sade kalan üslubunu değiştirmek istediği ve moda olan marjinal hayat hikâyelerini tezkiresine eklemeyi hedeflediği, söylenebilir. Böylece Latifī'nin, Âşık Çelebi'nin tezkiresi karşısında ilgi kaybeden eserine, tekrar ilgi çekmeyi hedeflediğini iddia etmek mümkündür.

Ahmet Cevdet H 1314 tarihinde *Tezkire-i Latifī* adıyla İstanbul'da yayımladığı matbu *Latifī Tezkiresi*'ne *Şeyhi'ye İlave* adı altında sonradan metin ekler. Bu ilavede, 1546 tarihli yazmanın Şeyhi maddesinin genişletildiği ancak 1574 tarihli yazmanın Şeyhi maddesinden farklı eklemelere sahip olduğu anlaşılır. Dolayısıyla "Ahmet Cevdet'in 1574 tarihli yazmayı görüp görmediği" ile ilgili cevabı bilinmeyen bir soru oluşur. Bu ilave, matbu metinde sonradan yapılmış yapıştırma bir yaprak niteliğindedir, ilgili sayfada sayfa numaraları bulunmamaktadır ve diğer sayfalar birbiri ardınca devam etmektedir. Dolayısıyla bu ilave metin Ahmet Cevdet'in *Latifī Tezkiresi*'nin ilk matbu baskısını hazırladıktan sonra eline farklı nüshanın/nüşhaların geçtiğini düşündürmektedir. Bu nüshayı/nüşhaları Ahmet Cevdet'in nereden edindiği ve şimdi nerede olduğu/oldukları hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Resim 2: Ahmet Cevdet'in *Tezkire-i Latifi* adlı *Latifi Tezkiresi*'nin H 1314 tarihli matbu baskısına sonradan ilave edilen iki sayfa: *Şeyhi'ye İlave*.

I. III. Eski ve Yeni Nüsha Arasındaki Sayısal Farklar: *Latifi Tezkiresi*'nin iki farklı tarihte kaleme alınan iki nüshası arasındaki farklılıkları ortaya koyan sayısal değerler boyutunu burada değerlendirecek olursak bahsedilmesi gereken ilk nokta, 1574-1575 nüshalarına eklenen biyografileri verilen şairlerin örnek şiir sayılarındaki artıştır. Bu artış ile ilgili olarak Prof. Dr. Mustafa İsen şunları söyler:

Meseleye sadece ilave şiirler açısından bakıldığında bile epeyce eklemenin var olduğu görülecektir. Mesela, sadece örnek şiirler açısından bakıldığında bile Ahi maddesinde 10 fazla beyit; Askeri'de 29 fazla beyit; Feridi'de 12 fazla beyit; Gazali'de 23 fazla beyit; Lamii'de 26 fazla beyit karşımıza çıkmaktadır. Bu ekler daima büyük şairler için yapılmış değildir. Belli ki Tezkireci, her aşamada bulduğu ilave bilgiyi eserinin daha sonraki kopyalarına eklemiştir. (İsen, 1999, s. XIV- XV)

Görüldüğü gibi iki nüsha arasında sayısal veriler açısından değerlendirilebilecek çok fazla nokta bulunmaktadır. Aşağıda iki nüsha arasındaki sayısal farklılıkları gözler önüne koyacak somut verilerden biri olarak kelime farklılıkları örnek olarak sunulacaktır. Burada, *Latifi Tezkiresi*'nin otuz yıl ara ile genişletilen maddelerine ve bölümlerine örnek olarak Fânî maddesi seçildi.

Tablo 1: *Latifi Tezkiresi*'nin Otuz Yıl Ara ile Genişletilen Maddelerine ve Bölümlerine Örnekler.

 www.theLatifiproject.org	<i>Kayseri Râşid Efendi Nüshası (953)</i>	<i>Hâlet Efendi Nüshası (983)</i>	<i>Eklenen Kelime Sayısı</i>
<i>Zeyneb</i>	284	369	85
<i>Mihri</i>	381	548	167
<i>Ahmed Paşa</i>	629	979	350
<i>Fânî</i>	373	1477	1104
<i>Şeyhi</i>	700	1914	1214
<i>Hatime</i>	461	2516	2055

Latifi Tezkiresi'nin Süleymaniye Kütüphanesi Hâlet Efendi bölümünde yer alan H 983 tarihli nüshasının “Fânî” maddesinde 1477 kelime bulunmaktadır. Buna karşılık, Kayseri Râşid Efendi 953/1546 tarihli nüshanın “Fânî” maddesinde ise 373 kelime vardır. İki nüsha arasındaki neredeyse beş kat farka dayanan bu sayısal veri, araştırmacıda bir karşılaştırma yapma gereği doğurmuştur. Prof. Walter Andrews iki nüsha arasındaki bu farklılığı *Latifi Tezkiresi*'nin Hatime maddesi üzerinden açıklar:

İki “nüsha” karşılaştırıldığında hemen göze çarpan sayısız ve önemli farklılıklar, bu iki nüshanın basitçe birer “varyant” olduğunu düşünmeyi imkânsız kılar. Belirgin stilistik farklılıkların ötesinde, örneğin, hâtime bölümü orijinal metinde 500- 600 civarı kelime varken yeni nüshada aynı bölüm bunun üç katından bile fazladır (2175 kelime civarı). Bu iki yazmayı tek bir “edisyon kritik” altında toplamanın makul ve savunulabilir bir yöntem olduğu biçimindeki garip ve tahlilden yoksun bir neticeye varır. (Andrews, 2015, s. 53)

Örneğin *Latifi Tezkiresi* 953/1546 Kayseri Râşid Efendi yazmasında, Fânî maddesinde verilen 29 kelimenin, 983 Hâlet Efendi nüshasında, içinde fazladan iki beyit bulunan 147 kelimeye dönüştüğü görülür. Bu da Hâlet Efendi yazmasında verilen bilgilere yaklaşık 5 kat fazla kelime eklendiği anlamına gelir. Metinlerdeki değişiklikler, Kayseri Râşid Efendi nüshasındaki ifadelerin nasıl genişletildiği ve eklemeler yapıldığı aşağıda verilen tablo üzerinde

açıkça görülmektedir. Râşid Efendi nüshasında yer almayan kelimeler, Hâlet Efendi nüshasında kırmızı renk ile gösterildiğinde Hâlet Efendi nüshasına yapılan eklemeler daha net ortaya konulacaktır.

Tablo 2: Kayseri Râşid Efendi Yazması ile Hâlet Efendi Nüshasında Yer Alan Bir İfadenin Karşılaştırılması.

Kayseri Râşid Efendi 953 (1546) 121a	Hâlet Efendi (983) (1575) 114b
neşr ve biri daği budur ki şî're keşret-i iştiğâl gösterüp a'mâl-i mebrûrâta mâni' ve evrâd u evkât-ı şalavâtî zâyî' itmeye ve tarz-ı şî'rde tarîk-i melâhî ve menâhî yoluna gitmeye	yedinci naşîhati oldur ki fenn-i şî're keşret-i iştiğâl-le tevağğul idüp a'mâl-i mebrûrâta mâni' ve telâved u evkât-ı şalâtî zâyî' itmeye ve zühd ü takvâ ehline dağl ü ta'n idüp melâhî ve menâhî kısmın medh idüp tarîk-ı şeytanete gitmeye meşelâ mişâli bunîñ gibi beyt: şafâsuz şüfiyi gör kim beni nâr ile korkudur şanasın kendüden geldi berât ile cehennemden hâzırı koyubeni gâyibi özler zâhid vây o miskîne eger kıla bu hasret bâkî e'imme-i 'ulemâ bu maqûle kelâmı kelime-i küfürden 'additmişler ve kâ'iline âhîr demde sû-i hâtîme vardur dimişler mü'min ü mu'tekid bu maqûle-i kelimâtdan ve güftâr-ı küfriyyâtdan meh-mâ-emken hazer üzre olup elhâsıl şol kelâm ki küfr-âmîz ola her ne kadar mağall-i taşîn ve mücib-i âferin olsa andan perhîz itmek vâcibdür bir söz ki kişinüñ a'mâli mebrûrâtn ve hacc u şalâtn fesâda vire ol neyi müfid ola ve tarz-ı nazmda mev'izet-i vâlihî semtin tutup tarîk-ı menâhî ve melâhî yolına gitmeye

İki nüsha arasındaki fark sadece şiirlerdeki veya kelimelerdeki sayısal farka dayanmamaktadır. Bunu yukarıda verdiğimiz örnek üzerinden açıklamaya gidersek yine iki nüsha arasındaki derin üslup farkı da araştırmacıların çalışmalarında her iki nüshayı ayrı ayrı incelemeleri gerektiğini ortaya koyar. Aralarında beş kat kelime sayısı farkı olan iki yazmadaki Türkçe yapılar, Farsça tamlamalar, seciler, paralel ifadeler (ör. “sâhîr ü mahîr”, “meyden ve meyhâneneden ve peymâneneden”), kafiyesiz morfolojik paralellikler (münâsib ü mülâyim) vb. açıdan karşılaştırıldığında, her birinin kaç sözcükten meydana geldiği net olarak tespit edilebilir. Böylece örnek metin üzerinden iki yazmadaki belagat ve gramer özelliklerini belirleme ve karşılaştırma aracılığıyla iki nüsha arasındaki büyük üslup değişimi ortaya konulabilir:

Tablo 3: İki Nüshadaki Arapça, Farsça ve Türkçe Kelimelerdeki Değişim (Fânî maddesinde verilen 29 kelimenin Hâlet Efendi nüshasındaki karşılığında).

	Kayseri Râşid Efendi 953 (1546)	Hâlet Efendi (983) (1575)
Farsça kelimeler	6	18
Arapça kelimeler	16	83
Türkçe kelimeler	7	46

Tablo 4: İki Nüshada Paralel Olarak Yer Alan Kafiyeleli Kelimeler (Fânî maddesinde verilen 29 kelimenin Hâlet Efendi nüshasındaki karşılığında).

Kayseri Râşid Efendi (953/1546)	Hâlet Efendi (983/1575)
mebrûrât / evrâd / evkât /şalavât	naşihat / mebrûrât / evkât / şalât / kelimât / küfriyyât / mebrûrât / şalât / fesâd / /keşret / telâved mev'izet
zâyi' / melâhî / menâhî	zâyi' / melâhî / menâhî / mişâli / melâhî / menâhî / vâlihî / menâhî / melâhî / a'mâli
itmeye / gitmeye	gitmeye / maķûle / kelime / kâ'iline / demde / hâtıme / maķûle / gitmeye
-	kısmın / mü'min / taħsîn / âferin /kişinüñ /semtin / mebrûrâtın / şalâtın
-	küfürden / kelimâtdan / küfriyyâtdan / andan

II. İki Farklı Nüshanın Oluşum Nedenleri: Âşık Çelebi'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ'sının ortaya çıkışı*

Bir metnin yeniden üretilmesinin pek çok nedeni olabilir. Bunlardan belki de ilki, zamanla değişen ve edebî olgunlukta gelişen bir yazarın aktarmak istediği ve değerlendirmede bulunacağı yeni sözlerinin var oluşudur. İkinci önemli neden ise yine zamanla değişen okuyucu profilinin varlığıdır. İlk oluşturulan metin, tarihî süreçte zamanla değişen okuyucu profilinin beklentilerine uymaz ve yazar okuyucuların beklentilerini de dikkate alarak yeniden bir üretime gitme gereği duyar. Bu, metin-yazar-okuyucu üçgenindeki etkileşime dayanır. Etkileşim dışında bahsedilen yazma eser tipinin sektörü de büyük önem taşımaktadır. Bir edebî eser tipinin yer aldığı sektördeki rekabet de yazarın metnini tekrar yazma gereği duymasına yol açar. Bu bağlamda, klasik tezkire geleneğini dikkate aldığımızda *Latîfî Tezkiresi*, edebî değeri ve değerlendirmeleri nedeniyle güçsüz bir tezkire örneği olan Sehî Bey'in *Heşt Bihişt* adlı tezkiresini dikkate almazsak ilk kayda değer tezkire olarak 953/1546 tarihinde, edebiyat tarihindeki yerini alır. Ne var ki Latîfî'nin 953/1546'da ilk kez kaleme aldığı bu tezkire, bütün önemine rağmen, Âşık Çelebi tarafından 976/1568'de tamamlanan ve içinde 425 şairin biyografisi bulunan *Meşâ'irü's-Şu'arâ* adlı tezkirenin gölgesinde kalır. Âşık Çelebi, tıpkı kendisinden

önceki tezkireciler gibi eserini bir mukaddime ile başlatır ve bu bölüm Osmanlı sahası tezkirelerinin en uzun mukaddimesidir. Tezkiresine dâhil ettiği şairlerin hayat hikâyelerini uzun uzun anlattığı için tezkiresi “tevhârih-i şu’arâ” olarak değerlendirilir (Levend, 1998, s. 274). Âşık Çelebi eserinde yer alan bu “uzun biyografilerde formal bilgilerin ötesinde, şairlerin yaradılışları, özel hayatları, yaşayışları, alışkanlıkları ve birbirleriyle ilişkileri hakkında bilgi aktarmış, bu arada çağının sosyal hayatına ve edebî çevrelere ait geniş açıklamalarda bulunmuştur” (İsen, 1997, s. 24). Âşık Çelebi, tezkiresini ağdalı ancak akıcı bir dille yazar. Eseri secilerle doludur. Şair profilleri ve hayatlarını renkli bir dille aktarır. Dolayısıyla 1546 yılından sonra zamanla değişen okur, tıpkı şehrengizlerin popüler olması gibi Âşık Çelebi’nin magazinvari bilgilere dayanan tezkiresini de pek beğenir ve eser, okur tarafından büyük ilgi görür.

XVI. yüzyılın sonuna doğru, tıpkı Âşık Çelebi’nin tezkiresinde olduğu gibi, uzun biyografilere yer veren ve bunun yanında secilerin ahenk yarattığı ağdalı bir dile sahip olan Kınalı-zâde Hasan Çelebi’nin *Tezkiretü’ş-Şu’arâ* adlı eseri kaleme almır. Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Latifi’nin dilini ve üslubunu soğuk, cansız ve hissiz bulur (Andrews, 1970, s. 44). “Osmanlı kültür hayatında aydınlar artık böyle bir dil ve üslup beklentisi içinde olmalı ki, Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiresi çok tutulmuş ve tezkirecilik tarihinde en çok okunan/ istinsah edilen eserlerden biri olmuştur” (İsen, 1997, s. 26). Gelibolulu Âli, Kınalı-zâde Hasan Çelebi’yi takındığı süslü üslup nedeniyle eleştirir. Ayrıca tezkirecinin kendisinden önce kaleme alınan tezkirelerden aldığı bilgileri belirtmemesini de tenkit eder. Âli, bu üslubu “garip kelimeleri, aşırı zincirleme tamlamaları, kusurlu ifadeleri, manasız kelimeleri, yanlış bilgileri, şair olmayan yakınları hakkında yer verilmesi, şairlerin ağzından yalan uydurulması ve imla bakımından” (İsen, 1997, s. 26) eleştirir. Bu bağlamda Latifi’nin 953/1546 tarihli tezkiresinin hem dil hem de içerik açısından dönemine göre yalın, abartısız ve objektif kaldığı anlaşılır. Latifi, 1546 tarihli tezkiresinde değerlendirdiği şairler hakkında takdir ve tenkidini çekinmeden yapmıştır. “Yazar, çerçevesi çizilmiş, unsurları belirlenmiş şiir anlayışına aykırı bulduğu söyleyişleri acımasızca eleştirmekten çekinmez” (İsen, 1997, s. 10). Şairleri değerlendirirken de şairlerin edebî anlayışını, yeteneğini dikkate alarak tezkiresinde ona göre yer ayırmıştır (İpekten, 2002, s. 37). Kendisinden sonraki tezkireciler gibi, şairlere sadece övgüler sunan ve şairlerin hayatları ile ilgili gereksiz uzun teferruata giren bir tezkire oluşturmamıştır. Böylece, “Latifi Tezkiresi, dil bakımından, yer yer külfetli ve müsecca’ olmakla beraber, umumiyetle ağır sayılamayacak bir lisanla yazılmıştır. Cümleleri kısa, cümle yapıları sağlam ve açık olan bu lisana, devrinin sanatlı nesirle yazılan eserlerine nisbetle hatta sade lisan demek de mümkündür” (Banarlı, s. 615).

Yalın bir dille kaleme alınan 1546 tarihli *Latifi Tezkiresi* bu üslubu nedeniyle kendisinden sonraki yıllarda moda olmaya başlayan Kınalı-zâde Hasan Çelebi ve Ahdî gibi süslü nesir yazarları tarafından beğenilmez ve eleştirilir. Dolayısıyla *Meşâ'irü's-Şu'arâ* ile Âşık Çelebi ve daha sonra *Tezkiretü's-Şu'arâ* ile Kınalı-zâde Hasan Çelebi tezkirelerinin, verdikleri ayrıntılı biyografi bölümü ve süslü inşa örneği teşkil eden üsluplarıyla Latifi'ye tepki olarak kaleme alındığı açıktır ancak Âşık Çelebi ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin tezkire yazıcılığında benimsenen fayda faktörünü neredeyse yok sayan bu yüksek ve süslü üslubuna bir tepki olarak Gelibolulu Âlî'nin, *Künhü'l-Ahbâr* adlı genel tarihinin tezkire kısmında, tekrar Latifi'nin 953/1546'da kullandığı nesir üslubuna döndüğü görülür. Bir Osmanlı aydın ve bürokrati olarak Gelibolulu Âlî, eserinde yer alan Âşık Çelebi maddesinde ve maddeye ekleyerek XVI. yüzyıl tezkirelerini değerlendirdiği tezyil kısmında, Âşık Çelebi ve Kınalı-zâde Hasan Çelebi'nin eserlerine yönelik eleştiriler getirerek onların Latifi hakkında geliştirdikleri olumsuz tutum ve söylemlere karşı Latifi'yi savunur ve takdirlerini belirtir. Özellikle onların uzun ve özel hayatları hedefleyen ayrıntılara sahip biyografi anlatım tarzlarını da eleştirir (İsen, 1997, s. 177). Bütün bu değerlendirmeler ve eserler üzerinden oluşan üslup tartışmaları, eleştiriler ve alınan tavırlar karşısında Latifi, eserinin üslubunu ve biyografi oluşturma biçimini değiştirerek tezkiresini döneme uygun bir şekilde, bir cevap niteliğinde olmak üzere, yeniden kaleme alır.

Diğer taraftan, Latifi'nin, okuyucu kitlesinin özden çok şekle, bilgiden çok hikâyeye eğilimli oluşuna üzüldüğü de aşikârdır. Yazar bu üzüntüsünü, her iki nüshanın hatime bölümlerinde dile getirir ve okuyucuların sanata ilgisinin kalmadığını, döneminin sanatkârının gerçek değerinin anlaşılmadığını, insanların dünya nimetleriyle uğraştığını ve arzuların peşinde koştukları gibi pek çok nedenleri göstererek tezkiresini istediği gibi yazamadığını da belirtir. Zaten, bu tarz yaklaşımlar onun kişiliğine de uygun değildir. Nihat Sami Banarlı, Latifi'nin yazarlığı ile kişiliği arasındaki bağı ve Latifi'nin neden o dönemde çok tutulmadığını, onun kişiliğindeki bu yapısına bağlar. Latifi, “biraz mağrur ve dürüst tabiatlı bir insan olmasından dolayı devrinde pek tutulmamış, ilmi ve sanatı ölçüsünde bir mevki ve huzur sahibi olamamıştır” (Banarlı, s. 614-615). Böylece Latifi, 1574/1575 yıllarında tezkiresinin döneminin ihtiyaçlarını karşılaması ve rakip eserlerin getirdiği üslup, belagat, dil bilgisi değişiklikleri ile şairlerin hayat ve şiir ortamları hakkındaki anekdotlarla oluşturulan yenilikleri fark ederek onların farklı yaklaşımlarıyla rekabet edebilmek için tezkiresini tekrar yazma gereği duyar. Klâsik Türk edebiyatı tezkire geleneğinde bu ve benzeri pek çok etkenlerle *Latifi Tezkiresi* adı altında, iki farklı dönemde, iki farklı özgün metin ortaya çıkar.

III. Latifi Tezkirelerinin 1546 ve 1574 Tarihli Nüshalarının Birer Özgün Metin Olarak Değerlendirilmesi ve İncelenmesi Gereği

Günümüzde tezkire üzerine yapılan çalışmalardan ilki, nüshaların edisyon kritik denilen bir yöntemle yeni bir versiyonun oluşturulması ve transkribe edilmesine dayanır. *Latifi Tezkiresi* de bu bağlamda tezkirenin yeni modelini, 1570 sonrası oluşan 1574 tarihli yazmayı temel olan Rıdvan Canım'ın, 2000 yılında hazırladığı ve Atatürk Kültür Merkezi tarafından, *Latifi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ (İnceleme-Metin)* adıyla yayımlanan edisyon kritik çalışmasıdır. Ancak hazırlanan bu çalışma, hem üslup hem de yapı açısından -tezkireye yeni eklenenler, biyografi sunumu, örneklendirme, anekdotlar vb.- yukarıda söz konusu edilen iki nüshanın sahip olduğu büyük değişiklikleri, edisyon kritikli çalışmanın içinde eritmiş, böylece Osmanlı nesir tarihi açısından önem arz eden Râşid Efendi nüshasını, araştırmacıların dikkatinden uzaklaştırmıştır. Bugün, *Latifi Tezkiresi*'ni temsil eden bu tenkitli neşir çalışması, klasik Türk edebiyatı biyografi araştırmalarında temel olarak görülmekte ve pek çok makale, yüksek lisans ve doktora tezlerine kaynaklık etmektedir. Böylece, ortaya büyük bir problem çıkmaktadır. Bu çalışma gerek üslup ve gerekse biyografi geleneğindeki değişimi yansıtamadığı için, makale ve tezlerin de ya yanlış sonuçlara ulaşmasına ya da tamamlanamamasına neden olmaktadır. Bu durum, klasik Türk edebiyatı tarihi, Osmanlı nesir geleneği ve metin incelemeleri açısından çok büyük bir kayıptır ve çözülmesi gereken önemli bir problem olarak durmaktadır. Bu bağlamda tezkirenin ilk nüshasının transkribe edilmesi zaruridir. Böylece, bu problemin giderilmesi için ilk önce *Latifi Tezkiresi*'nin H 953 / M 1546 tarihli yazmasının (hem Latin harfli hem de Osmanlı/Arap harfli) transkripsiyonlu bir dijital kitabının oluşturulması suretiyle bütün araştırmacıların güvenle başvuracağı sağlam bir temel kaynağın üretilmesi sağlanmalıdır. Bu metin üzerinden yürütülecek bir inceleme çalışması/çalışmaları ile Osmanlı nesir geleneği ve üslup özellikleri de doğru bir şekilde tespit edilmiş olacaktır.

Sonuç

Şuara tezkireleri klasik Türk edebiyatı alanının tartışmasız en önemli kaynaklarından. Bu eserler sadece edebiyat tarihine kaynaklık etmezler, aynı zamanda kendi devirlerine geniş bir perspektiften bakma ve yazıldıkları zamanda esere kaydedilen şairlerin biyografilerine tenkidî bir bakış açısıyla yaklaşma özelliklerine de sahiptirler. Tezkire yazarlarının eserlerini ortaya koyma ihtiyacı yanında, bir de onları inşa ederken kullandıkları dil ve bu dilin zaman içinde terimleşerek tezkire dili denilen bir üsluba dönüştüğü görülür. Bu, Anadolu'da yazılan ilk tezkire olan Sehî Bey'in *Heşt-Bihişt* adlı eserinden, geleneğin takipçisi olarak kabul edilen son tezkire, Fatin'in *Hâti-metü'l-Eş'âr*'ına kadar küçük farklarla devam etmiştir. *Latifi Tezkiresi*'nin H

953/ M 1546 tarihli yazmasının transkripsiyonlu bir metin olarak yayımlanması, bilim dünyasında önemli bir boşluğu dolduracaktır. *Latifi Tezkiresi*'nin bu yeni ve akademik neşrini temel alan Osmanlı çalışmalarında, eksik metin üzerinden yapılan araştırmalarda oluşan yanlış algının silinmesi ve bir kaynak kitap aracılığıyla makale ve tezlerde tezkire ve nesir çalışmalarında doğru sonuçların oluşumuna vesile olacaktır. *Latifi Tezkiresi*'nin H 953/ M 1546 tarihli Kayseri Râşid Efendi nüshasının hem Latin harfli transkripsiyonlu metninin hem de Osmanlı harfli metninin oluşturulması gerekmektedir. Böylece nüshaların transkripsiyonlu modern baskılarının yapılması sağlanacaktır.

Latifi Tezkiresi, Osmanlı tezkire geleneğinin temel taşlarından biridir. Bu eserin güncel kullanımda olan ve 2000 yılında Atatürk Kültür Merkezi Tezkire Dizisi'nin yedincisi olarak basılan, Dr. Rıdvan Canım'ın, eserin tam olmayan ve yazarın eserini yansıtmak bakımından eksik olduğu ortaya konulan Nuruosmaniye Kütüphanesi nüshasına dayalı olarak hazırladığı tenkitli metinde görülen eksiklerin giderilmesi suretiyle eserin ilk orijinal metninden yola çıkarak sağlam, güvenilir ve tam bir nüshanın elde edilmesi zaruridir.

Latifi, hayatının ilerleyen yıllarında ilk kaleme aldığı tarihten yaklaşık 30 yıl sonra, eserine yöneltilen tenkitleri dikkate alarak bu tenkitlerin ışığında yaptığı değişiklik ve ilavelerle eserini güncellemiştir. Bu değişiklikler sadece eserin hacmi ile alakalı olmayıp aynı zamanda üslubunu da kapsamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada önerilen, öncelikle her iki nüshadaki değişiklik ve ilaveleri dikkate alan bir karşılaştırmanın yapılmasıdır. Bu karşılaştırma çalışmasının, Latifi tarafından, eserin ikinci defa yazılması ve güncellenmesi düşüncesi konusuna ve yazarın değişerek yenilenen üslubuna büyük ölçüde açıklık getirdiği anlaşılmıştır. Klasik Türk edebiyatı nesir geleneğinin, oluşturulan tezkire dili ve üslubu bakımından Latifi Tezkiresi üzerine ileride yapılacak olan incelemelerin, oluşturulacak olan bu sağlam metnin üzerinden bilimsel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesine de imkân tanyacaktır. Bu, klasik Türk edebiyatı tarihine, tenkit geleneğine ve aynı zamanda bir edebî eser olarak *Latifi Tezkiresi*'ne dair son derece önemli bilgilere ulaşılması imkânını da ortaya koyacaktır. Bu sonuçlar Osmanlı nesir geleneği üzerine bugüne kadar bilinenler açısından devrim niteliğinde olacaktır. Dolayısıyla *Latifi Tezkiresi*'nin H 953 / M 1546 tarihli Kayseri Râşid Efendi nüshası akademi camiası ve araştırmacıların varacağı doğru değerlendirmeler açısından son derece hayati bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet (1314). *Tezkire-i Latifi*. İkdam Matbaası.
- Andrews, W. G. (2015). Osmanlı metin çalışmaları: geçmişe meydan okuma, geleceği tasarlama. *Eski Metinlere Yeni Bağlamlar; Osmanlı Edebiyatı Çalışmalarında Yeni Yönelimler; Eski Türk Çalışmaları X* içinde (s. 36-59). İstanbul: Klasik.
- Andrews, W. G. (1996). Metin nerede? Hangi metin? Kimin metni? *Varlık*, 1062, 46-50.
- Andrews, W. G. (1970). *The Tezkere-i Şu'ara of Latifi as a source for the critical evaluation of Ottoman poetry*. Unpublished Ph.D dissertation. The University of Michigan.
- Canım, R. (2000). *Tezkiretü 'ş-şuarâ ve Tabsıratü 'n-nüzemâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Chabert, H.T. (1800). *Tezkire-i Latifi*. Zürih.
- İsen, M. (1999). *Latifi tezkiresi*. Ankara: Akçağ.
- İsen, M. (1994). *Kühü'l-ahbâr'ın tezkire kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- İsen, M. (1997). *Ötelerden bir ses*. Ankara: Akçağ.
- İsen, M. vd. (2002). *Şair tezkireleri*. Ankara: Grafiker.
- Levend, A. S. (1973). *Türk edebiyatı tarihi I*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Rescher, O. (1950). *Tezkire-i Latifi*. Tübingen.
- Stewart-Robinson, J.S. (1959). *Ottoman Tezkere-i Şu'arâ literature: its development and its value as literary criticism*. Unpublished Ph.D. dissertation, University of Edinburgh.
- Stewart-Robinson, J.S. (1964). The tezkere genre in Islam. *Journal of Near Eastern Studies*, 22(1), 57-65.
- Stewart-Robinson, J.S. (1965). The Ottoman biographies of poets. *Journal of Near Eastern Studies*, 24(1-2), 57-74.
- Tietze, A. (1973). Mustafa Âlî of Gallipolis prose style. *Archivum Ottomanicum*, 5, 297-319.
- Tolasa, H. (2002). *16. Yüzyılda edebiyat araştırma ve eleştirisi*. Ankara: Akçağ.
- Türkçe Sözlük* (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- İnternet Veri Tabanı
- Baki Projesi: <http://www.thebakiproject.org>
- Latifi Projesi: <http://www.theLatifiproject.org>

Extended Summary

Latifi's *Tezkere-i Şu'ara* [Biographies of Poets], which first appeared in 1546, is of great importance within the Ottoman prose tradition. The *tezkere* is a genre of Islamic literature that provides information on the lives of poets and their work. The first *tezkere* writer in Anatolia is Sehi Bey. Sehi's *tezkere* (1538) is followed eight years later by that of Latifi. Latifi [Abdüllatîfi (Lutfullâh) b. Abdullâh Kastamonulu, (1491-1582)], wrote the first version of his *tezkere* in 1546 and presented it to Sultan Suleiman (r. 1520-1566). Perhaps oldest manuscript of the 1546 *Latifi Tezkere* is a copy with inventory number 1160 in the Raşit Efendi Manuscript Library dated 957 AH (1550). Although Latifi's was for a time considered the preeminent model in style and content for an Ottoman *tezkere*, the author never managed to convert his small fame into material success. The appearance, in 1568, of 'Aşık Çelebi's popular *Tezkere*, which featured an elevated, anecdotal style and gossip stories about the poets and their lives, represented major changes in prose style and the expectations of readers. Apparently in response to the popularity of 'Aşık Çelebi's work, Latifi issued a new, expanded, stylistically updated version of his *tezkere* represented by a presentation manuscript dated 1575 (Süleymaniye Halet Efendi Collection no. 342), nearly 30 years after the date of the first version. When evaluated as unique texts, it becomes evident that the new *tezkere* has new entries, extensively rewritten and expanded entries, amusing anecdotes about the activities of marginal poets and significant differences in style.

The *Latifi Tezkere* is an important primary source for the History of Ottoman Literature, Ottoman Literary Criticism and Literary Theory. However, there is no modern edition of the text of 1546 *tezkere*, and there is no study of style development that shows the relationship between the two versions. Today, the only modern edition is based on the text of the extensively revised second (1575) version. It is treated both by the editor and many Ottomanist scholars as if it represents the 1546 original text of *Latifi Tezkere* and it is referenced in work on Ottoman literature with no mention of the substantive paralogue this implies.

The creation of a single "critical edition" text from two versions separated by the passage of time and large differences in style, structure, and content required "harmonizing" the versions and erasing the significant differences between them. These two distinct versions (recensions, editions), which ought to be milestones in the history of Ottoman prose and biography, have disappeared in the critical edition. Scholars at every level use the critical edition as if it were Latifi's text of 1546. Because Latifi is a foundational primary source for Ottoman literary history, the critical edition of Latifi's *tezkere* is used as a source for many articles, dissertations, books, and lectures, too often leading to inaccurate results where significant changes in style and content are relevant. This is a major defect in Ottoman textual studies and in the history of Ottoman prose and poetry. As a result, a significant amount of research (e.g. articles, dissertations etc.) based on the *Latifi Tezkere* has not produced accurate results. In this article, a transcribed digital text of the 1546 *Latifi Tezkere* and

comparisons with the text of the 1575 version, will shed light on the history of prose, style and the tezkere genre.

The study will consist of three parts: Part 1, basic information about the history of the *Latifi Tezkere*; Part 2, an introduction to new developments in the 16th century Ottoman prose tradition and an evaluation of how these developments affected Latifi as a writer and the *Latifi Tezkere* as a biography; Part 3, will describe, with examples and visual images, the profound differences between the two versions separated by thirty years and conclude with the argument that these two versions should be treated as two related but distinct and original texts.

GARSEDDİN-ZÂDE ŞEMSEDDİN MUHAMMED'E NİSPET EDİLEN BİR TIP MANZUMESİ HAKKINDA: MANZÛME YA DA MANZÛME FÎ İLMİ'T-TIB

Seda UYSAL BOZASLAN*

Özet

Anadolu coğrafyasında tespit edilmiş ilk örnekleri 16. yüzyılda görülen tıp kitapları arasında 16. yüzyılda yaşamış, şair hekim Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'u dikkat çekmektedir. Eser, adından da anlaşılacağı üzere manzum olup 721 beyittir. Nidâî'yle aynı dönemde yaşamış ve onun gibi II. Selim'in hekimi olan Garseddin-zâde'nin de manzum bir tıp eseri olduğu bilgisine kaynaklarda yer verilmektedir. Çalışmanın amacı, Garseddin-zâde'ye atfedilen 06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme*'nin ona ait olup olmadığını tartışmak, kime ait olduğunu delillerle değerlendirmektir. Çalışmada, tespit edilen tıp eserleri kısaca tanıtılmakta, Nidâî'nin eseri hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra Garseddin-zâde'ye atfedilen *Manzûme*'yle Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'undaki ortaklık ve farklılıklar ortaya koyulmaktadır. Sonuç kısmında ise elde edilen tespitler yorumlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Garseddin-zâde, *Manzûme*, 16. yüzyıl, tıp metinleri, Nidâî, *Dürr-i Manzûm*

ON A MEDICAL POEM ATTRIBUTED TO GARSEDDIN-ZADE ŞEMSEDDIN MUHAMMED: MANZUME OR MANZUME FÎ İLMİ'T-TIB

Abstract

Among the archetypes of medical books written in Anatolia in the 16th century *Dürr-i Manzûm* of Nidâî -poet and physician lived in the

* Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, subozaslan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1457-338X.

16th century- draws attention. As is evident from its name, the work is written in verses and it has 721 couplets. There is an information in references that Garseddin-zâde who lived in the same period with Nidâî and was the physician of Selim II likewise, had also a medical book written in verses. The aim of this study is to discuss whether *Manzûme* at 06 Mil Yz A 787/3 which was ascribed to Garseddin-zâde is his or not and then with evidences determining whom the book belongs to. In this study, firstly identified medical books are explained and given information about Nidâî's book. Afterwards it is revealed that there are uniformities and differences in *Manzûme* to Garseddin-zâde and Nidâî's *Dürr-i Manzûm*. In conclusion, identified detections are commented.

Keywords: Garseddin-zâde, *Manzûme*, 16th century, medical works, Nidâî, *Dürr-i Manzûm*

Giriş

İnsanoğlu yaratılışından bu yana var olabilmek ve hayatta kalabilmek amacıyla doğa olayları, yıldızların hareketleri, burçlar, değerli taşlar, bitkiler gibi etrafındaki olgu ve varlıklardan faydalanmış, bu bileşenlerle ilgili varsayımlarda ve denemelerde bulunmuştur. Bu uğraşlar, bazı ilimlerin doğmasına ve halk kültürü içerisinde değerlendirilebilecek edebî bir zenginliğin oluşmasına olanak sağlamıştır. Bugün alternatif tıp olarak değerlendirilen bitkilerle tedavi, farklı coğrafyalarda farklı dilleri konuşan toplumlarda önemli bir meşgale hâline gelerek tıp sahasındaki edebî eserlerin oluşumuna zemin hazırlamıştır.

Tercüme yoluyla dilden dile aktarılan bu eserlerin Türk edebiyatında tespit edilen ilk örneklerine Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. Bu dönemde Anadolu'da yazılmış tercüme tıp kitaplarından ilki Hekim Berket'in Arapça olarak yazdığı *Lubâbü'n-Nuhâb*'ın Türkçeye çevirisi olan *Tuhfe-i Mübârizi* adlı eseridir. Eser, İbn-i Sina'nın *Kânûn fi't-Tıb* adlı kitabının akrabadin (mürekkep ilaçlar) kısmının bir özeti (Erdağı, 2001, s. 47). Bu eserin akabinde, tıp kitapları arasında dilinin sadeliği ve kaynak eserin kıymeti bakımından önemi haiz olan *Müfredât-ı İbn-i Baytar Tercümesi* yer almaktadır (Küçükler-Yıldız, 2016). Anadolu beylikleri dönemindeki tercümelemlerle başlayan tıp kitapları yazma geleneğinin tarihi bilinen ilk telif kitabı ise Gerede yöresinde yazılmış olan İshak bin Murad'ın *Edviye-i Müfred*'sidir (Canpolat, 1973). Türk kültür tarihinin değerli kaynakları arasında yer alan bu eserlerin yanı sıra 14 ve 15. yüzyıllarda Ali bin Abbas bin el-Mecusi'nin *Kâmilü's-Sinâ'atü't-Tıbbiye*'sinin tercümesi olan *Kâmilü's-Sinâ'a Tercümesi*, Hekim Ahmedî'nin *Tervihü'l-Ervah*'ı, Hacı Paşa'nın *Müntahab-ı Şifâ ve Tes-hil*'i, Ahi Çelebi bin Şerîf'in *Yâdigâr-ı İbni Şerîf*'i, Muhammed bin Mahmud Şirvânî'nin *İlyasiyye*, *Sultaniyye* ve *Mürşid*'i başta olmak üzere yaklaşık otuz

tıp kitabı kaleme alınmıştır (Önler, 1998, s. 158-161; Kaya, 2008, s. 13-17). Tıp kitabı yazma geleneği, 16. yüzyılda da devam etmiştir. Tercüme ve telif olmak üzere İbrahim bin Abdullah'ın *Alâim-i Cerrâhîn*'i, Muslihiddîn Mustafâ bin Şaban Sürûrî'nin *Terceme-i Mucizü'l-Kânûn fi't-Tıbb* ve *Terceme-i Risâle-i Bîh-i Çînî*'si yanında çok fazla nüshası olması nedeniyle devrinin önemli eserleri arasında olduğu anlaşılan Hekim Nidâî'nin *Menâfiü'n-Nâs* ve *Dürr-i Manzûm*'u¹ dikkat çekmektedir (Doğan, 2010, s. 164-167).

Bu eserlerin dışında, kaynaklarda Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed'in 16. yüzyılda kaleme aldığı manzum bir tıp eseri olduğuna dair bilgi bulunmaktadır (Özen, 1975, s. 209). Kurdoğlu, bu bilgiye dayanarak Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed'i şair tabip olarak kaydetmiştir (1967, s. 120). Levend'de "Şemsettin" adıyla yer alan

*Safra vü sevda vü balgam kan ile
Bahs iderdim gelse ger Lokman ile* (1984, s. 414)

beyti de Garseddin-zâde'nin bir manzum tıp kitabının olabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Bayat ise Garseddin-zâde'ye dair verdiği bilgiler arasında *Manzûme-i Tıbb* adlı bir eserin bulunduğunu ve bu eserin Millî Kütüphane 3/787 70b-98b'de kayıtlı olup tahkike muhtaç olduğunu *Osmanlı Müellifleri*'nden hareketle söylemiştir (1999, s. 43). Ayrıca bahsi geçen beyitten hareketle Garseddin-zâde, Lokman Hekim'le bahse giren şairler arasında da zikredilmiştir (Taşkesenlioğlu, 2016, s. 177). Böylelikle Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nunda 06 Mil Yz A 787/3'teki eserin onun manzum tıp eseri olabileceği pek çok araştırmacı tarafından doğrudan ya da dolaylı olarak ifade edilmiştir.

Bu çalışmada, Garseddin-zâde kısaca tanıtılıp ona atfedilen 06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme* incelenecek ve bahsi geçen eserin müellife aidiyeti sorgulanmaya çalışılacaktır.

Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed

Şemseddin Muhammed bin Garseddin el-Halebî, kaynaklarda doktor ve bilgin Şeyh Garseddin Ahmed Çelebi'nin oğlu olarak tanıtılmaktadır. Şeyh Garseddin Ahmed eş-Şehîr bi-Şihâbeddin adıyla tanınan babası eğitimini Halep'te tamamlamış, daha sonra Şam'da tıp ve hikmet; Kahire'de matematik, akli ilimler, tefsir ve hadis ilimlerini tahsil etmiştir. Yüksek seviyede bir âlim olarak İstanbul'a gelmiş, burada müderrislik yapmış ve büyük bir üne kavuşmuştur. İlm-i Hisâb'da *Tezkîre* adlı bir eserin ve birçok önemli esere haşiyelerinin olduğundan bahsedilmektedir (Donuk, 2015, s. 396-397; Kahraman,

¹ *Dürr-i Manzûm, Manzûme, Manzûm fi't-tıbb, Manzûme-i Tıbb, Cevher-i Tıbb, Risale-i Hikmet* gibi farklı adlarla eserin nüshalarında yer almış ve bu nedenle de kataloglara da bu biçimde kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Öztürk, 2011.

1996, s. 545; Bayat, 1999, s. 41). Âlim bir babanın oğlu olarak doğan Şemseddin Muhammed, babasından ilim ve hekimliği öğrendikten sonra zamanındaki bilginlerin toplantılarına katılmış, iç medreselerine müderris olmuş, sonradan da hekimliğe başlayarak saray tabipleri arasına girmiştir. Kaysûnî-zâde Bedreddin'in vefatıyla II. Selim'e hekimbaşı olmuş ve aynı zamanda da padişahın şehzadesi Mehmet'e hocalık yapmıştır (Kurdoğlu, 1967, s. 120). Şehzade Mehmet'in ölümü üzerine hocalığı bırakmıştır. Şair, H 982 Zilhicce'sinde (M 1575) vefat etmiştir (Donuk, 2015, s. 706). Garseddin-zâde'ye atfedilen *Manzûme* dışında mensur bir *Cevher-nâme*'nin de olduğu kataloglarda yer almaktadır. Yakın zamanlarda yapılan bir çalışmayla bu *Cevher-nâme* muhtevası ve dil özellikleri bakımından incelenerek tanıtılmıştır (Murad ve Ateş, 2018).

Manzûme

Yazmalar kataloğunda Millî Kütüphane 06 Mil Yz A 787/3'e kayıtlıdır. 787/1'de Muhammed el-Fâsî (öl. 1052/1642)'ye ait olduğu söylenen *Sihamu'r-Rabt fi'l-Muhammesi'l-Hâliyi'l-Vast* ve 787/2'de de yazarı belli olmayan bir *Mecmû'a-i Eş'âr* bulunmaktadır. 70b-98b arasında yer alan ve konusu tıp ilmi olan bu *Manzûme*, 175x115-120x76 mm boyutlarındadır. Her sayfada 11 beyit bulunan eserde toplam 622 beyte yer verilmiştir.

Mesnevi nazım şekliyle yazılmış esere, *Manzûme* denildiği ilk beyitlerde yer alan

Manzûme dinildi nâmı nazmiledür
Dizmedi kimse böyle nazmile dür

beytinden anlaşılmaktadır. *Manzûme*, Fe'ilâtün/Mefâ'ilün/Fe'ilün kalıbıyla yazılmış olup eserde birçok vezin kusuru dikkat çekmektedir. Eserdeki bapların başlıkları ya da hangi hastalığın tedavisiyle ilgili bilgi verileceği der-kenara yazılmıştır. Metinde Allah'a hamt, Hz. Muhammed'e ve dönemin padişahına övgü gibi bir giriş kısmı mevcut değildir. Sadece eserin adına ve kitabın yazılış nedenine dair bilgiler verilmiştir. Bu kısımdan sonra yazar, sözü kısa kesip beden ilminin ehemmiyetinden bahsetmiş, sağlığın önemini vurgulayan hadis ve delillerle konuyu izah etmiştir.

Tıp risaleleri üzerine yapılmış çalışmalar incelenirken Nidâî adlı bir müellife ait ve farklı isimlerle Türk edebiyatına dâhil edilmiş olan *Dürr-i Manzûm* adlı eserle karşılaşmıştır. Diriöz, bahsi geçen ve hekim olarak bilinen Nidâî hakkında şu bilgileri vermektedir: Şairin asıl adı Şaban olup Kanuni ve oğlu Sultan II. Selim zamanında yaşamıştır. Derviş Nidâî adıyla da bilinen şair, II. Selim zamanında hekimlik yapmıştır. Seyahat etmeyi seven mizacı nedeniyle yolu Kırım'a düşmüş ve Giray Han'a hoca olmuştur. II. Selim'in Konya'da şehzadeligi sırasında ona eşlik etmiş, burada Mevleviliğe dâhil olmuş, şehzadenin tahta çıkmasıyla da onunla birlikte İstanbul'a gelmiştir.

Ölümüne dair kesin bir bilgi bulunmayan Nidâî'ye ait son bilgi *Dürr-i Manzûm*'un II. Selim'e sunulmuş yılı olan 1567'dir (1990, s. 41-46). *Genc-i Esrâr-i Ma'nî*, *Tenbihname*, *Ed-Dürrü'l-Manzûm (Dürr-i Manzûm)*, *Menâfiü'n-Nâs Rebiü's-Selâme* (Öztürk, 2011, s. 43-55), ikiden fazla keyif verici maddenin münazarasını anlatan *Mübâhasât-ı Mükeyyifât*'ı (Büyükkarcı Yılmaz, 2013) ve Kırım tarihiyle ilgili de *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân* (Şen, 2003) adlı eserleri vardır.

Pek çok ülkede nüshası bulunan bu eserler incelenirken 06 Mil Yz A 787/3'te Garseddin-zâde'ye ait olduğu düşünülen *Manzûme* ile Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'u arasında büyük benzerlikler görülmüştür. *Dürr-i Manzûm*, Nidâî'nin *Menâfiü'n-Nâs* adlı eserinin manzum ve muhtasar hâlidir. *Dürr-i Manzûm*'un Ay tarafından tenkitli metni hazırlanmış (Ay, 2000); Ülker ve Di-rekçi tarafından da *Keyf-i Kitâb-ı Nidâî*'nin *Dürr-i Manzûm*'un nüshası olduğu tespit edilmiştir (2009).

Söz konusu iki eser karşılaştırıldığında Ay'ın tenkitli metnini hazırladığı *Dürr-i Manzûm*'da “*Hâzâ risâle-i Kaysûnîzâde el-Ma'rûf Dervîş Nidâî ve Du'â-yı Sultân Selîm Hân bin Sultân Süleymân Hân*” başlıkları altında yer alan 20 beyitlik Allah'a hamt ve peygambere, padişaha övgü kısımlarına *Manzûme*'de yer verilmediği görülmüştür. Eser 20. beyit olan

Merdüm-i çeşmüm 'aşkuñla ezdüm
Ol sebebden bu cevheri yazdum

ile başlamıştır. Eserin adının verildiği beyit ise iki eserde farklılık göstermektedir. Eser, Ay'ın incelediği nüshada *Dürr-i Manzûm* 06 Mil Yz A 787/3'teki nüshada ise *Manzûme* olarak adlandırılmıştır. Aşağıda hem *Manzûme*'den hem de *Dürr-i Manzûm*'dan alınmış beyitler verilmiştir:

Manzûme

Manzûme dinildi nâmı nazm iledür
Dizmedi kimse böyle nazmile dür [70b]

Dürr-i Manzûm

Dürr-i Manzûm tamâm nazm iledür
Kimse dizmedi böyle nazm ile dürr

Bu kısımdan sonra *Manzûme*'de beyitlerin küçük farklarla *Dürr-i Manzûm*'la neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Örneğin *Dürr-i Manzûm*'da II. Selim'in övgüsünde verilen beyitlerle başlık olmaksızın yarıdan başlayan *Manzûme*'deki övgü sözlerinin örtüştüğü dikkat çekmektedir. Bu övgü beyitlerinden bir kısmı şöyledir:

*N'ola dîrsem bunı o sulţāna
Mālik-i hātem-i Süleymāna*

*N'ola virsem bunı o sulţāna
Mālik-i hātem-i Süleymāna*

*'Āleme pādişāh u hükm-i revān
Memleket cismine olupdur hān*

*'Āleme pādişāh u hükm-i revān
Memleket cismine olupdur cān*

*İki 'ālemde ber-murād olsun
Kāri halk̄ üzre 'adl ü dād olsun*

*İki 'ālemde ber-murād olsun
Kāri halk̄ üzre 'adl ü dād olsun*

*Viridi devlet bi-ḥamdillāh
Ḳapusında ḳul oldı mihr ile māh*

*Viridi devlet Ḥüda bi-ḥamdillāh
Ḳapusında ḳul oldı mihr ile māh*

Şair, metnin devamında tıbbın gereklerinden kısaca bahsettikten sonra sözü kısa kesmek gerektiğine değinmektedir.

Dürr-i Manzûm'de *Dîbâce-i Kitâb* başlığı altında müellifin adı "Nidâî" olarak geçmektedir. Fakat *Manzûme*'de başlık, müellif ya da müstensihe dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

*Gel imdi kelāmı muḥtaşar it
Bu cihānda gereklü bir eşer it*

*Gel Nidāî kelāmı muḥtaşar it
Bu cihānda gereklü bir eşer it*

*Ādem oldur ki halk̄a ḥayrı dege
Ol muzırdur ki nāsa şerri dege*

*Ādem oldur ki halk̄a ḥayrı dege
Ol muzırdur ki nāsa şerri dege*

Dürr-i Manzûm'da bu kısımdan sonra tıbbın gerekliliği, beden ilminin önemi gibi konular ayet ve hadislerle desteklenmiştir. Bu ayet ve hadisler içerik ve sayı bakımından 06 Mil Yz A 787/3'te bulunan ve Garseddin-zâde'ye atfedilen eserdeki ayet ve hadislerle aynıdır. İki eserde ortak olan ayet ve hadisler şöyle sıralanabilir:

ففنخنا Enbiya, 21/91. "...üfledik..." [72b]

كلوا والشربو ولا تشرّفوا A'râf, 7/31. "Yiyiniz içiniz, fakat israf etmeyiniz." [73a]

خير الناس من ينفع الناس شر الناس من يضر الناس "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; insanların en kötüsü, insanlara zarar verendir." [71a]

العلم علمان علم الابدان ثم علم الاديان "İlim ikidir: Beden ilmi, din ilmi." [71a]

عليكم بمجالس العلماء واستماع الحكماء لأن الله تعالى يحيى القلب بنور العلم والفصاحة كما يحيى الأرض الميت بماء المطر "Ulema ve hükema meclisine devam ediniz, muhakkak ki Allahuteala yağmur suyuyla ölü toprağı dirilttiği gibi kalbi de ilmin nuru ile diriltir." [71b]

المعيدة بيت كل داء والحمية راس كل دواء “Mide her hastalığın evi olduğu gibi, sağlığın da baş koruyucusudur.” [73a]

“El-bâbü'l-evvel fi-ma'rifeti'l-cism” başlıklı beden ilminin anlatıldığı ilk bapta da herhangi bir fark bulunmamaktadır.

*Diñle imdi neden bu 'ilm-i beden
Neden itdi Hudā bu cismi neden*

*Diñle idem nedür bu 'ilm-i beden
Neden itdi Hudā bu cismi neden*

*Zāhiri bâtını nedür anıñ
Nicedür sırrı cismile cānuñ*

*Zāhir ü bâtını nedür anıñ
Nicedür sırrı cismile eşyānuñ*

*Hükemā cānı kan dimiş hāşā
فنفخنا gelüpdür aña nida*

*Hükemā cāna kan dimiş hāşā
فنفخنا gelüpdür aña nidā*

Anasır-ı erba'a (toprak, su, hava ve ateş) hakkında bilgi verilen “Der-ma'rifet-i ‘Anâsır-ı Erba’ a” adlı kısımda da nüsha farkı olabilecek kelime değişiklikleri dışında bir farklılık göze çarpmamaktadır. Ay, başlıklarla ilgili olarak da bazı nüshalarda bulunmadığına dair notlar düşmektedir (2000, s. 38).

*Zāhirüñi eyledi 'anâşırdan
Çār erkāndur ol cevāhirden*

*Biri şafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā biri balğamdur*

*Zāhirin eyledi 'anâşırdan
Çār-ı erkāndur ol cevahirden*

*Zıdd iken birbirine bu ezdād
Cem ' idüp cismüñ eyledi ābād*

*Zıd iken birbirine bu ezdād
Cem ' idüp cismüñ eyledi ābād*

*Biri şafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā birisi balğamdur*

Dürr-i Manzûm'da “fasıl” denilen bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümdeki 34 beyit, *Manzûme*'dekilerle hem sayı hem de içerik bakımından örtüşmektedir. Bu kısımdan sonra iki eserde de tabiatler ve hıtlar ile ilgili “Fî ma'rifeti't-tabâyi' ve'l-ahlât” [74b] / “Der ma'rifeti't-tabâyi' ve'l-ahlât” (Ay, 2000, s. 42) başlıkları bulunmaktadır. Bu başlık altında *Dürr-i Manzûm*'da “Tabi'at-ı Safra, Tabi'at-ı Dem, Tabi'at-ı Balgam ve Tabi'at-ı Sevda” (Ay, 2000, s. 42-43) başlıklarına yer verilmişken *Manzûme*'de bu başlıklara rastlanmamıştır. Fakat bu bölüm beyit sayıları ve içerik bakımından aynıdır.

Dürr-i Manzûm'da “Der Ma'rifet-i Beden-i İnsan” başlıklı kısımla *Manzûme*'deki “Fî ma'rifeti'l-insân” bölümü de bir beyit haricinde içerik bakımından aynıdır. *Dürr-i Manzûm*'un bu bölümünün aşağıdaki son beyti ise incelenen nüshada bulunmamaktadır (Ay, 2000, s. 45).

*Cümle insân mazhar-ı cāndur
Tenler içre bu cān hāndur*

İki nüshanın ikinci bapları da aynı biçimde başlamış olup sadece başlıkları farklılık göstermektedir. *Dürr-i Manzûm*'da ikinci baba "El-bâbü's-sâni Teşhis-i Emraz-ı İnsân ve Mu'âlece-i Ebdân" denilmişken *Manzûme*'de "El-bâbü's-sâni" denilmiştir. Bu bölümde iki nüshada da konuya giriş niteliğinde 8 beyit bulunmaktadır. Sonrasında ise *Manzûme*'de "dimağı, nâzile, sudâ', çeşm, enef, üzn, sa'leb vb." başlıklar bulunmakta olup *Dürr-i Manzûm*'daki başlıklarla örtüşmektedir. Sadece başlıkların adları nüsha farkı olarak "mu'âlece-i dumağı, mu'âlece-i nâzile, devâ-ı sudâ' vb." biçiminde tercih edilmiştir.

Bu başlıklandırmalar dışında nüshalara göre bazı beyitlerin ya da bölümlerin yerlerinin farklı olması da göze çarpmaktadır. Müstensihler tercihlerine göre kimi bölümleri öne almış ya da sona bırakmışlardır.

Dikkati çeken başka bir husus ise, daha önce de değinildiği gibi iki nüsha arasındaki beyit farklarıdır. Ay'ın eserin müellif hattına ulaşamaması göz önüne alınarak beyitlerin müstensihlerin tercihleri doğrultusunda eksiltildikleri ya da arttırıldıkları söylenebilir. Dolayısıyla Ay'ın esas aldığı Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa Bölümü 2039/2'deki nüshayla 06 Mil Yz A 787/3'teki nüsha arasında çok fazla benzerlik olduğu gibi muhtemelen müstensih tercihlerine dayalı bazı farklılıkların da olduğu görülmektedir. *Dürr-i Manzûm*'da "Dev'-i İfrat-ı Dem" başlığı altında hamile kişinin kanının durmaması, çok kanaması olması durumunda ne yapılması gerektiğini anlatan

*Evvelinde kan alur aña
Aķ nefti içür bulursañ aña*

beyti ve firengi hastalığına iyi gelecek hapın kaç gün kullanılacağı ve ekşiden kaçınma, şerbetle ishal olma gereğinin bahsedildiği "Devâ-i Frenk" bölümündeki

*Bu tertib ile yiye biñ hab
Şihhatine tenk sebedür heb*

*Zarar itmez kavî ider cismi
Habb-ı zîbakdur bunuñ ismi*

beyitleri bulunmamaktadır.

Firenginin diğer tedavi yöntemi "yağlama"nın anlatıldığı bölümdeki 307; "yarakan"ın tedavisinin anlatıldığı bölümdeki 353; "ra'se"nin anlatıldığı bölümdeki 355; "usru'l-bevl" bölümündeki 490-491 ve "hâtimetü'l-kitâb"daki 720. beyitler;

*Dört gün oldukça şu köpükle şabun
Yuyalar anı pāk idüp ol gün (307)*

*Ḳurtılır tîzcek bi-iznillāh
Tecrîbe ḳıl inanmasan billāh (353)*

*Yakı-yı Dāniyāli eyle aña
Eyü olup seni du ‘ādan aña (355)*

*Bir iki gün bunu yesün dā'im
Şihhat ister ise olur kā'im (490)*

*Bir çekirdek misk dahı nāfi'dür
Ezüp şu ile içe eyüdü (491)*

*Zıll-ı Haḳ'dur vücūd-ı pür-cüdü
İde bākî o zıll-ı memdüdü (720)*

Manzûme'de yer almamaktadır.

Bunların haricinde *Dürr-i Manzûm'da* yer alıp karşılaştırmaya konu edilen nüshada mevcut olmayan bölüm ve beyitler bulunmaktadır. *Dürr-i Manzûm'da* “İlâc-ı istiskâ-i lahmî, istiskâ-i tablî, devâ-i hummâ, devâ-i meyân, sıfat-ı yakı, ilâc-ı bevâsır, ilâc-ı rîh-i bevâsır, ilâc-ı ishâl-i bevâsır, ilâc-ı dem-i bevâsır, ilâc-ı kabz-ı bevâsır, devâ-ı mak'ad, ilâc-ı rahne-i bevâsır, dübüri çıkana, ilâc-ı sar'a, devâ-i südde” başlıkları bulunmakta olup bu başlıkları açıklamak üzere kaleme alınan aşağıdaki beyitler *Manzûme'de* eksiktir.

‘İLÂC-I İSTİSKÂ-İ LAHMÎ

*Laħmî olsa vir aña sen şerbet
İçerüde ḳomaya hîç ‘illet*

*Şuñ felâşife vir yâħud tiryāk
Yiye vü eyleye ğdâsını pāk*

*Hem buni şışlere tılâ eyle
Ḳastanuñ derdine devâ eyle*

*Sirke buğıla buğlaya her gâh
Üstine süre tâ gide nâgâh*

*Dâr-ı Çinî şuyı içer her dem
Def' ola bu bela vü derd ü elem*

İSTİSKÂ-İ TABLÎ

*Ṭablî olsa aña ‘ilâc oldur
بلبل ابليله اني*

*Bir yılan üç pare eyle ortasın
Güne as tâ yağını tamlayasın*

*Ol yağı süresin şışlerine
Tâ ‘ilâc idesin işlerine*

*Sirke buğın unutmı buña dağı
Dâr-Çîn şuyın içür aña dağı*

DEVĀ-İ HUMMĀ

*Ger istime ola gide kuvvet
Beñzi şarı vü kılmaya kudret*

*Viresin şerbeti süre anı
Ola rāhat anuñ ten ü cāni*

*Cümle maħmūda vir şehā şerbet
Kırtıla çekmeye dağı zahmet*

DEVĀ-İ MEYĀN

*Bilde dā'im tırursa bir ağrı
Eyle bu şāfi sen aña fevrī*

*Bilde olan rutūbeti o alur
Hem riyāh u burūdeti o alur*

*Evvelā bir direm 'aķır karhā
Beş direm terre toħmı saħķ ola*

*Bir direm zencebili dög muħkem
Üçüni cem' idüp qarışdur hem*

*Bala muħkem kıvām virüp derhāl
Bunlar ile alışdurup fı'l-hāl*

*Şāflar eyle vir götürsün anı
Yād ide dā'imā du'āda seni*

ŞIFAT-I YAĞI

*Bilüñ ağrısına bu yaķı dağı
Ki münāsib durur bil anı ağı*

*Kara turpı irededen çek vār
Tuz ile bunu saħķ idüp iy yār*

*Arpa unın eküp yaķı eyle
Birde gitmezse bir dağı eyle*

'İLĀC-I BEVĀŞİR

*Nāgihān bir kışı bevāsır ola
Def'ine her zamānda kâşır ola*

*Bir nice dürlüdüür işit anı
Her birini deyim uñat tanı*

*Biri rih-i bevāşır ol yildür
Biri işhāl anuñ aķar sildür*

*Birisi hem dağı bevāşır dur
Biri kâbz u biri nevāşır dur*

*Biri zenbūrīdür biri 'aynī
Yaramazdur bular bi-Hakķ-ı Nebī*

*Biri tütī durur birisi şekāk
Biri rahne durur kıl aña yaraķ*

'İLĀC-I RİH-İ BEVĀŞİR

*Ol ki rihī durur gerek şerbet
Söküle yil gide ola rāhat*

*Ba 'dehū nice gün yiye tiryāk
Kırtıla dertden teni ola pāk*

*Berdden yil ider gıdālardan
Şaķına hem şovuk hevālardan*

*Eñiri balı ile idüp ma'cün
Cevz-i bevā kadar yisün her gün*

'İLĀC-I İSHĀL-İ BEVĀŞİR

*Biri işhāl olur hemişe anuñ
Tāķatı olmaya revişe anuñ*

*Diler ise ola hemīn hoş-hāl
Evvelā şerbet ile kıl işhāl*

*Şoñra behmen lü'ābına sükker
Kıtatup içe şu yirine ekşer*

Buña böyle kolay devā olmaz
Böyle kılsañ devā hebā olmaz

‘İLĀC-I DEM-İ BEVĀŞİR

Biri anuñ dem-i bevāşırdur
Gice gündüz hemīn aña birdür

Qanı ifrāt ile giderse eger
Anı tutmasına devā ideler

Aña şerbet virüp için pāk it
Dağı soñra devā-ı tiryāk it

Şumağı şu ile biraz kaynat
Tā şuya çıka her ne var haşlet

Gice gündüz birer direm tiryāk
Bir kaşuq ol şumaq şuyından pāk

Sākin olunca dem it isti ‘māl
Haq şifā vire olasin hoş-hāl

Kāh kāhī akarsa dem tutma
Eyle perhīz hem hilāf itme

‘İLĀC-I QABZ-I BEVĀŞİR
Biri kabz-ı bevāşır ol derdüñ
Qaddüni dal ider bu hem merdüñ

Buña muğlāb ile virüp şerbet
Qabz aña virmeye tā ki zaħmet

Lezzet üzre tuta özin dā’im
Ola perhize rüz u şeb kā’im

Qabz u ishāl ü rīh ü dem dördi
Pes yürekde mekānı vü yurdi

Bunlaruñ cümlesin beyān itdüm
Hükemā sırrını ‘ayān itdüm

DEVĀ-I MAQ‘AD

Altısı maq‘adındadur nāsuñ
Bāy u dervīş ü ‘ām ger hāşuñ

Bişine bir devā diyem kātı ‘
İzn-i Haqq ile tā ola nāfi ‘

Qara quru üzümnden al kırk bir
Dağı bir baş sarumsağı kes kır

Qabuğını gidermegil zinhār
Merhem eyle havanda cümle ne var

Bağla bir ince beze tob eyle
Üstine otura ‘alīl böyle

Gebeler birle örteler anı
Şabr ide derdüñe hemīn anı

Yaturup örtüp anı yüzünü aç
Gidere renci andan iş bu ‘ilāc

Şol ölüm haddine varanları tā
Qurtarup tururın bi-emr-i Hüda

‘İLĀC-I RAHNE-İ BEVĀŞİR
Ol birisi ki rahnedür delinür
Ki necāset gelür bu müşkil olur

Bu oñulmaz devā ile hergiz
Yüz yıl itsen ‘ilāc ile perhiz

Āleti var anuñ gerek yarıla
Qan ile kaynayup eti qarıla

Bite ol rahne qalmaya yara
Bu durur gayrı yoq aña çäre

Resmi budur ol ‘āletüñ cānā
Hāzır eyle budur o derde devā

*Başı dökme ola içi keskîn
Bitürür lahzada işüni hemîn*

DÜBÜRİ ÇIKANA

*Dübüri çıksa ger bir oğlanuñ
Dinle diyem devâsını anuñ*

*Bir avuç mazuyı bişür şuda
Şöyle bişür ki ħal ola bu da*

*Bir kısım zâcı koy şuya ol dem
Isıcaqla otura ol âdem*

*Çıkmaya bir dahı anuñ dübüri
Bir iki kerre bunu eyle yüri*

İLÂC-I ŞAR'A

*Şar'a bir süddedür dimâğ yolına
Yayılır şöyle kim şağ u şolına*

*Ruĥ-ı nefşâni-i nüfûza komaz
'Aklı zâ'il ider tutar bir kez*

*Şar'a muğlâb ile virüp şerbet
Ĥâlîş olub bulunca tâ şihhat*

Şoñra bir hafta vir bu ma'cûni

Ķurtarur şöyle bil o mecnûni

*İsteĥodos dahı 'âķır Ķarĥâ
Dahı besfâytic ile afyon ola*

*Bunları heb berâber eyle şehâ
Cümle şaĥķ eyle ayru ayru ola*

*Ķızıl üzüm çekirdeği çıkmış
Her gice Ķoz Ķadar ura aña diş*

DEVĀ-I SÜDDE

*Südde dahı galîz ģidâdan olur
Balĝam ile bu imtilâdan olur*

*Evvelâ vireler aña muğlâb
Vire telyîni tam buña muğlâb*

*Şoñra şerbet vire aña müşhil
Dahı ma'cûn-ı misk aña virgil*

*Günde andan yiye birer mişķâl
Az zamân içre ol ola ĥoş-ĥâl*

*Budur eczâları tamâm eyle
Cümle evzânda ihtimâm eyle*

SONUÇ

Türk edebiyatına çeviri yoluyla kazandırılan ve ilk örneklerine Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanan tıp kitapları, edebî eserler arasında önemli bir külliyat meydana getirmişlerdir. Bu külliyatın içinde ilk örnekleri olmaları nedeniyle 14. yüzyıldaki eserlerden sıkça bahsedilmektedir. Bununla birlikte 15 ve 16. yüzyılda da tıpla ilgili önemli eserler meydana getirilmiştir. Halk hekimliği uygulamaları içinde değerlendirilen bu eserlerden 16. yüzyıl şairlerinden II. Selim zamanında hekimlik yapmış Nidâî'nin yazdığı *Menâfiü'n-Nâs* ve onun muhtasar hâli *Dürr-i Manzûm* dikkat çekmektedir. Aynı dönemde II. Selim'in hekimbaşısı Garseddin-zâde'nin de bir tıp eseri kaleme aldığı ve hat-ta 06 Mil Yz A 787/3'teki nüshanın ona ait olabileceği çeşitli kaynaklarda

belirtilmiştir. Fakat eserin gerçekten de Garseddin-zâde'ye ait olup olmadığı üzerine herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Bu çalışmada 06 Mil Yz A 787/3'teki nüshanın bahsi geçtiği gibi Garseddin-zâde'ye ait olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu maksatla eser, aynı dönemde yaşayan hekim şair Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'uyla mukayese edilmiştir. Karşılaştırmada Ay'ın tenkitli nüshası esas alınmıştır.

Mukayese neticesinde *Manzûme* ile *Dürr-i Manzûm*'un tesadüfi olamayacak ölçüde büyük benzerlikler taşıdığı tespit edilmiştir. İki eserin vezinleri, yer verdikleri hadis ve ayetler, redifleri, beyitlerinin dizilişleri aralarındaki benzerlikleri göstermektedir.

Benzerliklerin yanı sıra eserlerin farklılıklara da sahip olduğu görülmüştür. *Manzûme*'de *Dürr-i Manzûm*'da bulunan ilk 20; 'Îlâc-ı İstiskâ-i Lahmî, İstiskâ-i Tablî, Devâ-ı Hummâ, Devâ-ı Meyân, Sıfat-ı Yakı 'Îlâc-ı Bevâsır, 'Îlâc-ı Rîh-i Bevâsır, 'Îlâc-ı İshâl-i Bevâsır, 'Îlâc-ı Dem-i Bevâsır, 'Îlâc-ı Kabz-ı Bevâsır, Devâ-ı Mak'ad, 'Îlâc-ı Rahne-i Bevâsır, Dübürî Çıkana, 'Îlâc-ı Sar'a ve Devâ-i Südde başlıklarındaki 80 beytin mevcut olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında *Manzûme*'de 307, 353, 355, 490, 491 ve 720. beyitlerin de eksik olduğu görülmüştür. Aynı şekilde *Manzûme*'de yer alıp *Dürr-i Manzûm*'da bulunmayan 4 farklı beyit belirlenmiştir. Karşılaştırma yapılırken bazı bölümlerin, eserlerde farklı yerlerde olduğu fark edilmiştir.

Sonuçta *Dürr-i Manzûm* ve *Manzûme* arasındaki benzerliklerin iki farklı eserde görülemeyecek oranda ve nitelikte olduğu tespit edilmiştir. Ayrılıkların ise müstensihlerin tercihinin dayalı nüsha farklılıklarından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunlardan hareketle söylenebilir ki kuvvetle muhtemel Garseddin-zâde'ye atfedilen 06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme* gerçekte Nidâî'nin *Dürr-i Manzûm*'unun bir nüshasıdır. Nitekim *Dürr-i Manzûm*'un kaynaklarda geçen adlarından birinin *Manzûme* olması da bu ihtimali güçlendirmektedir.

06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme*'nin transkripsiyonlu metni aşağıda verilmiştir.

[70b]

Merdüm-i çeşmüm 'aşkuñla ezdüm
Ol sebebdan bu cevheri yazdum

Manzûme dinildi nâmi nazmiledür
Dizmedi kimse böyle nazmile dür

Bunuñ târîhi olursa murād
Penç heftām bu dehüm nühsād

N'ola dırsem bunı o sulţāna
Mālik-i hātem-i Süleymāna

'Āleme pâdişāh u hükmi-i revān
Memleket cismine olupdur hān

İki 'ālemde ber-murād olsun
Kāri halk üzre 'adl ü dād olsun

Virdi devlet bi-hamdillāh
Kapusında kul oldu mihr ile māh

Sāyesinde huzūr ider herkes
İns cin tıyūr u mūr meges

Her gönülde maqāmı medār olmuş
Bahtı gibi cemāli bedr olmuş

Çünkü kalbimde itdi mihri qarār
Düşdi şevkine derūmı leyl ü nehār

Diledim ki anuñ zamānında
Ol şāhiñ sāye-i emānında

[71a]

'İlm-i tıbbuñ gerekli cevherini
'İlm-i hikmetde sözüñ enverini

Şol mücerreb ki itmişim tekrār
Seyf-i kâti ' gibi keser hey yār

Kamu emrāza heb birer dermān
Yazmışum ger şifā vire raḥmān

Kütüb-i tıb şehā igen çokdur
Böyle rengin risāle hıc yokdur

Çanda ki ola bu kitāb-ı lebīb
Lāzım olmaya anda gayrı tabīb

Gel imdi kelāmı muhtaşar it
Bu cihānda gerekli bir eşer it

Ādem oldur ki halka hayrı dege
Ol muzırdur ki nāsa şerri dege

Bu söze bu hadīs oldı delīl²
Oturmağı sen halka eyle sebīl

Baḥr-i hikmetde çün olup gavvās
Bulmuşam dürr-i şāhī gevher-i hāş

İki dürlü buyurdu 'ilmi habīb
Biri dīn 'ilmi biri 'ilm-i tabīb

Bu sözüñ hem delīl-i rüşeni var³
Bu gülüñ şābit oldı gülşeni var

[71b]

Çün beden 'ilmin evvel añdı resül
Aşlı vardur bu sözüñ eyle qabül

Şağ olmasa kişi dīn 'ilmi
Nice taḥşil ider hemīn 'ilmi

² خير الناس من يرفع الناس شر الناس من يضر الناس
Anlamı: İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; insanların en kötüsü, insanlara zarar verendir.

³ İlim ikidir: Beden ilmi, din ilmi.

*Bu sebebden didi habībullah
Derde dermān olan ṭabībullah*

*Şemsten zerre denlü bilmediler
Baħrden қаṭre deñlü almadılar*

*‘Ulemā meclisinden olma ırak
Rāğib ol ‘ilm-i dīne eyle yarak*

*‘İlm haқdur buña nihāyet yok
Cümle buña heb bilmege liyākat yok*

*Hükemā sözlerin işit dā‘im
Bedenüñ dā‘imā ola kâ‘im*

*‘Acz-i noқsānla şürü‘ itdüim
Ulular gitdügi yola gitdüim*

*Bu söziñ yek şahidi hadīs-i şahīh⁴
Ki buyurdi anı belīg faşīh*

*Diñle imdi neden bu ‘ilm-i beden
Neden itdi Hūdā bu cismi neden*

*‘Ulemā meclisin koma elden
Hükemā sözlerin işit dilden*

*Zāhiri bāṭını nedür anıñ
Nicedür sırrı cismile cānuñ*

*Tā ki kalbiñ derdiyle bula hayāt
Derilür mā‘-i maṭarla nebāt*

*Hükemā cānı kan dimiş hāşā
⁵فنفعنا gelüpdür aña nidā*

*Çünkü böyle işāret olmuşdur
Ümmetine beşāret olmuşdur*

*Cānı hīc kimse bilmedi aşlā
Līk bir söz diyem işit cānā*

*Farz olan ehl-i ‘ilme bildire dīn
Bile şavm şalāti ehl-i yakīn*

*Rūḥ-ı Aħmed ki nūr-ı zāt-ı eħad
Aşlı ol fer‘idür bu cümle ‘aded*

*Hükemā üzre farz olan cānā
‘İlm-i ebdānı itmekdür işşā*

[72b]
*Ulu yerdendür añlağıl zātıñ
Kıl nazar zāhir eyle mir‘ātuñ*

[72a]

*Bildigüm deñlü bu faқır ü haқır
Şemsten zerre eyleyüm taħrīr*

*Ol sebebden kim ‘ālem-i kibriyā
Saña dirler şehā bi-haқq-ı Hūdā*

*Baħr-i hikmetde nice biñ loқmān
‘Acz-i noқsānla қalur hayrān*

*Zübde-i kā‘ināt ulusısın sen
Muhtaşardur egerçe hāk-i beden*

*Nice yüz biñ hākīm ü eflātūn
‘Āleme her ki geldi ehl-i fūnūn*

*Mu‘tebersiñ ‘ulūm-ı hikmetile
Aşınāsın ezelden hażretile*

⁴ عليكم بمجالس العلماء واستماع الحكماء لأن الله تعالى يحيى القلب بنور العلم والفصاحة كما يحيى الأرض الميت بماء المطر
devam ediniz, muhakkak ki Allah Teala yağmur suyuyla ölü toprağı dirilttiğı gibi kalbi de ilmin nuru ile diriltir.”

⁵ Enbiya, 21/91. Ayetin manası: “... üfledik...”

Saňa dinildi ahsen-i takvîm
Seni sevdi yarattı zât-ı kadîm

Çün mi 'ide dinildi beyt-i 'anā
Hazer it buldıgıñ koyma aña

Seni 'ilmine eyledi mahrem
Cümle halk içre kıldı ekrem

Ger mizāca muvāfık ola ta 'ām
Kesretile yime gözle nizām

Sen gerek kim bulup her ihsān
Cān ile eyle şükri-yezdān

Şol muhālîf gıdādan eyle hazer
Görmeyesin cihānda hergiz mahv zarar

Bātinuñda bu cāna üç yoldaş
Kodı birbirine ola hāldāş

Şağlıgıñ başı çün şakınmağdur
Eyle perhîz bu sözlerim hağdur

İkisi 'aql u nefis olur süflî
İkisi cān ile gönül 'ulvî

Tıbbı cem ' eylemiş bu söze resül
Tut sözini 'ālemden olma melül

Biri ābīdür biri hākî
Nār u bādî bil ol iki pākî

[73b]
Hem bu āyet buña muṭābığdur
Her sözi āyete muvāfıkdur⁷

Zāhirüñi eyledi 'anāşırdan
Çār erkāndur ol cevahirden

Ni 'meti virdi çün yi iç dā'im
Dün ü gün ol 'ibādetekā'im

[73a]

Zıd iken birbirine bu ezdād
Cem ' idüp cismüñ eyledi ābād

Lîk itme şakın anı isrāf
Nısf-ı dīndür dimişler el-insāf

Biri şafrā anuñ biri demdür
Biri sevdā biri balğamdur

Bu sözi buyurmuş hem eflāṭun
Kā'il oldı bu söze ehl-i fūnūn⁸

Bunıñ bunlalar iledür kâ'im
İ 'tidāl ile olur dā'im

Açlık bir sehāb-ı rahmetdür
Yağan andan 'ilm-i feşahatdür

Biri eksik ola yā artuğ
Hāric-i i 'tidāl olur ayruğ

Hem bu tokluğ sehāb-ı miñnetdür
Yağmuri dañi cehl ü gāfletdür

İ 'tidāli bunıñ ne birle olur
Şihhat-ı ādemī ne birle olur

Gerek ise seni saña cānā
Eyle perhîz gıdādan şubh mesā

Bu hadîşi buyurdu çünki habîb⁶
Sözi cāmi 'dür hem özi tabîb

⁷ كلوا والشربو ولا تشرفوا A'râf, 7/31. "Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz."

⁸ الجوع سحاب يمطر العلم والفصاحة السبع سحاب يمطر الجهل والغفلة

⁶ المعيدة بين كل دأ والحمية راس كل دواء "Mide her hastalığın evi olduğu gibi, sağlığın da baş koruyucusudur."

"Açlık bir buluttur ondan fesahat ve ilim yağar, tokluk da bir buluttur ondan gaflet ve cehalet yağar."

Ger nefāyis olursa gül-be-şeker
Yime karnuñ toqşa eyle hāzer

Hükemā-i 'Acem ü Hind ile Rūm
İttifāk itdiler ki cümle 'umūm

Kuru nāni ger acıgup eyle yiyesin
Ni 'met-i hāş bu imiş diyessin

Ya 'nī emrāz-ı muhtelif ne ki var
Altı şey'den olur biliñ her bār

Şihhatin başı bil şakınmağdur
Sen saña gerek ise şakın durur

Kesretile şakın cimā' itme
Lezzetine anuñ tamā' itme

Kadrini bil cānuñ ki cān olasin
Hāne-i dilde haqqı tā ki bulasin

[74b]
Gice uyu gündüz ol bīdār
Habs-i bevl eyleme zinhār

[74a]

Niye geldiñ cihāna bil anı
Aña şarf eyleye cismile cāni

Nısf-ı leyl olıcağ şakın nāgāh
Uyanup şu içem dime ey şāh

Bāğ-ı cismüñe eylegil tīmār
Tāze tutsun yūri anı leyl nehār

Hem ta'ām üstüne yime ni 'met
Tā ki görmeyesiñ elem ü şıket

Aña tīmār eyle gülşen olur
Çeşm-i dil anuñla rüşen olur

Hükemā bu söze kamu kā'il
'Ulemā hağ söze olur mā'il

Çünkü lāzımdur itā'at-ı hağ
Sağlıkla olur 'ibādet-i hağ

Ulular hām söze dehān açmaz
Geçidi olmayan şudan geçmez

Emr olupdur 'ibādet anla düriş
İki 'ālemde her murāda iriş

'İlm-i hikmet kelām-ı cevherdür
Güş-ı cāna tağ anı gevherdür

Cism-i sağlık gerek 'ibādet ide
Emr-i hağ üzere itā'at ide

Yimek içmek olur gıdā-yı beden
Cān gıdāsı olur kelām-ı hasen

Hem umūr-ı ma'āş kesbiyle kār
Sağlıkla olur bu cümle var

Fī ma'rifeti't-ṭabāyi' ve'l-ahlāt
İmdi gel cānuña gıdāsını vir
Ma'rifet-i dā'sını kendüñe vir

Dilersenñ hemişe sağ olasıñ
Bu sözime daği kulağ urasıñ⁹

⁹ اتفق اطباء الفارس والروم و الهند إن جميع الامراض يتولد من ستة اشياء كثيرة الجماع و قلة النوم فى الليل و كثرة النوم فى النهار وحبس البول و شرب الماء فى جوف الليل وادخال الطعام على الطعام
Fars, Anadolu ve Hintli tabipler bütün hastalıkların şu altı şeyden ortaya

çıktığında birleşmişlerdir: Çok fazla cinsel beraberlikte bulunmak, geceleri az uyumak, gündüzleri çok uyumak, idrarını tutmak, gece yarısı su içmek ve tokken yemek yemek.

Seni çünkü Hudâ 'anâşırda
Halk itdi bu dört cevâhirden

Biri âteşdür anıñ şafrâ
Hâr yâbisdür mizâcı şehâ

Şafravî olana ğidâ her dem
Bâr u raṭb ola ki görmeye ğam

[75a]
Yay faşlı bunuñ muķâbilidür
Çâr rüknüñ bu şarka mâ'ildür

Cism içinde merâredür kanı
Beñzi şaru ider bunuñ tanı

Birine bâd der bunuñ hükemâ
Bu beden içre kandur cânâ

Hâr raṭb oldı mizâcı anuñ
Berd yâbis ğidâsı 'ilâcı bunuñ

Faşl-ı evvel bahârdur nazarı
Yüzi ğumret tutar budur eşeri

Kan bedende şehâ ğidâdan olur
Bağrınıñ içinde bu kemâli bulur

Gitdüğinden olur bunuñ şafrâ
Hâmi balğam şaķilidür sevdâ

Bârid raṭb biliñ balğam
Şu mizâcın dutar her dem

[75b]
Balğamî olana nevâle müdâm
Hâr yâbis gerek şarâb ta'âm

Kış mizâcın tutar beden şovudur
Issı tutmaķ mizâcını eyüdür

Biri sevdâdur bu erkânüñ
Berd yâbis ṭabî'ati anuñ

Mâlihulyâ olur buhârından
'Aklı nâķış ider bu varından

Bedeni beñzi hem siyâh eyler
Âdemiñ işini âh vâh eyler

Faşlı güz olıcaķ gerek perhîz
Görmeyim dirseñ maraź herğiz

Fî ma' rifeti'l-insân
Bedeniñ aşlını beyân itdüm
Hükemâ remzini 'ayân itdüm

Bu tenüñ aşlı çün 'anâşırda
Kadrini bil 'aceb cevâhirden

Saña ğizmet ider bu dört erkân
Bedeniñ kal'adur bu cân sultân

'Âlemiñ zübdesi vü eşrefisin
Sensiñ ancaķ murâd olan bundan

Ne ki 'âlemde var kamu sende
Cümle eşyâ şehâ saña bende

[76a]
Mazhar-ı haķdur beñî âdem
Eşref-i haķdur derin 'âlem

'Ârız olursa ger maraź tende
Def'ine çâre ķıl anıñ sende

Cehd idüp şıḫhat ü şafâ birle
Âşinâ olagör Hudâ birle

Bedeniñ eylesün 'ibâdet-i haķ
Saña lâzımdur itâ'at-i haķ

Nefsünüñ ķul idüp şerî'atde
Sâlik ol 'aşķla ṭarîķatde

Göñlüñ bir uluya teslîm it
Ēizmetinde elif ķaddiñ mim it

*Cāni kudret makāmına irgür
Hāfiruñ cümle kendüñe dirgür*

*Hāne-i dilde haq cemāline baq
Tā ki rüşen görine hikmet-i haq*

*Dileseñ bu yola revān olasın
Ehl-i diller katında cān olasıñ*

*Sende benlik kökin çıkarup al
Tevbe tahmīñ kıl aña idhāl*

*Yaprağın al nedāmetüñ cānā
Cümle şabriñ hevānına koy tā*

[76b]

*Horluk destiyle dök muhkem
Gözyaşıyla karşıdurup ey ādem*

*Ko muhabbet tavasına anı
'Aşk odı birle kaynadıñ anı*

*Tā kıvāmın bulup ola ma'cün
Yiyesiñ şāz ola bu dil-i maḥzün*

*Tut sözimi öziñe pend eyle
Himmeti kendüñe bülend eyle*

El-bābü's-sānī

*Söyle ey bülbül süḥan söyle
Şol mühim olanı beyān eyle*

*'Ārif olanlara yeter bir gül
Nev'-i diger kelāma gir kıl kıl*

*Söziñi muhtaşar müfīd eyle
Birin tarḥ idüp birin söyle*

*Her marīze devā ne yüzden olur
Her saqīme şifā ne yüzden olur*

*Şol mücerreb ki pīrim itmişdür
'Ameli tā kemāle yetmişdür*

*Her işiñ şıḥhatine kim yetdim
Gayrı yok heb anı beyān itdim*

*Bilmedüğim işe şürü' itdim
Kimse gitmedüğü yola gittim*

[77a]

*Diñle imdi nedür maqşūd
Ger 'ināyet iderse ol ma'būd*

Dimāğ

*Ger dimāğ ola şavukdan baş
Diñle aydam 'ilācın idem bil fāş*

*Hab-ı sevdāyı idüp saḥq anı
Zeyt yağı birle ḥal kıl anı*

*Süzüp ol yağı burnuna tamızdur
Kurtarır ol 'alīli bu emdür*

Nāzile

*Nāzile kim gıdā buḥārından
Elem-i şa'bdur bu varından*

*Göz kulak bu dişi helāk eyler
Şağ iken nāsı derd-nāk eyler*

*Yarpuz dög şıķup şuyın al
Rub'ı miqdārı sirkeden aña şal*

*Anı ḥınnā ile ḥamīr eyle
Ol şu ile kınnāyı sīr eyle*

*Var ḥamāma gir otur bir ān
Hem tırāş olup giyin ey cān*

*Ol yaķuyı başuña ur fi'l-ḥāl
Bürinüp yat uyu şehā derḥāl*

*Nāzileyi çeküp yığar başa
Yumrı beyzā gibi döner taşa*

[77b]

Şişe çeküp anı hacâmat kıl
Ayrıķ saña bu 'illet yok bil

Şudâ'

Başınıñ ağrısı ki şavukdan ola
Isılarla devâ gerekdür aña

Isıdan olana şavuk dermân
Hükemâ kavlidür unutma hemân

Zıddıyla olur 'ilâc u devâ
Tâ ki zâ' il ola şudâ' u 'anâ

Baş ağrılarına müşhil vir
Kan gâlib olup kan aldr

Mâlihünyâdan ağrısına ger baş
Dehen-i bed-nüvis ile ba'd tirâş

Isıdan olsa gül şuyı kâfûr
İt tılâ yâ aña kâbak yağı sür

Ferfiyon yağı sür şavuklan eger
Başına ardiya elem bu yiter

Çeşm

Göze buhâr eyle şiş kan tolsa
Gice uyutmaz ağrısı olsa

Çok yimekten gerek ide perhîz
Zencebîl karanfîl ü şünîz

İkişer dirhem anları devâ it
Başka başka döğüp anları sahk it

[78a]

Var hamâma gir 'ale't-ta'cîl
Şu dökünmedin tirâş olğil

Bal revâkın sürüp ek eczâdan
Tâ derince otur ve çık andan

Üc gün içinde kan u şiş kalmaz
Hîc bundan eyü 'ilâc olmaz

Kuru göz ağrısına ekmeğil ot
Aķ düşürürsñ sözüm tut

Göz kızarup yaşı aķa
Göre halkı çünkü tımanda baķa

Bir dirhem zencebîl ü aķ maızı
Sahķ idüp göze çek gide maraží

Aķ düşerse göze nâgâh
Zâ' il olmasa bi-emrillâh

Maraží birle al nişâdırı hem
Kıl berâber döğ buları muhkem

Mercimek deñlûsin biraķ her gün
Gider ağı gerek ise çok olsun

Aķ şu inse bir göze nâgâh
Tâze iken devâ budur ey şâh

Diger

Evvelâ anduzı yigirmi dirhem
Ferfiyon altı ola gör ne direm

[78b]

Hâş hınâ otuz dirhem cânâ
Cümle cem' it yağı olur amâ

Üc bölükde birin qarâr eyle
Bâķisin daği idesin böyle

Buni hamâmdan çık eyle yağı
Tura üç gün tamâm atñ birini daği

Bu tarîkile tâ tokuz güne deg
Şuyı gözden tepeye çekse gerek

Yıl geçerse mile olur muhtâc
Tâze iken budur pes aña 'ilâc

Enef

*Turmaz ise eger burnu kanı
Sirke esrârî hâzır it anı*

*Başın emiñi üstüne derhâl
Ur ki sâkin olar mı fi'l-hâl*

Üzn

*Bir kulağ kim işitmez ola müdâm
Turp yağın tamzur aña şubhile şâm*

*Sirke buğı daği münâsibdür
İlm-i tıbda bu hem mükâtibdür*

*Lîk bir öd ü sirke bir kaşık
Bir iki kaşıkda şu koy ey 'âşık*

*Daği bir baş şarımşağ hürd it
Kabile hevândaki mürd it*

[79a]

*Âteş-i nermiyle bunı kaynat
Şu gide öd kala budur şan 'at*

*Süzüp ol ödi daği şakla
Kulağa tamzuriñ şıcaqla*

Bâdişnâm

*Yüzde ger zâhir olsa bâdişnâm
Dem ü balğam tuta cemâli tamâm*

*Gerek aña ol vire şerbet
Süre içinde kalmaya 'illet*

*Burun ucundan aldıra kanı
Girü yâ (...) ola sâni*

*Hem kulağda hacâmat itdürelüm
Tepeden ekse şîşe çekdürelüm*

Diger

*Bir mücerreb ki itmişim tekrâr
Hükemâ tebdîri diñilse ne var*

*Hayz kanıyla bir bezi ıslat
Kurıdup ol yüze bağla bir kat*

*Bunı üç gice var nikâb eyle
Bunı ol derde feth-i bâb eyle*

Sa'leb

*Kaş u kirpik dökülse saç şakal
Aña müshil gerek derhâl*

*Kuکیyâ habı hem aña hoşdur
Emr-i hakkile ger aña hoşdur*

[79b]

*Ol habıñ şan 'atin beyân idelüm
Nice ekl olur 'ayân idelüm*

*Evvelâ bir dirhem iyâric ola
Şahm-ı hançal ola vü sekunya*

*Hem birer denk eyle bu ikisin
İstehodos buçuğ dirhem idesin*

*Türbid ola buçuğ dirhem daği
Şerbet-i vâhid ola cümle aği*

*Tenkiye dimâğ için ola ger
Ufacık habla eyle mişl bu bir*

*Gice üç dâne ikişeri şabâh
Böyle ekl eyle bulunca felâh*

*Balğamı başın ağrısın giderür
Başda her dürlü zahmete eyüdüür*

[İ]snân

*Diş ağrısına muzun ey yâr
Bir kaçın sahk idüp penpeye şar*

*İşladup şu ile ko bir sâ 'at
Dişin üstüne ko ola râhat*

*Yâhûd kaṭrâna bir bezi de bula
Şoñra ƙo dişe tā ki ṭayyib ola*

Diger

*Şol diş kim çürüye köki ƙala
Harbeki üstüne ƙo çeküp hele*

[80a]

*Dişin oynaya düşümlü ola
Fülfülü dök un ile hâzır ola*

*Her gice ol umi diş dibine ek
Tā ki oynamaya dişin ola pek*

Dehân

*Ağz ağrısı kim harâretten
Tobṭolu ola cerâhatden*

*Yemegi yimeye çeküp 'usret
Anı şağ itmege budur şan 'at*

*Şābı al iki böl birisin yak
Bir bölükünce milhi ƙıl ilhāk*

*Cümle saħƙ eyle ek dehāna buni
Şihhati haƙdan âdem bahâne buni*

*İki üç ekmede ƙomaz 'illet
Naşş-ı ƙāṭı 'dur eyleme ğaflet*

Dilcik

*Dilcik olsa boğaz içi tolsa
Yemegi yudamaz zebün olsa*

*Bir yumurta şarusı bir pâre tuz
Çün bu bādem ƙarışdırıruz*

*İmik üzre anı yaƙı eyle
Lāzım olur bir daħi eyle*

Mâdde

*Mâdde kim boğaz yumrulansa
Şarkup inüp yumurṭaya dönse*

[80b]

*Ferfiyon yağı ṭlā' eyle
Yemişdür şoñra diş devā eyle*

*Bir nice gün fiṭil melhem ile
Aña tîmār eyle bu emmile*

Verem

*Balgām ile eger tola öygen
Aña tîmār eyle gül irigin*

*Vereme dönse ger olur düşvār
Öldürür âdemi bu āhir ƙār*

*İçür at yağını aña seherî
Olmaya lîkin yüz dirhem ƙadri*

*Yıldıra bir iki kez içürse eger
Ƙalmaya ol 'ilelden anda eser*

Ɖıyƙ-ı nefes

*Âdemde ola ger Ɖıyƙ-ı nefes
Virüp almağa ƙâdir olur bu nefes*

*Niçeler bu rencile virürler cān
Çok yazdılar bu derd için dermān*

*Velî itdügümüz bizim her dem
Hāṭırında tut imdi anı direm*

*Evvelā anı ƙıl müshil ile ishāl
Şoñra it bu devā ile hoş hāl*

*Ƙırƙ gün ekl ide bu ma 'cünü
Hükemā düşde görmedi buni*

[81a]

*Şıfatı şan 'ati budur anuñ
Rāst eyleye her işde evzānuñ*

*Yüz dirhem al üzerlik tohumun
Ferfiyon iki dirhem eyle hemîn*

*Daği efyün hem 'âkır-ı qarhā
Her birinden beşer dirhem cānā*

*'Aseli ücyüz it budur evzān
Her yiyimi bir dirhem her ān*

*Yaticak vaktin çigneyüp yuda
Hal idüp hemīn balgāmı bu da*

*Küt küt öksürse bir ādem
Eli ağzına girse bir dem*

*Üc yimede keser muharribdür
Katumuzda iken muharribdür*

*Berşe kim mübtelā olsa bir cān
Kesmeye dileye devā vü dermān*

*Buni efyün berşe ide bedel
Kesile kudretile bi-ħakḳ-ı ezel*

*Buni ilhāmla idüp ĩcād
Tecrübe kılmışam eyā şeh-zād*

*Bedeliye bunun gibi olmaz
Nā-ehlden ħafī gerek bu rāz*

[81b]

*Bir kişi otu itse isti 'māl
Süst-endāma ola hoş ħāl*

*Ḳomaz ādemde zerre deñlü (...)
Beñze ħumret virür gönle feraḥ*

Şikāk

*Elde ayakda ger şikāk olsa
Niyyetüñ andan el-firāk olsa*

*Bu ħabuñ yüzünü it isti 'māl
Tā hemīşe gününñ ola hoş ħāl*

*Balgāmī zaḫmeti ider zā `il
İmtihān iden olur ḳā `il*

*Vezn budur beyān idelüm aḫsen
Beş rāvend-i çīnī beş selmin*

*Zībak daği sekiz dirhem eyle
Günlügi bist ü peñç ola böyle*

*Marażı hem daği 'akr-ı qarhā
Ola yigirmişer dirhem cānā*

*Yüz dirhem raḳīḳ gendüm al
Āb-ı līmūnla yoğur derḫāl*

*İri noḫūd kadar idüp ħabları
Gice üç gündüz üç hemān bunları*

*Ḫātūna yetmiş vara seksān
Ḳurtıla tīz zamāna bu `illetden*

[82a]

*Ekşiler yemeyüp iden perḫīz
Görmeye bu elemleri hergiz*

Firengi

*Ger freng zaḫmeti olsa düşvār
Böyle `ilāc itdi aña her bār*

*'Avn-i ħaḳḳile kimse ħiç maḫrūm
Ḳalmadı ger 'Arab u 'Acem ger Rūm*

*Yimesün ekşi vü bārid raḫb
Beş güne dek vir beşer ħab*

*Ba 'de şerbetile ḳıl ishāl
Cümle aḫlāḫı red ide fi 'l-ḫāl*

*Yine on gün yiyesün üçer ħabı
Girü tekrār iče o şerbeti*

*Şoñra her gice ikişer dāne
Yiye tā irişince dermāne*

*Yüzi bir ādeme kifāyet ider
O maraždan buni selāmet ider*

*Evvelâ miqdârı bu habuñ fülful
Tâzeler âdemî teni ter-i gül*

*Hükemâ kavlidür bu evzânî
Koma elden ki yok buña sâni*

*On iki dirhem eyle zîbaķı sen
İki dirhem aña daķı selmin*

[82b]

*Eyle otuz raķıķ gendümi var
Âb-ı lîmûnile yoğur tekrâr*

*Selmin birle zîbaķı öldür
Ba'de taķmîr şoñra ħablar olur*

*Şol fireng yili birle şızıları
Giderür izn-i ħaķķile bunları*

*Olsa mecrûĥ teni ħamu ser-â-pâ
Kurtula 'avn-i ħaķķile cânâ*

*Ağza urmaz elem çekmez
Bu 'ilâcı kimle itse gam çekmez*

*Şol mizâcı za'if olan âdem
Görse ħabuñ 'alâmetin ol dem*

*Bir dişinüñ dibi şişerse eger
İki üç gün yimeye ide ħazer*

*Girü başlaya heb yiye ħabı
Sebeb ol sen şifâ vire rabbi*

*Yağdan tütsiden bu ħab yegdür
Böyle tertîb ile heb yegdür*

*Bu tertîb ile yiye biñ ħab
Şihhatine tenk sebebdür heb*

*Żarar itmez kavî ider cismi
Ĥabb-ı zîbaķdur bunuñ ismi*

Tütsi-i firengi

[83a]

*Şimdi bir tütsi beyân idelüm
Ĥükemâ sırrıdır 'ayân idelüm*

*Evvelâ beş dirhem zincifre
Üc bölüp üç gün tütsi vire*

*Her birinde teneyüp dökeler der
Şakınup şovuğa toķunmayalar*

*Bu firengi zaĥmetin zâ'il ider
El-ĥâşıl ĥoşca âsân revâ der*

*Bu 'ilâcile hem nice âdem
Elimizde şifâ bulubdur hem*

*Bir dirhem selmin ola bile ger
Kâmil olur bil anı ey server*

*Żararı ħomaz bedende bu güne dek
Şıdkımız biline bunu idicek*

Şarâb-ı benefşe

*Diñle çiçeklerüñ şarâbımı daķı
Nice ihrâc olur ħamusu aĥî*

*Bu numûne yeter şan'atda
Ĥükemâ yazdı bâb-ı ĥikmetde*

*Şol benefşe şarâbına dirler
Anı rence şifâ diyü bilirlir*

*Gögse vü egne virür kuvvet
Bu gerek kavuğa daķı vüs'at*

[83b]

*Başında olan elemlere nâfi'
Şafravî her ĥarârete dâfi'*

*Yumşadur taḫ'ıñ mülâyim ider
Sancuyı giderür mi'de-i ter*

*Şan 'ati budur benefşe al
Bir vukiyyeye dört vukiyye şu şal*

*Āteş-i nermile bunu kaynat
Şuya çıka benefşeden haşlet*

*Ağara tā benefşe rengi gide
Şapın giderip de andan ide*

*Süzüp al şuyuna vukiyye şeker
Tarh idüp kaynadup revāk ideler*

*Ne kadar isteseñ kaşığile al
İçecek deñlü şu kıya fi 'l-hāl*

*İçeler ac kıarna ola devā
Sebebi budur anı viren Ĥudā*

*Her çiçegüñ şarābı böyle olur
Hem etibbā hemişe böyle kıılır*

Şarāb-ı Hindibā

*Ĥübdur hindibā şarābı daħi
Menfa 'atlı olur lu 'ābı daħi*

*Kırılı olsa şu seb ola yumşak
Toğrayup şal kıazana eyle ufak*

[84a]

*Şu ile kıaynayaña dek tā kıuvvet
Şuya çıka kıamu ne var haşlet*

*İki vukiyye şuya bir vukiyye şeker
Bal revākī gibi kıvām vireler*

*Şabāħ şabāħ otuz dirhem ala
Bir o deñlü şu aña şala*

*Mübtelā-yı bevāşıra içürüñ
Perhiz ile bu vartadan geçürüñ*

Dehen Firengi

*Eger isterlerse yağlanmağı
Aña sen hāzır eyle işbu yağı*

*Buña meflüc yağı dir hükemā
Bu mücerrebdür ol derde devā*

*Nice yıllar büzülse el ü ayak
Aña bu yağ ile eyle sen yarağ*

*Şol firengi zahmeti kim azmış ola
Kendüden miñnetle bezmiş ola*

*Hazer itme bu yağ ile yağla
Şavuk olmaya vaqt-i cuğla*

*Ayağından topuğ u diz ile yan
El bilek dirsek omuz arka hemān*

*Hem mefāşılları taldur yağa
Üc gün üç dün yata buyur yağa*

[84b]

*Yağı üç gün günde ikişer kez sür
Yatup derlet anı böyle buyur*

*Şavuk şudan şavuk gıdālardan
Şaklasun kendini hevālardan*

*Budur ol vehmin kim beyān itdim
Cümle eczāsın 'ayān itdim*

*Hāzır ol şöñra yañılmayasın
Bilmez imiş diyü añlamayasın*

*Maştakī günlük ile zencifre
Zeyt ü gül şuyı dehen durur kıara*

*Heb onar dirhem eyle bunları sen
Zibağ on beş bir dirhem selmin*

*Şarı kıçi yağın seksen ide
Cümlesin dök ki melhem ola gide*

Şoñra altı bölük idüp başla
Lāzım olursa yağ bunı işle

Nice kez bunı imtiḥān itdim
Hiç ḥaḫāsın görmedim gitdim

Tecrübедür delīl-i şıdk u şafā
Var 'amel eyle şübhe itme şehā

Diger dehen firengi

Şol gedā kim fakīr ola miskīn
Ol marāzdan müdām ola gamgīn

[85a]
Zībaḫ ü zeytūn bal mūmı yedişer
Bir dirhem selmin olursa yeter

Cümle bir yağ olur murādum için
Ol firengi derdine sürüñ em için

Hulḫūm mine'l-firengi

Tütsiden yağdan şişerse dişi
Aña çāre budur it anı ey kişi

Şābla tuz birer ceviz miqdār
Bunları saḫḫ eyle mişl-i ḡubār

Sirke koy bir piyāle deñlü aña
Mażmaza garğara iderse aña

Günde üç ü dört kere bunı eyle
Yāresi şişi ḫalmaya şöyle

Ākile

Ākile zaḫmeti olursa düşvār
Aña tiz āb sür gide ey yār

Ger bulunmaz ise o dem tiz āb
Şarı zernīḫi ek bu şāfī cevāb

Bahaḫ u Baraş

Aḫ bahaḫ yā baraş ola tende
Balğamuñ bu fesādıdur anda

Evvelā şerbetile eyle 'ilāc
Şoñra hem bu tılā'ı it bir ḫaç

Şīterec toḫumu turp kara boya
Kendürüs ve ḫardalı havāna ḫoya

[85b]
Hem ḡubār ile berāber ola
Gide bu zaḫmeti tırı ola

Şerbet-i turb da mülāzım ola
Ḥāzır it istediḡiñde lāzım ola

Yimeye balğamī ḡıdālardan
Şoñra unutmaya du 'ālardan

Bahaḫ-ı esved

Deri yüzünde erkilüp sevdā
Gödeden ger bahaḫ siyāḫ ola tā

Aña maḫbūḫ eştimun virgil
Bunıñ ile içini nice def'a sürgil

Şoñra ol yazdıḡın ḫalā'ı ki ide
ḫalmaya ol bahaḫ tende gide

Cereb

Şol uyuz kim aña cereb dirler
Şulı olsun gerek ḫoñaḫlı eger

Bu mücerreb devā'ı eyle aña
Tā ölünce du 'ālar ide saña

Acı yaḡı kükürti ellişer it
Bir avuc ḫoz içini saḫḫ-ı ter it

Cümlesin tavada ḫaynadasın
Rengi taḡyir olunca tā idesin

Sür 'alīlūñ iki bileklerine
Ḥuşşateyne vü yuḫḫa yerlerine

[86a]

*Dağı sür yine var ise yāresine
Koya iki elin budı arasına*

*Tura üç gün degirmeye şı
Cerebi silüp ele kıomaya bu*

‘Araç

*Dağı bir kimse derlese her dem
Bedeni süst ola özi pür-ğam*

*Mazı gül yağı birle işfidāc
Cem ‘ idüp sür tene ki ola ‘ilāc*

‘İhrācü’l-‘araç mine’l-beden
*Derlemeyüp buñalsa bir ādem
Cündī desteri getir ol dem*

*Hurd idüp anı zeytle kaynat
Sür tene ki def‘ ola ‘illet*

*Derleye kırtıla bu zahmetden
Derde dermān iriše hazretten*

*Pes burun kıanına budur dermān
Eyitdügimdür niçe niçe ey cān*

*Hıç hilāf eylemez mücerrebdür
‘Amelümdür igen muķarrebdür*

*Evvelā şerbetile it ishāl
‘Aķabince bunu idiñ fi’l-hāl*

*Ya ‘nī sümükli böcegi alđıl
Niçesin bir çanaķ şıya şalđıl*

[86b]

*Çalkayup ol şıyı şeker birle
Tatlu eyleyüp içür seher birle*

Ra‘şe

*Ra‘şe kim ditreye kıamu endām
Lerzeden incine şabāh aķşām*

*Evvelā al şığır yoğurdundan
Beze dök süzile dağı andan*

*Zifti taş ile un gibi it
Kına ile bu zifti mevzün it*

*Evvelā elde olsa bu ra‘şe
Yaķı eyle kim omuza iriše*

*Her ne ‘üzvunda var ise eyle
Kıpla yaķı idüp anı böyle*

İstisķā’-i bağn

*İşit imdi nedür bu istisķā
Lahmī zıķķī vü tabldur cānā*

*Bağnı olursa içür aña mıđlāb
Ba‘de şerbetin ide işrāb*

*Gāhī mıđlābile gāhī şerbet
Kalmaya anda tā ki ‘illet*

İstisķā-i zıķķī

*Zıķķī didükleri etile deri
İki arada bir şudur şarı*

*Kaşık üstünde rahne kııl aña
Kamış lüle kııl eylegil oña*

[87a]

*Çeşme gibi aķa ol şarı şı
Şığayasın kıalmaya hıç bu*

*Şoñ ğidāsın kebāb kııl yā (...)
Tatlu şerbet içür şıdan hazer it*

Talāķ

*Eger talāķ ādeme vire zahmet
Südde gibi olup zeyde miñnet*

*Gül yağı birle ođ anı miñkem
Yumuşayınca tamām bunu it hem*

Şoñra şerbetle eyle ishāl
İzn-i haqla ola hoş hāl

Ma'cûn-ı misk

Misk bir denk silence vü sünbül
Sādenc ü hindī çenñiyān hem ol

İkişer dirhem ile cümlesini
Saḥḥ eyle it ğubār şakla anı

Kereviz tohumu muştakī kimnon
Zağferān kıl üç dirhem hemçünün

Mürrü mekkī karanfil ü 'udu
Buçuğar dirhem it bu mevcüdi

Üc bu deñlü buña 'asel eyle
Hem kıvāmını bī-bedel eyle

Cālinūs ḥekīm ü eflātūn
Bunu maḥbül gördi ehl-i fūnūn

[87b]

Buña kırk ḥāşşa beyān itmiş
Her biri tecrübe kılup gitmiş

Yürek oynamasın bil ağrıların
Hem mecrā-yı dem yıl ağrıların

Meni 'i arturur 'urūka [i]rür
Kuvveti mi 'deye yürege irür

Süddei ḥal ider tamarlarda
Hüb u maḥböldür her yerlerde

Gayrı ḥāşşiyetin bilür ehli
Ne bilür ol kim var basit cehli

İhrāk-ı Nār

Od yanuğına bir mücerreb var
Lāzım olduğda buni it her bār

Şol böğürtlen ki tut mişālinde
Yaprağın yak kül it o hālde

Şoñra saḥḥ-i belīg idüp anı
Yāreye ek bitiricidir şānı

Temregü

Temregü itse bir yerinde zuḥūr
Zamkı sirke ile ısladup aña sür

Hem söğüt yaprağı gülünü daḥi
Sirke ile sür aña ey aḥi

İkisi daḥi çok görülmüşdür
Bunlarıñ daḥi ğavrına irilmişdür

[88a]

Sigil

Bedeninde eger çıkar ise sigil
Anı gidermege gerekse delil

Tavşanıñ bīnīsın aña bağla
Tura üç gün gider sigil şağla

Daḥi incir-i puḥte arpa unı
Giderür üstüne urursa bunı

Bir daḥi yüregüñ kulağın al
Sigile degirüp fi'l-ḥāl

Anı dīvāra şok di bunı yüri
Bu nice qorur ise sen öyle qurı

Qulunc

Saña āsān diyem qulunca 'ilāc
Müstemi 'ol velī gönül gözün ac

Çekice tiryāk al berāber bal
Ceviz miqdāri eyle isti 'māl

Cānib-i ḥağdan ire ger şıḥhat
İki üç güne qalmaz ol 'illet

Mesâne

*Bil şāvuklığına budur dermān
Eski zeyti fitīl kıl ey cān*

*Ya 'nī kāğıdı bük fitīl eyle
Büyük itme anı kaīl eyle*

*Bevliñ ardınca şok birini aḥī
Çıkar eḫşān idüp birini daḥi*

[88b]

*Ḥāliş olunca eyle bu kāfi
Saña tā kim vire şifā şāfi*

Selisü'l-bevl

*Şa 'b zahmet dūrür selāsil-i bevl
Ṭamla ṭamla iner bu aşl bevl*

*Yiye birinci gün ma 'cūni
Kāmil eyle bu vezn ile bunı*

*Şāh peluṭ u ṭopalak kendir
Ustuḥudus u mürr berāberdür*

*Sahḳ ola bu kadar şeker birle
Günde üç dirhem in alup da yiye*

*Dileseñ bal ile idüp ma 'cūn
Kurtulunca göre 'ādet ide her gün*

Döşege işese

*Döşege işese bir oḡlān
Keşnec ü gendene dögele hemān*

*Şarı sāde yaḡa katup üçer dirhem
Yatıcak vaḳt yiye ol ādem*

Mesāneden kan gelse

*Kan gelürse sidiük yolundan ger
Havucuñ toḫumunu dögeler*

*Yiye bir nice gün birer mişḳāl
Emr-i ḫaḳla ola hoş ḫāl*

Ḥabs-i bevl

*Ḥabs bol olsa nāgehān ādem
Serçe boḳın ezüp içir ol dem*

[89a]

*Buña şahin boḳı daḥi eyüdür
Ezüp içür şifā hem in demidür*

*Şaḳşāḡan beyni bu bir miḳdār
Ḳanḳısı bulna rivāyet ider*

Mesānede ṭaş olsa

*Ṭaş olursa mesānede cānā
Bu yeter itme aña ḡayrı devā*

*'Araḳ süsen defne yemiş fülful
Kerefs kākenc birer cüz kıl*

*Hem kebüter nicāsetinden al
Üc eczā ceh kıl muşaffā bal*

*İki mişḳāl yiye benī ādem
Ḡayrıya ḫāline göre vire hem*

*Eridüp ṭaşı ḳivām idüp gidere
Bir devā ile ol murāda ire*

'Usru'l-bevl

*'Usr ile bevl gelse bir kişinin
Lezzetin bulmaya bir işiniñ*

*Türbidi süd ile pişirüp yiye hem
Ac ḳarnına gidince elem*

Ḥabsü'l-ḫayz

*Ḥayzı bağlana 'avretüñ cānā
Getürürse bu şāfi iş aña*

*Evvelā cāveşir mürr-i (...)
Ḳanṭariyun ola berāber saḫḳ*

[89b]

Bunları öd ile yoğur şâfi
Hurma çekirdegince kıl şâfi

Getüre birin ol zamânında
Göre ton hâlin hem ol günde

Virme hâmile olana zinhâr
Düşürür oğlânın ger öle zinhâr

İfrâ-ı Dem

Hâtunuñ dâ'imâ aka kanı
Kuruturum dîrsen şehâ anı

Kerefs ma'denus birer tutam al
Çölmege şu koyuben üstüne şal

Kaynad anı tamâm muharrâ kıl
Suyın süzüp alup muşaffâ kıl

Bir gice koy ayaza ağzını hem
Örtürüp bürüncükle bir buçuğ ço hem

Ilıcak ide üç gün içe tâ
Kurtıla bu elemden ide du'â

Zür

Nâgehân ola göbek burusu
Şavuk emrâzınuñ budur birisi

Kiremidi alup ocağa şala
Çıkara kıbkızılca kızmış ola

Aña sirke saçup buğına tura
Hiç bunuñ gibi yok buruya zûra

[90a]

Mühli

Çıksa ta'un kişiden yâ hıy[â]rak
Ferfiyon yağıyla it yumuşak

Ya'nî merhem gibi ço üstüne yağ
Tağıla yavaşla ola şağ

Evvelinde kan alur aña
Ağ nefî içür bulursañ aña

Netice-i kelâm

Bahr-i hikmetde olmuşum gâvvas
Nege cem'eyledimse gevher-i hâş

Bunda yazdım bu deñlü derde devâ
Derde dermân viren gerçe Hudâ

Kamu ilhâmla yazılmışdur
Dürr-i hikmet'aceb düzilmiştir

Böyle cem'-i mücerrebât olmaz
Böyle 'ilmi her kişi bilmez

Kim ki ezberlese ola hâziğ
Kâzib olmaya her sözi şâdiğ

El-bâbü's-sâlis

Bâb-ı şâlişde diñle birkac söz
Şol gereklülerin beyân idevüz

Her 'alile gerek olursa 'ilâc
Kütüb-i gayriye olmaya muhtâc

Sözümü gerçe ihtişâr itdüm
Bunu dört kapulu şişâr itdüm

[90b]

Böyle muhkem binâ olmadı hîc
Böyle rengin edâ görölmedi hîc

Bunu itdüm hazîne-i hikmet
Ne hazîne içi tolu ni'met

Bu şişâra giren irür gence
Yiye ni'metlerini tıyunca

Diñle imdi nedür aşl-ı makşû[d]
İrgüre tâ tamâmına ma'bûd

Şarāb-ı Enār

Ĥükemā gör seniñ için cānā
Hāzır itmiş nice şarāb u ġidā

Rūhları şāz ola etibbānıñ
Ķaydını gördiler ehibbānıñ

Cümleden birisi şarāb-ı enār
Menfa'atlüdür hezār hezār

Yürece vü ma'ideye virür kuvvet
Başda ağrıdan kıomaz 'illet

Ne ki şafrādan ola derd ü elem
Def' ider cümlesin ey şāh-ı kerem

Ķuşmuġı men' ider gönli feraĥ
Ķalbüñ içinde kıomaya teraĥ

İştihā kerem olur ġidāsından
Beñze ĥumret virür şafāsından

[91a]

Māye-ĥoş şol enār dānesin al
Şuyunu şıkup al çekirdegi şal

Bir vakiye şuya bucuĥ vakiye şeker
Āteş-i nermiyle kıvām vireler

Şol revāķ bala döne şakla hemīn
Vaķt-i ĥacetde yiye gözle demin

Her yemişüñ şarābı böyle çıkar
Ķaġlet itme didüm saña yürü var

Her nebātuñ köki çöpi ey yār
Böyle olur şan'ati her bār

Düñn-i topalak

Yaġ çıkarmak dilerseñ ey kāmīl
Añladuġumca ideyim el-ĥāşıl

Tobalak fes[le]ġün daĥi fülful
Her nebāt ĥubüb nergis ġül

Lāzım olduĥda biri bunlardan
İki zeyt yaġı bir bunu it sen

Şişeye kıoy ġüneşe kııl berdār
Ķura kırĥ ġün ġüneşde āĥir-i kār

İssılı yaġlar şavuk marazlar için
Şavuka ıssıdan olanlar için

Düñn-i Mivehā

Dilerseñ yemişleriñ daĥi
Yaġı nice çıkar bil ey aĥī

[91b]

Ķurb yaġı bu cümleden birisi
Rendeden çek ki kıalmaya irisi

Yumuşacıĥ tuz şacıp muĥriķ kıo
Ķurbdan ayrıla hem çıkar şu

Ol şudan iki cüz alup cānā
Zeyt yaġını bir cüz' eyle añā

Āteş-i nermiyle anı kıaynat
Şu ġide yaġa kııca kuvvet

Ķulaķ ağrısına devādur bu
Bil đarblarına şifādur bu

Cümle yaġlar şınā'atin cānā
Saña keşfyledüm bi-ĥaĥķ-ı Ĥudā

Ola bir ġün baña du'ā idersin
Her kıaçan ĥasteye devā idesin

Ĥelvā-yı ĥükemā

Ĥükemā yazdılar nice ĥelvā
Her birisi nefā'is ü ra'nā

Cümleden birisi budur anuñ
Şihhat-i cism ü rāhātı cānuñ

Süst-i endāmlığı ider zā'il
Zekeri kā'im eyler el-hāşıl

Qıvveti arturur menî ziyād
Hazz-ı nefis isterseñ uşda murād

[92a]

Aķ soğanuñ şuyı bir vaķıye şehā
Bir o deñlü 'asel qarışdur aña

Āteş-i nermle revāk eyle
İndir āteşden qovani böyle

Şoñra al 'ūd-ı hindî vü sünbül
Her birinden birer dirhem kılğıl

Dār-ı çin ile za'ferāndan
Dār-ı fülful ü kākulle andan

Cevz-i bevva kamu üçer dirhem
Miski bir denk eyle hem

Sahķ idüp ol revāka şarf eyle
Bir çinî hoķķa aña şarf eyle

Ṭura bir hafta soñra her günde
Otuz dirhemin yiyesin sen de

Şevkile işüñe şürü' idesin
Zevkden bilmeyen kişi nidesin

Cümle helvālara bu otlardan
Vezniye koyasin ola hasen

Ma'cün-ı mefrüc

Hükemā yazdı bir ma'cün
Yiyeler şāz ola bu dil-i maħzün

Cümle ['a]vratlara devādur bu
Her marīze şehā şifādur bu

[92b]

Bunu ben halka çok zamān virdüm
Bunda çok dürlü menfa'at gördüm

Şol şavukdan olan elemleri heb
Gideren haķdur bu sebeb

Göze inen şuyı çeker başa
Südde olur ṭurmayup aķan yaşa

Çeküp alur göz nicārından
Giderür şa'fai daħi yüzden

Başa çıķmaz olur nicār-ı gidā
Sancuya olmaya bu resme devā

Hal idüp balğamı ma'idei pāk
Daħi ishāli bu ider imsak

İştihā germ olur ve hażm-ı ṭa'ām
Beñze humret virür muķavvî tamām

Ṭonuķ olan göze virür nürü
Giderür zulmetin ide ṭurı

Anuñ eczāların beyān idelüm
Kalmasun gizli bu 'ayān idelüm

Rāziyāne vü zencebîl ü egir
Heb berāber döküp un ile ḥamîr

Üc bünük aıǵrı 'asel eyle
Hem kıvāmını bî-bedel eyle

[93a]

Cevz-i bevva[ā] kadar it isti'māl
Hoş mücerredür eyleme ihmāl

Nāgehān bir kişi ola ishāl
Dilese ki sākın idesin fi'l-ḥāl

Naşş-ı kâṭi'dur bu seyf-i 'Ali
Diye kudretin görübde belî

*Ka'be yolunda bu fakîr ü gedâ
Bir yıl itdim bunu ol derde devâ*

*Bedeniñ kuvveti müfferih-i zât
'Akla cevlân virür kalbe hayât*

Ķabîz

*Dili cārî kıılır şafâsından
Cânlar haz ider gıdâsından*

*Yiye bir dâne âdem eger
Ol gün anı cihâna hâkim ider*

*Habb-ı Ķabîz didük bunuñ nâmın
Her kim ekl eyleye göre kâmin*

*Altı şey'dür biri zağferândur
Biri efyün ki 'âriyeti cândur*

*Mürr-i şâfi egir ü dıyk-ı lañif
Gönlüni bunlara eyle hem harîf*

*Sahqdan şöra kııl cümlesin tahmîr
Şey'-i vâhid ola bu cümlesi bir*

[93b]

*Ķamusı berâber eyle hemân
Şu yerine kııl gülâbı efsân*

*Hablar eyle nohûd qadar anı
Tab'ı Ķabîz üzere bunuñ şanı*

*Birin aħşâm birin şabâh
Dertden kıurtıla bi-haqq-ı şabâh*

*Yağlı vü ekşiden ide perhiz
Görmeyem dirse eger hergiz*

*Ger kıfâyet iderse bir dâne
Yimeye gayrısın diyüñ ol şâne*

Müşhil

*Hükemâ şerbetiñe lâzım ola
İçmege bir kışi mülâzım ola*

*Tab'ına göre vir aña şerbet
Diye üstâdıña senin rahmet*

*Şeref aldın mücerrebâtından
Tecrübe kılmışam niçe kerreyin*

*Ne ki hâşşiyeti necâhıñ var
Bunda mevcüddur bilik her bâr*

*Elli yıl ol bunu 'amel kılmış
Her cihetden kemâlini bulmuş*

*Baş çıgzinmesin gözyaşın
Nazladan emîn ider başın*

[94a]

*Mâl-ı hulÿâyî def' ider anı
Her elemden emîn ider cânı*

*Def' ider balgamı şafrâyı
Dem-i fâsidleri vü sevdâyı*

*Her maraz ki bunlardan itse zühür
Em-i haqqile tenden ide dür*

*Hîc bunuñ gibi olmaya şerbet
Ķomaz âdemde zerrece 'illet*

*Her mizâca yarar bu kâmindür
Cümle hükemâ buña kâ'ildür*

*Kâbilî vü şarı halîle daħı
Ķara halîleden mükerrer aħî*

*Gül-i sürhüle kızıl behmen
Hem sürüncen beş dirhem andan*

*Ķurb altı vü zencebîl üç hem
Eyle maħmüddan yedi dirhem*

Zağferân bir ola vü habbu'n-nîl
Dört dirhem bil anı böylece kıl

Dâr-ı çîni vü sünbülü ikişer it
Artuğ eksik eyleme hâzer it

Muştakî vü enisun eftimün
Ġariķun ikişer buçuķ olsun

[94b]

Ayrı ayrı bunları döküp revân
Dühn-i bâdemle cerb eyle hemân

Yata yağla bir gece bir gün
Heb yübüset gidüp ter olsun

Üc bünük ağırı revāk balı
Bula âteşde kıvâm ola hâli

İndir âteşden dir dimez
Cümle eczâmı ko karışdur ez

Şerbeti beş veyâ yedi dirhem
Her kişiniñ mizâcına göre hem

Ger işlâh-i ma'ide ola murâd
Nice olmak gerek eyâ şehzâd

Lînet için dilerse her gün hem
Pes kifâyet ider bir dirhem

Mişli yokdur ekâbir için
Aķca sîme kısa virün aşâgır için

Huķne-i mücerreb

Huķne isterlerse eyle buni
Hıl-ı hâmisden arıda teni

Kabz telyîn ider mizâcı laṭif
Böyle olmaz daħi 'ilâc-ı laṭif

Bilde vü yanda ola ger ağırı
İki kat olsa ide ṭoğrı

[95a]

Yılda bir iki kez iderse eger
Âdemi şağ u tendürüst eyler

Şan 'atini beyân idelüm
Nice olur anı 'ayân idelüm

Pazuyı dög şıķup anuñ şuyın al
Ġaynadup küfünü gider derhâl

Yüz yigirmi dirhem bu şudan al
Ġıyârşenbe için yegirmi kıl

Bu ici ol şu ile hâl idesin
Ġılṭını giderüp nidesin

Dühn-i bâdemden altı dirhem kıl
Hem yigirmişer gerekdür bil

İhtikâmıñ bulursañ eylemesin
Isıcakla hemân dem eglemesin

Şol mizâcı kavî olana şehâ
Ġata denk deñlü saķmunya

İçin âdemiñ bu eyler pâķ
Yılda bir ide şâhibü'l-idrâķ

El-bâbü'r-râbi' fî ma'rifeti't-tiryâķ

Yazalım hem teberrüken tiryâķ
Menfa 'atlü gerek olan tiryâķ

Evde ķomaķ daħi getürmesi sünnet
Bunuñla gider cümle 'illet

[95b]

Cümle derde devâdur bu hem
Her marîze şifâdur bu hem

Ġanķı 'uzva maraz duḫül ider
Zahmeti âdemi melül ider

*Aña tedbîr eyle devâ eyleñ
Aña tiryâkı reh-nümâ eylen*

*Şol perîşânlığı ider zâ'il
Guşşa vü elemlere olur hâ'il*

*Mâl-i hulyâ unutmâğı erden
Giderür hem elemleri serden*

*Yürece dâ'im virür kuvvet
Câna râhat gelür hem tene şihhat*

*Hafakân zahmetin zâ'il ider
Yüregün illeti bunuñla gider*

*Yürece itmelü olursa devâ
Bâd-renc buya şuyile vir aña*

*Uyhıusuzlığa daği bed hūya
Zihn yavuzluğın hem yuya*

*Şabrı olmayana hem taħammül için
Yense hüsn-i imân-ı yıl için*

*Hem tamâm dimâğa vire kuvvet
Giderür hem ma'ideden illet*

[96a]

*Şişini vü yilini ider teskîñ
İştihâ kerem ider ta'ama hemîn*

*Ger ma'ide şalâhı olsa ğaraz
Gerek eyü işrâbı gide maraz*

*Ya'nî tiryâkile ezüp içüre
Tiz zamânda o varıtan geçüre*

*Hem bağırsak kulunc derdine em
Kerefs şuyı ile virile hem*

*Bir dem içre sağlamak ise ğaraz
Bunı eyle devâ gide maraz*

*Ķabzı ishâl iderim dirseñ eger
Şol erik şuyıyla ezüp içüreler*

*Ķabz itmek dilerseñ ishâli
Gömeysin şumak şuyın hâli*

*Bir kaşık şuya bir dirhem tiryâk
Ezüp içürse ola em-i tiryâk*

*Ķarnuñ ağrısını vü sancuları
Ķarna mahşuş ne var bunları*

*Hem bağırda olan yıl ü sancu
Şişi vü yaşı kamu renci*

*Hıl- hāmisei kılur taħlîl
Bağrı hâliş ider bi-haĵk-ı celil*

[96b]

*Bağır emrâzına vürürsen eger
Şol peryāvşâñn şuyın bile vir*

*Ṭalağın şişlerin hemîn dağıtır
Süddesin açar kemın tağıdur*

*Hılıların pişirir ü pişmişini
Red ider bitürür kamu işini*

*Ṭalağın rencine virem dirseñ
İlletin ğitdüğün görem dirseñ*

*Kerefs tohumı vü na'ne hem
Şu ile kaynaya işit ne direm*

*Bir kaşık bu şudan biraz tiryâk
Günde vir talağı eyleye pāk*

*Yüregi yumuşadur hem daği yilesin
Giderür süddesin hem açar şişesin*

*Bu gerek için ilâc iderseñ eger
Râziyâne şuyı ile vireler*

*Giderür şol meşâne zahmetini
İzn-i haqla cümle 'illetini*

*Taş olursa kavuğda arıdur
Yillerin tağıdur yolın arıdur*

*Habs-i bevl olsa gerçe fi'l-hâl
Def' ider sancusın hemîn derhâl*

[97a]

*Ger selâsil bol olursa âdem
Sâkin eyler ol 'illetin ol dem*

*Ger meşâne için virürseñ eger
Tabh-ı helyunla gerek vireler*

*Gerekse harâretten gerekse bürüdetden
Kavuşu arıdur bu 'illetden*

*Naķrîş ü mefâşıl ağırların
Sâkin ider şişin hem bil ağırların*

*Bu elemeler gide dirseñ eger
Buña tedbiri böylece ideler*

*Nohüd incir ile alup kimyün
Şuyı ile kaynad anı dün ü gün*

*Bir şu ile ezüp dirhem tiryāk
Giderür 'illetin o dem ide pāk*

*Şol marazlar ki tiz irür cisme
Hafaķān gibi yāhūd bu resme*

*Ter hastaları vü hummālar
Fevrî irişe her ne var dā'lar*

*Semleriñ cümlesine dāfi'dür
Kamu her 'illete bu nāfi'dür*

*Ağu içenlere virüñ anı
Elemden kırtara Hudā anı*

[97b]

*Yazda kışda yigide vü kocaya vir
Şāh dervîş kul u hocaya vir*

*Şerbeti idiñ buçuķ dirhem
Ehine göre vir buçuķ dirhem*

*'İlletine göre idüp tedbîr
Vir şiḡā bula eyleme takşîr*

*'Amel-i fārūka bedeldür bu
Belki andan bî-bedeldür bu*

*Heb anıñ itdüğün bu ider
Cümle 'illet ahî bunuñla gider*

*'Ameli ğāyetile āsāndur
Cümle derde bu dermāndur*

*Hem havāşla mu 'teberdür bu
Diñle eczāsını nelerdür bu*

*Mî'a-i sâ'ile vü habbü'l-ğār
Mî'a-i yābis ola hem ey yār*

*Mürr ü kış u sezāb u hem sünbül
Mürr-i şāfi karanfil ü fülful*

*Hem zerāvend-i cünd-i bīdester.
Cinḡiyana silince(?) ey server*

*Zağferān ola hem 'aķr-ı karḡā
Dār-ı çinî ile eyü hınā*

[98a]

*Keberē köki hem eḡyun
Kereḡs toḡumu ile ferḡiyon*

*Belesen ḡabı dār-ı fülful bil
Hem bezrenc kamu berāber kıl*

*Daḡı bir loķma kūrş-ı eḡ'ı ol
Ger bulunmazsa bu kāmil*

*Bunları saħk idüp üc ağırı bal
Eyle ma 'cün cümlesin derħâl*

*Altı ay şakla tã ola kãmil
Cümle derde devãdur el-hãşıl*

*Şoñra yazdum anuñcün tiryãki
Her marîze devã ola tã ki*

*Hic devãdan bulunmaz ise dermãn
İde tiryãk ile devã'ı hemãn*

*Çünki derd ħazret-i Ĥudãdandur
Bu sebebdür devã hem andandur*

*Bunca 'illet içün devã yazdum
Her birin cism-fezã yazdum*

*Baħr-i ħikmetden almışam kaçre
Şemsden nitekim bu bir zerre*

*Muħtaşardur gerçi hey'etile
Tobtoludur 'ulüm-ı ħikmetile*

[98b]
*Bunuñla 'amel iderse bir kişi
Begenilmiş ola anıñ işi*

*Degülüm gerçe bu söze lãyık
Vãridãt-ı Ĥudãdur ey 'ãşık*

*Bãñınmda virildi baña bular
Bunu ilhãm ile didüm ne ki var*

*Sebeb oldu muħabbet-i ħãkãn
Ya 'nĩ sulțãn Selim ħãn-ı remãn*

*Devleti riş'ati ziyãde olsun
İki 'ãlemde ber-murãd olsun*

*Bu kitãbdan olursa derde devã
İdeler ħazret-i pãdiřãha du 'ã*

Kaynakça

- Ay, Ü. (2000). *Nidâi Dürr-i Manzûm (İnceleme-karşılaştırmalı metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayat, A. H. (1999). *Osmanlı devletinde hekimbaşılık kurumu ve hekimbaşılar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2013). Nidayî El-Ankaravî'nin bilinmeyen bir eseri Mübâhasât-ı Mükeyyifât ve aynı konudaki diğer eserler. *Turkish Studies*, 8/3 Kış, 681-704.
- Canpolat, M. (1973). XIV. yüzyılda yazılmış değerli bir tıp eseri Edviye-i Müfrefde. *Türkoloji Dergisi*, 1(5), 21-47.
- Diriöz, M. (1990). Şaban Nidâi. *Hekimbaşı Kaysûnizâde Mehmet efendi - şair hekim Nidâi - Türk hat sanatı*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü. s. 41-64.
- Doğan, Ş. (2010). XVI. ve XVII. yüzyıl başlıca Türkçe tıp yazmaları ve buldukları kütüphaneler. *Journal of Medical Ethics, Law and History*, 162-177.
- Donuk, S. (2015). *Nev'î-zâde Atâyî-Hadâ'ıku'l-Hakâ'ik fi Tekmileti'ş-şakâ'ik (inceleme-metin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Erdağı, B. (2001). Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe tıp kitabı. *Türkbilig / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 46-54.
- Kahraman, S. A. (1996). *Mehmed Süreyya Sicill-i Osmanî*. C 3. N. Akbayar (haz.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Kaya, E. (2008). *Muhyiddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) adlı eseri (inceleme-metin dizin) ve bu eserin XV. yüzyıl Türk tıp dilinin oluşmasındaki yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurdoğlu, V. B. (1967). *Şair tabipler*. İstanbul: Baha.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı*. İstanbul: Enderun.
- Manzûme fî ilmi't-tıbb*, 06 Mil Yz A 787/3. Ankara Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu.
- Murad, S., Ateş, B. (2018). Muhammed b. Garsü'd-dîn el-Halebî'nin Cevher-nâme'si. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 97-116.
- Özen, İ. (1975). *Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri*. C 3. İstanbul: Meral.
- Önler, Z. (1998). XIV-XV. yüzyıl Türkçe tıp metinlerinin dili ve sözcük varlığı. *Kebîkeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 6, 157-168.
- Öztürk, N. (2011). *Ankaralı hekim Nidâi Genc-i Esrâr-ı Ma'nî (inceleme-metin)*. Adana: Karahan.
- Şen, F. M. (2013). Nidâi ve Kırım tarihi hakkında yeni bir eseri: Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân, Hikâyet-i Boğdan. *Türkiyat Mecmuası*, 23/Güz, 145-169.
- Taşkesenlioğlu, L. (2016). Çetin bir iddia: 'Lokman ile Bahs'e giren şairler. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi (Asos Journal)*, 31, 171-179.

06 Mil Yz A 787/3'teki *Manzûme*'den Örnek Sayfalar (70b-74a)

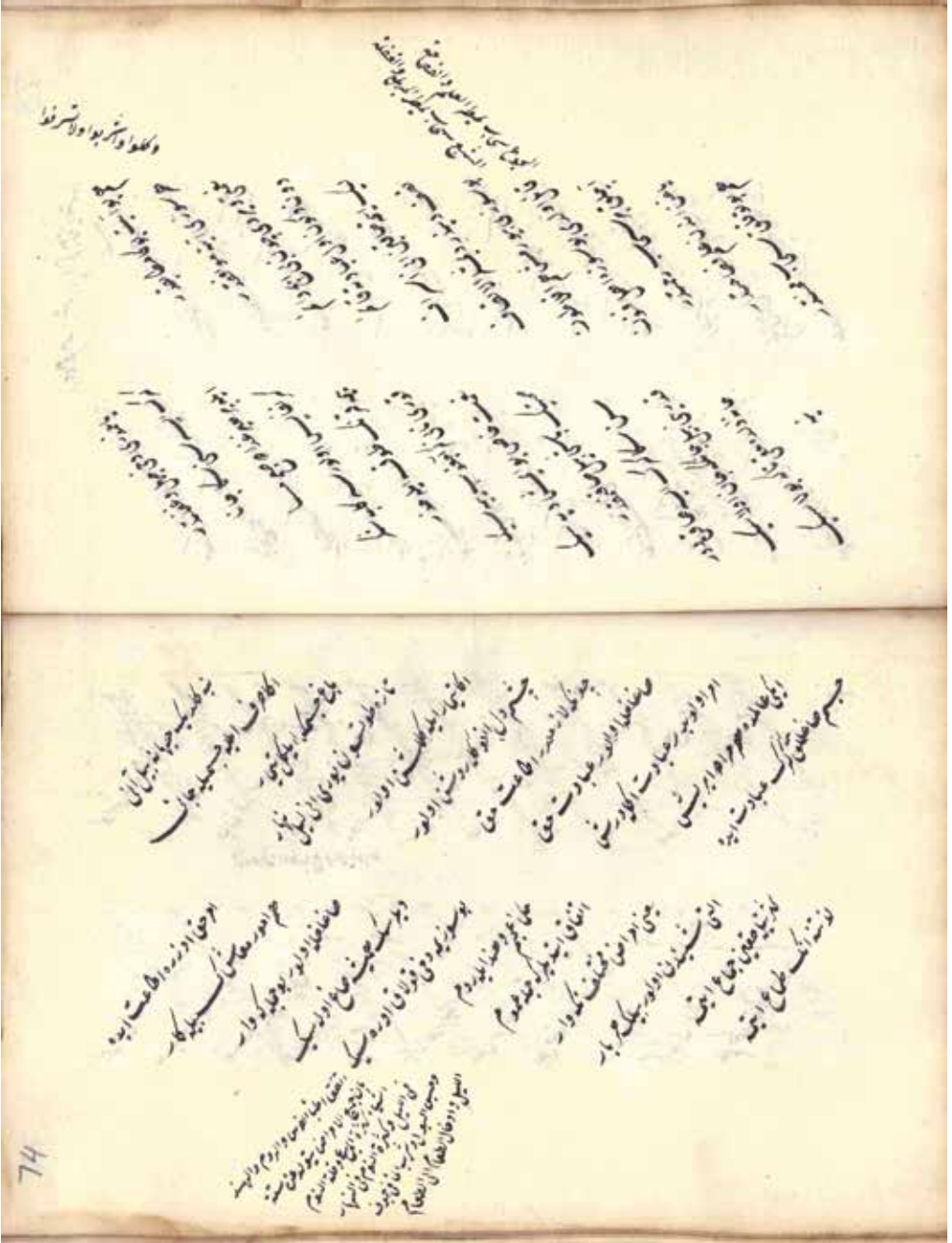
کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب

کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب

خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا
 خدایا پروردگارا

سوزی جادو در هر روزی
 چون نمیدانی پستی پستی
 خدایا پروردگارا
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب
 کرم که در این کتاب
 توفیق با این کتاب

Extended Summary

The first examples of medical books found in Anatolia date back to the Old Anatolian Turkish Era in the 14th century. The first and the best example of these medical books is the translation of Hekim Bereket's *Tuhfe-i Mübârizî* which was originally written in Arabic. This work by Bereket paved the way for many other similar works to be produced in the field both in the same century and the following centuries. In the context of the tradition of writing medical books in Turkish, another such work is Nidâî's *Dürr-i Manzûm* which he wrote in the 16th century. Additionally, the literature review has shown that Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed, contemporary of Nidâî and physician of Selim the 2nd, had written a medical book.

In this study, Garseddin-zâde is briefly introduced and the work titled *Manzûme*, registered as 06 Mil Yz A 787/3 and claimed to be Garseddin-zâde's work, is analysed with a view to question the work's authorial ownership. The introduction chapter of the present study provides information on medical books, discusses *Dürr-i Manzûm*'s significance among other similar works, and mentions the sources which support the claim that Garseddin-zâde is the author of *Manzûme*. In the subchapter titled "Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed", information gathered from the sources about his life is compiled and presented. According to the sources, Şemseddin Muhammed bin Garseddin el-Halebî was the son of Şeyh Garseddin Ahmed Çelebi, who was a physician and a scholar. Şemseddin Muhammed's father was known as Şeyh Garseddin Ahmed eş-Şehîr bi-Şihâbeddin and, having completed his education in Aleppo, he continued his further studies in several locations: he studied medicine and philosophy in Damascus; mathematics, logic, literature, hermeneutics, and hadith in Cairo. As a high scholar, he arrived in İstanbul, took office as a teacher, and achieved great renown. The sources state that one of his works titled *Tezkîre* was included in *İlm-i Hisâb*, and that he had written hashiyes (annotation) for many important works. Born to a scholar father, Şemseddin Muhammed learned much from his father, attended the meetings of scholars of his time, taught in madrasas, and eventually joined the court physicians. After the passing away of Kaysûnî-zâde Bedreddin, he became the head physician to Selim the 2nd and at the same time educated the sultan's son Mehmet. He gave up teaching after the death of Shahzada Mehmet. The poet Garseddin-zâde Şemseddin Muhammed died in the year 982 according to the Islamic calendar (which would be 1575 A.D.). In addition to *Manzûme* which is claimed to be his work, the catalogues show that he wrote a prose work titled *Cevher-nâme*. A recent study has analysed his *Cevher-nâme* in terms of content and linguistic properties. In the subchapter titled "Manzûme", information on the work, which is claimed to belong to Garseddin-zâde, is given.

This work titled *Manzûme* is registered in the manuscript catalogue as Millî Kütüphane (National Library) 06 Mil Yz A 787/3. *Sihamu'r-Rabt fi'l-Muhammesi'l-Hâliyi'l-Vast* whose authorial ownership is attributed to Muhammed el-Fâsî (d.1052/1642) is registered as 787/1, whereas a work titled *Mecmû'a-i Eş'âr* whose author is unknown is registered as 787/2. Found between 70b and 98b and dealing with the subject of medicine, *Manzûme* manuscript has a size of 175x115-120x76 mm. With 11 couplets on each page, the work contains a total of 622 couplets. In

this work written using the metre “Fe’ilâtün/Mefâ’ilün/Fe’ilün”, many metrical flaws are observed. The titles of the sections and as to which ailment’s treatment the information given on each section were scripted in the form of side notes in the margins. In the opening section of the work, there is no section devoted to expressing gratitude to Allah and praising Prophet Muhammed and the then-present Sultan. The opening section consists of the title of the work and provides information as to what purpose the book was written. After this section, not discussing further the purpose of the book, the author mentions the importance of anatomy and explains the subject by referring to hadiths and evidence which emphasise the significance of health. In the analysis of studies on medical treatises, an author by the name Nidâî and Dürr-i Manzûm, which was enlisted among Turkish literary works with different names, were encountered. These sources state that the real name of Nidâî was Şaban, and that he lived during the reign of Süleyman the Magnificent and the reign of Süleyman’s son Selim II. It was found that Nidâî, who was known as Dervish Nidâî, took office as a physician during the reign of Selim the 2nd, educated Giray Han, accompanied Selim the 2nd during Selim’s shahzade period in the sanjak of Konya and came to İstanbul with Selim the 2nd following Selim’s succession to the throne. There is no certain information regarding the poet’s death. While these works, many copies of which are found in various countries, were being analysed, significant similarities were found out between Nidâî’s *Dürr-i Manzûm* and the work which is registered in the archive as 06 Mil Yz A 787/3 and is believed to belong to Garseddin-zâde. It was presumed that *Dürr-i Manzûm* could be the abbreviated verse form of Nidâî’s *Menâftü’n-Nâs*; therefore, this work was compared to the contemporary physician poet Nidâî’s *Dürr-i Manzûm*. The comparative study took the copy including a section of criticism which was used by Ümran Ay in her published master’s thesis titled *Nidâî Dürr-i Manzûm* (Examination-Comparative Text) as the primary source.

As a result of the comparative study, it was found that *Manzûme* and *Dürr-i Manzûm* bore a significant amount of resemblance to each other to such a great extent that it cannot be coincidental. The differences between the works are considered to be resulted from the preferences of the persons who undertook the task of copying the manuscripts of the works. In this context, it can be said that *Manzûme*, which is considered to belong to Garseddin-zâde, is most probably a copy of Nidâî’s *Dürr-i Manzûm*. The fact that another name for Nidâî’s *Dürr-i Manzûm* is *Manzûme* further strengthens this probability.

XIX. ASIR KERKÜK ŞUARASINDAN SEYYİD ŞÜKRÎ VE DÎVÂN'I

Yağız YALÇINKAYA*

Özet

Altı yüzyıllık bir zaman çizelgesine sahip; Türkistan'dan Balkanlar'a, uçsuz bucaksız bir coğrafyaya ait olan klasik Türk şiiri, on dokuzuncu asra gelindiğinde nefesini tüketmek üzeredir. Çalışmamıza konu olan şair Seyyid Şükrî, klasik şiirin bu veda çağında yaşamıştır. Kerküklü şair, tek eseri olan ve günümüze tek nüshası ulaşan *Dîvân*'ını burada tedvin etmiştir. Günümüze kadar hakkında bilimsel bir çalışma yapılmamış olduğu görülen Şükrî'yi ve *Dîvân*'ını tanımak ve tanıtmak çalışmamızın başlıca amacı olmuştur. Bu doğrultuda, ilk önce şair ile ilgili bilgi içerebilecek kaynaklar taranmış, elde edilen kısıtlı malumat ile birlikte, şairin eserinde verdikleri ışığında hayatı ile ilgili ayrıntılı bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra şairin tek eseri olan *Dîvân* ve bu divanı günümüze taşıyan yazma nüsha tanıtılmaya çalışılmıştır. Üçüncü kısımda, eserden örnekler verilerek şairin edebî kişiliği, üslubu ve etkilendiği şairler üzerinde durulmuştur. Yapılan çalışma sonucunda şairin bölge edebiyatı ve klasik Türk şiiri içindeki yeri tespit edilmiş; on dokuzuncu yüzyılda, Kerkük'te yaşamış bir şair, günümüz klasik şiir araştırmacı ve okurlarının dikkatlerine takdim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Şükrî, klasik Türk şiiri, on dokuzuncu yüzyıl, Kerkük.

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, y.yalcinkaya@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9674-0606.

SEYYİD ŞÜKRÎ FROM THE XIXTH CENTURY KIRKUK POETS AND HIS DÎVÂN

Abstract

Classical Turkish poetry, which has a time frame of six centuries and belongs to a vast geography from Turkistan to the Balkans, is about to consume its breath when it comes to the nineteenth century. The poet Seyyid Şükrî, who is the subject of our study, lived in this farewell era of classical poetry. The poet, who was from Kirkuk, prepared his Dîvân here. The aim of our study is to recognize and to introduce Şükrî and his Dîvân, on which scientific work has not been made until today. In this direction, firstly, the sources which may contain information about the poet were scanned and, along with the limited information obtained, a detailed frame about his life was drawn in the light of the information given by the poet. Then Dîvân which is the only work of the poet and the copy of the manuscript which has been published to this day has been tried to be introduced. In the third part, by giving examples from the work, it was aimed to understand the poet's literary personality, style and influences of poets. As a result of the study, the place of poet in regional literature and classical Turkish poetry was determined; a poet who lived in Kirkuk in the nineteenth century was introduced to the attention of contemporary poetry researchers and readers.

Keywords: Seyyid Şükrî, classical Turkish poetry, nineteenth century, Kirkuk.

Giriş

Türklerin İslamiyeti kabulü hem Türk hem de dünya tarihi için önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Böylelikle dünya, tarih sahnesine çıkacak yeni bir güç ile tanışacakken Türkler de etkileri günümüze kadar devam eden bir medeniyet kuracaklardır. Bilindiği gibi İslam dininin kabulünden sonra Türkler, Acem ve Arap kültürleriyle hızlı bir etkileşim içine girmişlerdir. Sosyal hayattan devlet idaresine kadar hemen her alanda kendini gösteren bu etkileşim elbette edebiyata ve şiire de yansımıştır. Köklü ve güçlü bir sözlü geleneğe sahip olan Türk şiirinin, mana ve söyleyiş bakımından kudretli Arap ve Acem şiiri ile tanışması, divan şiiri veya klasik Türk şiiri olarak adlandırılan edebiyat geleneğini ortaya çıkarmıştır. Özellikle 11 ve 14. yüzyıllar arasında şekillenen bu şiir, varlığını 19. yüzyıla kadar devam ettirmeyi başarmıştır.

Yaklaşık altı yüzyıllık bir zaman çizelgesine sahip olan klasik Türk şiiri, coğrafya olarak da geniş bir yüz ölçümüne sahiptir. Osmanlı ile özdeşleşen bu ekol, üç kıtaya hat çeken Osmanlı sınırlarından çok daha geniş bir coğrafyada var olmuştur. Türkistan ve Hindistan'dan Balkanlar'a; Kırım'dan Hicaz'a,

Türk kültürünün ulaştığı tüm coğrafyalarda klasik Türk şiiri yaşamış, yaşatılmıştır.

1839 tarihinde ilan edilen Tanzimat Fermanı, birçok sahada olduğu gibi edebiyatımızda da bir milat olmuş ve bu dönemden sonraki edebiyatımız, edebiyat tarihçileri tarafından “yeni edebiyat” olarak anılmaya başlanmıştır. Ancak yüzyılın başlarında klasik şiir, eski güçlü temsilcileri ile olmasa da varlığını sürdürmektedir. Son yüzyıllarda ortaya çıkan mahallileşme akımı bu yüzyılın başında etkisini sürdürmeye devam ederken dinî-tasavvufî şiir her dönemde olduğu gibi revaçtadır. Yüzyılın ikinci yarısında Hersekli Ârif Hikmet, Leskofçalı Gâlib ve Yenişehirli Avnî'nin başını çektiği şairler tarafından kurulan Encümen-i Şuara, klasik şiirimiz adına son çabalamalar olmuştur (Ünver, 1998, s. 131-136).

Rönesans ve coğrafi keşifler ile başlayan süreç, 18. yüzyılın sonundan itibaren Avrupa'yı ve Avrupa'nın etkisiyle dünyayı saran Sanayi Devrimi ile birlikte dünyayı çok hızlı bir değişim evresine sokmuştu. Artık dünya, Batı uygarlığının öncülüğünde “modern” bir çağa hazırlanıyor ve bu doğrultuda dönüşüyordu. Modernleşme Osmanlı topraklarında başladığında ise zamanla hayatın her alanı eski ve yeni olarak ikiye ayrılmış olacaktı. Eski Türk edebiyatı olarak da adlandırdığımız divan edebiyatı, Osmanlıda yaşanan değişim ve dönüşüm ile birlikte devrini kapatacaktı. Değişim ve dönüşüm doğal olarak merkezden başlayıp taşraya doğru ilerlemişti. Bu sebeple Şükrî'nin yaşadığı Kerkük ve çevresi daha geç etkilenmiş ve klasik edebiyat bu çevrede daha uzun yaşamıştır denilebilir. Ahmet Bican Ercilasun, *Irak Türkleri ve Edebiyatları* başlıklı makalesinde, son dönemde azalmakla birlikte, divan şiirinin Irak Türkleri arasında yakın bir zamana kadar yoğun bir şekilde yaşadığını belirtir (Ercilasun, 1989, s. 4).

Fuzûlî, Rûhî, Nevres gibi şairlerin yetiştiği Irak coğrafyası için 19. yüzyıl, edebiyatın en verimli dönemi kabul edilir. Şeyh Rıza (1832-1909), Şeyh Fâiz (1834-1897), Urfî (1832-1891), Sâfî (1809-1897), Garîbî (1817), Kâbil (1834-1909) bu yüzyılda yaşamış coğrafyanın önemli şairlerindendir.

Çalışmamıza konu olan şair, 19. yüzyılda Kerkük'te yaşamış Seyyid Şükrî'dir. Şükrî, yüzyılın ilk yarısında şiirler yazmış ve divanını 1834 yılında Kerkük'te tertip etmiştir. Bu divanın elimize ulaşan tek nüshası, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu'nda 713 numara ile kayıtlı olan yazmadır.

1. Hayatı

Tezkireler, biyografik çalışmalar ve benzeri eserlerde¹ yapılan araştırmalar sonucunda Kerküklü Şükri'ye sadece Molla Sâbir'in² *Kerkük Şuarası*³ adlı

¹ Taranan eserler:

Bursalı Mehmed Tahir (tarih yok). *Osmanlı müellifleri*. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen (haz.), İstanbul: Meral Yayınevi.

Çınarcı, M. N. (2007). *Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü's Şu'arası ve transkripsiyonlu metni*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esat Mehmet Efendi ve Bağçe-i Safa-enduz'u. (2018). Rıza Oğraş (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59393,esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduzpdf.pdf?0>.

Fatin Tezkiresi. (2017). Ömer Çiftçi (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>.

Hatibi (2008). *Tezkire-i Şuara-yı Bağdat (XIX. yüzyıl Bağdat ve civarındaki Türk şairleri)*, Mehmet Akkuş (haz.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

İnal, İ. M. K. (2013). *Son asır Türk şairleri*. Müjgân Cumbur, M. Kayahan Özgül, Hidayet Özcan, İbrahim Baştuğ, Ayşegül Celepoğlu (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

İpekten, H., İsen, M., Toparlı, R., Okçu, N. ve Karabey, T. (1988). *Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Kardaşlık Dergisi, S. 1-10, Bağdat, 1965-66.

Mehmed Siraceddin (2018). *Mecmua-i şuara ve tezkire-i üdeba*. Mehmet Arslan (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58597,mecma-i-suara-ve-tezkire-i-udeba-pdf.pdf?0>.

Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. Nuri Akbayar (haz.), Seyit Ali Kahraman (akt.), C. I-VI, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Mehmed Tefvik (2017). *Kafile-i şuara*. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56163,mehmed-tevfik-kafile-i-su39arapdf.pdf?0>.

Saatçi, S. (1997). *Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi 6. cilt (Azerbaycan-İrak Kerkük Türk edebiyatı)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Terzibaşı, A. (2013). *Kerkük şairleri*, C. 1-4, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tezkire-i şu'arâ-yı Şefkât-i Bağdâdi (2017). Filiz Kılıç (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0>.

Tuman, M. N. (2001) *Tuhfe-i Nâilî*. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı (haz.), Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Zübeyiroğlu, R. (1988). *Mecmû'atü't-teracim Mehmed Tefvik Efendi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

² Kerkük'ün bilgin kişiliklerinden Molla Sâbir (d. 1895 / v. 9 Haziran 1961) edebiyat, folklor, kültür sahalarında Irak Türk varlığına, yayımladığı kitaplar, muhafaza ettiği yazmalar ve yaptığı derlemelerle önemli hizmetlerde bulunmuş bir münevverdir. Tespit edebildiğimiz eserleri: *Kerkük şuarası*; *Kerkük münthap horyatları C.I-III*; *Kerkük şairlerinden Faiz ve Safi Efendiler arasındaki müşaare* ve bu kitabın giriş kısmında tamamladığını ve yakın zamanda yayımlamayı umduğunu haber verdiği *Lâle-zâr-ı Kerbelâ ve on iki imam* (Molla Sâbir, 1953, s. 2; Tokatlı, 1994, s. 39; Akkoyunlu, 1992, s. 5).

³ Molla Sâbir'in bu eseri 1965-66 yıllarında, Irak Türklerinin dil, edebiyat ve kültür malzemelerinin en zengin koleksiyonunu meydana getiren Bağdat merkezli *Kardaşlık*

çalışmasında rastlanmıştır. Sâbir bu eserinde Şükrî ile ilgili sadece bir paragraf tutan ancak son derece kıymetli haiz bilgiler ile birlikte şairin elimizdeki divanında bulunmayan bir gazelini örnek olarak vermiştir. Bu eser dışında, incelenen kaynaklarda Şükrî'ye dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Şairin şiirlerinde verdiği bilgiler ve Molla Sâbir'in aktardıkları Şükrî'nin yaşamı hakkında elimizdeki yegâne bilgilerdir.

Yazmanın 150a sayfasında şairin künyesi “*es-Seyyid el-Hâc Şükrî bin Seyyid Zemîl Baqqâl bin Seyyid Yûsuf*” şeklinde verilir. Bu künyenin hemen sol yanına yazılmış olan keşmeşeme kaydı ise şöyledir: *ve li-kâtibihi es-Seyyid el-Hâc ‘Abdî bin es-Seyyid Zemîl fî beled-i Kerkük ‘afâ[allâhu] anh*. Görülüyor ki müellifin adı Şükrî; müstensihinin adı Abdî olarak belirtilmiş. Seyitliği, hacılığı ve özellikle baba adı aynı olan iki künye, bir kardeşin yazdığı divanın diğer kardeş tarafından istinsah edildiği fikrini akla getirmektedir. Diğer yandan künyelerden birinin şairin asıl ismini, diğerinin mahlasını ihtiva ediyor olma ihtimali de vardır. 160a sayfasında yer alan kayıt, bu belirsizliği bertaraf eder niteliktedir: *ve li-kâtibihi Seyyid el-Hâc ‘Abdî el-Kâdirî Şükrî sene 27 Ramazân 1250*. Abdî ve Şükrî isimlerinin aynı künye içinde belirtildiği bu kayıttan anlaşılıyor ki şairin asıl ismi Abdî, mahlası ise Şükrî'dir. Şair, müellif olarak mahlasını, müstensih olarak asıl ismini vermiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla şairden bahseden tek araştırmacı olan Molla Sâbir, şairi “Seyyid Şükrî” olarak anmış, başka bir isimden söz etmemiştir. Sadece, Şükrî'nin Kâdirî tarikatına mensubiyeti dolayısıyla aldığı “Baba el-Kâdirî” lakabından bahsetmiş; hatta bu lakabı başlık kısmında, şairin mahlası yanında parantez içinde vermiştir. Elimizdeki yazmada şair, defaatle Kâdirî olduğunu belirtse de söz konusu lakabı hiç kullanmamıştır. Şair bu lakabı, divanını tedvin ettikten sonra, ahir ömründe almış olmalıdır.

Şükrî'nin, mahlasını şiirlerinde farklı formlarda tasarruf ettiği görülür. Seyyit olan şair çoğu şiirinde mahlasının önünde bu unvanını kullanmıştır. Şairin bu unvanı, önüne 1. tekil iyelik eki getirerek tahallus ettiğine de rastlanır:

*efendim yandı şevkından bu sey-yid şükrî rahm eyle
dirîğ etme yazıkdır her zamân böyle biter ‘âşık*

(42a)

*meğer ol bârî hudâ lutf ede sey-yid şükrî
yoksa bu ‘âlemi bir başka dilekte görürem*

(55b)

Dergisi'nin 1-6 ve 10. sayılarında altı parça hâlinde tefrika edilmiştir. Ayrıca 1965 yılında Bağdat'ta müstakil olarak tabedilmiştir. 1963 yılında yayımladığı *Kerkük şairleri* adlı eserinde Ata Terzibaşı, bu eserden haberi olduğunu ancak esere ulaşamadığı için kaynak olarak faydalanamadığını belirtmiştir (Saatçi, 1982, s. 196; Öbek, 2005, s. 117; Erdoğan, 2007, s. 15).

*seyyidim şükrî kamu bizden tevellüd eyledi
herkesi tûl-i emel bir nev'-ile hayrân eder*

(22a)

Şair, aşağıda bahsedileceği üzere H 1231 / M 1816⁴ senesinde hac ibadetini yaptıktan sonra bazı şiirlerinde “Hacı” lakabını mahlasına eklemiştir:

*hâcı seyid şükriyâ pindâr olduñ ‘âleme
ya niçün bu nefs-i emmâre seni kılmış zebûn*

(75b)

*ilâhî hâcı şükrîdir tazarru'-la niyâz eyler
rahîm ismiñle ‘afv eyle hatâ vü cürmünü yâ hâk*

(41b)

Yukarıda zikrettiğimiz künyelerde Şükrî'nin babasının ismi “Zemîl” olarak geçer. Ancak Molla Sâbir, Şükrî'nin Seyyid Abdullah'ın oğlu olduğunu söylüyor. Molla Sâbir'in aktardığı bilgiler şu şekildedir:

“Seyyid Şükrî (Baba el-Kâdirî): Kerküklü Seyyid Abdullah'ın oğludur. Dakuk'da defn-i hâk-i ıtır-nâk olan alemdâr-ı Fahrü'l-Mürselîn Câbir-i Ensârî hazretlerinin türbedârı olarak defaatle İstanbul'a gitmiş ve 1265 hicrî tarihinde Sultan Abdülmecid Han hazretlerinden istihsal ettiği irade-i seniyye üzerine müşârün ileyhin merkadini inşa ve tamir ettirmişti. Bu tamir hakkında yazdığı manzum tarih merkadin kapısında yazılıdır. Tarikat-ı Aliye-i Kâdiriye'ye intisap ile “Baba el-Kâdirî” lakabını kabul etmiştir. Çok muktedir bir şair olduğu kadar çok bedbaht olan müşârün ileyhin pek hazin ve müessir olan şiirlerinden...” (Molla Sâbir, 1966, s. 33-34)

Burada babasının ismi Seyyid Abdullah olarak verilmiştir. Yazmada geçen Zemîl ismi onun mahlası yahut ikinci ismi olabilir.⁵

Şairin babası “Kerküklü” olarak anılmıştır. Buradan anlaşılmaktadır ki şair, aileden Kerküklüdür. Şairin Kerkük'te bir sülalesinin bulunduğunu söylemesi bu iddiayı kuvvetlendirmekle birlikte seyit bir aileye mensup olması da Şükrî'nin Kerkük'ün köklü ailelerinden olma ihtimalini beraberinde getirmektedir:

*şükriyâ her karne bir âlûde-i miñnet gerek
rind-i vaķtem kerkük içre dūd-mânım var benim*

(53a)

⁴ Takvim çevirileri, Türk Tarih Kurumunun <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> adresinde yer alan Tarih Çevirme Kılavuzu'ndan yararlanılarak yapılmıştır.

⁵ Şairin babasının ismi bu kaynakta farklı geçiyor olabilir ancak seyitliği, Kâdiriliği, İstanbul seyahatleri, yaşadığı dönem gibi vecheler ve özellikle müellifin örnek olarak eserinde yer verdiği, elimizdeki yazmada bulunmayan manzumenin, Şükrî'nin üslubuyla bire bir örtüşmesi, hatta manzumede şair için kalıplaşmış diyebileceğimiz ifadelerin yer alması Molla Sâbir ile aynı Şükrî'den bahsettiğimizi kanıtlar niteliktedir.

Kerküklü seyit bir aileye mensup oluşu, kendini Kerküklü olarak anması⁶ ve benzeri veriler şairin Kerkük doğumlu olma ihtimalini kuvvetlendirmekle birlikte bu hususta kesin bir bilgi ulaşılamamıştır. Ancak doğum tarihi ile ilgili *Dîvân*'da birtakım veriler mevcuttur. Şair iki ayrı beyitte 1201 hicri senesinde dünyaya geldiğini açıkça belirtmiştir. Bu beyitlere dayanarak şairin H 1201 / M 1786-87 yılında doğduğunu söyleyebiliyoruz:

*gelirken târîhim biñ iki yüz birde bi-ḥamdillâh
neden şükrî bu sinn içre vefâdâr olduğum bilmez*

(31a)

*ben gelince bu fenâ mülke biñ iki yüz birde
elime şundu felek 'aşk-ile bir pâre kalem*

(59a)

Molla Sâbir'in örnek olarak verdiği şiirde ise şair, yaşının yetmişe erdiğini söyler. Buradan anlaşılmaktadır ki 1201 doğumlu olduğunu söyleyen şair, H 1271 / M 1854/55 tarihlerinde hâlâ hayattadır:

*egerçi yetmişe erdiyse 'ömrüm kırkı gurbetde
ebed göz açmadım âh-ı firâk-ı derd-i 'illetden*

(Molla Sâbir, 1966, s. 33)

Yukarıda zikrettiğimiz künye sayesinde şairin baba ve dede adlarını bilmekteyiz. Ancak Şükrî, *Dîvân*'da ailesinden pek az bahseder. Şairin erkek kardeş ve erkek evlat sahibi olduğunu bazı beyitlerinden anlayabiliyoruz:

*dü birâder 'azm edip seyrâne vardık rûz-ı 'îd
reh düşüp gördüm oturmuş bir nigâr ḥatt-ı cedid*

(16a)

*bugün 'azm eyledik iki birâder kûy-ı cânâna
ziyâret eylemek oldu ḥasâret 'âdet-i cânâ*

(96a)

Dedesi, babası ve erkek kardeşi dışında ailesine dair şiirlerinden anlaşılan, şairin evlendiği ve çocuk sahibi olduğudur. Şair, sıla özlemi ile yazdığı bir manzumesine aşağıdaki beyit ile başlar:

*pîrlik vaktinde dutdu yaqamı sûz-ı ciger
firkat-i evlâd-ile buldu tenim zîr ü zeber*

(28b)

Şair, aşağıda bahsedeceğimiz seyahatlerinden ötürü olmalıdır ki bu beytinde evlat hasretinden dem vurmıştır. Molla Sâbir'in misal olarak verdiği gazelde de evlat hasretini açıkça dile getirmiştir:

⁶ 172a'da Seyyid Ali Mandelâvî'nin bir gazeline yapılmış tahmis "Seyyid Şükrî-i Kerkükî" adıyla kaydedilmiştir.

*sekiz kez şehri-istanbula vardım tûl-ı 'ömrümde
'ıyâl eţfâlimiz kerkükde yandı âh u hasretten*

(Molla Sâbir, 1966, s. 33)

Aynı şiirin bir sonraki beytinde ise şairin, evlatlarının vefasızlığından yakınmakta olduğunu görüyoruz:

*vücûdum mahv kıldım bî-vefâ evlâd uğrunca
ham oldu kâmetim dişler döküldü bâr-ı miñnetden*

(Molla Sâbir, 1966, s. 34)

Bu veriler doğrultusunda Şükrî, ailesinden uzun süre ayrı kalmak zorunda olup onlara karşı derin hasret duyan ancak evlatlarından vefa göremeyen bir baba olarak karşımıza çıkıyor. Sâbir, şair hakkında “çok bedbaht” derken belki de şairin bu yönünden bahsetmektedir.

Şükrî seyit bir aileden gelmektedir. Şair, künyesinde kendini seyit olarak ilan etmiş; Molla Sâbir de eserinin şairden bahsettiği bölümüne “Seyyid Şükrî” başlığını atarak şairin babasını “Seyyid Abdullah” şeklinde tanıtmıştır. Yine yazmanın 150a sayfasındaki kayıtlarda babası “seyyid” olarak nitelenmektedir. Şükrî, şiirlerinde sık sık Hz. Peygamber soyundan geldiğini açıkça dile getirmiştir:

*nuţkum harekâtı heme dem kâlu belîdir
ceddim dañi **evlâd-ı resûl-i** ezelîdir*

(25a)

*nedir bunca tefekkür şükriyâ kaç'-ı ümîd etme
tevekkül kıl haça **nağd-i resûl evlâd-ı haydersin***

(74b)

Seyit olan Abdî Şükrî aynı zamanda bir tarikat ehlidir. Dîvân'ın muhtelif yerlerinde tasavvuf yolunda yürüdüğünden bahsetmiş; Nakşibendî, Kâdirî, Rufâî ve Mevlevî yollarının yaygın olduğu bir coğrafyada (Marufoğlu, 1998, s. 58) yaşayan şair, Kâdirî tarikatına mensup olduğunu açıkça belirtmiştir:

*seyyidim şükrî tevaşku 'eyle bâb-ı haşka kim
hoş **tarîkû'l-kâdirîyem** evliyâyı sevmişem*

(52b)

*benem bir mest-i bî-pervâ bırağdım nâm u neng ancak
tarîk-i kâdirîde derd-keş bir merd-i kânûnam*

(64a)

Şükrî, Kâdirîlik nisbesini alarak yazmanın 160a ve 173a sayfalarındaki manzumeler ile birlikte kaydettiği künyelerine bu nisbeyi eklemiştir:

*“ve li-kâtibihi seyid el-hâc 'abdî el-kâdirî şükrî”
“ğüfte-i seyid şükriyyü'l-kâdirî”*

Fuzûlî’den bir gazeli tahmis ettiği bir manzumesinde, Fuzûlî’nin beytinde geçen “*tarik-i aşk içinde*” (Fuzûlî Divanı, 2000, s. 222) ifadesini kendi tari-kince değiştirmiştir:

*beni rüsvâ edip her kimi kıldım râzıma mahrem
dedim ğamdan halâş eyler baña her bâr edip biñ ğam
kimi şâdık bilip şandım emînim uymadı ol hem
tecerrüd seyrine şâyemden özge bulmadım hem-dem
tarîk-i kâdirîde çoklar ile durdum oturdum*

(4b)

Şükrî, *Dîvân*’ının “11 Safer 1253” (M 17 Mayıs 1837) tarihi ile kaydettiği bir manzumesinde Kâdirîlik tarikatında 31 yıldır hizmet ettiğini söylüyor. Di-ğer bir manzumesinin ihvanına seslendiği 79 ila 83. beyitlerinde ise 30 yıldır onlarla beraber olduğundan bahsediyor. Bu manzume de “3 Şevval 1250” (M 2 Şubat 1835) olarak tarihlenmiştir:

*tarîk-i şeyh ‘abdü’l-kâdire otuz bir il hizmet
edelden şükriyâ mazmûn-ı ‘âlem olmuşam ğâye*

(93b)

*şükriyâ sultân abdü’l-kâdiri
yoluna terk eyledim cân u seri
ey denîler hubb-ı loğma dostları
otuz ildir arañızda serveri
cân ü dil hep uğruñuzda şarf edip
ebb ü ümm ü akırabâyı şarf edip
size dil verdim rızâ-yı hağ-ıçün
eyledim hıdmet size ol hağ -ıçün
olmadı bu otuz il içre ta ‘ab
size benden bir hasâret bâ-ğazab*

(156b)

Bu misallerden anlaşılacağı üzere H 1201 / M 1786-87 doğumlu olan şair 19-20 yaşlarında, henüz genç bir delikanlıyken Kâdirîlik yoluna müntesip ol-muş, uzun yıllar bu yola hizmet etmiştir. Yetmişli yaşlarında hayatta olduğunu tespit ettiğimiz şair, neredeyse hayatının tamamını bir Kâdirî dervişi olarak yaşamış ve muhtemelen tarihi içinde muteber bir zat hâline geldiği için “Baba el-Kâdirî” lakabını almıştır.

Bir derviş olarak ömür süren Şükrî’nin, tekke kültürü ile yetiştiğini şiirle-rinde görebiliyoruz. Tasavvufi istilahlara yapılan referanslar, mutasavvıflar ile ilgili anekdotlar, sufiyane hâl ve tavırlar şairin eserlerinde en çok işlenen konu

ve temalardandır. Şairin eğitim durumu ile ilgili ise elimizde kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak şiirlerinde görülen ayet ve hadis iktibasları; ilmi-hal konularındaki yetkinlik; Fuzûlî'den Nâbî'ye, Fıtnat Hanım'dan Bağdatlı Rûhî'ye, edebî şahsiyetlere ve şiirlerine olan hâkimiyet; Hafız ve Kutbeddin'e tahmisler yazacak kadar olgun bir Farsça ve yer yer kullanılan Arapça tabirler şairin -sınırlı da olsa- bir medrese tahsili görmüş olabileceğini akıllara getirmektedir.

Şükrî hac ibadetini yerine getirip “hacı” unvanını almıştır. Aşağıdaki “Rabiyülahir 1231” (M Mart 1816) tarihi zikredilen ve “14 Cemaziyelahir 1231” (M 12 Mayıs 1816) tarih kaydı bulunan iki beyitte görüyoruz ki şair, 1231 hicri senesinin (M 1816) başlarında hacca gitmeye niyet ediyor:

*şükrî târîh et rebi 'ü's-şânî oldu 'azmimiz
biñ 'ki yüz otuz birinde hacca için kıldım du 'â* (7b)

*şükrîyem seyyâh-ı devrân 'azm-i beytullâh edip
biñ 'ki yüz otuz birinde oldu hac etmek karîn* (73a)

Şükrî bu niyetine ermiş, H 1231 / M 1816 yılında hacca gitmiştir. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla hac yolcuğuna Mısır'dan başlamış, Siverek üzerinden Hicaz'a varmış, dönüşte Şam'a uğramıştır:

*şükriyâ hakka hezârân şükr ü hamd ü hem sipâs
biñ 'ki yüz otuz birinde eyledim hacca-ı ecir* (23a)

*düşdü otuz birde râhım şükrî mısır-ı kâhire
eyledim 'azm-i hicâz ü yeşribe bâ-çeşm ü ser
çünkü eyyâm-ı ziyâret oldu hacca hâşş u 'âm
düzdüler 'âlem tedârik hak vere fetih ü zafer* (23a)

*şükriyâ târîh otuz birde ziyâret eyledim
siverek şehrinde ben hacca giderken nâ-tüvân* (71a)

*biñ iki yüz otuz bir târîhinde eyledim hacca
mışırdan gittim ammâ gelmekim şâma amân oldu
ziyâret eyledim şâm-ı şerîfiñ cümle merdânîñ
huşûşâ ol benî yahyâda çok vecd-i nihân oldu* (177a)

Şükrî, başka bir beytinde ramazan ayında Kahire'de olduğundan bahsediyor. Bu manzumede Mısır'a niçin gittiğine dair bir işaret bulunmamaktadır.

Başka bir zamanda yaptığı Mısır ziyaretinden bahsetme ihtimali olsa da şairin hac yolculuğu için üç ay öncesinden Kahire'ye gitmiş olması daha mantıklı gelmektedir. Söz konusu beyitte şair, meşhur Ezher Külliyesinde itikâfa girdiğini söyler:

*ramazân câmi '-i ezherd' oturdum çille-i merdân
çıkardım i 'tikâf etdim bi-ğamdillâhi ol mevlâ*

(6b)

Yukarıda 23a sayfasından örnek verilen iki beyti ihtiva eden manzume, Şükrî'nin Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya yazdığı bir kasidedir. Şiirde, Paşa nezaretinde gerçekleşen bir hac yolcuğunun hazırlık aşamaları anlatılmıştır. Kasidenin son beyitlerinde görüldüğü üzere Şükrî bu hac kafilesi ile Hicaz'a varmış, hac ibadetini yerine getirmiştir:

*ka 'be-i 'ulyâ deyü râyet çekildi şubh-dem
eyledik kaç '-ı merâhil on iki gün sâk-ı bahır*

*nâka-i mahmil yürür biñ nâz-ile tâli '-fürüz
kûs-ı sulţân bâyezîdî çalınır şâm u seher*

*haç te 'âlâ kışmet etdi ħamdülillâh ka 'beyi
vakfeye durdum 'aref tağında şâd ü kâm-ı fer*

*'avdet etdim şol medîne şehrine allâha ħamd
yüzümü sürdüm kudüm-i ħazret-i ħayrû 'l-beşer*

*haç naşib etsin cemî '-i din ħarındaşa tamâm
bize tekrârın be-ğaçķķı çâr-yâr ü çâr-er*

(24a)

Hacı Seyyid Şükrî'nin mesleği hakkında elimizdeki tek bilgi Molla Sâbir'in eserindedir. Burada, şairin sahâbeden Cabir el-Ensârî'nin Dakuk'taki türbesinde türbedarlık yaptığı ve bu vazifesi gereği birçok kez İstanbul'a gitmek durumunda kaldığı söylenmişti. Şükrî aşağıda bahsedileceği üzere *Dîvân*'ın muhtelif yerlerinde İstanbul seyahatlerine değinmiştir. Molla Sâbir'in verdiği bu bilgi metinle örtüşmektedir. Ancak türbedarlık veya Dakuk ile ilgili bir veri *Dîvân*'da bulunmamaktadır.

Şükrî türbedarlıktan veya başka bir meslekten bahsetmemiştir ancak iki beytinde rızkının "Rum ilinde", başka bir beytinde "rızkının yeryüzüne dağılmış hâlde" olduğunu söylemiştir. Söz konusu seyahatler, bu ifadelerinin sebebi olabilir:

*bırakdı rûm iline rızķķımı ol râzıķķ-ı 'âlem
vezîr ü mîr-i mîrân meclisinden bir ħesâbım yoħ*

(14b)

*bırakdı nahnü kâsemnâda rızkım rûm ilinde haķ
vezîr ü mîr-i mîrân mesnedinde çeşm-i h'âbım yok*

(41b)

*baña rûz-ı ezelden böyledir hikmet nedir çâre
tağılmış dâne-i rızkım ki her bir habbe bir yerde*

(92a)

Şükri'nin rızık peşinde yaptığı seyahatler, şiirlerinde sıklıkla karşılaşılan gurbet temasını, yaşanmışlığın akisleri olarak besler ve güçlendirir. Vazife icabı defalarca bulunduğu İstanbul; hac yolculuğu vesilesiyle bulunduğu Kahire, Siverek, Mekke ve Medine dışında şair, yaşadığı Kuzey Irak ve Suriye coğrafyasında yer alan Bağdat, Musul, Halep, Tartus, Tel Afer, Humus şehirlerini; seyahat haritasını genişleten Mardin, Urfa, Diyarbakır, Amasya, Tokat, Eğin, Doğu Beyazıt, Tanta, Yemen ziyaretlerini şiirlerine konu etmiştir.

Molla Sâbir'in kısa biyografisinde, şairin türbedarlığı dolayısıyla defalarca İstanbul'a gittiği belirtilmiştir. Biyografisini takiben verilen gazelde ise şair ömrü boyunca sekiz defa İstanbul'a gittiğini söylemektedir⁷. Şairin bu şiiri yazdığı yetmişli yaşlarına kadar sekiz kere İstanbul'a gittiği anlaşılıyor. *Dîvân*'da 1248 hicri senesi (M 1832-33) itibarıyla İstanbul'a 3 kere gittiğini söyleyen şair, demek ki İstanbul seyahatlerinin çoğunu elli yaşından sonra yapmıştır:

*şehr-i islâmbola vardım bir fetâret vaktde
biñ 'ki yüz kırk sekkizinde mün 'akis dünyâ fiten*

*şükriyâ üç def'a vardım belde-i kübrâya ben
böyle 'âciz olmadım bezdim bu def'a câna ben*

(68a-68b)

Şükri ayrıca İstanbul için mesnevi tarzında bir methiye yazmıştır. Bu küçük mesnevîde şair İstanbul'un Beyoğlu, Tophane, Divan Yolu, Dolmabahçe, Üsküdar, Beykoz, Bâb-ı Âlî, Kız Kulesi, Ayasofya gibi semt ve mekânlarından; çalgı-çengi, kayık gezisi gibi eğlencelerinden bahsetmiştir.⁸

Molla Sâbir, şairin H 1265 / M 1848-49 senesinde Sultan Abdulmecid ile görüşüğünü bildirmiştir. Yazmanın 16b sayfasındaki manzumedan anlaşılıyor ki bu görüşme ilk değildir. Şair, 1257 hicri senesinde (M 1841-42) yapmış olduğu bir İstanbul seyahatini anlattığı gazelinde Sultan Abdulmecid'i ziyaret ettiğini söylemiştir:

*yine taķdîr-i haķla 'azm-i istanbul müyesser şod
bu şab'-ı 'âşıkânım seyr-i maħbûbla mu 'aştar şod*

⁷ Bu beyit yukarıda verilmişti.

⁸ *Dîvânı'ndan Örnekler* başlığı altında bu mesnevinin bazı beyitleri verilmiştir.

*biñ iki yüz yine elli yedi târihine maḥsûb
ki zıllullâh-ı ‘âlem görmege çeşmim münevver şod
kim oldur necl-i pâk-i ḥazret-i sultân maḥmûd ḥan
ziyâret kıлмаğa ‘âbdu’l-mecîd sultân-ı kişver şod*

(16b)

Şükrî, memleketi olan Kuzey Irak ve çevresine de oldukça hâkim görünmektedir. Bağdat, Basra, Musul, Şam, Halep, Tartus, Tel Afer, Humus ve Tanta bu coğrafyada bulunduğu şehirler arasındadır. Bunlar arasında en çok andığı, eyaletin merkezi ve coğrafya insanı için “başkent” konumunda olan Bağdat’tır. Şair Bağdat’ı birçok vesile ile yâd etmiş; çok sevdiği bu şehir için bir kaside yazmıştır. Şükrî, Fuzûlî’den mülhem Bağdat’tan “burc-ı evliya” olarak bahsetmiştir:

*nûr-ile baġdâd-ı burc-ı evliyâ mişbâh olup
mûsî-i kâzım imâm u reh-nümâdir sevdiğim*

(54b)

*bu burc-ı evliyâ baġdâd ile her kim eder rahne
anı elbette ser-gerdân eder ḥakķıñ ġazabyânı*

(147b)

Şair, bir İstanbul seyahati dönüşü Musul’a erişmiş, burada memleket havasını alarak ferahlamıştır:

*mûşul-ı ḥadbâya geldim ḥamdülillâh sağ esen
tiz ḥalâş oldum bu ġurbetden esip bâd-ı vaṭan*

(68a)

Naat türünde yazdığı bir manzumesinin makta beytinde şair, bu naatı bir cuma günü Tel Afer kalesinde yazdığını söyler:

*rûz-i cum ‘a söylediñ na ‘t-i şerîfi şükriyâ
kal ‘a-i tel ‘afride kaldıñ muḥâşır bî-kadem*

(59a)

Şükrî, sahabeden ünlü İslam komutanı Halid b. Velid’in makamını ziyaret vesilesiyle Humus; önemli mutasavvıflardan olan Ahmed el-Bedevî’nin türbesini ziyaret vesilesi ile Tanta’da bulunmuştur:

*merḥabâ ehlen saña yâ ḥâmî-i şehri humûs
seyf-i rahmân ḥalid ol ibni velid şâhib-nüfûs*

(35a)

*tanta şehrine erişdim iki menzil mışra râh
anda dutmuşdur maķâm ol seyid aḥmed bed(e)vî şâh*

(88a)

Rızkî Rum iline, yani Anadolu'ya dağılan Şükrî, Anadolu'da da birçok şehirde bulunmuştur. Mardin, Urfa, Siverek, Diyarbakır, Amasya, Tokat, Eğin, Doğu Beyazıt *Dîvân*'da andığı şehirlerdir.

Mardin'de bulunan Şükrî, şehrin güzelliğinden ve güzellerinden oldukça etkilenmiş olmalıdır ki bu hususta bir gazel yazmıştır. Söz konusu gazelde şair Mardin'in meşhur binalarını da övmüştür:

*gezmede yer kalmadı gezdim hicâz u mısır u şâm
görmedim mardinde illâ kudret-i bînâları*

(99a)

Şükrî'nin seyahatlerinden birinde yolu Urfa'ya düşmüştür. Şükrî Urfa'yı, halk arasındaki anlaşmazlıklar bakımından Kerkük ile; güzellik bakımından ise Şam ile kıyaslamıştır:

*urfayâ geldim kerem kılmış hudâ zevk ü şafâ
lik kerkük gibi her dem ceng ederler yek-diger
hüsn ü ân bahş eylemiş bârî te'âlâ şek degil
şâma vermiş nişfını hem urfada rub'u kadar*

(24b)

Şairin, Anadolu'daki ziyaretgâhlarından bir tanesi de Diyarbakır'dır. Aşağıdaki beyitte geçen "devlet kuşunun yuvası" ifadesi, bu ziyaretin bir İstanbul seyahati dönüşü gerçekleştiğine işaret etmektedir:

*diyâr-ı bekre geldim âşiyân-ı murğ-ı devletden
halâş oldum diyâr-ı hicr-ile tuğyân-ı firkatden*

(73a)

Yine bir İstanbul seyahati sırasında şairin yolu Amasya'ya düşmüş, şair bir Kurban Bayramı'nı bu şehirde geçirmiştir. Şükrî, Amasya'yı "cennet-misal" vasfiyle övse de bayramı gurbette idrak etmenin hüznünü yaşamaktadır:

*eyledim çün 'azm-i islâmbol ben-i şûrîde-hâl
muntazîr-i râhum oldu cümleten ehl ü 'iyâl
rûz-ı 'ıyd oldu amâsiyye gibi şehir-i laţîf
başıma zindân olup ol belde-i cennet-mişâl*

(48b)

Şükrî, Behlül Paşa'ya yazdığı methiyesinde Doğubeyazıt ziyaretinden bahseder; uğradığı bir başka şehir olan Eğin'in aşılması güç yollarından şikâyetçi olur:

*çü taqdîr-i hudâ düşdü yolum bir şehir-i zîbâya
aña ism-i mekândır bâyezîd bir kal'adır gâye*

(91a)

*egin nâmında bir şehre yolum düşdü benim nâ-gâh
harâb olasıya bir yolu vardır esta 'iz billâh*

(88a)

Bir Berat Kandili gecesi Tokat şehrinde bulunan şair, burada muhammes tarzında bir naat yazmıştır. Bu manzumenin son bendi şöyledir:

*şükriyâ bir na 't inşâ eylediñ yevmü 'l-berât
şehr-i şa 'bânü 'l-mu 'azzam nısf olup rûz-ı necât
biñ 'ki yüz elli tevârîh diñleyip ehl-i tokat
gece gündüz durma yalvar olma ğâfil de şalât
şad hezârân biñ şalâvât yâ resûle 'l-mürselin*

(155a)

Yapmış olduğu seyahatler, Şükrî'yi ailesinden ve vatanından yıllarca ayrı bırakarak şairin yaşamını belirleyici ana unsurlardan olmuştur. Bu unsur şiirlerinde de tüm ağırlığı ile kendini göstermektedir. Yoğun bir gurbetlik hissi ve vatan hasreti şairin eserlerinde üslup ve tema olarak karşılık bulmuş; aynı zamanda gezip gördüğü şehirler ve bu şehirlerde karşılaştıkları, yaşadıkları şiirlerine konu olarak bir zenginlik katmıştır. Şükrî, aşağıdaki beytinde, bitmek bilmeyen seyahatlerin ve gurbetliğin kendisinde nasıl bir etki bıraktığını, samimi bir serzeniş ile ilan etmektedir:

*cânımdan uşandım yürümekden biñek üzre
bir yulca evimde yatamadım döşek üzre*

(89b)

Uzun seyahatleri Şükrî'yi vatanından, Kerkük'ten ayrı bıraksa da şair Kerküklüdür; Dakuk'ta Cabir el-Ensârî türbesinin türbedarlığını yaptığı ve Kerkük'teki Kâdirî tekkesine bağlı olduğu göz önüne alındığında, şairin yerleşik olarak hayatını sürdürdüğü şehir Kerkük'tür denilebilir. Şükrî, Kerkük'ün bir sakini olduğunu kendisi de söyler:

*şükriyâ hamd-i hudâ sâkin-i kerküküz biz
in-şâ 'allâh yine medfene haldir kerkük*

(44b)

*bi-hamdillâh şükrî sâkin-i kerkük olupsun sen
bu hâk-i kerbelâdır ilticâ kıl bunda sükkân*

(147a)

Yukarıdaki ilk beyit “Kerkük” redifli bir gazelden örnek verilmiştir. Bununla birlikte Şükrî, “Kerkük” redifli bir gazel daha kaleme almıştır.

Kerküklü olup burada yaşayan şair, döneminde vuku bulan birtakım toplumsal olaylara şahit olmuş, şiirlerinde bu olaylardan bahsetmiştir. H 1246 / M 1830-31 yılında Kerkük'te etkili olan veba salgını (Gündüz, 2002, s. 291) bu

olaylardan biridir. Şükrî, *Dîvân*'da birçok defa Kerkük'ü vuran bu felaketten bahsetmiş, vebanın tesirini anlatmış ve sebep olduğu sıkıntılardan kurtulmak için dualarda bulunmuştur:

*hem yine kırk altı târîhinde bir şiddet vebâ
kıldı irsâl şükrî mevlâ kaṭ' olup emsâlimiz*

(32a)

*ilâhî def' kıl bizden vebâyı muştafâ ḥakkı
ebû bekr ü 'ömer 'oṣmân 'aliyye'l-mürtezâ ḥakkı*

*be-ḥakkı âl-i beyt-i ḥânedân 'afv et bizi yâ rab
vebâ vü ṭa'n-ı ṭâ'ûndan ḥasan ḥulḳ-ı rızâ ḥakkı*

(110b-111a)

18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyıl ortalarına kadar Kuzey Irak'ta bulunan göçebe Arap, Kürt ve Acem aşiretleri gasp ve hırsızlık yoluyla sakin olan halka büyük zararlar vermişlerdir. Halkın bu mevzularda devlet kurumlarına yapmış oldukları şikâyetler ve devletin tespit ettiği zararlar tutanaklar hâlinde günümüze ulaşmıştır. Göçebelerin saldırıları yerleşik halkta, hayvan ve ekin zayıatları sonucunda kıtlığa kadar giden hasarlar bırakmış, birçok mezra ve köy boşaltılmak zorunda kalmıştır (Marufoğlu, 1998, s. 150-155). Bu vakaların ayrıntısından bahsedilmese de yol açtığı sıkıntılar ve insanların düştükleri zor durumlar Şükrî'nin şiirlerinde birçok kez anılmıştır:

*biñ'ki yüz kırk altı târîhinde kerkük içre tâ
fitne-i kürrâd ü cerrâd hem vebâ şân eyliyor*

(20a)

*ey dirîğâ yine ḥaḳ verdi bizi bir bâda
'amelimizden ilişdik 'arab u kürrâda*

*himmet-i pîr-i muğân ger ola şükrî bir gün
çalalum tîğ biraz bu 'acem ü kürrâda*

(82a)

*ilâhî ḳahr ḳıl ḳahhâr olan ismiñle 'urbânı
ikinci bâ 'iṣ-i fitne olan kürrâd balbâsı*

(98b)

Şükrî'nin yaşadığı zaman diliminde bölge insanı için sıkıntılı durumlardan birisi de isyanlardı. 1830 yılında, Sultan II. Mahmud'un Hakkâri ve çevresinde yapmak istediği idari değişiklikler sebebiyle Revandiz merkezli, üç yıl devam edecek olan bir Yezidi ayaklanması başlamıştı. 1836 yılında Mir Muhammed önderliğinde tekrar ayaklanan Yezidiler, Reşit Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun ağustos ayında Revandiz Kalesi'ni kuşatmasıyla teslim olmak zorunda kalmışlardı (Abca, 2006, s. 63-70). Şükrî, *Dîvân*'ında Ali Rıza

Paşa'nın Revandiz üzerine yaptığı bir seferden bahseder. Şairin H 1252 / M 1836-37 yılında gerçekleştiğini söylediği bu sefer, Paşa'nın Bağdat üzerinden kuşatmaya destek vermiş olabileceğini akıllara getirmektedir:

*biñ iki yüz yine elli iki târihi bu iklîm
revândiz üzre 'azm etdi rızâ-maḥlaş 'alî paşa*

(8a)

*ḥuşûşâ bir seferde kim revândûz üzre 'azm etdi
mübârek hoş kudûmundan müşerref-yâb olup dünyâ*

(168a)

Şükrî'nin hac vesilesi ile Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya yazmış olduğu bir methiyede, 19. yüzyılın ilk yarısında Vahabi ayaklanmaları ile kapatılan Hicaz yolunun Paşa tarafından, Vahabileri mağlubiyete uğratmak suretiyle açılması vakasından bahsedilmiştir:

*ey serîr-i şalṭanatda ḥâmî-i şeh-r-i mışır
sâhil-i baḥr-i şecâ'at şâcî-i tâc-ı kâsır*

*ibni mes'ûd ol vehâbî 'ırkını kesdiñ tamâm
râh-ı beytullâhı açdiñ etdiñ a'dâyı qahır*

(23a)

1.1. Kimliği

Şükrî Türk, Kürt, Arap, Acem milletlerinin ve azınlık olarak da Hristiyan ve Yahudilerin bir arada yaşadığı Irak coğrafyasında yaşamını sürdürmüştür. Türkler bölgeye ilk kez 7. yüzyılda gelmişlerdir. 11. yüzyılda başlayan Selçuklu, 16. yüzyılda başlayan Osmanlı hâkimiyetleri bölgenin Türkleşmesinde önemli aşamalar olmuştur. Erbil ve Kerkük, bölgede Türk nüfusunun yoğun olduğu şehirler konumundadır (Marufoğlu, 1998, s. 54-56). Nüfus ve inanç bakımından kozmopolit bir coğrafyaya ait olan Şükrî, seyit bir aileye mensup; soyu Zengene aşiretine dayanan Kürt kökenli bir mürşide müntesiptir. Irk, soy, boy veya aşiret bakımından şair ile ilgili herhangi bir kayda sahip değiliz. Ne var ki Türkçe söz dizimindeki zayıflığı, Kerkük Türkmen ağzını şiirlerinde neredeyse hiç yansıtmamış olması yukarıdaki olgularla yan yana gelince şairin Kürt yahut Arap kökenli olabileceği akıllara gelmektedir. Ancak Kürt isyanlarından duyduğu rahatsızlıkları açıkça ve samimiyetle dile getirmesi, aşağıda da bahsedileceği üzere Osmanlı hanedanına bağlılığını şiirlerinde ikrar etmesi ile devletine sadık olduğunu göstermektedir.

Abdî Şükrî'nin yaşadığı bölge aynı zamanda farklı mezhepten insanların bir arada bulunduğu bir coğrafyadır. Caferî Türkmen boyları, Şii Araplar, Hanefî Türkler ve Şafî Kürtler bu coğrafyanın paydaşlarıdır. Caferî Türkmenler yoğun olarak Kerkük çevresi ve Bağdat yolu üzerine iskân olmuş durumdadır

(Marufoğlu, 1998, s. 58-59). Kerküklü şairin şiirlerine bakıldığında, Hz. Ali ve on iki imam sevgisi eserde göze çarpan ilk temalardandır. Şair Hz. Ali'yi şiirlerinde defalarca anmış, ona müstakil methiyeler kaleme almıştır. On iki imamın isimlerini tek tek andığı, her birinin vasıflarından bahsedip onlara tazimde bulunduğu on dört adet methiye yazmıştır. Bu açıdan şair, Caferî-Şii anlayışına yakın bir görüntü çizmektedir. Ancak yine şiirlerinden anlaşılacaktır ki şairde, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi kadar Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman muhabbeti de mevcuttur. Şair çoğu zaman dört halifeyi bir arada anmıştır. Hatta on iki imam methiyelerinden ikisinde, Hz. Ali ile başlayarak imamların isimlerini sıralamadan önce Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın isimlerini zikretmiştir. Silsilesi Hz. Ali'ye uzanan Kâdirlik yoluna bağlı olması, Şükri'nin Hz. Ali'ye daha fazla meyletmesine sebep olmuş olabilir. Fakat şair, tasavvuf temelli Anadolu İslam geleneğinde olduğu gibi halifeleri Ehl-i Beyt'ten ayırmayan bir anlayışı benimsemiş görünmektedir.

Yine de Şükri, Caferîlik yakıştırmamasından kurtulamamış gibidir. Aşağıdaki beyitlerde şairin kendisine yönelik yapılan suçlamalardan ve atılan iftirallardan bahsettiğini görüyoruz. Şaire yapılan bir ihtamdan bahsedilen manzumede, bunun bir mezhep meselesi olduğuna dair işaretler vardır. Aşağıdaki beyitler, şaire Caferîliğin nispet edildiğini ve şairin bu durumdan duyduğu rahatsızlığı dile getirmektedir. Bu ithamların, şairin canına mal olabilecek sonuçlar doğurabileceği görülmektedir:

*sebb-i şeyhin eyleyen kâfirlere teşbih edip
seyyide zulm eyleyip gör kim ne bed-nâm etdiler*

*seyyid-i evlâd-ı hayder cânına kaşd eyleyip
cem' olup nâ-ħaķ diyenler ķatle ikdâm etdiler*

*râfîzîye şad hezârân bâr-ı la 'net rûz u şeb
kâfir-i bî-dîn ü mezheb ca 'ferî-nâm etdiler*

(24a)

Şairin Caferî olmadığı bu şekilde anlaşılmuş olsa da hangi mezhebe mensup olduğuna dair *Dîvân*'da açık bir ifade bulunmamaktadır. Sünni bir tarikata müntesip olan şair, bir beytinde İmam Şafi'nin içtihat sahibi olduğundan bahsetmiş ve onu sitayişle anmıştır. Ancak bu da şairin Şafii olduğunu söylemek için yeterli değildir:

*tâ kıyâmet rûhu şad olsun imâm-ı şâfi 'i
muştafâ şer'ini açdı tâ bilindi her umûr*

(24b)

Yukarıda bahsedildiği üzere göçebe Arap ve Kürt aşiretlerinin halka ve devlete zararlar verdiği, muvazzaf paşaların İstanbul'a karşı ayaklandığı bir

coğrafya ve zamanda yaşayan şair, şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı Devleti'ni destekleyen bir tutum içerisinde olmuştur. Şair, devlete sadık, padişaha bağlı bir Osmanlı vatandaşıdır:

*ilâhî âl-i 'oşmânî hemîşe müstedâm eyle
ki anlar dîn-i aqvâ-yı muhammedde muqarrer şod
de seyyid hâcî şükrî âl-i 'oşmâna du'â eyle
bi-hamdillâh ne umdum şol nesilden kâm müyesser şod*

(16b)

Şükrî, Bağdat Valisi Davud Paşa'ya yazdığı kasideye, Osmanlı hanedanına dua ederek ve sitayişte bulunarak başlamıştır:

*hatâdan hıfz kıl dâ'im hudâyâ âl-i 'oşmânî
çün etdiñ bunları dâ'im cihân halkı nıgeh-bânı
bu bir nesl-i muṭahhardır nizâm-ı 'âlem olmuşlar
cihân-gîr ibn-i ertuğrul u bin 'oşmân u hâkânî
itâ'at eyleyip şer'-i şerîfe inkıyâd üzre
muḳavvîdir ḫakîkat şer'-i aḫmed üzre îmânı*

(136/1a)

Bununla beraber şair, eleştiriden de geri durmamıştır. Baş gösteren adaletsizliği dile getiren şairin, 1243 hicri senesinde (M 1827-28) Sultan II. Mahmud tarafından gerçekleştirilen ve başlarda halk arasında karşılık bulamadığı bilinen (Uzunçarşılı, 1954, s. 223-226) fes ıslahatına çok sıcak bakmadığı görülür:

*'adâletle binâ urdu anıñçün ber-ḳarâr oldu
velâkin şimdilik ba'zî unutdu 'adl ü mîzânı*

(136/1a)

*ref' olup başdan 'imâmet i'tibar olmuş fese
görseler 'âlim meşâyih hep ederler süy-ı zan*

(68b)

2. Dîvânı

Kerküklü Seyyid Şükrî'nin tespit edebildiğimiz tek eseri *Dîvân*'ıdır. *Dîvân*, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu'nda 713 numara ile kayıtlıdır ve bu yazma, *Dîvân*'ın günümüze ulaşan tek nüshasıdır.

Yazmanın 150a sayfasında verilen ketebe kaydında⁹ nüshanın müellif hattı olduğu ve hicri 1250 senesinde (M 1834) tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Nüsha 192 varaktır. Şirazesı dağılmış, kapakları ebru kâğıt kaplı, kahve-rengi meşin ciltlidir. Aharlı ince beyaz kâğıda iki sütun hâlinde nestalik hat ile yazılmış olup sayfalardaki satır sayıları muhteliftir. 17, 18 veya 19 satırlı, çerçevesiz sayfaların birçoğunda derkenarlar da şiir kaydetmek için kullanılmıştır. Ölçüleri 240x148-183x115 şeklindedir. Çeşitli sayfalarında rutubet, mürekkep lekeleri, yanık izleri ve ufak yırtık ve delikler bulunmaktadır.

Yazmanın ikinci yarısında sayfa eksiklikleri vardır. 171a ve 174b arasındaki rengi ve boyutu farklı yapraklar ise yazmaya sonradan eklenmiş bir parça olmalıdır. Ekten önceki son sayfada tamamlanmış bir tahmis bulunurken ekten sonraki ilk sayfa olan 175a, bir tahmisin son bendi ile başlar. Bununla birlikte 166b ve 167a; 190b ve 191a sayfaları arasında hacmi tespit edilemeyen eksiklikler mevcuttur.

Yazma, 1b sayfasında Baş Ayan Ahmed Ağa'ya yazılmış bir kaside ile açılır. Bu manzumeden sonra 5b sayfasına kadar Şükrî'ye ait dört tahmis, bir kaside, iki muamma ve bir gazel; Fıtnat Hanım'a ait dört gazel ve bir müseddes sayfa düzeni gözetmeksizin kaydedilmiştir.

5b sayfasında “*dîvân bismillâh bismillâhirrahmânirrahîm hazâ dîvânı es-seyyid el-hac şükrî rabbi yessir bi't-temâmihî sene 1250*” serlevhası ve takiben *elif* kafiyesi ile bir tevhit yazılmış; çift sütunlu sayfa düzeni ile gazeller kaydedilmeye başlanmıştır. Şükrî, *Dîvân*'ını bir tevhit ile açmıştır:

*seyid şükrî rumûz-ı remz-ile tevhîd icrâ kıl
ser-i dîvâna kayd olsun bu nuḡ-ı cân-fezâ peydâ*

(5b)

Bu gazelin ardından “*velehu elif gazel 18 'aded*” başlığı ile *elif* kafiyeli gazellere başlanmıştır. 9a sayfasına kadar devam eden gazellerden sonra bu sayfada “*velehu kâfiyetü'l-bâ 9 'aded*” başlığı ile *be* kafiyeli gazellere geçilmiştir.¹⁰ Bu iki kafiyeden sonra başka hiçbir kafiye için başlık atılmamıştır. Buradan 114a sayfasına kadar 564 adet gazel kafiye sırasına göre sıralanmıştır. Ayrıca iki tane de kaside yine kafiye sırasına uyacak şekilde bu kısımda yer almaktadır. 114a'dan 150a'ya kadar bir adet gazel ile birlikte muhammes, tahmis, kaside, mesnevi, müfred ve benzeri nazım şekilleri düzensiz bir şekilde sıralanmış ve 150a sayfasının sonunda “temmet” denilerek ketebe kayıtları

⁹ “*ve li-kâtibihi es-Seyyid el-Hâc 'Abdî bin es-Seyyid Zemil fî beled-i Kerkük 'afâ[allâhu] anh 4 cemâziye'l-evvel 1250*”

¹⁰ Derkenarlara sonradan kaydedilen şiirlerle birlikte, başlıklarda verilen adetler hükümsüz duruma düşmüştür.

verilmiştir. Burada istinsah tarihi de ay ve günü ile birlikte belirtilmiştir: Hicri 4 Cemaziyelevvel 1250; miladi 8 Eylül 1834.

Şairin istinsah ettiği bu nüshanın, 1250'den sonra uzun yıllar şairin elinde kaldığı anlaşılmaktadır. Yazmanın 150a sayfasında, eserini H 1250 / M 1834 senesinde sonlandırdığını belirten şair, bu seneden sonra yazdığı şiirleri yazmaya kaydetmeye devam etmiştir. Gazel tarzında yazdığı şiirleri, kafiye sırasına göre 114a sayfasına kadar olan kısımda derkenarlara geçirmiştir. Gazel dışındaki nazım şekillerini ise ketebe kayıtlarını verdiği 150a sayfasının ardına, yine çoğu zaman sayfa düzeni gözetmeden yazmayı sürdürmüştür.

Şair yazdığı bazı şiirlerin sonlarına tarih kaydı düşürmüştür. Bu tarihler bazen sadece yıl bazen de gün-ay-yıl şeklinde görülmektedir. Tarihlerin çoğu ise 1250 tarihinden sonra yazılıp divan metnine sonradan, derkenarlara eklenmiş şiirlerde bulunmaktadır. 1231, 1250, 1252 1253, 1254, 1257, 1258 seneleri, bahsedilen tarihlerdir.¹¹

2a sayfasında bulunan bir tahmisin 1252 tarihiyle kaydedilmesi ve yine bu sayfada yer alan, H 1251 / M 1835-36 doğumlu Şehzade Nizameddin'in doğum tarihi için yazılmış manzume, yazmanın ilk dört yaprağının da sonradan doldurulduğu fikrini akıllara getirmektedir.

Serlevha ve ketebe kayıtları arasında 648 adet manzume bulunmaktadır. Bunların 97 adedi derkenara yazılmıştır. Yazmanın ilk dört ve son elli yaprağında ise 68 manzume mevcuttur. Eksik sayfalar hesap dışı tutularak şairin, ketebe kaydından sonra yazmaya 165 adet manzume kaydettiği söylenebilir. 567 gazel, 14 kaside, 8 mesnevi, 24 kıta, 17 muhammes, 65 tahmis, 17 müfret, 2 murabba, 1 müseddes ve 1 müsebba olmak üzere toplam 716 manzumeden müteşekkil eser, 6.270 beyit hacminindedir.

Şükri, *Dîvân*'ını kaydettiği bu yazmayı yer yer bir mecmua olarak da kullanmış görünmektedir. Yazmanın muhtelif sayfalarına sevdiği ve örnek aldığı şairlerin şiirlerini kaydetmiş, Osmanlı padişahlarına ve paşalarına yönelik kronoloji çalışmalarını, ebcet hesabını anlattığı ve bir nikâh duasından bahsettiği kısa mensur Arapça metinleri buraya yazmıştır.

Yukarıda bahsedildiği gibi 3a ile 4a sayfaları arasında Fıtnat Hanım'a ait dört gazel ve bir müseddes bulunmaktadır. 169b sayfasında, Pertev Paşa tarafından Şehzade Nizameddin'in doğumuna yazılmış bir tarih manzumesi kayıtlıdır. Yazmanın 2a sayfasında, bu gazelin ilk iki beytine yapılmış bir tahmis bulunmaktadır. 178a ile 179a sayfaları arasında ve 185a'da ise Ali Rıza Paşa'ya ait 8 adet manzume bulunur. 179a ve 179b sayfalarında Abdurrahman Hâlis Kerkükî'ye ait 1 adet gazel ve Zekî Besîm isimli bir şairin bu şiire yaz-

¹¹ 1255 ve 1256 tarihlerine rastlanmamıştır. Yazmanın eksik sayfalarında bu tarihlerle kayıtlı şiirler olması muhtemeldir.

miş olduğu nazire yer alır. Şükrî aynı zamanda, Rıza'ya ait 8 gazelin altısını ve Hâlis'in gazelini tahmis etmiştir. Şair, 172a'da Ali Mandelâvî'ye ait bir gazeli tahmis etmiş; aynı sayfada, hemen bu manzumenin yanında söz konusu gazelin tam metnini vermiştir.¹² Bunlar dışında Şükrî, 181b'ye Nâbî'nin, 182a'ya Kabûlî'nin birer adet gazelini kaydetmiştir. Söz konusu şairlerden divan sahibi oldukları bilinen Fitnat Hanım ve Nâbî'nin divan neşirleri incelendiğinde yazmaya alınan manzumelerin metinlerde mevcut olduğu; Hâlis'e ait gazelin ise Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ* isimli eserinin mezkûr şair ile ilgili bölümünde “gazellerinden numune” olarak verildiği görülmüştür (Fitnat Hanım, 1286, s. 5, 10-11, 18, 23, 25-26; Bilkan, 1993, s. 557-558; Hüseyin Vassâf, 2011, s. 141).

Şükrî, 163a sayfasına “*fihrist-i pâdişâh-ı âli-’oşmânî rahimehumullâhi ‘aleyhim ecma’in sene 1251*” başlığı ile ilk önce bir buçuk sayfa civarında mensur tarihî bir metin vererek Osman Gazi'den Abdulmecid Han'a kadar Osmanlı padişahlarını kronolojik olarak sıralamıştır. Mensur kısımda Osman Gazi'nin babası Ertuğrul Bey'in obası ile birlikte Söğüt'e gelişi ve Selçuklu sultanı Sultan Alaeddin ile olan münasebeti kısaca anlatılmıştır. Daha sonra padişahlar tek tek künyeleri, cülus tarihleri, saltanat süreleri ve defin yerleri belirtilmiş hâlde sıralanmıştır.

164b ve 165a sayfarında “*fâtih-i bağdâd sultân murâd gâzî gününden bağdâda gelen vuzerâyı ‘izâm efendilerimiz beyân olunur*”; 167a ve 167b sayfalarında “*fâtih-i bağdâd sultân murâd ‘aleyhi’r-rahme ve’r-riçvân gününden şehrizora gelen paşalar beyânındadır sene 1148*” başlıkları ile mezkûr şehirlerde vazife yapmış Osmanlı paşaları, valiliğe getirildikleri tarih ve valilik yaptıkları süre belirtilerek kronolojik olarak sıralanmışlardır.

Şair ayrıca yazmaya iki adet Arapça mensur metin kaydetmiştir. Bunlardan biri “*ebced ma’nâsındadır*” başlıklı metindir. Bu metin 176b ve 192a sayfalarında olmak üzere iki kere kaydedilmiştir. Diğer Arapça metin ise yazmanın son sayfası olan 192a'da “*ağd-i nikâhda bunu okuya*” başlığı ile kaydedilmiş olan bir nikâh duasıdır.

3. Edebî Kişiliği

3.1. Şiir ve Şairlik ile İlgili Görüşleri

Sevgilinin nakış gibi yüzü, tabiatın büyüleyici ahengi, Tanrı'nın insana ve evrene mütemadiyen tecellisi, kısacası güzellik, bir divan şairinin şiir söyle-

¹² Şükrî'nin yazmaya kaydettiği şiirlerin çoğunu tahmis ettiği görülüyor. Şair, yazmada tahmisi bulunmayan gazelleri daha sonraki yıllarda tahmis etmiş veya bu tahmisler, yazmanın eksik sayfalarında kalmış olabilir.

mesi için gerekli saik olmuştur. Şükrî de bu telakki ile şair olabilmek için hoş edalı, güzel bir sevgiliye sahip olunmasını şart koşmaktadır:

*şâ'ir olmaz hoş-edâ bir şûh-ı zîbâ görmese
bûlbûl olmaz nağme-pîrâ vird-i hamrâ görmese*

(81a)

Divan şairleri, şiir kabiliyetlerinin doğuştan geldiğine inanır ve kendilerini maderzat şairler olarak tanıtır. Şükrî, dünyaya geldiğinde feleğin kendisine bir kalem sunduğunu söyleyerek tıpkı diğer divan şairleri gibi yeteneğinin doğuştan geldiğini belirtir:

*ben gelince bu fenâ mülke biñ iki yüz birde
elime şundu felek 'aşk-ile bir pâre kalem*

(59a)

Şairlerin şiirleri ve şair tabiatları ile övünmesi Seyyid Şükrî'de de karşılaşılan bir durumdur. Şükrî, tatlı sözlü ve şiirde üstat olduğunu söyler; nazik, ince yaratılışlı bir söz ehli olduğu için hamdeder ve güzel söz söyleyenler zümresinde kendine denk bulunmadığını ileri sürer:

*şükriyâ şîrîn-sûhan üstâd-ı eş 'arım velî
göñlüm açılmaz gözüm bir şûh-ı zîbâ görmese*

(81b)

*şad hezârân hamdülillâh olmuşam ehl-i zebân
gör ne nâzik lutf-i cevher tab '-ı nahhâf olmuşam*

(53b)

benem kim yok durur akrân baña şimdi feşâhatde

(182b)

Aşağıdaki dizesine göre Şükrî, eğer ansızın coşarsa bir anda bin gazel söyleyebilecek yetenekte bir şairdir:

cûşa gelsem biñ gazel bir demde îcâd eylerem

(116b)

Şükrî'nin şairliği, aşağıdaki beyitlerinde belirttiğine göre, devrinde beğenilmiş, övgüye değer bulunmuştur. Şair, şiiri ile şöhrete kavuşmuş, yaşadığı bölge olan Irak'ta tanınan ve takdir edilen bir şair olarak anılmış ve ünlü şair Hüsrev ile kıyaslanmıştır:

*hezârân şükr lillâh dehrîde şî'r-ile meşhûram
velâkin mâhveşler dest-i teshîrînde 'usfûram*

(56b)

*'aşk içinde şükriyâ meşhûr-i 'âlemsin vü lik
şî'rîne şad âferîn kıldı şu 'arâ-yı 'ırâk*

(42b)

*hüsrev-i rûm diyer baña kamu şâ'ir-i kıuds
ger ede gûş-ı kemâl bu kelimât-ı hasenim*

(53a)

Şükrî, gelen övgülere ve kendisini ön plana çıkarmasına rağmen mütevazılıktan geri durmamıştır. Aşağıdaki dizesinde kendisini güzel sesli bir kuşa benzetse de gazel söyleme kabiliyetinin kendisinden çok uzak olduğunu belirterek tevazu gösterir:

*seyid şükrî perîşândır hemîşe dîde-giryândır
ki bir tayr-ı hoş-elhândır ğazel-h'ân kıanda ben kıanda*

(94a)

3.2. Üslup

Bir 19. yüzyıl şairi olan Şükrî, bu zamana kadar klasik Türk şiirinde ortaya çıkmış hemen her tarzdan etkilenmiş görünmektedir. Ancak bunların içinde klasik, hikemî ve tasavvufî üslup Şükrî'nin takipçisi olduğu tarzlardır denilebilir.

Şükrî, divan şiirinin 15. yüzyılda klasikleşmeye başlayan üslubunun 19. yüzyıldaki takipçisidir diyebiliriz. Klasik üslup ile yazılmış şiirlerde sıklıkla görülen lirizm ve duygu yoğunluğu; aşk, şarap, sevgili, rintlilik, tabiat gibi temalar (Demirel, 2009, s. 285) ve klişe hâline gelmiş mazmunlar ile Şükrî'nin şiirlerinde sıklıkla karşılaşılar:

*hezârân 'işve nâz etdi ol âfet çeşm-i cellâdı
nice 'âşıkıları bîmâr kııldı nergis-i şehlä*

(7a)

*kûzeñ aç 'âşık-ı şûrîde ki cânân geliyor
gör ne şîrîn harekât-ile hürâmân geliyor*

*şallanır nâz ü nezâketle kırar 'âlemi hep
şanasın mışra bugün yûsuf-ı ken 'ân geliyor*

(25a)

*dedim ağzıñ dedi hoşkı dedim dişîñ dedi incü
dedim la'liñ dedi lü'lü' dedim lebler dedi âteş*

*dedim müjgân dedi hûn-rîz dedim kaçîñ dedi kudret
dedim gözler dedi cellâd dedim merdüm dedi tîr-keş*

(36a)

*sîm-ten ebrû-hilâl kirpikleri tîr-i kazâ
'azm-i seyrân eylemiş 'âşıkıları etmiş kadîd*

(16a)

*ey şûh buyur gel gidelim yâsemen üzre
'uşşâkı sezâdır yürüye feslegen üzre*

(90a)

Hikemî tarz yahut Nâbî ekolü olarak adlandırılan tefekkür ve öğüt verme-ye dayalı üslup, Seyyid Vehbî gibi kuvvetli şairlerle devam ederek 18 ve 19. yüzyıl şairlerinin şiirlerinde kendini hissettirmiş ve sanat anlayışlarının şekillenmesinde etkili olmuştur (Yorulmaz, 1996, s. 11-12). Dünyanın geçiciliği, sosyal bozukluklar, nasihat, didaktik ifadeler gibi veçheleriyle hikemî üslup, Şükrî'nin şiirlerinde yoğun bir şekilde kendini hissettirir.

*güş dut diñle birâder bir naşihat cân-ile
'ömrüñ oldukça konuşma câhil ü nâ-dân-ile*

(91b)

*ger terâzû oynadırsan hakkı ara yerde gör
bak nice biñ sen gibi yatar karañu yerde gör*

*fi 'l-i mizân kâr-ı şeytân nefsi-i emmâre katı
nâs hakkın senden ister fikr kıl söz nerde gör*

(28b)

*qalmamış mihr ü muhabbet şeyh ü şâb-ı dehrinde
hürmet-i fakr u fenâ yokdur sözü dîndâr yoh*

(14a)

*iğâta eylesen cümle memâlik hükmünü ey dil
yine bir gün olur kim gayra döner seni terk eyler*

(25a)

*bu dünyâ rengine aldanma ey dil naqş-ı fânîdir
yeter ey nefsi-i şüm dünyâyâ şaldı şûr emmârıñ*

(44a)

*eyle tevâzu ' kendiñe pîşe
kibr 'ucb 'unvân terk et ey nedîm*

(59b)

Şükrî, Kâdirî tarikatına mensup, tasavvuf ehli bir şahsiyettir. Yukarıda, şairin yirmili yaşlarda derviş olup neredeyse tüm hayatını tasavvuf ehli olarak geçirdiğinden bahsedilmişti. Divan şiirini muhteva ve kaynak olarak beslemiş olan tasavvuf, Şükrî'nin şiirlerinde bir hayat tarzı olarak ortaya çıkar. Tasavvufî fikirleri, mertebeleri ve mefhumları ifade eden ıstılahat, Şükrî'nin şiirlerinde bir üslup olarak kendini göstermektedir. Şair yer yer kalender, tok gözlü, kimseye muhtaç olmayan Hak âşığı bir derviş üslubunda seyrederek; bazen de tasavvuf yolunda pişmiş, olgunlaşmış bir hâl ile irşat eder bir tavır takınır:

*bir der isterken bu şehre şimdi bulduq çâr der
olmuşuz 'âşık kalender rind-i 'ârif havl be-ser
kılmanuz deccâl-i süfyândan dilâ zerre hazer
biz müselmân-zâdeyiz kâlû belâdan ey peder
şol elestüden berü imâna gelmişlerdeniz*

(127b)

*mürşid-i kâmil önünde cân u ser terk eyleyip
lâ'ubâlî-meşrebiz pîr-i muğân mestânıyız* (31a)

*çün fenâ fillâh olup terk eyledim bûd u ne-bûd
ki harâbat ehliyem ki sâkin-i şeb-hâneym* (51b)

*'âkıbet fikrinde ser-gerdân gezer bî-hûde 'aql
mest olam şâyed bu kabz u bastı cânımdan gider* (20b)

*ey gönül besdir fenâ bî-hûde cevân eylegil
terk-i terk ol 'âlem-i vahdetde iskân eylegil* (48a)

Kısıtlı kelime haznesi ve anlam dünyası Şükri'de bir üslup problemi olarak ortaya çıkar. Şair, tekrar tekrar kullandığı ifadeler ve benzetmelerle üslupta yavanlığa düşer. Yinelenen ifadeler kelime gruplarında görülmekle birlikte “sevgili, âşık, ağyar” gibi klasik şiir öğelerine dair yapılan tasvir ve tavsiflerde de kendini gösterir:

rind-i kıllâşız felek menşûbesinden terk-i terk (31a)

mest ü bî-pervâ felek menşûbesinden terk-i terk (51b)

ne bed günde tulû' etdi felekden kevkeb-i bahtım (34a)

ne bed günde tulû' etdi şafağdan tal'at-ı hurşîd (73b)

ne bed günde tulû' etdi dirîgâ kevkeb-i bahtım (95b)

şol kelb raqîbe edesin ülfet ü mihri (16b)

şol kelb raqîb-ile hemîşe nazarıñ var (27a)

baña her telh kelâm kelb raqîbe ülfet (65b)

bırağ bu mâleya'nî sözleri tevhid-i haq söyle (11b)

bırağ bu mâleya'nî 'âlemi hubbü'l-vağan gözle (33a)

bırağ bu mâleya'nî sözleri zıkr eyle her dem hay (119a)

İfade tekrarları ile aynı manzume içinde bile karşılaşılır. 159a sayfasında kayıtlı tahminin üst üste iki bendinde yinelenen tabirler buna bir örnektir:

ğamzesi tîğî ile katl eyledi biñ şeh-levend

ğamzesi tîğî ile biñ pehlivân mezbûh eder

Şair kısıtlı kelime dünyası ile kafiye kurmakta da sıkıntılar yaşamıştır. Gazellerinde görülen bazı kafiyelerde kelime tekrarına düşerken tahminlerinde de tahmin ettiği şair ile aynı kafiye kelimesini kullanarak bentlerde aksamalara neden olmuştur. Şair aşağıdaki örnekte “ih” tam kafiyesi ve “imden” redifi ile kurduğu gazelinin 3 ve 4. beyitlerinde kelime tekrarına düşer:

*be-ğâyet hâdden ötmüştür günâhım baħr-i bî-lenger
velâkin bir beşâret var baña cedd-i **şahîh**imden*

*bihâr-ı rahmet-i hâkka göre kul zenbi bir katre
ümîdim kesmezem lâ taķnaťı naşş-ı **şahîh**imden*

(71b)

Yazmanın 14b sayfasında kayıtlı gazelin matla beytinde geçen “h̄âbım yoh̄” kelime grubu 4. beyitte yinelenir:

*figân kim yandı cânım ğurbet içre h̄ord u **h̄âbım yoh̄**
gece gündüz yanar cânım firâķa nuķ u tâbım yoh̄*

*egerçi yûsuf-ı ğüm-geşte mısra pâdişâh oldu
yine derdi ki ken ‘ân ikliminden ötrü **h̄âbım yoh̄***

(14b)

Dîvân’da dize tekrarları da göze çarpar. Şükrî aynı dizeleri kelimesi kelimesine farklı manzumelerinde tekrar etmiştir:

*‘abûsen **ķamķarîran** çehre-i edbâra biñ la ‘net
vüzü ‘dan dökmemiş şu rûy-ı bî-envâra biñ la ‘net*

(12a)

*‘abûsen **ķamķarîran** çehre-i edbâra biñ la ‘net
egerçi şûretâ ‘âlim velî bâtında şeytânî*

(173b)

*mest ü bî-pervâ felek menşûbesinden terk-i terk
lâ ‘ubâlî-meşrebem öz başıma ferdâneym*

(51b)

*mest ü bî-pervâ felek menşûbesinden terk-i terk
rind ben üftâde ben mecnûn ben bî-çâre ben*

(72a)

*mest ü bî-pervâ felek menşûbesinden terk-i terk
girmişem meydân-ı ‘aşķa olmuşam rüsvâ bugün*

(78a)

3.3. Etkilendiği Şairler

Şükrî’yi en çok etkisi altında bırakmış olan şair Fuzûlî’dir denilebilir. Türk edebiyatının büyük şairi Fuzûlî, çağından itibaren klasik şiirin yerini modern şiire bıraktığı zamana kadar sayısız divan şairini etkilemiş, birçok takipçi edinmiştir. Şükrî de acı, ızdırıp, imkânsız aşk, tasavvuf gibi temaları ele alması bakımından Fuzûlî’nin oldukça etkisi altında kalmıştır.

Şükrî, 37 gazelini tahmis ettiği Fuzûlî’nin birçok gazeline de nazireler yazmıştır: *Dîvân*’da tespit edilen nazirelerden bazıları şöyledir:

Fuzûlî

*Saçma ey göz eşkten gonlümdeki odlara su
Kim bu denli tutuşan odlara kılmaz çâre su*

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 31)

Şükri

*eşkden ey dîde saçma dilde nâr-ı yâre şu
kim bu âteş def'ine kılmak ne mümkün çâre şu*

(79a)

Fuzûlî

*Pây-bend oldum ser-i zülf-i perişânın görüp
Nutktan düştüm leb-i lâ 'l-i dür-eşânın görüp*

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 148)

Şükri

*gark-ı hûn oldu bu gönüm çeşm-i mestânın görüp
şem 'veş yandım firâka hüsn-i tâbânın görüp*

(9b)

Fuzûlî

*Nice yıllardır ser-i küy-i melâmet bekleriz
Leşker-i sultân-i irfânız velâyet bekleriz*

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 190)

Şükri

*ehl-i 'aşkız dehrîde bezm-i muhabbet bekleriz
muntaẓîr-ı vasl-ı yârız vakt-i fırsat bekleriz*

(33a)

Fuzûlî

*Ey hoş ol günler ki men hem-raz idüm canan ile
Ni 'met-i vaslın görüp nazm çekerdüm can ile*

(Fuzûlî, 2000, s. 160)

Şükri

*kâş ki bir dem gideydim seyre ben cânân-ile
mest olup mey nûş edem şol derdime dermân-ile*

(84b)

Şükri, üslup olarak da Fuzûlî'nin tesirinde kalmış; hatta bazı ifade ve imajları Fuzûlî'den doğrudan ödünç almıştır:

Fuzûlî

*Nâka Leylî mahmilin çekmiş beyâban seyrine
Eyle Mecnûn'ı bu hâletden haber-dâr ey ceres*

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 191)

Şükrî

*bu nâz ü şîveler kim var bugün sende dil-ârâmım
bi- 'aynî **nâka-i leylâ** reh-i mecnûna girmişdir*

(28a)

Fuzûlî

*Benim tek hiç kim zâr ü perişân olmasın yâ Rab
Esîr-i derd-i aşk u dâğ-ı hicrân olmasın yâ Rab*

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 145)

Şükrî

*benim derdim gibi derde giriftâr olmasın hiç kes
vişâl-i yârdan âşüfte-i zâr olmasın hiç kes*

(35a)

Fuzûlî

*Degildim ben sana mâ'il sen ettin aklımı zâ'il
Bana ta'n eyleyen gâfil seni görgeç utanmaz mı*

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 260)

Şükrî

*çün oldum birine mâ'il ol etdi 'aqlımı zâ'il
nikâb urdu yüze hâ'il yine dutuşdu yâreler*

(29b)

Fuzûlî

*Şeb-i hicrân yanar cânım döker kan çeşm-i giryânım
Uyadır halkı efgânım **kara bahtım uyanmaz mı***

(Fuzûlî Divanı, 2000, s. 260)

Şükrî

*benem şükrî perişân-hâl **kara bahtım uyanmaz hiç**
ilâhî bari cânım al beni bu hicrden kırtar*

(29a)

Şükrî'nin Kerküklü olması da Fuzûlî'ye olan yoğun ilgisini açıklar durumdadır. Fuzûlî'nin doğum yeri hususundaki söylemler muhtelif olsa da Bayat boyundan geldiğini ve Kerkük'te doğduğunu kabul eden araştırmacıların sayısı hiç de az değildir (Terzibaşı, 2016, s. 56-57). İki şairin de hayatlarını

Irak bölgesinde geçirmiş olması Şükrî'nin Fuzûlî'ye sağlam bir bağ ile bağlanmasına vesile olmuş görünmektedir. Irak bölgesinde yetişmiş çoğu şair için Fuzûlî'nin böyle bir tesiri olduğu bilinmektedir. Şükrî'nin yine bölge şairlerinden olan, Fuzûlî'nin çağdaşı Rûhî'den beslendiği görülüyor. Şair, Rûhî'nin meşhur “*şanmâ ey h'âce ki senden zer ü sîm isterler / yevme lâ yenfa'uda kalbi selîm isterler*” (Ak, 2000, s. 128) matlalı gazeline bir tahmis yazmıştır. Aşağıdaki örnekte de Şükrî'nin, Rûhî'nin meşhur *Terkib-bend'*inden bir ifade ödünç aldığı görülmekte:

Rûhî

*Yâ Rab bize bir er bulunup himmet eder mi
Yoksa günümüz böyle felâketle geçer mi*

(İpekten vd., 1986, s. 121)

Şükrî

*bize bir er bulunup himmet eder mi yoksa
gece gündüz yanarız hicr-ile pür-nâr meded*

(15b)

Şükrî'nin etkilenmiş olduğunu söyleyebileceğimiz diğer bir bölge şairi, tezkirelerde “Bağdatlı bir hattat” olarak tanıtilan Tebriz doğumlu 17. yüzyıl şairi Kavî'dir (Çakır, 2008, s. 8):

Kavî

*Hûb yetişdün yahşî aldun gönlümi ey yâr hey
Ey dolanım başuna ey nâzenin dildâr hey*

(Çakır, 2008, s. 957)

Şükrî

*düşmüşem deryâ-yı 'aşka ey meded dildâr hey
bir kerem senden diler bu derd-mend ü zâr hey*

(102a)

Kavî

*Dâne-i leb-teşneyem ey ebr-i gevherbâr hey
Âşiyânsız bülbülem ey sem'-i gül-ruhsâr hey
Yüz gam ü derd ü belâ pâmâliyam gam-h'âr hey
Câne yetdüm pîç ü tâb-ı 'ışkdan ey yâr hey
Gİtdüm elden ey dolanım başuña dildâr hey*

(Çakır, 2008, s. 1051)

Şükrî

*kalmuşam gam-h'âresiz me'yûs hey
zâr u nâlân pür-gam u maḥbûs hey*

*giymişem bir hırka-i sâlûs hey
büt-perestem 'âşıkam nâkûs hey
rind hey 'irfân hey cârûs hey*

(154a)

Kavsî

*Mende yokdur hiç cân olsaydı yüz cân kâş ki
Her birin bir reng ile alsaydı canân kâş ki*

(Çakır, 2008, s. 1002)

Şükrî

*şabrum elden gitdi ammâ cân geleydi kâş ki
cân daği gitsin ne gam cânân geleydi kâş ki*

(102b)

Kavsî

*Dîde-i ümmîd kim didârun eyler ârzû
Tûtîyâ-yı hatt-ı 'anberbârun eyler ârzû*

(Çakır, 2008, s. 935)

Şükrî

*cân-ı pür-gam dil-berâ didârîñ eyler ârzû
yandı firqat çekmeden ruhsârîñ eyler ârzû*

(78b)

Şükrî, kendi muhitindeki çağdaşı şairlerle de etkileşim içinde olmuştur. Bunlardan en önemlisi, ismine bir gazel yazmış olduğu Bedrî'dir. Şair, "bedrî" redifi ile yazdığı gazelinde şairi övmüş; H 1237 / M 1821-22 tarihindeki vefatı üzerine de ona bir mersiye yazmıştır. Aşağıdaki örneklerde ise iki şair arasındaki etkileşimler görülmektedir:

Bedrî

*Bahâr eyyâmı geldi dağ u sahrâ bâğ olup zîbâ
Havâlar dilküşâ oldu gelip vakt-i mey-i sahbâ*

(Terzibaşı, 2013a, s. 48)

Şükrî

*bahâr eyyâmıdır olmuş çemenler cennetü'l-me'vâ
dutuşdu yeñi başdan âteş-i 'aşka dil-i şeydâ*

(7b)

Şair, H. 1248 / M. 1832-33 yılında vefat etmiş olan Kerkük Valisi Davud Paşa'nın naiplerinden Esad Naib'in bir şiirini tahmis etmiş ve bu gazele bir de nazire yazmıştır:

*bir kâdi 'ar'ar kaşı ebrû-kemânım var benim
bir leb-i şekker büt-i nâzik-miyânım var benim
bir gözü şehâ dişi incü dehânım var benim
gül gibi hem tâze hem ter bir civânım var benim
şevk-i ruhsâr-ile bülbülveş figânım var benim*

(159a)

*gam yemem aşlâ yarın 'ukbâda hanım var benim
ahmed adlu bir şeh-i âhîr zamânım var benim*

(53a)

18. yüzyılın ilk yarısında Irak'ta yaşamış olan Şeyhoğlu, Şükrî'nin nazire yazdığı bir başka bölge şairidir:

Şeyhoğlu

*Benâm-ı Hâlık u Hayy u Kadîm u Ferd-i Yezdâm
Getir tevhid ile her dem zebâna zikr-i Sübhan'ı*

(Terzibaşı, 2013b, s. 86)

Şükrî

*be-nâm-ı kâdirü ferdü hakîmü rabb-i sübhânî
degil tahmîd-ile dâ'im lisânen hayy-ı rahmânî*

(147a)

Şükrî, Bağdat için Şeyhoğlu tarafından yazılmış bu kasideye nazire yaptığını şiirinde belirtmiştir:

*bu dem yegdir kaşide söyleyem vaşf-ile bağdâdi
nazîre olsun ol şeyhoğluna ma'zûr dut anı*

(147a)

18. yüzyılın son çeyreğinde Kerkük'te doğmuş ve burada yaşamış Kâsimî, Şükrî ile edebî münasebeti olan bölge şairlerindedir. Kâsimî'nin hayatı ve şahsına dair Ata Terzibaşı tarafından verilen bilgilerde, Şükrî ile arasında ilginç bir benzerlik görülmektedir. İki şairin de doğum tarihleri birbirine çok yakındır. Bu yakınlık divanlarını tedvin ettikleri tarihte de görülmektedir. Belirtildiği üzere *Şükrî Dîvânı* 1250 hicri tarihlidir. Kâsimî ise divanını H 1253 / M 1837-38 yılında hazırlamıştır. İki divan da şairler tarafından bizzat tedvin edilmiş; iki divana da H 1258-60 yıllarına kadar manzumeler kaydedilmiştir. Kasimî de Şükrî gibi seyittir ve bu unvanını mahlas olarak kullanmıştır. Daha çok dinî mahiyet taşıyan şiirlerinde Fuzûlî ve Nesimî etkileri görülür. 194 varak hacmindeki divanında yaşadığı dönemin vakalarına sıkça rastlanır (Terzibaşı, 2013a, s. 73-75).

Şairlerin aynı çağda yaşayıp divanlarını hemen hemen aynı yıl toplamalarından ötürü; hangi şairin kimden etkilendiği malum değildir. Ancak iki şair arasında edebî bir etkileşim olduğu görülmektedir:

Kâsimî

*Leblerin şehd u şekerden kand-i helvâdan leziz
Kâmetin serv u sanavberden vü Tûbâ'dan leziz*

(Terzibaşı, 2013a, s. 81)

Şükrî

*dil-berâ billâh la 'liñ şehd ü şekkerden lezîz
'âşıka seyr-i cemâliñ kaşr-ı kayşerden lezîz*

(17a)

Kâsimî

*Gel vefâ umma gönül bağlama her bir güzele
Arz-ı hal etme vefasızlara ağzın rezele*

(Terzibaşı, 2013a, s. 81)

Şükrî

*kulağıñ bir baña dut uyma bu dehr-i zağala
dile sen kim ola başıñ râhat âgziñ rezele*

(95a)

Şükrî'nin hikemî tarzda yazdığı şiirlerinde örnek aldığı şair, bu tarzın kurucusu sayılan Nâbî'dir. Şair, Nâbî'nin üç gazelini tahmis ile birlikte “*kal-mamış*”, “*unudulmuş*” redifli meşhur şiirlerini ve “*sakın terk-i edepten kûy-u mahbûb-ı Hudâ'dır bu*” dizesiyle başlayan naatını tanzir etmiştir:

Nâbî

*Sakın terk-i edepden kûy-ı mahbûb-ı Hudâ'dur bu
Nazargâh-ı ilâhîdür makâm-ı Mustafâ'dur bu*

(Bilkan, 1993, s. 856)

Şükrî

*zihî nûr-ı muṭahhar lem 'a-i nûr-ı hudâdır bu
delîldir ehl-i 'uşşâta resûl-i kibriyâdır bu*

(80b)

Nâbî

*Bir devre geldük ki 'azîân unudulmuş
Tutmuş yirini hurd ü büzürgân unudulmuş*

(Bilkan, 1993, s. 636)

Şükrî

*derdâ ki bugün kıymet-i 'irfân unutulmuş
müfsid çok olup şer'-ile erkân unutulmuş*

(38a)

*'âlemde dirîğ nâmûs-ile 'âr unutulmuş
dînâr aranır merdüm-i dîndâr unutulmuş*

(37a)

*hayfâ bu zamân gayret-i islâm unutulmuş
âyât u hadîs ü şer'-ile aḥkâm unutulmuş*

(37a-37b)

Nâbî

*Gül-sitân-ı dehre geldük reng yok bû kalmamış
Sâye-endâz-ı kerem bir nahl-i dil-cû kalmamış*

(Bilkan, 1993, s. 642)

Şükrî

*hayf kim dehr içre bir dildâr-ı hoş-hû kalmamış
gülbün-i 'âlemde bir gül verd ü şeb-bû kalmamış*

(36b)

*ey gönül 'ibretle bak dünyâda râhat kalmamış
emniyet nerden umarsın ehl-i şefkat kalmamış*

(36b)

*n'oldu ey 'ârif nazar kıl kadr u kıymet kalmamış
bu zamânda şad dirîğâ ehl-i hürmet kalmamış*

(37b)

Şiirinde daha çok Anadolu şairlerinin esintisi görülen Şükrî'nin nazirelelerinden bir tanesi Şeyh Gâlib'in "ateş" redifli gazelinesidir:

Şeyh Gâlib

*Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûy-bâr-âteş
Semender-tıynetân-ı aşka besdir lâle-zâr âteş*

(Okçu, 1993, s. 665)

Şükrî

*bugün seyrâne vardım gördüm anda bir nigâr âteş
kılar 'âşıkları iḥrâk la'l-i leb ü 'izâr âteş*

(37b)

18. yüzyıl şairi Râsîh'i meşhur eden ve şöhretini Cumhuriyet döneminde bile sürdürmesini sağlayan "süzme çeşmin gelmesün müjgân müjgân üstine / urma zahm-ı sîneme peykân peykân üstine" matlalı gazeli, Şükrî'nin tanzir

ettiği gazellerdendir. 15, 16 ve 17. yüzyıllarda da bu vezin ve kafiye ile birçok gazel yazılmış, Edirneli Nazmî ilk şiirin Cem Sultan tarafından yazıldığını tespit etmiştir (Akkaya, 2007, s. 2-3). Ancak Râsih'in yazdığı gazel hepsinin üstüne çıkarak şairini de omuzlayan bir manzume hâlini almıştır. Şiiriyle Anadolu sahası klasik üslubunu devam ettiren Şükrî, aşağıda matla beyti verilen gazelini, Râsih'in gazeline bir nazire olarak yazmıştır denilebilir:

*isterem 'azm eyleyem seyrân seyrân üstüne
nice kim 'uşşâk eder hicrân hicrân üstüne*

(93b)

Semerkant'ta doğduğu bilinen ancak Diyarbakır'da yaşamış olan 18. yüzyıl şairi Âgâh'ın (Akpınar, 2006, s. 8-9) bir gazeline yapılmış Şükrî'nin başka bir naziresi de şöyledir:

Âgâh

*Humâr-âlüdeyüm terk-i mey ü hum kanda ben kanda
Bu rüsvâlukla fikr-i ta'n-ı merdüm kanda ben kanda*

(Akpınar, 2006, s. 508)

Şükrî

*ayağım bağıdır yâ rab bu zindân kanda ben kanda
şikeste-pây bir mûram süleymân kanda ben kanda*

(94a)

Şükrî, 17. yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Lâmekânî'nin (Tuğluk, 2009, s. 83) “görürem” redifli şiirine iki nazire yazmıştır. Lâmekânî'nin hikemî yönü şaire tesir etmiş görünmektedir:

Lâmekânî

*Bu ne gavgâdur 'aceb devr-i kamerde görürem
Cümle âfâkı tolu fitne vü şerde görürem*

(Tuğluk, 2009, s. 85)

Şükrî

*ey dirîğ fısq u fesâd devr-i kamerde görürem
hiç vefâ şemmesi yok nev'-i beşerde görürem*

(56a)

*yine çok şûr u fesâd devr-i felekde görürem
hayr ola 'âkıbeti halkı derekte görürem*

(55b-56a)

Şükrî'nin 17. yüzyıl halk şairi olan Âşık Ömer'in de etkisinde kaldığı görülüyor. Şükrî, Âşık Ömer'in aşağıda ilk bendi verilen murabbasına muham-

mes tarzında bir nazire yazmıştır. Âşık Ömer de bu murabbasını Hatayi'nin “*Biz ezelden tâ ebed meydâne gelmişlerdeniz / Şâh-ı Merdân aşkına merdâne gelmişlerdeniz*” matlalı gazeline nazire olarak yazmıştır (Ergun, 1936, s. 69). Şâhidî, Hayâlî Bey gibi şairlerin de aynı vezin ve redifle şiirleri bulunsa da ifade ve mana benzerlikleri dolayısıyla Şükrî'nin naziresini, Âşık Ömer'in manzumesi üzerine inşa etmiş olması daha muhtemel görünmektedir:

Âşık Ömer

*Sanma kim biz âlem-i insâne gelmişlerdeniz
Bu temâşâgâhı biz seyrâne gelmişlerdeniz
Zühdünü arzuleyüp zâhid bize ta'neyleme
Biz mahabbet şem'ine pervane gelmişlerdeniz*

(Ergun, 1936, s. 69)

Şükrî

*biz cihâna zâhidâ seyrâna gelmişlerdeniz
âb ü âteş hâk ü bâdız câna gelmişlerdeniz
hızırveş bu çeşme-i hayvâna gelmişlerdeniz
rahm-ı mâderden bu köhne kâna gelmişlerdeniz
yeddi kırkıdan soñra bu vîrâna gelmişlerdeniz*

(127a-127b)

Yazmanın 56b sayfasında kayıtlı olan bir gazelin matla beytinin, 18. yüzyıla ait bir güfte mecmuasında iki ayrı besteci tarafından bestelendiği belirtilen aşağıda verilmiş güfte ile kelimesi kelimesine aynı oluşu tespit edilmiştir. Mecmuanın 3a ve 14b numaralı sayfalarında iki kere kaydedilmiş olan güftenin 3a sayfasındaki kaydında şairi verilmemişken 14b sayfasındaki kaydında “Şehrî” olarak belirtilmiştir (Başara vd, 2010, s. 141, 150). Şükrî'nin bu güfteyi bir meşk meclisinde duyup daha sonra üzerine kendi gazelinin inşa etmiş olması muhtemeldir:

Güfte

*İçdim şarab-ı la'lini mestaneyim mestaneyim
Oldum esir-i kakülün divaneyim divaneyim*

(Başara vd., 2010, s. 141)

Şükrî

*içdim şarâb-ı la'liñi mestâneiyem mestâneiyem
oldum esîr-i kâküliñ dîvâneiyem dîvâneiyem*

(56b)

Sonuç

Şükrî'nin şiir dünyasına ve bu vesile ile 19. yüzyıl Irak coğrafyası edebiyatına eğilince 17 ve 18. yüzyılda ortaya çıkmış klasik şiir akımlarının bölge edebiyatında hâlâ etkisini sürdürdüğü göze çarpmaktadır. Bölgenin ve Türk edebiyatının en büyük şairlerinden olan Fuzûlî'nin izinde bir klasik üslup; Nâbî'nin izinde bir hikemî tarz ve bölgenin hareketli tekke-tasavvuf hayatının sonucu olan tasavvufî üslup, bölge edebiyatının belirleyici unsurları olmuştur. Seyyid Şükrî'nin de bölgedeki bu edebiyat ortamına ayak uydurduğu; geleneğe bağlı, sufi-meşrep ama aynı zamanda da hikmetli sözler söyleyen bir şair olduğu söylenebilir. Şair özellikle Fuzûlî'den oldukça etkilenmiş, aşk-sevgili temalı klasik üslup ile yazdığı şiirlerinde onu örnek almıştır. Hikemî tarzda yazdığı şiirlerde ise bu tarzın üstadı kabul edilen Nâbî'nin yolundan gitmiştir. Yirmili yaşlarda tanıştığı tekke-tasavvuf kültürü, şairin hayat tarzını belirlemekle birlikte şiirindeki sufîyane söyleyişlerin temelini oluşturmuştur.

192 varak tutan, 6.270 beyitlik hacimli bir divana sahip olan Seyyid Şükrî, *Dîvân*'ı ile günümüze değin gün ışığına çıkmamış olsa da; döneminin ve bölgesinin yoğun edebiyat ortamı içerisinde var olmayı başarmıştır.

Dîvân'ından Örnekler

Gazel (5b)

fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 'ayb kılmañ ger olur cân cism-i zârımdan cüdâ
olduğum-çün şol kâmer-ıtal'at nigârımdan cüdâ
- 2 olmasın bir kimse ben tek hâne-vîrân der-be-der
yalıñız benven ki düşdüm gül-'izârımdan cüdâ
- 3 kimse bilmez kim ne dürlü cism-i sûzân olmuşam
kalmışam tenhâ vü pür-ğam böyle yârimden cüdâ
- 4 bülbül olmaz goncesiz pervâne şem'inden ırag
ben nice şabr eyleyem çeşm-i humârımdan cüdâ
- 5 olmasın yâ râb benim tek kimse ser-gerdân u zâr
şükriyâ ben olmuşam şol külli varımdan cüdâ

Gazel (77b)

mefûlü mefâilü mefâilü feülün

- 1 ey şüh 'aceb âfet-i devrân olacağsın
'aşk ehline gâretger-i îmân olacağsın
- 2 meyl etmeyesin vaşlına yâriñ şağın ey dil
âhir ki esîr-i gam u hicrân olacağsın

- 3 ey zülף yeter rûy-i dil-ârâya niķâb ol
nâ-gâh bir âh-ile perîşân olacaķsın
- 4 ib'âdlık el verdi gôñül şubh-ı vaţandan
üftâdegî-i şâm-ı ğarîbân olacaķsın
- 5 ķurb-ı haķa her gâh talebkâr isen ey dil
bu kibr-ile mi lâyıķ-ı sübhân olacaķsın
- 6 meyl eyleme her cîfeye kerkes gibi rind ol
ger haķķa yaķın mülhaķ-ı ğufrân olacaķsın
- 7 terk et mey-i maħbûb u hevâsın hele şükri
belki bu ser-encâma peşîmân olacaķsın

Muhammes (127a)

fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

biz cihâna zâhidâ seyrâna gelmişlerdeniz
âb ü âteş hâk ü bâdız câna gelmişlerdeniz
hızrveş bu çeşme-i hayvâna gelmişlerdeniz
rahm-ı mâderden bu köhne kâna gelmişlerdeniz
yeddi kırķdan soñra bu vîrâna gelmişlerdeniz

II

ey dirîĝâ fırsatı fevt eyledim dünyâ-içün
'ömr azaldı geçdi devrân bir leb-i hamrâ-içün
dînimi dünyâya verdim mehveş-i her-câ-içün
kendimi dîvâne kıldım nergis-i şehlâ-içün
cüĝdvâr vîrânede eĝâne gelmişlerdeniz

III

bir der isterken bu şehre şimdi bulduķ çâr der
olmuşuz 'âşık ķalender rind-i 'ârif havl be-ser
ķılmañuz deccâl-i süfyândan dilâ zerre hâzer
biz müselmân-zâdeyiz kâlû belâdan ey peder
şol elestüden berü îmâna gelmişlerdeniz

IV

bu fenâya gelmedik kim tâ ebed ķalmaĝ-içün
geldi herkes tûşesin derc eyleyip varmaĝ-içün
nâşî olma toĝru git toĝru tarîķ almaĝ-içün
baħr-i 'aşķa dalagör lü'lü'-i ter bulmaĝ-içün
bir misâfir âdemiz kâr-vâna gelmişlerdeniz

V

ey göñül aldanma dehre çok vefâsızdır geçer
 ‘ömrü nahl-i bârvâr şanma hazânverdir geçer
 i‘tibâr olmaz hemân bir merd-i câbirdir geçer
 şükriyâ beş gün bu ‘âlem bir misâfirdir geçer
 gece gündüz görüben hayrâne gelmişlerdeniz

Mesnevi (185a)

der-medh-i istanbul ‘ammerehullâhu te‘âlâ
fâilâtün fâilâtün fâilün

- 1 söylegil ey tûtî-i şîrîn-nevâ
 evvelâ hamd u sipâs nâm-ı hudâ
- 2 hamd-i bî-had ol ilâhi'l-‘âlemîn
 kıldı irsâl rahmeten li'l-‘âlemîn
- 3 şad hezârân hoş şalât-ile selâm
 fahr-i ‘âlem rûhına her şubh u şâm
- 4 ol muhammed kim dedi levlâk hak
 andan ötrü halk edip eflâk hak
- 5 çâr-yâr u âl u aşhâb-ı güzîn
 rıdvânullâhu te‘âlâ ecma‘în
- 6 cümlesine benden olsun şubh u şâm
 ilticâ’-i nesta‘în ‘arz-ı tamâm
- 7 söyle ey dil vaşf ol ebbü’l-bilâd
 nefsi istanbul kim a‘zam-sivâd
- 8 söyle kim tâ bile elhak dostân
 medh-i istanbul-ı devlet-âşiyân
- 9 misli yokdur şark u garb emlâkde
 şehri istanbul gibi bir hâkde
- 10 görmedim seyr eyledim dünyâyı ben
 kılmışam dünyâ yüzün tayrân ben
 ...
- 96 meger allâh bizi ede halâş
 bulalım râhat-ı dil cây-ı menâs
- 97 yoksa ber-bâd kamu ‘ilm ü ‘amel
 aldı dünyâyı bu dem-i cehl ü dağal
- 98 şükri besdir bu kadar söz çokdur
 mâ-şaşal dehrinde râhat yokdur

Kaynakça

- Ak, C. (2001). *Bağdatlı Rûhî dîvânı*. 2 cilt, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Akkaya, H. (2007). Râsîh Bey'in 'Üstine' redifli meşhur gazelinde ikilemelerin kullanılışı. *Turkish Studies*, 2/3, 25-31.
- Akkoyunlu, Z. (1992). Kerkük ağzında mani ve horyata dair. *Milli Folklor*, 14, 2-6.
- Akpınar, Ş. (2006). *Âgâh divanı ve incelemesi*. Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başara, E. Erdoğan, M. Yıldız, Z. (2010). XVIII. yüzyıla ait bir güfte mecmuası incelemesi. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 137-172.
- Bursalı Mehmed Tahir (tarih yok). *Osmanlı müellifleri*. Ali Fikri Yavuz ve İsmail Özen (haz.), İstanbul: Meral Yayınevi.
- Çakır, M. (2008). *Kavsî, hayatı, edebî kişiliği ve dîvânı (inceleme-tenkitli metin-dizin)*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çınarcı, M. N. (2007). *Arif Hikmet Bey'in Tezkiretü'ş şu'arası ve transkripsiyonlu metni*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fatın tezkiresi* (2017). Ömer Çiftçi (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>.
- Demirel, Ş. (2009). XVII. yüzyıl klasik Türk şiirinin anlam boyutunda meydana gelen üslup hareketleri: klasik üslup - sebki hindî - hikemî tarz – mahallileşme. *Turkish Studies*, 4/2, 279-306.
- Ercilasun, A. B. (1989). Irak Türkleri ve edebiyatları. *Milli Folklor Dergisi*, 4, 3-4.
- Erdoğan, A. (2007). *Atâ Terzibaşı, Kerkük şairleri: 1*. Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergun, S. N. (1936). *Âşık Ömer hayatı ve şiirleri*. İstanbul: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi.
- Esat Mehmet Efendi ve Bağçe-i safa-enduz'u* (2018). Rıza Oğraş (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/59393,esad-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduzpdf.pdf?0>.
- Fatın tezkiresi* (2017). Ömer Çiftçi (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55976,fatin-tezkiresi-pdf.pdf?0>.
- Fitnat Hanım (1286). *Dîvân*. İstanbul: Tasvîr-i Efkâr Matbaası.
- Fuzulî (2000). *Leylâ ve Mecnun*. Muhammed Nur Doğan (haz.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Fuzûlî divanı* (2000). Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur (haz.), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hatibi (2008). *Tezkire-i şuara-yı Bağdat (XIX. yüzyıl Bağdat ve civarındaki Türk şairleri)*. Mehmet Akkuş (haz.), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

- Hüseyin Vassâf (2011). *Sefîne-i evliyâ*. C. I, Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz (haz.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- İnal, İ. M. K. (2013). *Son asır Türk şairleri*. Müjgân Cumbur, M. Kayahan Özgül, Hidayet Özcan, İbrahim Baştuğ, Ayşegül Celepoğlu (haz.), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İpekten, H., İsen, M., Toparlı, R., Okçu, N. ve Karabey, T. (1988). *Tezkirelere göre divan edebiyatı isimler sözlüğü*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, H., İsen, M., Karabey, T. ve Akkuş, M. (1986). *XVI. yüzyıl divan nazmı (devam) ve nesri; büyük Türk klasikleri*. C. 4, İstanbul: Ötüken-Söğüt.
- Marufoğlu, S. (1998). *Osmanlı döneminde kuzey Irak (1831-1914)*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Mehmed Siraceddin (2018). *Mecmua-ı şuara ve tezkire-i üdeba*. Mehmet Arslan (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/58597,mecma-i-suara-ve-tezkire-i-udeba-pdf.pdf?0>.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*. Nuri Akbayar (haz.), Seyit Ali Kahraman (akt.), C. I-VI, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mehmed Tevfik (2017). *Kafile-i şuara*. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56163,mehmed-tevfik-kafile-i-su39arapdf.pdf?0>.
- Molla Sâbir (1966). Kerkük şuarası VI. *Kardaşlık Dergisi*, 10, 33-35, Bağdad.
- Molla Sâbir (1953). *Kerkük şairlerinden Faiz ve Saftî Efendiler arasındaki müşâare*. Bağdad: Maarif Matbaası.
- Okçu, N. (1993). *Şeyh Galib: hayatı, edebî kişiliği, eserleri, şiirlerinin umûmî tahlili ve divânın tenkidli metni I-II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öbek, A. İ. (2005). *Klasik Türk edebiyatında müşâare (Fâiz-Sâftî)*. İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- Saatçi, S. (1982). Kardaşlık. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (5. cilt içinde), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Saatçi, S. (1997). *Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi. (Azerbaycan-İrak Kerkük Türk edebiyatı)*. 6. Cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Seyyid Şükrü (1250). *Divân*. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi, 713.
- Terzibaşı, A. (2013a). *Kerkük şairleri*. C. 1, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Terzibaşı, A. (2013b). *Kerkük şairleri*. C. 2, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Terzibaşı, A. (2016). *Fuzûlî hakkında yazılar*. Necat Kevseroğlu (haz.), İstanbul: Kerkük Vakfı Yayınları.
- Tezkire-i şu'arâ-yı Şefkât-i Bağdâdî* (2017). Filiz Kılıç (haz.), erişim tarihi 26.09.2018, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkire-si-pdf.pdf?0>.
- Tokatlı, Ü. (1994). Kerkük'te evlenme adetleri. *Milli Folklor Dergisi*, 21, 32-39.

- Tuğluk, H. İ. (2009). Edebiyat-toplum ilişkisi: Lâmekânî'nin bir gazeline göre 17. yüzyıl Osmanlı toplumu. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 81-90.
- Tuman, M. N. (2001) *Tuhfe-i Nâilî*. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı (haz.), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). Asâkir-i Mansure'ye fes giydirilmesi hakkında sadr-ı âzam takriri ve II. Mahmud'un hatt-ı humayunu. *Belleten*, XVIII (70), 223-230.
- Ünver, İ. (1988). XIX. yüzyıl divan şiiri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 32 (1-2), 131-140.
- Yorulmaz, H. (1988). *Divan edebiyatında Nâbî ekolü*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Zübeyiroğlu, R. (1988). *Mecmü'atü't-teracim Mehmed Teyfik Efendi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Summary

Classical Turkish poetry, which has a time frame of six centuries and belongs to a vast geography from Turkistan to the Balkans, is about to consume its breath when it comes to the nineteenth century. The poet Seyyid Şükrî, who is the subject of our study, lived in this farewell era of classical poetry. The poet, who was from Kirkuk, prepared his divan here. The aim of our study is to recognize and to introduce Şükrî and his *Dîvân*, which have not been studied academically until today.

The nineteenth century was the century in which the last poets of classical Turkish poetry were seen. In this century, the attempts to save and sustain the poetry of divan, especially the *Encümen-i Şuara*, have only prolonged its life. The poet Seyyid Şükrî, who is the subject of our study, also lived in this century. During this period, which was rich in the quantity but weak in the quality of divan poetry, Şükrî produced a divan of 192 leaves with 716 verses.

The divan of the poet, who was from Kirkuk, is registered in the Istanbul Manuscripts Collection of Turkish Manuscripts of Yapı Kredi Sermet Çifter Research Library. This manuscript is the only copy of the divan that we have reached until today. Our study has been about presenting the divan in this copy of the author line with translation writing and presenting the information about the poet's life and literary personality. In this direction, after an introductory section, our study is designed as three main chapters and one conclusion section in which the poet's life, work and literary personality are discussed. At the end of the study, examples of poet's poems are given.

The first part is about the life of the poet. As will be mentioned, the poet was found only in a study called *Şuarâ-yı Kerkük* by a Kirkuk researcher named Molla Sabir. Other than this, Seyyid Şükrî could not be reached in any research. Apart from the limited information given by Molla Sabir, the bright parts of the poet's life has been tried to be presented with a broad framework based on the data in *Dîvân*. The poet lived most of his life as a member of the cult. He has entered Kadirî lodge located in Kirkuk. The first sheik was Ahmed-i Kerkükî. With Ahmed-i Kerkükî's death he was attached to Abdurrahman Halis-i Kerkükî. Kadiri order was at the center of Şükrî's life. This had profoundly influenced both his life and his literary personality. One of the main elements of Şükrî's life was his travels. Istanbul, where he went repeatedly for duty; Cairo, Siverek, Mecca and Medina, where he was on a pilgrimage journey; cities of Baghdad, Mosul, Aleppo, Tartus, Tel Afer and Humus located on the northern Iraq and Syria, where he lived; cities of Mardin, Urfa, Diyarbakir, Amasya, Tokat, Egin, East Beyazit, Tanta, Yemen where he expanded his travel map were the places he traveled.

In the second part, the only work of the poet, *Dîvân* and the copy that brought this divan to the present day is introduced. Information on the content of the work was given with the recommendation of the copy. The copy has 192 leaves. It is covered with marbling paper and brown leather bound. It is written in thin white paper with nestalic lines in two columns and the number of lines on the pages is various. In most of the 17, 18 or 19 line frameless pages, the edges are also used to record poetry. Its

dimensions are 240x148-183x115. Various pages contain moisture, ink stains, burn marks, and minor tears and holes. In the second half of manuscript there are page shortcomings. The leaf which is different in color and size, between 171a and 174b, should be a part added to the manuscript. Also; there are more page shortcomings between pages 159a and 159b; 166b and 167a; 190b and 191a.

The third part is about the poet's literary personality. In this section, first of all poet's opinions about poetry are given, then poet's style is discussed. Lastly, the poets who influence Şükri, with comparative examples from the poems of these poets, were processed in order to determine the literary personality of the poet. The study was completed by giving results and examples from the divan.

As a result of the study, the place of poet in regional literature and classical Turkish poetry was determined; a poet who lived in Kirkuk in the nineteenth century was introduced to the attention of contemporary poetry researchers and readers.

IRAK-BAĞDAT EL YAZMALARI MİLLÎ MERKEZİNDE ARAP HARFLİ TÜRKÇE DİVANLAR KATALOĞU

Mehmet Ömer KAZANCI*

Özet

Irak'ın muhtelif arşiv ve kütüphanelerinde değişik konularda binlerce el-yazma eserleri bulunmaktadır. Bunların az sayılmayacak kadar bir kısmını Türkçe eserler oluşturmaktadır. Bu çalışmada, Irak'ın başkenti Bağdat'ta bulunan, eski adıyla El Yazmaları Millî Merkezi ve yeni adıyla Irak El-Yazmaları Evinde bulunan Arap harfli Türkçe divanlar kataloğu sunulmaktadır. Amaç Irak'ta, Türkçe zengin bir el yazma hazinesi bulunduğu dikkatleri çekmek ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bu hazineyi kısmen de olsa tanıtmaktır.

Anahtar Kelimeler: Divan edebiyatı, el yazmaları, Irak El Yazmaları Merkezi, Arap harfli Türkçe eserler.

A CATALOG OF TURKISH DIVANS WRITTEN IN ARABIC LETTERS IN IRAQ- BAGHDAD NATIONAL CENTER OF MANUSCRIPTS

Abstract

There are thousands of manuscripts in various archives and libraries in Iraq. Turkish manuscripts constitute not a small part of these. In this study, a catalog of Turkish poetry divans formerly known as Iraq National Center for Manuscripts and now as The House of Iraqi Manuscripts in Baghdad, is presented. The aim is to put emphasis on the issue that there is a rich treasure of Turkish manuscripts in Iraq and give description for few examples of this important treasure for researchers who would like to do work in this field.

* Prof. Dr., omermehmet1952@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-7142-7840.

Keywords: Divan literature, Iraq National Center for Manuscripts, Turkish manuscripts written in Arabic alphabet.

Giriş

Irak dendi mi çoğu kez Irak'ın başkenti Bağdat hatıra gelmiş olur. Çünkü bu kent, kurulduğu tarihten (766 M)¹ kısa bir süre sonra, küçük bir yerleşim konumundan, ekonomi huzurun, düzenli devlet yönetiminin, artan güvenliğinin, kurulan çeşitli okulların çoğalmasının ve Abbasi halifelerinin yazar, edebiyatçı, şair, din ve bilim adamlarına olumlu tutumları sayesinde, büyük bir ticari² ve kültür merkezine dönüşmüştür. Dünyanın her yanı ve her yönünden bu kültür merkezine, her alanda bilgilerini geliştirmek için akın edenler ve zamanla üst düzeye vararak nadir eser verenler olmuştur. Bunlar arasında, Türk kültürü açısından çok önemli bir çalışmaya imzasını atan Mahmut Kâşgarlı'yı bir örnek olarak göstermek yerinde olur sanırım. Kâşgarlı, Doğu Türkistan'dan gelerek, 1072-1073 yıllarında Bağdat'ta *Divânu Lûgati't-Türk* kitabını yazmıştır³.

1534'te Kanuni Sultan Süleyman tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılan Bağdat, aynı konumunu devam ettirmiştir. 1917 yılında İngiliz işgaline kadar süren bu dönemde, yani yaklaşık dört asır kadar devam eden bu süreçte, Türk kültürü bu topraklara tamamen egemen olmuştur. Bu arada binlerce değişik Türkçe eser yazılmıştır. Klasik edebiyatımızın en cazibeli, en çekici türlerinden biri olan şiir divanları, bunların başında gelir. Bugün Irak'ın her yerinde bu eserlere rastlamak mümkündür. Ancak bu eserlerin en fazla toplandığı yer El Yazmaları Millî Merkezidir⁴. Bu merkezde, başta Arapça, Türkçe, Farsça yazmalar olmak üzere 50 bin civarında eser bulunmaktadır. Yakın bir tarihe kadar bu merkezde, Türkçe eserlere el sürmek yasakken son zamanlarda sağlanan kimi kolaylıklar sayesinde bunlara ulaşmak ve ciddi bir şekilde taramasını, incelemesini yapmak mümkün olmuştur. Bu doğrultuda, bu merkezde yıllar yılı emek veren, el yazmaları uzmanı olarak bilinen Sayın Muhsin Hasan Ali ilginç bir çalışma yapmıştır. Türkçe el yazmalarını, sınıflandırıp haklarında ayrıntılı bilgiler vererek beş ciltlik bir kitapta

¹ Yiğit, İ. (2008). Bağdat'ın kuruluşuyla ilgili rivayetler üzerinde bir değerlendirme. *Uluslararası İslam medeniyetinde Bağdat Sempozyumu*. <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/2010/Yi%C4%9Fit.pdf?sequence=1> adresinden erişildi.

² Yüksel, A. T. (2008). Kuruluş döneminde Bağdat'ın ticari yapısı ve ilişkileri. *İslâm Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyumu*, 7-9.11.2008, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

³ Atalay, B. (2006). *Divanu Lûgati't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

⁴ Irak Kültür Bakanlığına bağlı bu merkezin Arapça adı "El-merkez El-vatanî ilmahtûtat"tır. Son zamanlarda Irak Mahtûtat (El Yazmaları) Evi olarak değiştirilmiştir.

toplamaştır. Arapça olarak yazdığı bu kitabın ciltleri, sırasıyla “edebiyat”, “tarih”, “dil”, “din”, “astronomi ve tıp” ile ilgili el yazmalarının kataloğunu içermektedir⁵. Toplam 653 el yazması eserlere işaret eden bu kitap, aslında Irak’ta bulunan Türkçe el yazmalarının çok küçük bir kısmına yer vermektedir. Diğer kısmı ise muhtelif illerde, özellikle Kerkük, Basra ve Musul’da bulunan genel il kütüphanelerinde, Ehlibeyit adıyla anılan Necef ve Kerbela Kütüphanelerinde, Sünni Vakfı, Şii Vakfı Kütüphanelerinde, Şeyh Abdulkadir Geylânî Kütüphanesinde, Araştırma ve Eğitim Merkezi Dar’ül-Hikme’de, Bağdat ve Mustassiriye Üniversiteleriyle Irak Bilim Kurumu (el-Mecmau’l-ilmiyü’l-Irakî) Kütüphanelerinde binlerce eserin bulunduğu bilinmektedir.

Lozan ve Ankara anlaşmasından sonra, Irak’ta kalmayı tercih eden Irak Türkleri, Türkmenler; kendilerini, atalarından kalan bu büyük mirasın vârisi olarak saymakta ve elden geldiğince bu mirası korumaya çalışmaktadırlar. Bunu, bugüne kadar, destekleyici herhangi bir kurum ve kuruluşun bulunmaması nedeniyle, kişisel gayretler, bireysel çabalarla yapmakta ve ellerine geçenlerini özel kütüphanelerinde özenle saklayarak, icabında araştırmacıların hizmetine sunmaktadırlar. Rahmetli üstat Ata Terzibaşı⁶, rahmetli Molla Mehmet Sabir rahmetli Şakir Sabir Zabıt’ın Türkçe el yazmaları kütüphanelerini buna birer örnek olarak gösterebiliriz. Son zamanlarda, 1960 yılında Bağdat’ta kurulan ve günümüze kadar Türkmen toplumuna sosyal ve kültürel hizmetlerini devam ettiren Türkmen Kardeşlik Ocağı, bu millî görevi üstlenmiş bulunuyor. Nerede ele geçirilmesi mümkün olan Türkçe önemli bir el yazması eser varsa, ona ulaşmaya ve kayba uğramaktan kurtarmaya çalışıyor. Ocak tarafından 2003 yılından sonra 500 civarında elde edilen Türkçe el yazmaları, sınıflandırıldıktan sonra, şu sıralarda kataloğu yapılarak okurlara *Kardeşlik* dergisi yoluyla tanıtılmaktadır⁷.

⁵ Bu kitabın günümüze kadar çıkan ciltleri şunlardır: (Arapça olan ciltlerin adları Türkçe verilmiştir)

a. *El Yazmaları Millî Merkezinde edebiyat ile ilgili Türkçe yazmalar* (2007), Dar-ıl-Havra, Bağdat.

b. *El Yazmaları Millî Merkezinde tarih ile ilgili Türkçe yazmalar* (2007), Dar-ıl-havra, Bağdat.

c. *Irak El Yazmaları Evinde dil ile ilgili Türkçe yazmalar* (2017), Sima Matbaası, Bağdat.

ç. *Irak El Yazmaları Evinde din ile ilgili Türkçe yazmalar* (2017), Sima Matbaası, Bağdat.

d. *Irak El Yazmaları Evinde astronomi ve tıp ile ilgili Türkçe yazmalar* (2017), Sima Matbaası, Bağdat.

⁶ Ata Terzibaşı’nın kütüphanesinde bulunan el yazma eserleri hakkında bilgi edinmek için bk. Necat Kevser (2018). *Fihrist mahtûtat hazinet’ül Ata Terzibaşı*. Arapça yazılan bu fihrist kitabında çoğunluğu Türkçe olmak üzere aşağı yukarı 300 esere işaret edilmektedir.

⁷ bk. *Kardeşlik* (2017). 336-338.

Bizim bu çalışmada yaptığımız, Bağdat El Yazması Millî Merkezinde bulunan şiir divanlarının kataloğunu okurlara sunmaktan ibarettir. Amaç, Irak'ta Arap harfli Türkçe zengin bir el yazması hazinesi bulunduğuna dikkatleri çekmek ve bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacılara bu hazineyi kısmen de olsa tanıtmaktır⁸.

Divanlar

1. İbrahim Divanı (No. 13061)

On dört, on beşinci yüzyıllarda yaşayan İbrahim adlı bir saire⁹ ait bu divan 888 H / 1483 M yılında Ankara'da istinsah edilmiştir. Yakarış şiirleri yanında Peygamber Efendimize övgü içerikli şiirlerle manzum hikâyeler, dörtlükler ve terci bentler içermektedir. Eser bu beyit ile başlamakta:

*Ya-ilahi ki çoktur ihsanın
Erişir cümle derde dermanın*

ve

*Aşk oduna yanmaklığa pervana gerek
Can meclisine âşık mestane gerek*

mısralarıyla bitmektedir.

Divandan, şairin, Mevlana Celalettin Rumi ve Şemsettin Tarizi'nin müritlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Eserde mesnevi tarzıyla yazılan 7 hikâye arasında “Destan-î Sultan-î Mahmut ve Düzdan”, “Destan-î Yusuf-î Siddik” “Destan-î Seyyad-î Merğ” gibi hikâyeler bulunmaktadır. 266 sayfadan oluşan eser, her sayfasında 13 satır yazılı 5,14 x 5,20 cm boyutundadır. Kara ve kırmızı mürekkeple nesih hattıyla yazılıdır.

2. Esad Divanı (No. 12146)

Bu divan 1198 H/ 1783 M yılında Bağdat'ta vefat eden, Fahri-zade adıyla da tanınan Musullu Mehmet Es'ad¹⁰ bin seyit Abdullah Bey'e aittir. 170 sayfadan oluşan divanın her sayfasında 15 mısra bulunmaktadır. 16 x 22 cm boyutundadır. Kara mürekkep ile nesih hattıyla yazılı gazeller içermekte ve eserin sonunda hazine kâatibi Molla Ahmet bin Salih Efendi adında bir kişinin mülkü olduğu bildirilmektedir. Eserde birinci ve son mısralar şöyledir:

⁸ Yazıda tespit edilen divanlar incelenirken başvuru kaynakların önemli bir kısmı, kaynakçalar bölümünde gösterilmiştir.

⁹ Divan edebiyatında bu mahlas veya ad ile tanınan birkaç şair vardır. Bu divanın net olarak kime ait olduğunu öğrenmek mümkün olmadı.

¹⁰ Es'ad, Bağdat Valisi Ömer Paşa döneminde divan kâatipliği görevinde bulunmuş ve üçüncü sultan Selim döneminde vefat etmiştir.

Birinci mısra:

*Ferruh hüsnünü nurdan icat eylemiş Mevla
Cemalin reşk-i nakış, küllün behzet eylemiş Mevla*

Son mısra:

*Mehîr yar ile vela ve hayran
Es'ad zar katib-i divan*

3. Bâkî Divanı (No. 6399 ve 6400)

Klasik edebiyatımızın ünlü şairlerinden Bâkî mahlasıyla tanınan Mahmut Abdülbâkî'ye ait olan bu divandan iki nüsha bulunmaktadır. Birincisi 188, ikincisi ise 156 sayfadan oluşan bu eserlerin ikisi de nesih hattıyla yazılmış ancak birincide sadece kara, oysa ikincide kara ve kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Boyutları sırasıyla; 21 x 13 ve 20 x 12 cm'dir. Satır sayıları 16 ve 19'dur. Müstensihleri bilinmemekle, birinci nüshanın yazılış tarihi 1168 H / 1754 M olarak eserin sonunda tespit edilmiştir. Eserler Sultan Süleyman'a bir övgü kasidesiyle başlamaktadır. İlk mısra şöyledir:

*Bi-Hamdullah şeref buldu yine taht-î Süleymanı
Cülus etti saadet tahta İskender yanı*

4. Basırî Divanı (No. 21341/1 - 21341/2 – 17286)

Bu eserler Basırî mahlasıyla tanınan ve 1176 H / 1762 M yılında vefat eden Halil İbrahim Musullu'ya aittir. Ölçüleri aşağıda gösteriliği şekildedir:

Numara	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)
21341/1	156	15	22 x 15,5
21341/2	180	17	19,5 x 14,5
17286	116	18	21,5 x 15,5

Üçü de rika hattıyla yazılan bu eserlerin birincisi, Sadettin Mahmut tarafından 1239 H / 1823 M yılında Erbil'de istinsah edilmiştir. İkincisi ise yine Erbil'de 1260 H / 1844 M yılında, ancak kimince yazılmış olduğu gösterilmiştir. Üçüncüsü ise ön ve son sayfalarında eksiklik olduğu için hangi tarihte yazılmış olduğu öğrenilmemektedir.

5. Sabit Divanı (No. 12377)

Sabit mahlasıyla tanınan kadı Alâeddin Ali Efendi'ye ait bu eser, divanıyla birlikte diğer şiir ürünlerini içermektedir. Bunlar sırasıyla:

- a. Zafer-name
- b. Ömer ve Liys

c. Miraç-name

ç. Gazeller

d. Kasideler

Kırmızı ve kara mürekkeple nesih hattıyla yazılan eser, 224 sayfadan oluşmakta her sayfada 19-20 satır bulunmaktadır. Boyutu 16 x 12,5 cm'dir. İçindeki kasideler Arap alfabesine göre sıralanmıştır. Eserin sahibi ilkin Mir Süleyman Vecdi, sonradan Bağdat Kadısı Mehmet Refi' Hasan olarak son sayfalarda gösterilmiştir.

Eser şu mısralarla bitmektedir:

*Şebi mihnette kaldım gerçi Sabit gibi hasretle
Geçer eyam-i firkat, göz yumup açmak kadar gelmez*

6. Hacı Bektaş Veli (No. 14746)

Bu divan Anadolu tasavvuf düşüncesine damgasını vuran, Türk dünyasının yetiştirdiği büyük düşünürlerden biri sayılan ve Hacı Bektaş Veli olarak tanınan Mehmet bin Mehmet bin Seyyid İbrahim'in on iki imama yazmış olduğu övgü kasidelerini içermektedir. Kırmızı ve kara talik hattıyla yazılan divan 93 sayfadan oluşmakta ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır. Boyutu 22 x 17,5 cm olan eserin son sayfalarında Hacı Bektaş Veli'nin şahsiyetine dair dört sayfalık bir şiir yer almaktadır. Üstünde herhangi bir tarih bulunmayan eserin, hicri on üçüncü yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir.

7. Haşmet Divanı (No. 4601)

Haşmet mahlasıyla bilinen ve 1182 H / 1768 M tarihinde vefat eden Mehmet Sait bin Abbas'a ait olan bu divanın, Mehmet Sait İmam Zade El-Bersivi adında bir kişi tarafından 1202 H / 1787 M yılında kaleme alındığı gösterilmektedir. Divanın ilk sayfalarında bu kişi, şair hakkında bazı bilgiler sergiledikten sonra, Allah'ın güzel isimleri ve Peygamber Efendimizin isimleriyle ilgili bazı Arapça kasidelere de yer vermektedir. 21 x 14 cm boyutunda olan divan 246 sayfadan oluşmakta ve her sayfada 15 satır bulunmaktadır.

8. Ragıp Divanı (No. 12044)

Koca Ragıp Paşa adıyla tanınan ve bir ara Bağdat'ta defterdar, daha sonra valiliğe kadar giden değişik devlet görevlerinde bulunan Mehmet Ragıp Mehmet Şevki Mustafa Efendi'ye ait bu divan şu beyitle başlamakta;

*Ne acep süratle geldi bu yıl mahi siyam
Çekti bir baş gelip badehu Bağdat'a ilcam*

Bu beyitler zamanının Bağdat Valisi Ahmet Paşa hakkında yazılan Ramazaniye adlı uzun bir övgü kasidesinin ilk beyitleridir. Bunu takiben Ragıp

Paşa'nın diğer kaside ve şiirleri yer almaktadır. 105 sayfadan oluşan divanın her sayfasında kara ve kırmızı mürekkep kullanılarak talik hattıyla yazılan 17 mısra bulunmaktadır. Divan 12,5 x 19 cm boyutundadır.

9. Ruhi El-Bağdadi Divanı (No. 1751)

Bu divan Bağdat doğumlu olduğu için Bağdatlı Ruhî olarak anılan ve gerçek adı Osman Çelebi olan şairimize aittir. Divan şiirinin öncülerindedir. 1014 H / 1605 M yılında vefat eden şairin bu divanı, ilk mısralarının üstüne beyaz bir kâğıt yapıştırılmış olmasından dolayı beşinci beyitten okunur durumdadır. Beyit şöyledir:

*Dağlarca sabır eylemeğe demirden yürek gerek
Mümkün değildir olmak o üzzare aşına*

Talik hattıyla, kara mürekkep kullanılarak yazılan divan 154 sayfadan oluşmakta ve her sayfada 13 satır bulunmaktadır. 12,5 x 19 cm boyutundadır.

10. Sami Divanı (No. 11729)

Asıl adı Abu Bekir Paşa El-vezir Bin İbrahim Paşa olan Sami'nin bu divanında bulunan kasidelerin çoğunluğunu, sultanlara övgü içerenler oluşturmaktadır. Alfabeğe göre sıralanmıştır. Rika hattıyla, Abdüllafif adlı bir kişi tarafından 1286 H/ 1869 M yılında istinsah edilen divan, 126 sayfadan oluşmakta, her sayfasında 23 mısra bulunmakta ve 20 x 5 cm boyutundadır.

11. Şeref Divanı (No. 16434)

Sonundan birkaç sayfa eksik olan bu divan 1264 H / 1847 M yılında vefat eden Mir Nebil Er-Rumi'nin kızı Şeref Hanım'a aittir. 52 sayfadan oluşan divan:

*İnfiale n'oldu ba'is dilbere bilmem nedir
Mücrimim amma günahum haliyen bilmem nedir*

beytiyle başlamakta ve gazeller, yakarışlar, İmam Ali ve Hazret-i Hüseyin için ağıtlarla devam etmekte ve muhtelif şairlerin şiirlerine tahmislerle sona ermektedir. Son sayfalarında Nabi'nin bir şiirinin tahmisi bulunmaktadır. Rika hattıyla yazılan divanın her sayfasında 13 satır bulunmakta ve 17 x 10 cm boyutundadır.

12. Şeref Divanı (No. 21326)

Bu nüsha yukarıda kimi ayrıntılarını verdiğimiz nüshadan farklıdır. 302 sayfadan oluşmakta, değişik münasebetler ile ilgili söylenen kasidelerle başlamakta; övgüler, gazeller, öğütler, ağıtlar ile devam etmekte ve tahmisler ile bitirilmektedir. Boyutu 23 x 23 cm olan ve her sayfasında 20 satır bulunan bu nüshanın içeriğinde bazı düzeltmelerin yapılmasına dayanarak yazarı Şair

Şeref'in müsvedde nüshası olduğu düşünülmektedir. Şair Hazret-i Hüseyin için yazdığı bir ağıtında şu ifadelere yer vermektedir

*Feleğin tavrı budur, devri bu tarz üzere döner
Birbirin daimе takip eder hüznü keder*

*Gelin ey ehli a'za matem edip ağlayalım
Ateş-i matem ile bağrımızı dağlayalım*

Abdülmecit döneminde inşa edilen Bağdat Köprüsü üzerine bir kasidesinin de bulunduğu söylenen şairin bu divanı rika ve talik hatları, kara mürekkeple yazılmıştır.

13. Şinasi Divanı (No. 1786)

1114 H / 1702 M yılında vefat eden ve divan şiirinin ustalarından sayılan Şinasi Mehmet Efendi'ye ait bu divan, Sadrazam Mehmet Paşa döneminde yazılmıştır. Sonunda Bağdatlı Ruhi'nin bir kasidesi bulunmaktadır. 20 x 14,5 cm boyutunda olan divan, 36 sayfadan oluşmakta ve her sayfasında 15 satır bulunmaktadır.

14. Şeyh Rıza Divanı (No. 4096)

Bu divan, 1159 H / 1746 M yılında vefat eden Şeyh Rıza Neccarî Beşiktaşlı şaire aittir. Nakşibendî şeyhlerinden olan şairin bu eserini, müritlerinden Molla Abdülkerim adında bir kişi 1303 H / 1885 M yılında istinsah etmiştir. Divanda 24 sayfa tutan birinci kaside Mi'raciye adındadır, ardınca alfabe sırasına göre diğer kasideler yer almaktadır. Bunlar toplan 70 sayfa civarındadır. 102 sayfadan oluşan divanın sonunda peygambere övgü bir kasideyle on şaire ait çeşitli şiirler bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla, Nizami, Selami, Aczi, Nabi, Cenabı Sami, Pertü, Fazıl, Naf'î, Sezai, Şemsi Tebrizi.

Değişik hatlarla yazılan divan bu beyitle bitmektedir:

*İlim ve sırdan haberdar et, Rıza biçareyi
Müptelayı meb'as-i kân-yekûn etme beni*

15. Şeyh Rıza Talabani Divanı (No. 12526)

1910 M yılında vefat eden şeyh Rıza Abdürrahman Talabani'nin yazmış olduğu Türkçe ve Kürtçe şiirleri içeren bu divan, Iraklı edebiyat tarihçisi Abbas El-Ezzevi tarafından, şairin oğlunda bulunan asıl nüshadan kara mürekkeple bir okul defterine aktarılmış bir yazmadır. 83 sayfadan oluşmakta ve boyutu 22,5 x 17 cm olmak üzere her sayfasında 19 satır bulunmaktadır.

16. Safi Divanı (No. 12177 - 12220/3)

Kerkük'ün yetiştirmiş olduğu divan şairleri arasında görkemli bir yere sahip olan Safi'nin asıl adı Abdullah Molla Derviş Mehmet'tir. Divanından El Yazması Merkezinde iki nüsha bulunmaktadır. Birbirinden farklı olan bu nüshaların fiziksel özellikleri şöyledir:

Nüsha No.	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	Hat tipi ve rengi
12177	404	Farklı	21 x 13,5	Nesih. Kırmızı ve kara
12220/3	205	Farklı	22 x 10	Talîk. Kara

Birinci nüsha şairin divanıyla birlikte, *Kûstâs-î Müstakim*, *İftira-name*, *Saki-name* gibi eserlerine yer verilmiştir.

Divan bölümü: Rahmetli Akif Paşa'nın "Adem" kasidesine "nakîze" olarak söylenen bir kasideyle başlamaktadır. Sonraki sayfalarda, gazeller, ağıtlar, Peygamber Efendimiz ile ehlibeyte övgüler, değişik olaylarda, muhtelif münasebetlerde tarih düşürmek amacıyla yazmış olduğu mısralar, şiiirlere yer verilmektedir. Ayrıca Celalettin Rumi'nin mesnevisinden bazı beyitlerin çeviri ve açıklamalarını yapan şiiirler de içermektedir.

"Kûstâs-î Müstakim" bölümünde, bir papaz ile Eski Ahit, Yeni Ahit kitaplarında Allah'ın varlığı, birliği ve Peygamber Efendimiz ile ilgili ileri sürülen düşünceler doğrultusunda bir münazara söz konusudur. Bu münazarada İslam dini hak bir din olarak savunulmaya çalışılmıştır.

"İftira-name" bölümünde, şairin uğradığı bir iftira olayı 3000 beyitte anlatılmaktadır.

"Saki-name" bölümünde, uzun bir kaside yer almaktadır.

Şairin kendi eliyle yazılmış olduğu bu nüshada yer yer düzeltmeler gözden kaçmamaktadır. Şairden sonra Kerküklü Hafız Molla Sabir'in eline geçen bu nüshanın, onun da vefatından sonra El Yazmaları Millî Merkezine intikal ettiği eserin bazı yerlerine yazılan notlardan öğrenilmektedir.

İkinci nüsha ise yalnız 48 kaside ve şiiir içermektedir. Bu şiiirlerin kimi gemi şeklini andırır surette yazılmıştır. Bu nüshanın da, ötekisi gibi, şairin kendisi tarafından tertip edildiği düşünülmektedir.

17. Sabri Divanı (No. 1794)

116 sayfadan oluşan bu divan, 1055 H / 1645 M yılında vefat eden Mehmet Şerif Sabri'ye aittir. Bir yakarış şiiiri ile başlayan divanda, şiiirlerin çoğu sultan ve vezirlere, örneğin, Sultan Murat Han, Dördüncü Mehmet Han, Mustafa Paşa, Hasrû Paşa'ya yazılan övgülerden oluşmaktadır. 70. sayfaya kadar de-

vam eden bu övgü şiiirlerinden sonra gazel şiiirlerine yer verilmektedir. 15,5 x 23 cm boyutunda olan divanın her sayfasında 21 satır bulunmaktadır.

18. Âli Divanı (No. 11758)

Âli mahlasıyla tanınan ve bir ara Bağdat'ta defterdar görevinde bulunan Mustafa Ahmet Abdülmevla Ed-Deftri'ye ait bu divan, şair tarafından, 982 H / 1574 M yılında tahta oturan Sultan Murat Han'a takdim edilmiştir. Ön ve son taraflarından birkaç sayfa kopmuş olan bu eserin haşiyelerinde diğer şairlere ait bazı şiiirler bulunmaktadır. Nesih hattıyla yazılıdır. 232 sayfadan oluşmakta ve her sayfasında 17 mısra yer almaktadır. Boyutu 23,5 x 15,5 cm'dir.

19. Abdullah Divanı (No. 12144)

874 H / 1469 M yılında vefat eden ve Eşrefoğlu mahlasıyla bilinen Abdullah Eşref Mehmet El-Mısırî'ye ait bu divan, her sayfasında 14 satır olmak üzere 40 sayfadan oluşmaktadır. 33 kıta, 61 dörtlük ve birkaç kasidede içermekte ve bu beyit ile bitmektedir:

*Bu sözü Eşrefoğlu Rumî söyler
Hakkın taliplerine tembih eyler*

21,5 x 15 cm boyutunda olan, nesih ile yazılı divanın son sayfalarına biri Yunus Emre, öbürü Niyazi'ye ait iki şiiir eklenmiştir.

20. İzzet Divanı (No. 11858)

İlk sayfalarından anlaşıldığına göre divan "Sadri esbak Ragıp Mehmet Paşa merhumun terbiyegerdelerinden silahtar Abdullah Paşa hazinedarı İzzet Osman Sivaslının divanıdır". 138 sayfadan oluşan divan, alfabeye göre sıralanmış kasideler ve çeşitli şiiirler içermektedir. Kasideler Peygamber Efendimiz ile Osmanlı sultanlarına yazılan övgülerden ibarettir. Her sayfasında 21 beyit bulunan divanın boyutu 21 x 5 cm'dir. İnce bir nesih hattıyla kara ve kırmızı mürekkeple yazılıdır.

21. İzzet (Keçeci-zade) Divanı (No. 13064)

Arka tarafından birkaç sayfa eksik olan bu eser 1245 H / 1829 M yılında vefat eden ve Keçecizade adıyla tanınan Mehmet İzzet Mehmet Salih Bey'e aittir. 456 sayfadan oluşan divan, şair tarafından 1241 H / 1825 M yılında tertip edilmiştir. Şair, ön sözünde "İzzet" mahlasını kullanan birkaç diğer şair de bulunduğunu söyleyerek kendi lakabının "Keçeci-zade" olduğunu açıklamaktadır. 6 sayfalık bu ön sözden sonra şair, sırasıyla peygambere, ehlibeyte övgü şiiirleri, Hazret-i Hüseyin'e mersiye, Sultan Mahmut gibi Osmanlı sultan ve vezirlere yazmış olduğu kasidelerden sonra diğer şiiirlerine yer vermektedir. Divanda son beyit şöyledir:

*Elkışıl sezdar tarih name
Oldu mürettip divanı İzzet*

24 x 14,5 cm boyutunda olan divan, kara ve kırmızı mürekkep ile talik hattı kullanılarak yazılıdır. Her sayfasında 21 satır bulunmaktadır.

22. Atai Divanı (No. 2007)

Nevi-zade olarak tanınan ve 1044 H / 1634 M yılında vefat eden Ataullah Atai Efendi bin Yahya'ya ait bu divan, 1144 H / 1733 M yılında Salih bin Hasan adında bir kişi tarafından kırmızı ve kara mürekkep kullanılarak nesih hattıyla istinsah edilmiştir. 485 sayfadan oluşan eser şu beyitlerle bitmektedir:

*Zayr mana ile divan-î Nevi-zade'nin
Diler bilir gibi seyran edeni hayran eder*

*Fevc fevc eyler zuhur ebyatının manaları
Şah beyit fazıldır her biri bir divan eder*

Her sayfasına 23 satır yazılı eser 21,5 x 13,5 cm boyutundadır.

23. Galip Divanı (No. 2041)

1213 H / 1798 M yılında vefat eden ve Galip mahlasıyla tanınan Mehmet Es'at bin Mustafa Reşit Bey'e ait bu divan, 1241 H / 1826 M yılında Mehmet Emin'in öğrencilerinden Mustafa bin Es-seyit İbrahim adında bir kişi tarafından kara ve kırmızı mürekkeple talik hattıyla istinsah edilmiştir. 615 sayfadan oluşan divanda çeşitli şiir tarzlarla değişik konular işlenmiştir.

24. Garibi Divanı (No. 12132 - 12074 - 6402)

1210 H / 1795 M yılında vefat eden Erbilli ünlü şair Yusuf Garibi'ye ait bu divandan üç nüsha bulunmaktadır. Nüshaların özellikleri şöyledir:

Nüsha numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	Hat tipi ve rengi
12132	174	15	20,5 x 15	Nesih/ kara
12074	172	15	21,5 x 15	
6402	160	16	21 x 15	Nesih/ kara

Birbirinin tıpkısı olmasa da birbirine büyük ölçüde benzeyen bu nüshalar ayrı ayrı tarihlerde istinsah edilmiştir. Yusuf Molla Ali tarafından Erbilli bir kişi için 1217 H yılında istinsah edilen birinci nüsha bu beyitlerle başlamaktadır:

*Hamd-î Huda ki vacip olur cana iptida
Kıldım edayı hamt ile divana iptida*

*Hamt ol hâkim-i kadir ferd-i kadime kim
Hamt olundu mat'la'unvana iptida*

*Olsun Garibi ol divana bu heft beyt
Seb'-ül-mesanî oldu çok rana iptida*

ve şu beyit ile sona ermektedir:

*Etme melâmet iş oradan geçti mâhasal
Düşüm Garibi aşka, söyle nedir çaresi*

Divanın sonundaki şiirler üçlü, dörtlü beyitlerden ve ayrıca tahmislerden oluşmaktadır.

Divan, Bağdat velilerinden Rüştü Bey Gözlüklü'nün gözetimiyle Rıza Efendi Matbaasında M 1896 yılında basılmıştır.

25. Fazıl Divanı (No. 11855 - 6394 - 6403)

Fazıl mahlasıyla bilinen ve 1225 H / 1810 M yılında vefat eden Fazıl Hüseyin Tahir Ömer Es-Saf'î'ye ait bu divandan Irak El Yazmaları Millî Merkezinde üç ayrı nüsha bulunmaktadır. Nüshaların özellikleri aşağıda gösterildiği gibidir:

Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Hat ve rengi	Boyut (cm)	İstinsah tarihi
11855	136	21	Nesih / kara ve kırmızı	23 x 16	1256 H/ 1837 M
6394	131	18	Talik / kara ve kırmızı	23 x 16	////
6403	62	15	Talik / kara ve kırmızı	22x 15	1221 H/ 1896 M

Birinci nüsha şairin bütün manzum eserlerini içermektedir. Bunlar sırasıyla: *Aşk-name* / 22 sayfa, *Çengi-name* / 12 s, *Huban-name* / 41 s ve *Zenan-name* / 56 s. İkinci nüshada da aynı manzumlar bulunmakta, ancak *Aşk-name*'den yalnız 3 beyte yer verilmektedir. Oysa üçüncü nüshada tek *Zenan-name*'yi görüyoruz. Son nüsha, Hasan Hilmi Az adında bir kişi tarafından Kıbrıs'ta istinsah edilmiştir.

Nüshalar arasında kimi beyit ve kelime ayrımları bulunmaktadır.

26. Fezâhî Divanı (No. 3143)

Divanın ilk mısralarında mahlası Fezâhî olarak geçen şairin Edirneli mutasavvif ve seyyah Mehmet Efendi Fezâî olduğu düşünülmektedir:

Açıldı besmeleyle mahlasım denildi Fezâhî

Ezelden emr olundu çün kalem yazdı bismillah

40 sayfadan oluşan divanda münacat ve tasavvufla ilgili 20 kaside bulunmaktadır. Her sayfasında 12- 14 satır bulunan bu nüsha, kara mürekkep kullanılarak nesih hattıyla yazılmıştır.

27. Fasih Divanı (No. 9731)

1111 H / 1699 M yılında vefat eden ve Fasih mahlasıyla tanınan Derviş Fasih Ahmet Dede bin Mehmet Ahmet bin Mehmet'e ait divan, bu mısralarla başlamakta:

Zülfün dağıttı sime yar dertlerimiz

Zir ü sehaba girdi o bedr-i minirimiz

ve Farsça bir mısrayla sona ermektedir.

36 sayfadan oluşan divanın her sayfasında 11-12 satır bulunmaktadır. 20 x 15 cm boyutundadır.

28. Fuzuli Divanları:

Klasik Türk edebiyatının en ünlü şairi olarak bilinen Fuzuli'den on divan ve diğer eserlerinden bir o kadar yapıt bulunmaktadır. Divanların numara ve özelliklerini aşağıdaki çizelgede gösteriyoruz:

Nüsha Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut	İçerik	İstinsah tarihi ve müstensih
1559	173	15	20 x 14,5	Kasideler Hatime	1308 H / 1890 M
4094	160	17	19 x 13,5	Mukaddime Kasideler	///
11707	246	13	19 x 14	Kasideler Gazeller Beng ü Bade	1247 H / 1831 M Beyazıt Serdeşti
11718	186	15	20,5 x 15,5	Kaside ve gazellerinden seçmeler	1240 H / 1824 M Sadettin bin Mahmut bin Kevseri
11822	276	19	24 x 5,5	Divan Gazeller Saki-name	1260 H/ 1844 M

11856	228	15	20,5 x 14,5	Mukaddime Gazeller Divan	///
12165	140	14	19,5 x 11	Mukaddime Gazeller Beng ü Bade	1058 H / 1648 M Bin Maksut
12285	300	17	25 x 17,5	Gazeller Beng ü Bade Divan	///
21351	42	15	22 x 15	Kasidelerinden seçmeler	Baş ve arka taraflarından birkaç sayfa eksiktir.
28736	264	11	21 x 15,5	Mukaddime Gazeller Sıhhat veMaraz Leyla ve Mecnun Saki-name	///

Muhtelif mürekkep ve hat tipleri kullanılarak yazılan bu eserlerde şiirler arasında nüsha farkları az değildir.

29. Fehim Divanı (No. 1707)

1058 H / 1648 M yılında ve vefat eden İstanbullu Mustafa Fehim Efendi Öncüzade'ye ait bu divanın, Mısır'da 1054 H / 1644 M yılında yazıldığını bu mısradan anlıyoruz:

*Hesab-î salim tarihim, Fehim etti bu mısra hasır
Bin elli dörtte oh tarih olundu azm-î beled-il-Mısır*

142 sayfadan oluşan divanın ilk 37 sayfasında münacat, naat, Sultan Selim, Hafız Çelebi ve Eyüp Paşa hakkında kasidelerle Mısır'a Şikâyet-name adında bir şiir bulunmaktadır. Daha sonraki sayfalarda diğer kasideler, gazeller yer almaktadır. Bunlar da alfabeye göre sıralanmıştır. 19,5 x 10,5 cm boyutunda olan divanın kara mürekkep kullanılarak talik hattıyla şair tarafından yazıldığı düşünülmektedir.

0. Fevzi Divanı (No. 12220)

Türk edebiyatında Fevzi mahlası ile tanınan birkaç şair olduğu için, bu divanın net olarak kime ait olduğunu çıkaramadık. Divan bu mısralarla bitmektedir:

*Köşeyi izlete fikri ma-sivadana fariğ ol
Fevzi ister isen eğer cihanın rahatını*

64 sayfadan oluşan divanı, tanınmış Kerküklü şair Abdullah Safi, 22 x 10 cm boyutunda bir deftere talik hattıyla istinsah etmiştir. Son sayfalarına kendi şiirlerinden birkaç tanesini eklemiştir.

31. Fevki Divanı (No. 28557)

Bu divan şu mısralarla başlamaktadır:

*Evvela açtım kitabı yadigâr olmak için
Âleme olsun kifayet iftihar olmak için*

ve bu mısralarla bitmektedir:

*Fevkî'yayım arz edip geldim cemalin görmeye
Meclisi meydanda bir irfana ererin işit sen*

30 sayfadan oluşan divanın son sayfalarında şair Mehmet Mihri'nin Fevki'nin bir kasidesine yazmış olduğu cevap bulunmaktadır. Kırmızı ve kara mürekkep kullanılarak rika hattıyla yazılan divan 22 x 17 cm boyutundadır.

32. Kavsi Divanı (No. 6404 - 11847)

Hem hattat hem de şair olarak bilinen ve 1039 H / 1629 M yılında vefa eden Kavsi'nin asıl adı Abdülbaki El-Mevla'dır. Divanından iki nüsha bulunmaktadır. Farklı özelliklerde olan bu nüshalar, farklı kasidelerle başlamakta ve bitmektedir:

Her sayfasında 15 mısra bulunan 358 sayfalık birinci nüsha, 1096 H / 1684 M yılında yazılmıştır. Bunu divanın son mısralarından öğreniyoruz:

*Tarih sene hazar ve doksan şeş idi
Pencşenbih günü Regaip ve Recep idi*

Oysa her sayfasında 14 mısra bulunan 480 sayfalık ikinci nüshanın arka kapağında 27 Cümâd-el-ülâ 1131 H (1718 M) tarihinde istinsah edildiği tespit edilmiştir.

İkisi de 20 x 13 cm boyutunda olan bu nüshalar, talik hattıyla yazılıdır. Divanın içerdiği kaside ve rubailerde Fuzuli ile Bağdat ve Tebriz adlarının çokça zikrolduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Kavsi'nin adı kimi kaynaklarda Kavsi El-Bağdadî kimilerinde El-Tebrizi olarak geçmektedir.

33. Kemal Ummi Divanı (No. 6405)

Başı ve son sayfaları eksik olan bu divan, 880 H / 1475 M yılında vefat eden mutasavvıf şair İsmail Kemal Ummi'ye aittir. Her sayfasında 13 satır yazılı, 250 sayfalık bu divanda yer alan şiirlerde Irak Türkmenlerinin çokça kullandıkları sözcüklere şahit oluyoruz. 19 x 13 cm boyutunda olan divan şu beyitlerle başlamaktadır:

*Hakken şükür ki, tûlû' etti bahtım güneşi
Gönül kökün bezdi la-ilaha il-Allah*

Sonraki şiirler “bahariye” ile başlayan kasidelerden oluşmakta ve bir tevhit kasidesiyle bitmektedir. Kasidelerin başlıkları kırmızı ve yeşil mürekkeple, metin kara olarak nesih hattıyla yazılmıştır.

34. Şuhudi Divanı (No. 6422)

Şuhudi mahlasıyla tanınan ve 1126 H / 1714 M yılında vefat eden Derviş Mehmet'e ait bu divan 632 sayfadan oluşmaktadır. Her sayfasında 19 satır bulunan divanın boyutu 20 x 13,5 cm'dir. Divan şu mısralarla başlamakta:

*Cün nam-ı şerifindir sır name divanım
Mahşer günü kıl anı divanıma unvanım*

ve şöyle bir beyit ile sona ermektedir:

*Her kim ki, zeyl-aff ile sitr ede aybımı
Gayb eyle aybını ya gaffar-il-ibad*

Nesih hat tipiyle yazılan divan, üç bölümden oluşmaktadır: münacat, Peygamber Efendimiz ile halifelere övgü şiirleri ve gazeller bölümü. Şair divanını bir dua ile bitirmektedir.

35. Elmeâli Divanı (No. 6406)

1198 H / 1783 M yılında vefat eden ve Abdi mahlasıyla tanınan Musulu şair Abdullah Elmeâli'ye ait bu divan Türkçe, Farsça, Arapça ve Şebekçe şiirler içerirse de bunların çoğunluğunu Türkçe şiirler oluşturmaktadır. Her sayfasında 11 mısra olmak üzere 248 sayfadan oluşan divanın en son mısrası şöyledir:

*Abdi'ye pes ki bu gün haline rahim eyler yar
Yok mu sende acaba mihr ü vefadan gayrı*

20,5 x 15 cm boyutunda olan divanda, şairin vefat tarihi Zilka'de 1198 H olarak gösterilmekte ve Musul'da gömüldüğü söylenmektedir.

36. Muhiti Divanı (No. 9219)

16. yüzyılda yaşayan Hurûfî şair Muhîti'ye ait, 94 sayfalık bu divan, Hurufilik ve tasavvuf ile ilgili mesneviler, rubailer ve südasiler içermektedir. Her sayfasında 21 satır bulunmakta, 16 x 10,5 cm boyutunda, kara ve kırmızı mürekkep kullanılarak talik hattıyla yazılan divan, şu mısralarla bitmektedir:

*Mülkü aşkın Muhîti şimdi benim,
Hasrî'daki kubad hakanı*

37. Münif Divanı (No. 12019)

Münif mahlasıyla tanınan Antakyalı Mustafa Münif Efendi'ye ait, 128 sayfadan oluşan bu divanın ilk 8 sayfasında Peygamber Efendimiz ve Hazret-i Ali'den naklen bazı sözlerin Türkçeye çevirileri bulunmaktadır. Her sayfasında 15 satır olmak üzere, daha sonraki sayfalarda, şair Nef'i'nin bir kasidesinin tahmisi, sultanlara, vezirle ve diğer devlet şahsiyetlerine övgü içerikli şiirler yer almaktadır. Boyutu 20 x 14 cm olan eser talik ve nesih hatlarıyla yazlıdır.

38. Nabi Divanı

Nabi (vefatı: 1124 H / 1712 M) mahlasıyla tanınan, hikemî şiirin divan edebiyatında en önemli temsilcisi olarak bilinen Yusuf bin Abdullah Er-Rahavî'ye ait bu divandan, Bağdat El Yazması Millî Merkezinde aşağıda özellikleri gösterilen altı nüsha bulunmaktadır:

Nüsha numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	İçerik	İstinsah tarihi ve müstensih
1208	320	21	26 x 15	Övgüler Gazeller Farsça şiirler Müfretler Dörtlükler Elgazlar	1119 H / 1707 M
11828	528	21	26 x 15	Mukaddime Methiye Osmanlı sultanlarına övgüler Kasideler Maktalar Muammalar Farsça gazeller Şeyh Rıza Talabani'nin bir kasidesi	1156 H / 1743 M

12392	428	23	28 X 16	Şairin tüm kasideleri	1176 H / 1762 M Ahmet bin Ömer
11615	260	15	21 x 15	Şairin çeşitli kaside ve şiirlerinden örnekler	1253 H / 1837 M Molla Talip
2146	136	19	21 x 15	Şairin çeşitli kaside ve şiirlerinden örnekler	///
21352	140	15	22 x 16	Şairin çeşitli kaside ve şiirlerinden örnekler	///

Bu nüshaların ilk dört tanesi kırmızı ve kara mürekkep kullanılarak talik hattıyla, diğer iki tanesi nesih ve rika hattıyla yazılmıştır. Nüshalar arasında, gerek şiirlerin sıralanması gerekse de ilk ve son mısralar açısından, geniş farklar bulunmaktadır.

39. Nesimi Divanı (No. 12102)

Irak Türkmenlerinin çok sevdikleri şairlerden biri olan Nesimi divanından tek nüsha bulunmaktadır. Her sayfasında 15 satır yazılı olmak üzere 340 sayfadan oluşan bu nüsha, şu beyitler ile başlamaktadır:

*Deryayı muhit coşa geldi
Gün ile mekân huruşa geldi*

*Sırrı ezel oldu aşikâra
Arif nice eylesin müdara*

Son mısralar ise şöyledir:

*Boynuma hasret ayın taktı fırak
Halimi gör kim ne hoş yaktı fırak*

Divan, 1250 H / 1834 M yılında Hacı Ali İspartalı adında bir kişi tarafından nesih hattıyla kara mürekkep kullanılarak 17 x12 cm boyutunda bir deftere yazılmıştır.

40. Neşet Divanı (No. 12111)

İstanbul Süleyman Neşet bin Ahmet Refi'ye ait bu divan, her sayfasında 13 satır olmak üzere 197 sayfadan oluşmakta ve şairin, Peygamber Efendimize, halifelere, vezirlere ve kimi dostlarına yazdığı şiirlerin yanı sıra bazı gazellerini içermektedir. Son kısmında Farsça birkaç şiir de bulunmaktadır.

20 x 13 cm boyunda olan divanın, Rumeli'nde Abdülhamit adında bir kişinin olduğu bildirilmektedir. Divan bu mısrayla başlamakta

*Cemalin matlabi can u cihandır Ya- Resülullah
Derki dar-il-aman ins ü candır Ya- Resülullah*

ve şu mısralarla bitmektedir:

*Gör sahnim bahtı etti kalender düş
Defter-i divanımın cildi bir eski hasır*

41. Nefi Divanı (No. 18258)

17. yüzyıl divan şairlerinden Nefi mahlasıyla tanınan Ömer bin Abdullah Erzurumlu'ya ait bu divan 210 sayfadan oluşmaktadır. Şairin kasideleriyle bir kısım gazellerini içeren eserin her sayfasında 20 satır bulunmaktadır ve 23 x 14 cm boyutundadır.

42. Nevai Divanı (No. 27055 - 1496 - 2626)

Türk edebiyatının nazım ve nesir alanında usta bir edibi olarak bilinen ve Nevai mahlasıyla tanınan Ali Şîr'e ait, Bağdat El Yazmaları Millî Merkezinde üç nüsha divan bulunmaktadır. Bunların en önemli özellikleri şöyledir:

Divan Numarası	Sayfa sayısı	Satır sayısı	Boyut (cm)	İçerik	İstinsah tarihi ve müstensih veya sahibi
27055	351	13	14 x 16	Kasideler ve dörtlükler	950 H/ 1543 M Sahibi: İsmail Ali
1496	370	14	24 x 18	Kasideler Dörtlükler Beşlikler Muammalar Kırk hadis-i şerifin şiir şeklinde açıklaması	1084 H / 1673 M Nur Mehmet Kaçar tarafından istinsah edilmiştir
2626	378	11	15,5 x 18	Şairin çeşitli kaside ve şiirlerinden örnekler	Ön ve son sayfaları eksiktir

Birinci nüshanın ilk iki sayfası renkli bitki resimleriyle süslenmiş olduğu gibi, iç sayfalarının bir kısmı yine gayet güzel doğa resimleriyle donatılmıştır. Talik hattıyla yazılan divanın haşiyelerinde yer yer yine şaire ait şiirler bulun-

maktadır. Oysa ikinci nüshanın 65. sayfasına kadar, haşiyelerine Fuzuli'nin bazı şiirleri eklenmiştir. Üçüncü nüsha Çağatayca bir mukaddime içermekle birlikte iç sayfaların haşiyelerinde diğer şairlere ait şiirler bulunmaktadır.

43. Haşim Divanı (No. 11422)

1197 H / 1782 M yılında vefat eden ve Haşim Baba mahlasıyla tanınan Haşim Mustafa bin Yusuf Nizamettin bin Hamit El-Üsküdarî'ye ait bu divan, her sayfasında 27 satır olmakla 110 sayfadan oluşmaktadır. Celvetî tarikatı hakkında bilgiler içeren 7 sayfalık bir mukaddimeyle başlayan divan, bu mısralarla bitmektedir:

*Ey gönül gel gayriden geç aşka ile iktida
Aşk haktır talib-i hakkın damine münteha*

24 x 16,5 cm boyutunda olan eser, 1263 H / 1846 M yılında talik hattıyla Ahmet Reşit El-Nakşibendi tarafından istinsah edilmiştir.

44. Süruri (Hezeliyat) Divanı (No. 10496 - 12179)

Bu eserden iki nüsha bulunmaktadır. 1229 H / 1813 M yılında vefat eden ve Süruri mahlasıyla tanınan Adanalı Osman Musa, en fazla mizah, hiciv, hezel gibi türlerde şiir yazan divan edebiyatı şairlerinden biridir. Elimiz altında bulunan bu divanın iki nüshasında da hezeliyatları toplanmıştır. 109 sayfadan oluşan birinci nüsha, 1253 H / 1837 M yılında, kırmızı ve kara mürekkep kullanılarak talik hattıyla istinsah edilmiştir. 18 x 12 cm boyutunda olan eserin ilk mısraları şöyledir:

*Erbabı hırfet içere zuhur eyledi fiten
Şakird ve usta birbirine oldu dil-şiken*

Eserin ilk iki sayfası bitki resimleriyle süslü olmakla beraber, iç sayfalarının kenarları sırmalı renkle çizilidir. İkinci nüsha ise 136 sayfadan oluşmakta ve her sayfasında 10-15 satır bulunmaktadır. 21 x 16,5 cm boyutunda olan bu nüsha şu mısralarla başlamaktadır:

*Sahibi ziyafet ortaya koydukta baklava
Vaiz takırdı ağzına hem dedi bak liva*

Bu nüsha kara ve kırmızı mürekkep kullanılarak talik hattıyla, 1256 H / 1840 M yılında İzmir'de istinsah edilmiştir.

45. Vahdeti Divanı (No. 11977)

Vahdeti mahlası kullanan¹¹ bir şaire ait olan bu divan, her sayfasında 14 satır olmak üzere 150 sayfadan oluşmaktadır. İlk ve son mısraları şöyledir:

¹¹ Klasik Türk edebiyatında bu mahlası kullanan birden fazla şairin olmasından, divanın net olarak kime ait olduğunu çıkarmak mümkün olmadı. Yine de içerdiği şiirlerin konularından

*Dile rehber olalı besmeledeki nokta
Günde izhar görünür gözüme Zat-î Yekta*

ve

*Kaldı halin Vahdeti dar-üş-şifa uşşakta
Bir peri suret güzel divane hemse yok*

20 x 15 cm boyutunda olan divan 1306 H / 1888 M yılında Mehmet Şerif es-Sa'di adında bir kişi tarafından rika hattıyla istinsah edilmiştir.

46. Virani Divanı (No. 9131/3 - 11866)

On iki imama övgü şiirleriyle bilinen ve çoğunlukla Virani Abdal veya Virani Baba¹² olarak tanınan şaire ait bu divandan iki nüsha bulunmaktadır. Her sayfasında 21 satır bulunan, talik hattıyla yazılmış 130 sayfalık birinci nüsha bu mısralarla başlamaktadır:

*Biz Urdum Abdalı yüz sultanımızdır Mürteza
Terk-i tecridiz bu gün sübhanımızdır Mürteza*

16,5 x 10,5 cm boyutunda, kara mürekkep kullanılarak talik hattıyla yazılan bu nüshada herhangi bir tarih tespit edilememiştir.

74 sayfadan oluşan ikinci nüshanın her sayfasında 17 satır bulunmakta ve şu mısralar ile başlamaktadır:

*Ali sensin benim canımda canan
Ali sensin benim derdime derman*

23 x 15 cm boyutunda olan bu nüsha, Hazret-i Ali ve ehlibeyt hakkında 60 kaside içermektedir.

Kaynakça

- Ali, M. H. (2007-2017) *El-mahtûât-tul-mektûbe bi'l-lügat'üt Türkiyye fi Darü'l Mahtûyât El-İrakiyye*. C. 5. Bağdat: Sima ve Dar-ül-Havra.
- el-Azzavi, A. (1988). *Tarih'ül-İrak beyne'l ihtilaleyn*, C. 8 Bağdat: Darül arabiye lil-mavsuat.
- el-Azzavi, A. (2012). *Târîhu'l-edebi'î-Türki fi'l-İrâk*. N. Kevseroğlu, H. Kevser (inceleyen ve yayına haz.). Kerkük: Fuzuli.
- Bağdatlı, İ. P. (1951-55). *Hediyetü'l-arifîn, esmaü'l-mü'ellifin ve asarü'l-musan-nif'in*. R. Bilge ve M. K. İnal (yayına haz.). C. 2. İstanbul.

17. yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdeti'nin olduğunu düşünebiliriz. [bk. Öztürk, Y. (2006). *17. yüzyıl şairlerinden Dimetokalı Vahdeti'nin divanının tenkitli metni*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi.]

¹² bk. Bayrı, M.H. (1957). *Virani hayatı ve eserleri*. İstanbul: Maarif Kütüphanesi.

- Bağdatlı, İ. P. (1967). *İzahu 'l-Meknun fi-z-Zeyl ala Keşfiz-Zunûn an Esamil-Kutub ve 'l-Funûn*. Bağdat.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk edebiyatı tarihi*. C. 2. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- ec-Cuburî, A. (1972). *Fihris 'ül matûtât 'üt Tütkiye fi Mektebe 'ül Evkaf el-Amme*. Bağdat.
- ed-Dağistani, A. H. (1306) *Fihristü 'l-kütübi 'i Türkiye el-mahfuza bi 'l-Kütübhaneti 'l-Hidiviye*. Mısır.
- El-Hac'cac, A. M. A. (2012). *Mi'cem el-â'lem. Darü 'l-ı'z*. Amman.
- Kerküklü, S. (2017). *Mevsûa 'ül-â'lem et-Türkmaniyye*. C. 2. Bağdat: Irak Kültür Bakanlığı.
- Kevser, N. (2018). *Fihrist mahtûtat hazinet Ata Terzibaşı*. Kerkük: Fuzuli.
- Süreyya, M. (Tarihsiz). *Sicill-i Osmani*. C. 4. İstanbul.
- Tahir, B. M. (1917-1926). *Osmanlı müellifleri*. C. 3. İstanbul.
- Terzibaşı, A. (2013). *Kerkük şairleri*. C. 4. İstanbul: Yayıncılık.
- <http://kutuphane.ttk.gov.tr/>
- <http://yazmalar.gov.tr/>

Extended Summary

The first thing that comes to mind when mentioning Iraq is its ancient capital Baghdad. Because shortly after its foundation at 766, it was turned from a small residence to a great cultural center due to economy stability, regular state administration, increasing security, multiplication of various schools and attention which was given by Abbasid caliphs to writers, poets, men of religion and scientists. So it became a typical place for those who want to study and improve or develop their knowledge in every field. Among those writers, it would be appropriate to show Mahmut Kashgari, who came from east Turkistan to Bagdad and carried out a very important study in terms of Turkish culture during 1072-1073, called “Divân-i Lûgat’it-Türk” the first dictionary in Turkish language.

Baghdad, when joined to Ottoman Empire in 1534 by Sultan Suleiman Kanuni, maintained the same distinctive position. During this period, which continued for more than four centuries and lasted till British occupation in 1917, the Turkish culture was completely dominant in this area. In the meantime, thousands of different works were written in Turkish. Poetry divans (collection of poems) as most attractive types of classical Turkish literature represented the major of those works. Today it is possible to find these works in every place in Iraq, although the most of the collection are present in National Center for Manuscripts in Baghdad. This center includes around 50 thousand manuscripts in different languages mainly in Arabic, Turkish and Persian. Until recently it was not available to reach those manuscripts in this center, especially those were written in Turkish. But today some facilities are provided and it has become possible to screen, examine and study them without any difficulty. In this respect, Mr. Muhsin Hasan Ali, who is known as a manuscript specialist, has made an interesting study. He collected all Turkish manuscripts and classified them in a book with five-volumes, giving all necessary information about each one. The book is written in Arabic. The volumes of this book contain a catalog of manuscripts related to “literature”, “history”, “language”, “religion”, and “astronomy and medicine” respectively. This book which points to some 653 manuscripts actually containing information about very small part of the Turkish manuscripts in Iraq. The other part is present in general provincial libraries located in Kirkuk, Basra, Mosul, Najaf and Karbala, in addition to research and education centers and universities.

After the treaty of Lausanne and Ankara, Iraqi Turks, Turkmens, who preferred to stay in Iraq, consider themselves as the heir of this great legacy from their ancestors and try to preserve this heritage as far as possible. But since there is no supportive institution and organization, they use their personal and individual efforts to keep these valuable works in their own private libraries and put them in the service of the researchers. The libraries of the late Ata Terzibashi, Mullah Mehmet Sabir, Shakir Sabir Zabit’s which include many rare Turkish manuscripts can be shown as examples in this field. In addition to the Turkmen Brotherhood Association, which was founded in Baghdad in 1960 and continues up till now to offer its social and cultural services to the Turkmen community, for it has assumed this national duty since its establishment. It is trying to obtain any manuscript in Turkish and trying to save it from being lost. The Turkish manuscripts, which were obtained after January 2003 by this association is

more than 500 manuscripts. There are attempts to carry out a process of classification and description of them by some experts.

In this study, a catalog of Turkish poetry divans in what was formerly known as Iraq National Center for Manuscripts and now as The House of Iraqi Manuscripts which is found in Baghdad, is surveyed and presented. The aim is to call attentions that there is a valuable Turkish manuscript in Iraq and give description for few examples of this important treasure for researchers who would like to do work in this field.

Poetry divans which are described in this study belong to 45 poets. Some of them have more than one manuscript in National Center of Manuscripts written either by them or by others. Among those poets who are very well-known and famous like Fuzuli, Nasimi, Baki, Ruhi El-Bagdadi, Abdulla Safi. The description of divans in National Center includes the code number, the number of pages, the dimension of manuscripts, the date and place of the manuscripts with type of letters used in writing and brief information about the poet himself.

DİL İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA TEYİPCAN ELİYEV'İN ŞİİRLERİNDEKİ ÇİNCE ALINTILAR

Raile ABDULVAHİT KAŞGARLI*

Özet

Uygur Türkçesi ile Çincenin teması, uzun bir tarihî süreci geride bırakmıştır. Çağımızda Doğu Türkistan sahasında kullanılan Çağdaş Uygur Türkçesi, Çince ile tarihte hiç olmadığı kadar yakın ilişkide bulunmaktadır. Bu iki dil arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanan etki sözcüğü konusu olduğunda etkilenen konumda olan dilin Çağdaş Uygur Türkçesi olduğu söylenebilir. Ancak etki oranı, Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dili ile konuşma dilinde kendini farklı boyutta gösterir. Çalışmada bu iki dilin ilişkisi, 1930-1989 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşayan ve eser veren ünlü Uygur şairi Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar örneğinde incelenerek Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dili ile Çincenin ilişkisine ışık tutmak amaçlanmıştır. Yöntem olarak Lars Johanson'un geliştirdiği *Dillerin İlişkisi ve Etkinin Açıklanması Modeli* yani *Kod Kopyalama Modeli* uygulanmıştır. Bu modele göre sosyal açıdan baskın olan dil (B) Çince, sosyal açıdan zayıf olan dil (A) Çağdaş Uygur Türkçesidir. Çalışmada; B'nin A'ya verdiği alıntılarının türü, yapısal etkenler ve dil dışı etkenler, Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar temelinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: dil ilişkisi, Çağdaş Uygur Türkçesi, Çince, alıntı kelimeler.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, railekasgarli@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1905-2022.

CHINESE BORROWINGS IN THE POEMS OF TEYİPCAN ELİYEV IN TERMS OF LANGUAGE RELATION

Abstract

The connection between Uighur Turkish and Chinese has surpassed a long historical process. In our time, Modern Uighur Turkish used in East Turkestan region has been in a closer relation with Chinese than even before in the history. Regarding the impact arising from the close relation between both languages, it can be mentioned that the affected language is Modern Uighur Turkish. However the ratio of effect manifests itself in a different aspect in written and verbal language. We studied the relationship between the two languages within the example of Chinese borrowings in the poems of famous Uighur poet Teyipcan Eliyev, who lived and created his works in East Turkestan between 1930-1989 and we aimed to illuminate the written language of Modern Uighur Turkish and Chinese. The method used is *The Model of Explaining the Relation of Language and Influence, namely Code Copying Model*, developed by Larsh Johanson. According to this model, the socially-dominant language (B) is Chinese and socially-weak language (A) is Modern Uighur Turkish. In the study, the type of citations provided by B to A, constructive factors and non-linguistic factors have been studied based on the Chinese borrowings in the poems of Eliyev.

Keywords: Language relationship, Modern Uyghur Turkish, Chinese, loanwords

Giriş

Çağdaş Uyğur Türkçesi, tarihî gelişim sürecinde kendisine yapı olarak benzeyen veya benzemeyen çok sayıda dille karşı karşıya gelmiş, bazılarıyla etkileşimde bulunmuştur. İlişkide bulunduğu dillerden çok sayıda öğeyi aldığı gibi kendisi de başka dillere dil öğeleri vermiştir. Tarihî süreçte, en fazla alıntıyı Arapçadan ve Farsçadan yapmıştır. Yakın tarihteki süreçte özellikle Batı Türkistan'daki Uyğur konuşurların dilinde, aynı coğrafyada bulunan diğer Türk halklarının dilinde olduğu gibi Rusçadan alıntılar dikkat çeker. Doğu Türkistan'da konuşulan Çinceye, her ne kadar Çağdaş Uyğur Türkçesinden de dil öğeleri alınmış ve *Putunghua* olarak adlandırılan standart Çince'den farklı yapılar ortaya çıkmış ise de (Baki, 2012, s. 48-58) Doğu Türkistan sahasında özellikle konuşma dilinde Çince kaynaklı alıntılar yoğun olarak görülmektedir. Cabras'ın 2013 yılında Urumçi'de gerçekleştirdiği araştırma sonuçlarına göre Uyğurların konuşma dilindeki Çince öğeler iki türdür: Birincisi cümlede söz dizimsel olarak Çince öğelerin bulunması veya cümlenin tamamıyla Çince söylenmesi, ikincisi ise cümlede sözlük birimi olarak Çince öge bu-

lunmasıdır (Cabras, 2014, s. 34-43). Bu görüş, bizim tespitlerimizle de örtüşmektedir. Zira günümüzde Doğu Türkistan konuşurlarının kullandıkları çağdaş Uygur Türkçesinde standart kabul edilen söyleyiş biçimlerinden sapmalar ve yabancı kelime kullanımı önemli bir yer tutar. Aslında dil bilimi türlerinin hepsinin değişim gösterme eğiliminde olması nedeniyle bir dilde, ilişkide bulunan diğer dil veya dillere ait öğelerin bulunması, doğal bir süreçtir. Burada doğal olmayan, dil sistemlerinin doğası gereği değil, belli sosyolengüistik durumlarda değişim süreci yaşaması (Heine ve Kuteva, 2005, s. 257) ile bu değişimin hızı ve sonuçlarıdır.

Dil iletişimi, basit tanımıyla birden fazla dilin aynı yerde aynı zamanda kullanımınıdır (Thomason, 2001, s. 1). Doğu Türkistan'daki Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesi, iki yıl öncesine kadar iletişim dili olarak kullanılan ve ilişki kuran dillerdir (Baki, 2012, s. 1). Johanson'un dil ilişkileri için geliştirmiş olduğu *Dillerin İlişkisi ve Etkinin Açıklanması Modeli* veya *Kod Kopyalama Modeli*, dil ilişkisi olgularının özüne daha uygun tasviri için bir taslak ve tipolojik karşılaştırmada hareket noktası olarak düşünülen modeldir (Johanson, 1999, s. 88). Bu modele göre Çağdaş Uygur Türkçesi ile Çinceyi A ve B işareti ile göstermek mümkündür. Buradaki A işareti, sosyal açıdan zayıf olan alıcı dili yani Çağdaş Uygur Türkçesini, B işareti ise sosyal açıdan baskın olan verici dili yani Çinceyi ifade eder. A dil ile B dilin ilişkisi değerlendirilirken yapısal etkenlerin rolünün ön plana çıktığı ve yapısal kopyalama olarak da adlandırılan (Johanson, 2007, s. 75) alıntıların, ses özellikleri bakımından temel koda uyum sağladıkları görülmüştür. Moğolistan'daki yazıtlardan başlayıp günümüze kadar uzanan 1300 yıllık kesintisiz bir yazı dili geleneğinin oluşu (Ölmez, 2013, s. 399) Çağdaş Uygurca'yı, Çince alıntıların etkenleri bakımından Salarcadan daha şanslı duruma getirmiştir. Ancak yönetimi ve merkezi temsil eden baskın dil Çince, sosyopsikolojik ve siyasal nedenlerle Çağdaş Uygur Türkçesine çok sayıda dil ögesi vermiştir.

Eliyev'in şiirleri incelendiğinde şiirlerin, şairin duygu ve düşüncelerini aktarmanın yanı sıra Uygurların siyasal ve sosyokültürel hayatından izler taşıdığı görülür. Doğu Türkistan'da yaşanan çeşitli siyasi olayların çağdaş Uygur edebiyatına ve diline olan etkilerinin âdeta küçültülmüş bir resmi olan bu şiirlerde Eliyev, birçok Çince alıntı kullanmıştır. Özel adlar dışındaki bazı Çince sözlük birimlerinin, Uygurcada karşılığı bulunmasına rağmen Çağdaş Uygur Türkçesi ile yazılan şiirlerde tercih edilmesi, bu çalışmayı yapmaya kapı aralamıştır. Böylece *Téyipcan Éliyev Şéirléri* adlı iki ciltli kitapta yer alan şiirler taranmış, kelime çeşidi olarak adları, sıfatları ve fiilleri içeren Çince alıntılar, dil ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin etkileşimi konusunda bir fikir verebileceğine inandığımız bu çalışmada örnekler, taranan alıntılarla sınırlı tutulmuştur ve cilt numarası/sayfa

numarası formunda verilmiştir. Çalışmamız; Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisini, Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar örneğinde incelemeye ve tartışmaya çalışacaktır.

1. Teyipcan Eliyev ve Şiirleri

Teyipcan Eliyev, 1930 – 1989 yılları arasında Doğu Türkistan'da yaşayan ve eser veren bir Uygur şairdir (Abdulvahit Kaşgarlı, 2017, s. 295; Komisyon, 2006, s. 227). 1945 yılında *Ceñçi Akamğa* [Asker Ağabeyime] adlı ilk şiiri yayımlanan şair, edebî hayatı boyunca birçok şiir kaleme almıştır (Kaşgarlı, 1998, s. 231). Şiirlerinin büyük bir kısmı *Şerh Nahşısı* [Doğu Şarkısı] (1951), *Tinçlık Nahşısı* [Barış Şarkısı] (1954), *Tügimes Nahşası* [Bitmez Şarkı] (1957), *Vetenimni Küyleymen* [Vatanımı Övüyorum] (1963), *Zepmu Çiraylık Keldi Bahar* [Çok Güzel Geldi Bahar] (1980), *Bahar İlhami* [Bahar İlhamı] (1984), *Tallangan Şeirler* [Seçilmiş Şiirler] (1985), *Töhmet Kurbani* [İftira Kurbanı] (1986), *Yantak* [Deve Dikeni] (1989) adlı şiir kitaplarında yayımlanmıştır. Bu şiirlerin yanında *Bir Toyniñ Tarihi* [Bir Düğünün Tarihi] (1955) adlı hikâye, *Ah Dostum* [Ah Dostum], *Oğriniñ Eslimisi* [Hırsızın Hatırası] adlı destanlar yazmış ve 1981 yılında Eli Ezizi ile birlikte *Gerip Senem* [Garip ile Sanem] filminin senaryosunu hazırlamıştır (Çengel, 2013, s. 143; Sartekin, 2006, s.8).

Muhammet Rehim tarafından yayıma hazırlanan iki ciltli *Teyipcan Eliyev Şiirleri* adlı kitap, Eliyev'in yukarıda bahsi geçen daha önce yayımlanmış kitaplarındaki şiirlerin toplamıdır. Yayıma hazırlayan ön sözde, gazete ve dergilerde yayımlanan az sayıdaki başka şiirlerin de eklendiğinden bahseder (Rehim, 1997a, s. 6). Bu kitaptaki şiirlere 1945'ten 1988'e kadar olan süreçteki tarih not düşülmüş ve şiirler, yazıldığı tarihe göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Eleştirel niteliği ağır basan bazı şiirleri nedeniyle 1957-1960 yıllarında baskıya maruz kalan ve sürgüne gönderilerek ağır işleri yapmaya mecbur bırakılan şair, Kültür Devrimi'nde ise daha büyük baskılar altında zor günler geçirmiştir (Harbalioğlu, 2016, s. 98). Bu süreçte yazma hakkı elinden alınarak yedi yıl boyunca hapiste tutulmuştur. Eser üretilmeyen bu dönem, bir dönüm noktası olarak değerlendirilmiş, kitap iki cilt hâlinde hazırlanırken birinci cildi 1964 tarihli şiiri ile son bulmuş, ikinci cildi ise 1971 tarihli şiiri ile başlamıştır (Rehim, 1997a, s. 2-4).

2. Teyipcan Eliyev'in Şiirlerindeki Çince Alıntılar/ Kopyalamalar

Diller iki ana faktörden gelişir: Birincisi dil içi gelişim faktörüdür. Dil içi gelişim faktörü, dilin içsel düşüncesi olmakla birlikte bir dilde ihtiyaç duyulan sözlük birimlerinin, söz konusu dilde ortaya çıkan çeşitli sözcüklerin ve diğer dil-kullanım gerekçelerinin, dil bilimsel ve eş görünümlü olarak gelişmesidir. İkincisi ise dil dışı faktörlerdir. Dil dışı faktörler, bir dilin başka dillerle iletişimde bulunup o dillerden sözlük birimi ve kalıplar olarak yeni dil bilimsel

birimleri ifade etmesi veya var olan kavramları birbirinden ayırt etmek ve adlandırmak için başka dillerin kelime hazinesinden yararlanılması, bir dilin diğerinden temel ve yardımcı biçim birimleri olarak kullanmasıdır.

Başka dilden alınan veya kopyalanan unsurlar alıcı dilin sistemine uymak için belli süreçlerden geçer. Uyarılma süreci, verici dilde mevcut olmakla birlikte alıcı dilde gereksiz olan ses, biçim, söz dizimi gibi dil bilgisel özelliklerin atılması, buna karşılık alıcı dilde gerekli eklemelerin yapılması şeklinde ortaya çıkar. Sonuç olarak kopya, alındığı dilde kullanılabilir hâle getirilmiş olur. Ortaya çıkan son biçim, aslına yakın benzerlikten önemli değişimlere ve yaratıcı şekil değiştirmeye kadar uzanabilir. Böylece kopyalar, baskın bir dile ait olarak görülmekten de çıkar. Bu arada kopya, verici dilin sistemine değil, alıcı dilin sistemine ait olduğu için kopya ile orijinal arasında her zaman ufak tefek farkların var olduğu da kabul edilir.

Uygurlar ile Çinlilerin bir arada yaşaması, bu iki dilin ilişkide bulunmasının temelini oluşturmuştur. Farklı dilin konuşurları; bir arada yaşamak zorunda kaldıkları için veya çeşitli sebeplerle dil temasları gerçekleştiği için, karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bu etkileşim, zaman dilimine ve yöneten-yönetilen konumuna göre farklı boyutta gerçekleşmiştir. Eliyev'in şiirlerinde kullandığı dil, belirli bir zümrenin dili değildir. Cümleleri basit ve anlaşılır, kelimeleri herkesin anlayabileceği ve halkın kullandığı dildir. Bu bağlamda şiirlerdeki Çince alıntılar, toplumun eğilimini yansıtmaktadır.

2.1. İhtiyaç ve Moda Ögeleri

Diller arası ilişkide her dil, bir diğerinden çeşitli unsurlar alır veya bir diğerine çeşitli unsurlar verir. Bu alışverişin temelinde ise iki ana öge vardır: *İhtiyaç/bilgi ve moda/özenti*. Bir dil diğer dillerden ihtiyacı dolayısıyla *bilgi alıntıları* yapabilir. Bilgi alıntıları alıcı dile yeni kavramlar getirir. Bu yüzden de genellikle kalıcı olur ve girdikleri dilin söz varlığı içinde uzun süre yaşayabilir. Moda ve özenti alıntıları ise bir ihtiyaçtan kaynaklanmayan ve alıcı dilin kavram dünyasına fazla bir şey katmayan alıntılardır. Bu tür alıntılar uzun ömürlü olmaz, genellikle kısa bir süre içinde kullanımdan düşer ve unutulur (Buran, 2006b, s. 30). Eliyev'in şiirlerinde geçen para birimi adları, *ihtiyaç/bilgi* kapsamındaki ögelerdir:

beş koyçen [Çince: 块钱 kuai qian; beş yuan (RMB)] (Rehim, 1997b, s. 162)

koy [Çince: 块 kuai; yuan (RMB)] (Rehim, 1997b, s. 268)

Doğu Türkistan'da 1951 basımlı yazılı kaynakta para birimi için Çincenin yazı dilinde kullanılan şekli yani *yuan* kullanılırken Çağdaş Uygurcadaki karşılığı olarak *dollar* kelimesi kullanılmıştır (Komisyon, 1951, arka kapak). Bu-

radaki dolar, *yuan*'ın dolar olarak karşılığındaki değeri değildir. Aksine *yuan* para birimindeki tutarın aynısının *dollar* olarak söylenişidir. Günümüzde bazı ağzılarda özellikle İli bölgesinde para birimi için *som* sözcüğü de kullanılır. Ancak genel eğilim, Çince alıntı olan ve konuşma dilinde kullanılan *koy*, *koyçen* yönündedir. Eliyev'in şiirlerinde alıntı hâliyle tercih edilmiştir ve bu şiirin yazılış tarihi 1981'dir. Çince alıntı olan *koy*, *koyçen*, artık Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı diline yerleşmiştir (Komisyon, 1994, s. 602) ve şu an için kalıcı bir nitelik taşımaktadır. Fakat Çağdaş Uygur Türkçesinin fonetik yapısına uydurulmuştur. Aşağıdaki sözlük birimleri dönemin *popüler/moda* kelimeleridir.

pipen [批判 pi pan; tenkit, tenkit etmek] (Rehim, 1997b, s. 129)

dazibav [大字报 da zi bao; afiş] (Rehim, 1997b, s. 137)

Kültür Devrimi döneminde günlük yaşamın bir parçası hâline gelen siyasi olaylarda aydınlar halk tarafından tenkit edilmiş, eleştirilmiştir. *Pipen* kelimesinin sözlük anlamı *yanlış görüş ve eylemleri veya bunların failini tenkit etmek* (Komisyon, 1990, s. 779) olsa da aydınlara yönelik bu tenkit; aşağılama, hor görme, hakaret etme, fiziksel ve ruhsal işkence yapma boyutundadır. Bu nedenle Çağdaş Uygur Türkçesinde *tenkit kılış* ve *pipen* kelimelerinin çağrıştırdığı anlamlar farklıdır. *Pipen* kelimesinin kullanıldığı şiir 1980 yılında yazılmıştır. *Dazibav*, propaganda içerikli ve büyük yazılardan oluşan afişlerdir. Bu kelimelerin kullanıldığı şiirler de 1980 yılında yazılmıştır. Bu yıllar, Kültür Devrimi'nin sona erdiği, yazar ve şairlerin Kültür Devrimi'nde yaşanan acı-ları eserlerine yansıtılabildiği bir dönemdir. Kelime şiirde şöyle geçmektedir:

<i>Talay yil hepileştük pipen bilen,</i>	Yıllarca uğraştık tenkit ile,
<i>İşimiz ilgirileydu dégen oyda.</i>	Gelişme olacak düşüncesiyle,
<i>Küzlüki tolmay qaldi tağirimiz,</i>	Sonbaharda çuval dolmasa da mahsulle,
<i>Şundimu ziyandin köp déduq payda.</i>	Söyledik zarardan fayda çok diye.

(Rehim, 1997b, s. 129)

<i>Ekil közimiz yoruğanséri,</i>	Aklımız başımıza geldikçe
<i>Bolidu dertniñ soraq-istiki</i>	Sorgulanır acıların sebebi,
<i>Yoqal emdi, çüşkin sehnidin</i>	Defol, in artık sahneden,
<i>“Dazibav” atlıq töhmet destiki.</i>	Afiş adlı iftira yanlısı.

(Rehim, 1997b, s. 137)

Bu kelimeler, 2000'li yılların başında siyasal açıdan önemini ve işlekliliğini yitirmiş, çok kullanılmayan kelimeler hâline gelmiştir.

Günümüzde devletin izlediği politikaya bağlı olarak anlam çevirmesi yoluyla yerleşen *Kompartiye bolmisa yéñi cuñgo bolmaytti* [没有共产党就没有新中国 meiyou gongchandang jiu meiyou xinzhongguo. Komünist parti

olmazsa Yeni Çin olmazdı.], *sangu şılı ve liangmianrenge úarşı küreş* [与“三股势力”和“两面人”斗争] *yu sengu shılı he liangmianren douzheng*. Üç türlü güçle ve ikiyüzlülerle mücadele.] (www.xjdaily.com, 01.7.2018) gibi ifadeler, moda ögeler olarak ön plana çıkmıştır. Burada dile getirilen *üç türlü güç; radikal dinci güçler, milli ayrılıkçı güçler ve terör eylemcisi güçler* olarak açıklanmaktadır (www.people.com.cn, 01.7.2018). *İkiyüzlüler* ise *komünist parti yönetimini destekliyormuş gibi görünen* ancak yönetimin asla tahammül edemediği *İslam ve Türklük şuuruna sahip memurlar* olarak açıklanmaktadır (<http://xj.people.com.cn>, 01.7.2018).

2.2. Tam Alıntı Ögeler

Tam alıntılarda bir B örneği bütün olarak yani malzeme, bitişme, anlam ve sıklık yönünden yapı özellikleri bütünü olarak A temel kod cümlesi içine kopya edilir (Johanson, 2014, s. 29). Şiirde geçen *siliñbu* [司令部 si ling bu; karargâh] kelimesi, Çağdaş Uygur Türkçesinde sözlük birimi olarak kullanılan ögedir (Komisyon, 1992, s. 708). Çağdaş Uygur Türkçesinde bu sözlük biriminin Arapça ve Farsça ögeden oluşan *karargah* şekli de bulunmaktadır (Komisyon, 1994, s. 58). Eliyev aşağıdaki şiirinde kelimenin Çincesini tercih etmiştir:

*Bir çağlarda il'ic üçün
Pana bolğan makan şu idi.
U kuyaşni zulmetke qarşi,
Atlandurğan siliñbu idi*

Bir zamanlar İlyiç için
Sığınak olan mekân bu idi.
O, güneşi zulmete karşı
Harekete geçiren karargâh idi.

(Rehim, 1997a, s. 240)

Çağdaş Uygur Türkçesinde Rusçadan alıntı olan *Komünist Parti* anlamındaki *kompartiye* kelimesi bulunmaktadır. Aşağıdaki dizelerde bu kelimenin yerine Çince'den tam alıntı öge olan *goñ çen dañ* [共产党 gong chan dang] sözlük birimi tercih edilmiştir. Örneğin:

*Eşu égır kara azab-külpettin,
Yüreklerni kan kılğan şu gem-derttin,
Sen kutkazdiñ ğeyret bilen, goñ çen dañ,
Azad kıldıñ şepket bilen goñ çen dañ*

İşte ağır kara hüznün, külfetten,
Yürekleri kanatan şu gam, dertten,
Sen kurtardın gayret ile komünist parti,
Hür yaşattın şefkat ile komünist parti.

(Rehim, 1997a, s. 107)

Tam alıntı ögelere bakıldığında siyasetin yoğun baskısını görmek de mümkündür. Zira Çin'de en iyi sistem olarak lanse edilen komünist sistemde halk, komünist partinin âdeta birer müsebbihi gibi davranmakla yükümlüdür.

2.3. Melez Ögeler

Dillerin etkileşiminin bir sonucu olarak bir dil diğerinden ses, sözcük, ek ve anlamlar alabilir. Bu sırada kaynak dilden yeni dilsel özellikler alınır veya hedef dilde var olan kullanıma uydurulur (Baumgarten ve Özçetin, 2008, s. 294). Melez bazen, ithal edilen kelimenin ses birimsel yapısının yalnızca bir bölümü bulunan, diğer yandan kelimenin geri kalan kısmının yerli bir parça ile karşılandığı alıntı kelimeleri belirtmek için kullanılır (Haugen, 2010, s. 136).

Dış alıntılar, bir dilin ses ve yapı düzeninin çatlayıp kırılmasına, anlam örgüsünün dağılmasına yol açar. Dış alıntılarının, bilhassa özenti alıntılarının fazlalığı, melez dilleri ortaya çıkarmıştır. Bu şartlardaki dil ilişkileri, ses ve anlam yapısı farklı dillere, birbirlerinden yeni şekiller taşımış, farklı yapıdaki dilleri birbirine yaklaştırmıştır. Dillerin ses ve anlam yapılarında ortaya çıkan bu düzensizlikler, tabii ki kültür konularıyla uğraşanların dedikleri kültür dağılmasının sonuçlarıdır. Bu tehlike yüzünden diller, alıntı kelimeleri ses ve anlamca değiştirerek kendi ses ve anlam yapılarına uygun hâle getirir, melez kelime yapar veya alıntının anlam yapısının alıcı dile morfem morfem kopyalandığı anlam çevirileri yapar. Böylece diller, alıntıları melezleştirerek kendilerinin melezleşmelerine karşı direnmeye çalışır (Karaağaç, 2009, s. 502).

Eliyev'in kullandığı Çince melez ögeleri aşağıdaki şekilde gruplandırmak mümkündür.

2.3.1. Ses Yapısı Bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine Uydurulmuş Ögeler

Teyipcan Eliyev'in şiirlerinde geçen Çince alıntılar, Türkçeden farklı bir dil ailesine mensup olduğundan, bu iki dil arasında iç alıntı söz konusu değildir ve alıntı kaynakları bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine melez ögeler yerleşmiştir. Eliyev'in kullandığı melez ögeler arasında, ses değişikliğine uğramış ve Çağdaş Uygur Türkçesinin yapısına uydurulmuş ögeler görülür. Çağdaş Uygur Türkçesinin tipik özelliği olarak bir ses biriminde iki ünlü yan yana gelmez. Bu nedenle *mao* > *mav* değişimi ortaya çıkmıştır. Örneğin:

mavzéduñ [毛泽东 *mao ze dong*] (Rehim, 1997a, s. 80)

Ciñ [正 *zheng*] kelimesi Çince *doğru, güvenilir* anlamındaki sözlük birimidir. Aslında hecenin ön sesi, çift ünsüz yazılan ancak *c* sesinin üst damaksız telaffuz edilen şekli olan *zh* sesidir. Çağdaş Uygur Türkçesinde bir diş eti ünsüzü olan *c* sesine dönüşmüştür.

Ca [假 *jia*] kelimesi Çince *sahte, yalan* anlamında kullanılan sözlük birimidir. Son sesi, *ia* çift ünlüden oluşmaktadır. Bu ses, Çağdaş Uygur Türkçesinin ses yapısına uydurularak tek ses hâline getirilmiştir.

*Ciñ ve cani ayrimay nadan sadaket ilkide,
Yetkiçe tarttim elem eblehñimu dep sepdışim.*

(Rehim, 1997b, s. 120)

Gerçek ile sahteyi ayırmadan cahilce sadakat gösterip
Yeterince acı çektim haini de yoldaş bilip.

Yañza [样子 yang zi] biçim birimi ünlülerin kalınlık incelik ve dil önlük-artlık bakımından Çağdaş Uygur Türkçesine uyum sağlayan ögelerden birisidir.

<i>bolğaçka her yañza hünirim meniñ</i>	Olduğundan çeşit çeşit marifetim,
<i>Ottuz alte çoñ tedbirim meniñ</i>	Otuz altı büyük tedbirim,
<i>Öz ilkimde öz tekdirim meniñ</i>	Kendi kaderime sahibim kendim,
<i>Yıkılsammu derhal turuvalimen.</i>	Yıkılsam da hemen kalkiveririm.

(Rehim, 1997b, s. 301)

2.3.2. Anlam Çevirisi Yoluyla Yerleşen Ögeler

Alıcı diller, kendi kavram dünyalarında olmayan unsurları, başka toplumların hayatında ve dilinde var olan bazı kavramları dil yoluyla aktarır. Bu aktarmada kavram, kaynak dilden; söz/ses karşılığı ise alıcı dilden olur. Dil göstergelerinin iki yanı vardır: Bunlardan biri gösteren, diğeri ise gösterilendir. Gösteren daha çok ses ya da yazı ile temsil edilir. Gösterilen ise gösterenin karşılıdığı, temsil ettiği şeydir. Kavram çevirilerinde gösterilen, kaynak dilden alınır; gösteren ise alıcı dilin unsurlarıyla karşılanır. Bu tür dil ögelerindeki yabancılık dışarıdan fark edilemediği için, âdeta bedeni alıcı dilden, ruhu başka dilden karma bir yapı ortaya çıkar (Buran, 2006a, s. 4).

Anlam çevirisinde, kelimenin ses ve kuruluş yapısı alıcı dilden, anlamı ise verici dilin anlam örgüsünden kopyalanır (Karaağaç, 2002, s. 105). Çinliler ile Uygurların tarihteki ticari ilişkilerinden, günümüzdeki iç içe yaşamalarına kadar uzanan süreçteki ilişki neticesinde, özellikle Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonraki süreçte, Marksizm felsefesine ait eserler ve siyaset, iktisat, medeniyet, felsefe, tarih, dil ve edebiyat alanlarındaki pek çok eser, Çince Çağdaş Uygur Türkçesine çevrilmiştir. Aydınlar bu süreçte birtakım Çince kavramları Çağdaş Uygur Türkçesine tercüme ederek toplumun istifadesine sunmuştur. Böylece birçok alıntı öge Çağdaş Uygur Türkçesine yerleşmiştir (Teklimakani, 2011, s. 166). İncelediğimiz şiirlerde geçen bazı örnekler, verici dil olan B'ye ait ögenin, alıcı dil A'nın biçimsel yapısına uygun olarak çevirme yoluyla yerleşmiş ögelerdir.

*Hislet şu: Cuñgoğa has kızil bayraq,
Hislet şu: aşu tuğka sadaketlik.*

Vasıf şu: Çin'e özel kızil bayrak,
Vasıf şu: o bayrağa sadakat.

(Rehim, 1997a, s. 407)

Bu dizedeki *kızıl bayrak* [kızıl bayrak], Çincedeki *hoñçi* [红旗 hong qi] kelimesinden anlam çevirisi yoluyla yerleşen ögedir. Bu kelimenin *kızıl tuğ* olarak çevrilen şekli de kullanılmıştır.

<i>Men Uyğur oğli men,</i>	Ben Uygur oğluyum,
<i>Uygurni özümdek yahşi körimen.</i>	Uygur'u kendim gibi seviyorum.
<i>Birağ,</i>	Fakat,
<i>Uygur bolğünimdinmu,</i>	Uygur olmamın ötesinde,
<i>Kızıl tuğ sépide turgünim kımmet.</i>	Kırmızı bayrak safında durmam daha değerli.
<i>Şu septe turup</i>	Şu safta durup
<i>Cimi ceñde yéñip kelduğ.</i>	Bütün cenklerin galibi olduk.

(Rehim, 1997a, s. 227)

1.2.3. Biçim Bakımından Karışık Ögeler

Bu tür alıntılarda bir birleşme söz konusudur. B'nin çeşitli dil ögeleri A'ya kopyalanır ve A'nın bünyesinde bulunan mevcut yapılarla ve ögelerle birleşim oluşturarak yeni bir yapı ortaya çıkar. Eliyev'in şiirlerinde geçen *gomindañçi* sözlük birimi, karışık bir ögedir. 1911-1949 yılları arası Çin'in yönetimini elinde bulunduran Milliyetçi Parti'nin adı olan *guomindañ* kelimesi Eliyev'in şiirlerinde tam kopya olarak kullanılmanın yanı sıra Türkçe bir sözlük birimi türeten son ek {-çi} ile birleştirilerek *milliyetçi partiye ait olan veya onun yanlısı* anlamındaki bir sözlük birimi türetilmiştir.

<i>Hayal ötmey uniñ keynidin,</i>	Çok geçmeden onun peşinden,
<i>Keldi biri koğlap hasirap,</i>	Geldi biri kovalayarak nefes nefese,
<i>Tonuvélip koğlığuçini---</i>	Tanıdım kovalayanı,
<i>Gomindañçi herbiy "noçi"ni,</i>	Gomindañ yanlısı asker "cesur"u
<i>Ömilep bardim aldini torap.</i>	Sürünerek gittim, önünü kestim.

(Rehim, 1997b, s. 290)

Eliyev'in şiirlerinde ses, biçim ve anlam yönünden Çince den bire bir alınan *laba* [喇叭 la ba] sözlük birimi, bağımlı biçim birimi {-da} ve enklitik *la* ile birleşerek bir karışık kopya oluşturmuştur. Çağdaş Uygur Türkçesinde *hoparlör* anlamında kullanılan *yañratku* sözlük birimi bulunmaktadır (Komisyon, 1998, s. 475). Ancak Eliyev'in şiirinde bu sözlük biriminin yerine Çince alıntı olan *laba* tercih edilmiştir. Dize içinde aşağıdaki şekilde kullanılmıştır:

<i>"İşligen çişler" dégen siyasetmu,</i>	"Çalışan elde eder" denen politika da,
<i>Köp boldi, labadila carañlidi.</i>	Uzun zamandır, sadece hoparlörde yankılandı.

(Rehim, 1997b, s. 129)

Hai kelimesi Çince *zarar*, *zararlı* anlamlarında kullanılan bir sözlük birimidir. *le* ise eylemin tamamlandığını ifade eden ve tek başına kullanılmayan

geçmiş zaman görevindeki bir biçim birimidir. *hai le* [害了 zarar verdi] Çincecede geçmiş zamanlı eylem ifade eder. Eliyev şiirine bu yapıyı bir sözlük birimi olarak kopyalamıştır ve ona yükleme/belirtme durum eki getirerek karışık bir öge yaratmıştır:

*Şu cudalığıni şu mudhiş heylini
Şu zaman öktemliri kelgen élip...
Bes, köñül, aldınığa bak, devriñ uluğ,
Qalmıgın hesret bilenla çirmilip.*

Şu ayrılığı, şu büyük zarar vereni,
Getirmişti çağın arsızları.
Yeter gönül, önüne bak, devrin ulu,
Kendine yâr etme hasreti.

(Rehim, 1997b, s. 201)

3. Dilin Yapısal Etkenleri

Her bir dilde kendi bünyesinde bulunan ve diğer dil için etkili olabilecek özellikler bulunur. Bu özellikler, kimi dillerde kendisini korumaya yönelik işlev üstlenirken kimi dillerde diğer dili etkilemeye yönelik işlev üstlenir.

3.1. Dilsel Dayanıklılık

Seyrek olarak kullanılan bir A unsuru, öyle dayanıksız olabilir ki özellikle hızlı dilsel tavır gerektiren durumlarda, konuşan tarafından zor hatırlanır ve bu yüzden aktif olarak kullanılan bir B eş değeri ile değiştirilebilir (Johanson, 2014, s. 50). Bu bağlamda dilin dayanıklılığı, işlek olarak kullanılmasıyla doğru orantılıdır. Kültürel ve iletişimsel-işlevsel sebeplere bağlı olarak kullanım sıklığı yüksek olan birliklerin tercih edilme olasılığı daha yüksektir. Dil ilişkilerinde en kolay etkilenen yani en zayıf bölüm, söz varlığıdır. Bu nedenle kelime hazinesi, dillerin ilişkisinde, yaygın olan iki dillilik olmadan da kolayca etkilenen en zayıf bölümdür. Eliyev'in *Teñritéği* [Tanrı Dağı] kelimesinin yerine kullandığı, bu kelimenin Çince karşılığı olan *tiyanşan* [天山 tian shan] kelimesi şiirde şöyle geçmektedir:

*Ķeri tiyanşan bağrida yamridi tevreş dolĶuni
Ene, tañni oyğitip, yanmakta iĶbal çolpini*

(Rehim, 1997a, s. 12)

Yaşlı Tanrı Dağı'nın koynunda yayıldı isyan dalgası,
İşte, sabahı aydınlatıp doğmakta ikbal Venüs'ü.

1991 yılında yayımlanan *Uygur Tiliniñ İzahlıĶ Luğiti*'nde *tiyanşan* sözlük biriminin madde başı olarak verilip *teñritağ* sözlük biriminin madde başı olarak verilmeyişi ve *Tiyanşan*'ın açıklamasında "*Adette Teñritağmu déyilidu*" [Genelde Tanrıdağ da denilir.] şeklinde bir açıklamayla yetinilmesi (Komisyon, 1992, s. 502-503), *Teñritağ*'ın kullanım sıklığının *Tiyanşan*'a göre daha düşük olduğunu akıllara getirir.

Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisinde A grubunun B'den gelen alıntılara karşı direnen dilsel özelliği; B'nin ikiz ünlülerini tek ünlüye, üst damaksıl seslerini ise dış eti seslerine değiştirmiştir.

“Güyşen” *dep atalğan bu tağlık aral,* Güyşen denilen bu dağlı ada,
 “Ehlet kıyruķı” *dep nam alğan burun.* Eskiden çöp kuyruğu denilmiştir.
 Şyañgañ *hem Avménniñ ehlet-latķısı* Hong Kong ve Makao'nun çöp atıkları,
 Ékip *şu etrapṫin alğaçķa orun.* Çünkü bu civara toplanmıştır.
 (Rehim, 1997b, s. 341)

Makao anlamındaki *avmén* [澳門] *ao men*] sözcüğünün ilk hecesi çift ünlüden oluşmuştur. Şiirde, Çağdaş Uygur Türkçesinde, tek ünlüye düşmüştür ve o>v değişimi ile Uygur Türkçesinin ses yapısına uyumlu bir biçim birimi ortaya çıkmıştır.

Aşağıdaki örneklerde ise üst damaksıl ses olan *zh, ch, sh* sesleri, Çağdaş Uygur Türkçesinde dış eti ünsüzleri olan *c, ç, ş* seslerine dönüşmüştür.

U peyda bolğanda ikinci kētim O ortaya çıktığında ikinci defa
 “Dacey” *şamilini ekelgen başlap.* Getirmişti “Dacey”¹ rüzgârını.
Güyşenmu setlişip, Güyşen de çirkinleşip
Yaşlar bir-birlep, Gençler peş peşe,
Kaçķılı turğan yurtini taşlap. Kaçmaya başlamıştı yurdu bırakıp.
 (Rehim, 1997b, s. 342)

Çañbeyşende sübhi yorup tañ atti, Çanbeyşen'de² şafak söküp aydınlık oldu,
Altun kıyaş nurlirini yamratti. Altın güneş ışıklarını dağıttı.
 (Rehim, 1997a, s. 416)

Dilsel dayanıklılığın kırılması, tercih edilen alıntı oranının yüksek olmasının bir sonucu olarak görülebilir. Tercih edilen alıntı oranının çok olması ise sosyopolitik etkenlerin dışında konuşurların yaklaşımı, tavrı ve davranışıyla da ilgilidir. Bu bağlamda dilsel dayanıklılığı, A grubu konuşurlarının sosyolojik ve psikolojik durumları doğrudan etkileyecektir.

3.2. Çekicilik veya Görece Çekicilik

Günümüzde dil ilişkisinde dil unsurlarının tanınabilirlik yönünden birbirlerinden ayrıldıkları ve işlenme süreçlerinin değişik bilişsel tutum gerektirdiği bilinen bir gerçektir. Algılama ve üretmenin göreceli kolaylığı ve zorluğu söz konusu olduğunda, ilişkide bulunduğu diğer dilin çekiciliği veya göreceli çekiciliği devreye girer. Dil ilişkilerinde, dillerdeki belli yapılar doğal olarak çekici olabilir. Çağdaş Uygur Türkçesi ile Çince de bu tür çekici özelliklerin

¹ Dacey: Ülke çapında örnek alınan köyün adıdır.

² Çanbeyşen: Çin Halk Cumhuriyeti'nin Cilin bölgesinde bulunan bir dağın adıdır.

önemli bir bölümüne sahiptir. Fakat bu çalışma, Uygurca yazılan şiirlerdeki Çince alıntılar temelinde yapılacak incelemeyi konu edindiğinden, Çağdaş Uygur Türkçesinin Çince için çekici olabilecek yanlarına değinilmeyecektir.

Çincenin şahıslara göre çekimlenmeyen basit fiil yapısı ve bu fiillerin zaman ifade etmedeki kolaylığı gibi yapısal özellikleri, Çağdaş Uygur Türkçesi için çekici olabilir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesinin bitişken, kurallı ve anlam karışıklığına yol açmayan fiilleri, Çince fiillerin kolaylaştırıcı etkisine karşı bir dayanıklılık oluşturur. Bu nedenle Çincenin çekici veya göreceli çekici öğeleri olarak görülebilecek fiilleri, Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı diline genel olarak alınmamıştır. Genel olarak çünkü Kültür Devrimi'ndeki propaganda metinlerinde A konuşurları B'nin fiillerini de kullanmıştır. Örneğin: *Mav Başkan yaşasın, on bin yıl yaşasın, yüz bin yıl yaşasın* cümlesi için Çağdaş Uygur Türkçesi ile *Mav reis yaşısun, on miñ yıl yaşısun, yüz miñ yıl yaşısun* denilebilirken *Mavcuşi vensüy, venvensüy* olarak kullanılmıştır. Eliyev'in; Çağdaş Uygur Türkçesinin, Çincenin yoğun etkisine maruz kaldığı Kültür Devrimi dönemindeki şiirlerinde, Çince alıntı fiil görülmemektedir. Bu durum, Çince alıntı fiillerin, daha çok propaganda amaçlı siyasi metinlerde ve konuşma dilinde kullanıldığını gösterir. Şiirde *korkma* anlamındaki *korqma* fiili yerine *buheyypa* [不害怕 bu hai pa] alıntısının kullanımı ise 1984 tarihli şiirinde görülmektedir. Bu fiil şiirde, Çinli kızı tecavüzcünün elinden kurtarıldıktan sonra ona söylenen bir kelime olarak geçer:

<i>Sepdişim şu an,</i>	Yoldaşım o an,
<i>“Buhaypa” dep ıllıq piçirlap,</i>	Korkma, deyip yumuşak bir sesle,
<i>Tohtatti kızni.</i>	Durdurdu kızı.
<i>U téñirkap turup bir haza</i>	O şaşırıp kaldı bir süre,
<i>Yıglivetti kéyin buquldap.</i>	Sonra hıçkırarak ağlayıverdi,
<i>Nicatkar dep çüşinip bizni.</i>	Kurtarıcı bilerek bizi.

(Rehim, 1997b, s. 291)

Yukarıdaki örnekte fiilin Çince söylenmesi, kızın Çinli olması nedeniyle ona, anlayacağı dilde Çince konuştuğunu ifade etmek üzere kullanılan bir fiildir. Bu örnek, Çağdaş Uygur Türkçesinin sağlam bir yapıya sahip olan fiillerinin, Çincenin çekiciliğine karşı dayanıklılık gösterdiği görüşüyle pekişmektedir.

Eliyev'in şiirlerinde geçen alıntılar incelendiğinde en çok 26 defa, en az bir defa olmak üzere toplam 254 defa kullanılan 151 adet Çince sözlük birimi mevcuttur. Bunların içinde isim soyluların yoğunlukta olması; Çincenin heceli yapısından dolayı oluşan söylenme kolaylığının, Çağdaş Uygur Türkçesi için çekici gelme olasılığını akıllara getirir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesinde sözlük birimi türetiminde mevcut biçim birimlerinden yararlanılması (örne-

ğin, *çamaşır makinesi* için *şiyici* [洗衣机 xi yi ji] yerine *kir alğu*; *komanda* için *yavkuñ* [遥控 yao kong] yerine *tizginek*), dünya ile entegre olma düşüncesinden yola çıkılarak türetim yapılması (Örneğin: *bilgisayar* için *diyennav* [电脑 dian nao] yerine *kompiyutér*), Çincenin çekici görünen öğelerinin göreceli çekici öge olarak algılandığını göstermektedir. Buna karşın, günümüzde konuşurların neredeyse Çince alıntı olmayan bir cümle kuramaması ve Eliyev'in şiirlerinde yoğun olarak bulunan özel isimler, bu iki dilin ilişkisinde çekiciliğin ötesinde bir etken olduğuna, mevcut koşullar göz önüne alındığında bu etkenin de sosyopolitik etken olabileceğine işaret eder.

4. Dil Dışı Etkenler

İlişki sonucunda dillerde görülen değişmelerin hangi şartlarda ortaya çıktığını anlamak için, konuşurların içinde bulunduğu sosyal ve siyasal ortamı bilmek gerekir. Dil ilişkilerinde sosyal ve politik etkenlerin; etkinin yön, tür, derece ve yoğunluk oranını önemli ölçüde etkileyeceği göz ardı edilmemelidir. Dil öğelerinin kopyalanmasının arkasında, politik-ekonomik taleplere uyum, hayranlık duyulan grupların dili kullanmadaki tavırlarının taklidi yoluyla itibar kazanma isteği gibi şuurlu veya şuursuz nedenler olabilir. Sosyal ve politik sebeplerin dilin değişme sebebi değil, aksine dilin değişmesini destekleyen veya engelleyen şartlar olduğunu belirtmeliyiz.

4.1. Sosyal Etkenler

Dillerin ilişkide bulunduğu bölgede yerleşik olmak kadar politik, ekonomik, kültürel ve sayısal üstünlüğün de sosyal açıdan önemli birer baskın faktör olduğunu unutmamak gerekir. 1949 sonrası Çağdaş Uygur Türkçesi konuşurların sosyal yaşamında birçok değişim olduğu herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu değişimin başında *yer islahatı* adı altında yürütülen toprak reformu gelir. Reformun aydınlara yönelik ayağını Komünist Parti propagandası yapma, yeni düzeni yerleştirmede aktif görev alma gibi sorumluluklar oluşturur. 1951'de Eyalet Edebiyatçılar ve Sanatçılar Birliği ile Eyalet Medeniyet İşleri Yönetim İdaresinin güdümünde yayın hayatına başlayan *Şincang Edebiyat-Sen'iti* adlı süreli yayın ayda bir sayı olmak üzere Uygurca ve Kazakça olarak yayımlanır. Bu dergide Çinli yazarların ve şairlerin eserleri de çevrilmiş hâliyle yer alır (Komisyon, 1951, s. 1). Böylece Çinli yazarlar ve şairler, Uygurca konuşurların manevi yaşamına dâhil olurlar. Sosyal bütünleşme sonucunda Çinli şairler Eliyev'in şiirlerine de konu olur. Özel ad, Çağdaş Uygur Türkçesinde bir alıntı kelime olarak kendisine yer edinir.

Ké Cuñpiñ téhi çasaçal iken,
Lékin biz uni aqşakał déduq,

Meğerse Ke Cunpin kır sakallıymış,
Fakat biz ona *Aksakał*³ dedik.

³ Aksakal: Görüşüne başvurulana, saygına, kanaat önderi kimselere verilen unvandır.

*Turgan-pütkini şeirğa oħşaş,
Şuňa sözini hesel-bal déduκ.*

Varlığı, her şeyi sanki bir şiir,
Bu nedenle sözüne, bal dedik.

(Rehim, 1997a, s. 88)

Komünist rejimin koruyucusu olan Halk Kurtuluş Ordusu, 13.10.1949 tarihinde ilk olarak Kumul'a ayak basar. Akabinde Urumçi'ye, güneydeki ve kuzeydeki önemli şehir ve kasabalara yerleşir. 10.01.1950 tarihinde Üç Vilayet'in Millî Ordusu, Çin Halk Cumhuriyeti Kurtuluş Ordusu'nun bir bölümüne dönüştürülür (Yang, 2007, s. 275). Kurtuluş Ordusu bünyesindeki üniformalı askerler, devlet politikası gereği Doğu Türkistan'a gelir gelmez yerli Türk halklarının günlük işlerine yardım etmeye başlar. Bahçivanlıktan temizlikçiliğe kadar günlük yaşamın her alanında Türkler ile iç içedir. Böylece Çağdaş Uygur Türkçesine *kurtuluş ordusu* anlamındaki *céfañcün* [解放军jie-fang-jun; Uygurcası: *azatlık armiyeye*] kelimesi eklenmiş ve bu kavram, sosyal hayatın her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Bu kavramı Eliyev'in şiirlerinde de görmek mümkündür:

*Bir top ceñçi ötti melidin,
Pütün mele çıktuκ aldığa,
Öz bağrini ---aşu bağrini,
Kalkan kılğan düşmen okığa.*

Bir grup asker geçti mahalleden,
Bütün mahalle çıktık karşılamaya,
Kendi göğsünü, işte o göğsünü,
Siper etmişti düşmanın kurşununa.

*Aşu hıslet ezeldin beri,
Bizniñ koşunniñ udum desturi,
Uniñ nami şanlıκ céfañcün---
Kızıl Cuñguniñ kızıl eskiri.*

Bu vasıf ezelden beri,
Ordumuzun geleneği, düsturu.
Adı şanlı, kurtuluş ordusu,
Kızıl Çin'in kızıl askeri.

(Rehim, 1997a, s. 353, 354)

4. 2. Politik Etkenler

Çalışmamızda dile getirilen A grup yönetilen, B grup ise yöneten konumundadır. Bu nedenle B grubun izleyeceği politika, bu iki dilin ilişkisinde hangisinin daha baskın olabileceğini belirler.

Teyipcan Eliyev'in şiirlerinin yazılış tarihi 1945 yılından başlar. Çince alıntının yer aldığı ilk şiirin yazılış tarihi Ekim 1949'dur. *Kün Çıkışniñ Tēni Atti* başlıklı şiirde şair şöyle yazar.

*Köp-uzun yıllar ézilgen,
Dertmen Şıncañ helkı biz,*

Uzun yıllardan beri ezilen,
Şincan'ın⁴ dertli halkı biz.

⁴ Şıncañ: Çince alıntı olmakla beraber Doğu Türkistan'ın Çin'de kullanılan adıdır. Doğu Türkistan, Mançu-Çin istilasına uğraması nedeniyle 18 Kasım 1884'te Çince *yeni toprak* anlamına gelen *Şıncañ* [新疆Xin Jiang, Şinciang] adını almıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan için savaş*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 85.

*Dahi Mav Zéduñ yolida
Küldi emdi behtimiz.*

Dahi Mav Zedong yolunda,
Güldü artık bahtımız.

(Rehim, 1997b, s. 80)

Şincañ ve *Mav Zeduñ* kelimeleri ilk defa 1949 yılında yazılan şiirde geçmektedir. *Mav Zeduñ*, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak öne çıkan bir siyasi figürdür. Bu nedenle, yöneten konumundaki B grubunun değeri olarak yönetilen konumundaki A grubuna kabul ettirilmiş bir liderin adıdır. *Şincañ* adı, politik sebeplerle Çağdaş Uygur Türkçesine yerleştirilen bir sözlük birimidir. Alıntı olan *Şincañ* aslında B grubu tarafından, *Doğu Türkistan* adının yerine sonsuza kadar geri dönülmeyecek şekilde yerleştirilmeye çalışılan, yönetim tarafından alternatifsiz kullanılması istenilen, istilayı meşrulaştırmaya hizmet eden ve bu kavramın ifade ettiği coğrafyanın asıl sahipleri olan A grubu için ise hakaret ve zulmün eş değeri olarak algılanan bir kelimedir. Günümüzde bu alıntı, Türkiye Türkçesine *Sincan* olarak yerleştirilmeye çalışıldığı gibi, diğer ülkelere ve dillerine de bu şekilde yerleştirilmeye çalışılmaktadır.

Rusların Batı Türkistan'da uyguladığı politikayı Çin, ülkede *azınlık* olarak adlandırdığı Çinli olmayan topluluklara özellikle Doğu Türkistanlılara, otuz yıl geriden takip ederek uygulamıştır (Abdulvahit Kaşgarlı, 2017, s. 331). Bu çerçevede, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda Doğu Türkistan'ın şehir ve kasabalarında komün, idari bir yapı olarak hayata geçirilirken bu yapıyı ifade eden Çince alıntıları da beraberinde getirmiştir. *Goñşé* [公社 gong she], *dadüy* [大隊 da dui], *şiyavdüy* [小队 xiao dui] gibi sözlük birimleri; komün sisteminin ilçe, kasaba, mahalle gibi farklı ölçekteki idari yapılarını ifade etmektedir. Bu tür sözlük birimleri, Eliyev'in şiirlerinde aşağıdaki dize-lerde karşımıza çıkar:

*Kızıl bayrak goñşémizğa tikildi,
Kızıl şola alkış bolup töküldi.*

Kızıl bayrak, komünümüze dikildi,
Kızıl gölge, alkış olup döküldü.

(Rehim, 1997a, s. 295)

*Dadıyınıñ méhri ıssık sékritari----
Mettursun derdmenlerniñ gëmgüzari.*

Komünün sevecen şube başkanı,
Mettursun, dertlilerin dermanıdır.

(Rehim, 1997b, s. 161)

*Tapkıli tüzük şipa, çamim yetmey,
Şiyavdüyge beş koyçen'ge levzim ötmey,*

İmkânım olmadı şifa bulmaya,
Komüne sözüm geçmedi, beş kuruş almaya,

*Balammu ketti...éti "Tohti" idi,
"Tohti" dep at kıyosammu tohtimidi.*

Çocuğum da öldü, adı Durdu idi,
Durdu diye at versem de durmadı.

(Rehim, 1997b, s. 162)

5. Teyipcan Eliyev'in Şiirlerindeki Çince Alıntılardan Hareketle Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin Dil İlişkisinde Genel Eğilim

Eliyev'in şiirleri için not düşülen tarihin 1945 yılından 1988 yılına kadar olduğu bilgisi yukarıda dile getirilmiştir. Çince alıntıların ilk olarak 1949 yılındaki şiirlerde geçtiğini de hatırlamak gerekir. Bu tarihten itibaren yazılan şiirlerinde Çince alıntılar sık sık çıkmaktadır. Bu iki dil, günümüze kadar kesintisiz ve zaman geçtikçe daha yoğun biçimde ilişki içinde bulunmaktadır. İlişkinin sonucu olarak Çağdaş Uygur Türkçesine alıntılar girdiği gibi Çinceye de bazı dil unsurları kopyalanmıştır. Örneğin, *yakeşi* [yahşi; iyi], *zukamu çoñ-ci* [zukam cevheri; soğuk algınlığı ilacı]... 1987'de sözde *çift dilli eğitim* programı gündeme gelmiş ve uygulanması için çalışmalar başlatılmıştır (Dwyer, 2005, s. 34). Eylül 2002'de Şinciang Üniversitesinde Çağdaş Uygur Türkçesi, eğitim dili olmaktan çıkarılmıştır (Dwyer, 2005, s. 40). 2013 yılında, Çağdaş Uygur Türkçesinin Doğu Türkistan genelinde eğitim dili olması yasaklanmıştır. Yıllardır devam etmekte olan Uygurca basın yayının kısıtlanması, Uygur konuşurların yerleşim bölgelerine yoğun Çinli göçmen yerleştirilerek (Dağcı ve Keskin, 2013, s. 16) Çince konuşurların sayısal üstünlüğünün sağlanması gibi nedenler, bu iki dilin ilişkisini daha da yoğunlaştırmıştır. Günümüzde konuşma dili söz konusu olduğunda Çağdaş Uygur Türkçesindeki Çince etki, özellikle genç nesilde söz dizimsel düzeyde daha çok ad öbekleri olarak ağırlığını hissettirmektedir. Kesintisiz süregelen bir yazı dili olan Çağdaş Uygur Türkçesi, psiko-dil bilimi bağlamında ve yapısal dayanıklılık nedeniyle kendisini Çinceye karşı belli ölçüde koruyabilmiştir. Aydınlar dili bilinçli ve sorumluluk anlayışıyla kullandığı sürece yazı dili dayanıklılığını devam ettirebilecektir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesinin eğitim dili olmasının yasaklanması ve konuşma dilinde Çağdaş Uygur Türkçesinin dayanıklılık kalesi olan fiillerin, Çince ile olan ilişki ve etkileşim sonucunda karmaşık bir hâl alması (Sugar, 2017, s. 3-16), iyimser yaklaşımın sorgulanmasını gerektirmektedir.

Çince, Çin-Tibet dil ailesine mensup heceli bir dildir. Çağdaş Uygur Türkçesi ise Ural-Altay dil ailesine mensup eklemeli bir dildir (Özkan ve Tören, 2006, s. 47, 53). İki dilin ilişkisinde teorik olarak etkinin düşük düzeyde olmasını öngören yapısal farklar, devletin uyguladığı sosyopolitik projeler nedeniyle kırılmış durumdadır. Dolayısıyla Çincenin etkileri Çağdaş Uygur Türkçesinde daha yoğun hissedilmektedir. Oysa Çincenin Çağdaş Uygur Türkçesine oranla etkiye tamamıyla daha dayanıklı bir tipolojik yapıya sahip olduğunu gösteren doyurucu bir kanıttan söz etmek mümkün değildir. Bu durum ancak V. Kiparsky'nin dikkat çektiği gibi "*dilin dil bilimsel yapısından değil, bilakis konuşanların politik-sosyal anlayışlarından kaynaklanır*" şeklinde açıklanabilir (Johanson, 2014, s. 65).

Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilgili kanun maddelerinde, bir özerk bölge olarak tanımlanan Doğu Türkistan'ın kendi eğitim programını düzenleme ve eğitim diline karar verme yetkisi bulunmaktadır (Dwyer, 2005, s. 35). Ancak bu yetki günümüzde işlevsiz olduğu için eğitim dili tamamıyla Çince olmuş ve kreşten itibaren Çağdaş Uygur Türkçesinden yoksun bir nesil yetiştirilmeye başlanmıştır. Hâl böyle iken dil ilişkisi bağlamında B'nin A'ya etkileri gün geçtikçe artacaktır.

Tartışma

Diller arası ilişkide alıntının yönü genellikle, üst kültürden alt kültüre, yönetenden yönetilene, merkezden taşraya, üretenden tüketene doğrudur (Buran, 2006a, s. 2). Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisinde eğer yöneten ve yönetilen durum ortadan kalkarsa A ile B'nin merkez ve üreten olma bakımından bir farkı kalmayacak, üst kültür ve alt kültür durumu söz konusu olacaktır. Bu iki dilin konuşurlarının hangisi üst kültürdür? Yöneten ve yönetilen durum mevcut olmazsa alıntı ögelerin yönü nasıl olacaktır?

Eliyev'in şiirlerinde Çince alıntı kullanma eğilimi, yaşadığı baskı ve çektiği zulüm ile doğru orantılı mıdır? Acaba Eliyev bir aydın olarak şiirlerinde hiç Çince alıntı kullanmayarak bir direniş örneği gösterebilir miydi? Çincenin etkisine karşı alıntı öge kullanmayıp birey olarak kesin tavır sergileyerek çağdaşlarını ve sonraki nesilleri etkileyebilecek miydi?

Dil politikalarının etkileri söz konusu olduğunda Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlık olarak adlandırdıkları halklara yönelik dil politikasında bir değişiklik olmayacağı varsayılırsa Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dilinin Çincenin etkisine olan dayanıklılığı ne zamana kadar sürdürülebilecek? Bu dayanıklılık nihayetinde tamamıyla kırılacak mı? Çağdaş Uygur Türkçesinin konuşma dilinin dayanıklılığının belli ölçüde kırıldığı göz önünde bulundurulursa konuşma dilinin yazı diline olan etkisi nasıl olacak? Yazı dilinin dayanıklılığının da kırılmaması için neler yapılmalıdır?

Çağdaş Uygur Türkçesinin dünyada bilinen, gerekli ve önemli bir dil olmaması yönünde ve öğretenlerin, konuşurların kaliteli ve standart biçimde kullanmasına gerek duymaması yönünde oluşturulan algının (Dwyer, 2005, s. 34), iki dilin ilişkisine olan etkisi ne derece olacak?

Yabancı dil unsurları ve anlam/kavram tercümelemleri zamanla alıcı dilin mantığını, işleyişini, özgün kimliğini bozar ve bu unsurların dilde çok yerleşmesi hâlinde sonunda alıcı dil ortadan kalkabilir (Alkaya, 2007, s. 44). Çincenin Uygur Türkçesine etkisi bu boyuta gelecek mi?

Günümüzde Doğu Türkistan'da Çağdaş Uygur Türkçesinin mevcudiyetini koruyabilmesi için, Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilgili yasaları çerçevesinde hak

aramak bile suçtur. Çağdaş Uygur Türkçesinin her alanda tam anlamıyla kullanım dışı bırakılması için çoktan oluşturulan altyapı üzerinde uygulamalar, hızlanarak ve insani olmayan bir tutumla devam etmektedir. Dil ilişkisi bağlamında Çince alıntılarının etkisi üzerinde henüz başlatılmış olan tartışma, Doğu Türkistan'ın güncel durumu nedeniyle ilerleyen yıllarda *kaybolmaya yüz tutan dil* veya *ölü dil* terimleriyle tanımlanacak bir konu hâline gelecek mi?

Sonuç ve Öneri

Çağımızda Çağdaş Uygur Türkçesi, Çince ile hiç olmadığı kadar yakın ilişkide bulunmaktadır. Bu zorunluluğun sonucu olarak Doğu Türkistan sahasında özellikle konuşma dilinde Çince kaynaklı alıntılar söz dizimsel veya cümle düzeyinde yoğun olarak görülmektedir. Çalışmada Teyipcan Eliyev'in şiirlerindeki Çince alıntılar temelinde bu iki dilin ilişkisine ışık tutulmaya çalışılmıştır.

Çince ile Çağdaş Uygur Türkçesinin ilişkisinde alıntının yönü yönetenden yönetilene doğru gerçekleşmiştir. Ancak Çağdaş Uygur Türkçesi, pek çok Çince alıntıyı kendisinin yapısal özelliklerine uydurmuştur.

Çincenin etkisine karşı Çağdaş Uygur Türkçesinin yazı dilinin ses ve biçim yönünden dilsel dayanıklılık gösterdiği, Çince alıntılarının sözlük birimi olarak yoğunluk kazandığı ve pek çok kavram çevirileri verdiği tespit edilmiştir.

Yabancı dilin etkisini azaltmak için bilinçli bir şekilde ortak tavır alınması gerekirken Eliyev özelinde aydın olan bireyin üzerine düşeni layıkıyla yerine getir(e)mediği anlaşılmıştır.

Çağdaş Uygur Türkçesi köklü bir yazı dili olarak konuşurların her türlü ihtiyacına cevap verebilecek bir kullanım alanına sahipken günümüzde okullarda öğretilmeyen, prestijsiz bir konuşma dili olarak varlığını sürdürme dönemine doğru sürüklenmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde iki dilli bir toplum yaratma sloganı, aslında tek dilli toplum yaratma yönünde uygulanmıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak Uygur Türklerinin konuştuğu dilin, Çincenin etkisine maruz kalması kaçınılmazdır. Çince, Çağdaş Uygur Türkçesinin söz varlığının yanı sıra söz dizimini ve cümle kuruluşunu etkiler hâle gelmiştir. Böylece Uygur Türkleri, farklı kültürün etkisi, siyasi ve idari baskılar neticesinde günlük konuşma dilinde Çince düşünme ve Çince ifade etme durumunda kalmışlardır.

Dilsel dayanıklılığı sağlayan temel etkenlerden biri *çok kullanılıyor* olmaktır. Bu bağlamda aydınlar, eserlerinde kullandıkları dil hususunda mutlaka daha bilinçli davranmalıdırlar. Konuşurları, Uygur Türkçesine sorumluluk anlayışıyla yaklaşmalıdırlar. Ancak günümüzde Doğu Türkistan'daki aydınlar, Çin Halk Cumhuriyeti'nin yegâne yöneticisi Komünist Parti'ye olan sadakati

ve yakınlığı bile sorgulanmaksızın hapiste ve hapsin bir başka adlandırılması olan sözde eğitim kamplarında tutsak durumdadır. Siyasi baskı, ruhsal ve fiziksel işkencelere dönüşmüş, pek çok kişi yaşamını yitirmiştir. Birçok kişiden ise haber alınamamaktadır. Pek çok edebî eser ve araştırma yasaklanmış ve yok edilmiştir. Velisinden mahrum edilen çocuklar, yetimhanelerde Çinli olarak yetiştirilmek üzere adı ve soyadı da Çinlilerin adı ve soyadına değiştirilmiş vaziyette sıkı bir eğitime tabi tutulmaktadır. İnsanların Uygur Türkçesi ile konuşması suç sayılmaktadır. Uygur Türklerinin bireysel çabalarıyla ortaya çıkmış olan bilgisayar destekli dil bilimi çalışmaları gibi birçok alandaki modern teknik gerektiren çalışma, alanında yetkin aydınların tutuklanması ve/veya yok edilmesi nedeniyle süresiz olarak durdurulmaktadır. Peş peşe inşa edilen kremasyon fırınları, yapılan ve yapılacak katliamların kanıtlanamaması için önemli görevler üstlenmektedir. Köklü bir Türk-İslam kültürünü ve Türk ırkına mensup bir toplumu yeryüzünden silme yönündeki uygulamaların dış dünyaya sızmamaları ve dış dünyanın da duyduklarına, gördüklerine inanmaması için Çin, bütün imkânlarını kullanarak ülke içinde ve dışında hummalı bir çalışma yürütmektedir.

Bir dilin yaşaması ve geliştirilmesi için öncelikle bu dilin konuşurlarının yaşıyor olması gerekir. Uygur Türklerinin Türk tarihindeki yeri ile dünya medeniyetine katkıları ve Doğu Türkistan coğrafyasının stratejik önemi göz önünde bulundurulursa ayrıca Çin'in yayılcı politikası incelenirse (Liu, 2018, www.sinoturknews.org), Doğu Türkistan Türklerinin maruz kaldığı felaketin; aslında Türklüğün, Müslümanlığın ve insanlığın felaketi olduğu daha iyi anlaşılır. Bu nedenle kendisini insan olarak tanımlayan her bir birey insanlık görevini yerine getirmeli, Doğu Türkistan Türklüğüne, kültürüne ve diline yönelik soykırıma “dur” demelidir. Zira Orhun abideleri boşuna yazılmamıştır. Tedbiri alınmazsa Doğu Türkistan'ın, Çağdaş Uygur Türkçesinin bugünü, başka coğrafyaların ve dillerinin yarını olabilir.

Çağdaş Uygur Türkçesinin yakın ilişkide bulunduğu Çince ile olan etkileşimi, konuşurlarının günlük yaşamına yansıyan dil malzemesi üzerinden değerlendirilerek saha araştırmasına dayalı ve her yönüyle ele alınacak daha kapsamlı bir başka çalışmanın konusu olabilir. Fakat bu gibi çalışmaların yapılabilmesi için abluka altına alınan Doğu Türkistan'ın kapıları açılmalı, çağ dışı uygulamalara son verilmelidir.

Kaynakça

- Abdulvahit Kaşgarlı, R. (2017). *Çağdaş Uygur edebiyatı tarihi*. (edt. Neşe Harbalioğlu). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Alkaya, E. (2007). İki dillilik ve Rusçadan Tatar Türkçesine geçen kavram tercümeleri. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, 2. Spring, 41-53.
- Baki, A. (2012). Language contact between Uyghur and Chinese in Xinjiang, PRC: Uyghur elements in Xinjiang Putonghua. *International Journal of the Sociology of Language*, 215, 41 – 62.
- Baumgarten, N. ve Özçetin, D. (2008). Linguistic variation through language in translation, language contact and contact language. *Hamburg Studies on Multilingualism*, Volume 7, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 293-316.
- Buran, A. (2006a). Dil ilişkileri ve kavram tercümeleri üzerine bir değerlendirme. *XII. Uluslararası KIBATEK Edebiyat Şöleni* (Bakü-Azerbaycan, 10-17 Mayıs) *Bildirisi*, 1-4.
- Buran, A. (2006b) Karma diller ve iki örnek: klasik Osmanlıca ve Kürtçe. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 19-33.
- Cabras, G. (2014). Uyghur-Chinese code switching in Xinjiang urban areas: structural aspects and social motivations. *Texas Linguistics Forum 57*, Proceedings of the 22nd Annual Symposium about Language and Society-Austin April 11nd-12th, 34-43.
- Dağcı, K. ve Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan politikası ve azınlık hakları bağlamında hak ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29.
- Demir, N. (2003). Popüler dil tartışmalarına dil ilişkileri açısından bakış. *Cumhuriyetimizin 80. Yılında Türkçemiz*, Ankara: ANAÇEV, 37- 44.
- Dwyer, A. (2005). The Xinjiang conflict: Uyghur identity, language policy and political discourse. *Policy Studies 15*, Washington: East-West Center.
- Harbalioğlu, N. (2016). 20. yüzyıl Uygur şairlerinden Teyipcan Eliyev. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (8), 97-105.
- Haugen, E. (2010). Dilbilimsel ödünçlemenin analizi. (çev. Caner Kerimoğlu). *Dil Araştırmaları*, 7, Güz, 137-157.
- Heine, B. ve Kuteva, T. (2005). *Language contact and grammatical change*. Cambridge University Press.
- Johanson, L. (1999). Attractiveness and relatedness: notes on Turkic language contacts. *Special Session on Caucasian, Dravidian, and Turkic Linguistics*. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 87-94.
- Karaağaç, G. (2002). *Dil, tarih ve insan*. Ankara: Akçağ.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2013). Çağdaş Uygur edebiyatı. *Çağdaş Türk Edebiyatları-II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 140-170.

- Kaşgarlı, Sultan M. (1998). *Çağdaş Uygur Türklerinin edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Komisyon (1951). *Şincang edebiyat-sen'iti*. Urumçi: Şincang Halk Neşriyatı, 4-5.
- Komisyon (2006). *Uygur edebiyatı tarihi*. C. 4/1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1990). *Uygur tilinin izahlik lugiti*. C. 1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1992). *Uygur tilinin izahlik Lugiti*. C.2, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1994). *Uygur tilinin izahlik Lugiti*. C.3, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Komisyon (1998). *Uygur tilinin izahlik Lugiti*. C.6, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan için savaş*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. (çev. Nurettin Demir) Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ölmez, M. (2013). Çin'deki Türk dilleri ve bugünü. *Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Topulukları 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 397-422.
- Özkan, M., Tören, H. ve Esin, O. (2006). *Yüksek öğretimde Türk dili yazılı ve sözlü anlatım*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Rehim, M. (1997a), *Teyipcan Eliyev şiirleri*. C.1, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Rehim, M. (1997b), *Teyipcan Eliyev şiirleri*. C.2, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Sartekin, E. A. (2006). *Uygurçe neşr kilingan tebbiy edebiy eserler katalogi 1*. Urumçi: Şincang Halk Sehiye Neşriyatı.
- Sugar, A. (2017). Mandarin Chinese verbs as verbal items in Uyghur mixed verbs. *Languages*, 2(1), , 1-18, DOI:10.3390.
- Teklimakani, A. P. (2011). *Uygur tili leksikologiyesi ve leksika tetkikati*. Pekin: Milletler Neşriyatı.
- Thomason, S. G. (2001). *Language contact*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Yang C. (2007). *Jindai Xinjiang ShiShi Shulun*. Pekin: Zhongyang Minzu Daxue.
- Elektronik Kaynaklar**
- <http://www.xjdaily.com/c/2018-07-01/2033512.shtml> (Erişim tarihi: 01.07.2018, 16.24)
- <http://www.people.com.cn/GB/paper68/15247/1351972.html> (Erişim tarihi: 01.07.2018, 17.15)
- <http://xj.people.com.cn/n2/2017/0606/c186332-30286071.html> (Erişim tarihi: 01.07.2018, 18.00)
- http://dilbilimi.net/ndemir_populer_dil.pdf (Erişim tarihi: 05.07.2018, 15.20)
- <http://www.sinoturknews.org/bati-bolge-teorisi-cinin-buyuk-turkistan-politikasi/> (Erişim tarihi: 15.09.2018, 14.00)
- <http://cn.rfi.fr/首页/20100809-刘亚洲中将的西部论> (Erişim tarihi: 15.09.2018, 15.00)

Extended Summary

Modern Uighur Turkish has taken many features from the languages which it has an interaction with in its historical development and also has given many linguistic features to other languages. Chinese-origin borrowings have been observed in East Turkestan region in the recent history. Deviations in the modes of articulations and usage of Chinese loanwords, which are currently accepted as standard, have an important place. Actually it is a natural process of a language to have elements from other language or languages which it is in relation with due to the fact that type of linguistics has a tendency to transform. The unnatural matter here is the fact that language systems have a transformation process not by definition but as a result of certain socio-linguistic cases, the speed and results of such transformation.

Chinese and Modern Uighur Turkish were used as languages of communications, which were in contact with each other in East Turkestan. Model of Relation of Languages and Description of Impact (Code Copying Model), which has been developed by Johanson for language relations, is the model that is thought for a draft for the description of language related phenomena in a preferable way to their core and a starting point for typological comparison. According to this model, it is possible to mark Modern Uighur Turkish and Chinese as A and B. The mark A here is the socially-weak receptive language, in other words Modern Uighur Turkish and the mark B is the socially-dominant transmitter language, in other words Chinese. 1300 years of solid literary language tradition beginning from inscriptions in Mongolia up to our day has made Modern Uighur language luckier than Salar language in terms of resistance towards Chinese borrowings. However the dominant language Chinese representing the administration and center has transmitted many language elements to Modern Uighur Turkish due to socio-psychological and political reasons.

Teyipcan Eliyev (1930 – 1989) is an Uighur poet who lived in East Turkestan and also created his works, here. The two-volume book called Teyipcan Eliyev Şeirléri prepared for publishing by Muhemmet Rehim is composed of the poems of Eliyev, transmits emotions and thoughts of the poet and comprises traces from the political and socio-cultural lives of Uighur people. There are many Chinese borrowings in these poems, which are fairly the compact picture of the effects of various political events in East Turkestan to Uighur literature and language. Our study will focus on examining and discussing the relationship between Chinese and Modern Uighur Turkish based on the examples skimmed from the said book.

Co-existence of Uighurs and Chinese formed the basis for the relation between these two languages. Speakers of different languages have interacted due to the fact that they had to co-exist or had language contact for various reasons. This interaction has taken place in a different aspect based on the period of time and rulers and the ruled people. The language in the poems of Eliyev is a language used among people, not by a specific class. In this regard, Chinese borrowings in the poems reflect the tendency of the community. Chinese borrowings in the poems can be classified as Required Items, Colloquial expression of Chinese currency RMB) and Trend Items. The required item has been currently used as the ruling side of the society have not changed, however,

trend item has been replaced with other modern expressions due to political reasons. Completely-Citated Items in Poems and Hybrid Items. Although lexemes breaking the Linguistic Durability aspect are used, there are examples transforming diphthongs of B to monophthong and transforming upper velar sounds to gingival sounds. When it comes to attraction or Relative Attraction, structural characteristics of Chinese such as simple verbal structure which cannot be conjugated to personal pronouns and the fact that the verbs enable expressing tenses may be attractive for Modern Uighur Turkish. However adjacent, regular verbs preventing semantic confusion have formed a resistance towards the facilitating effect of Chinese verbs. Therefore the verbs of Chinese, which can be observed as attractive or relatively attractive items, have not been used in the literary language of Modern Uighur Turkish. There are 151 Chinese lexemes that are used at least for once and at most 26 times which forms a total of 254 times. There being many noun-origin words among these lexemes rationalize that the easiness of articulation of Chinese due to its being syllabic form may be attractive for Modern Uighur. However, using the current morphemes for producing lexemes or producing lexemes in contemplation of being integrated to the world proves that Chinese items, which seem attractive, are perceived as relatively attractive items in Modern Uighur Turkish. Nonetheless, the fact that the speakers of the language cannot form a sentence without citing from Chinese and proper nouns that are intensely found in the poems of Eliyev indicate that there is a factor beyond attraction in the relation of two languages and this factor may be socio-political factor when the current conditions are taken into consideration. In this case, non-linguistic factors are required to be examined. When lexemes received due to social factors and lexemes received due to political factors are examined, it is obvious that the borrowing which is used extensively due to the political factors has no alternatives, furthermore its use in the Modern Uighur language constitutes crime.

The course starting with the so-called bilingual education programme in 1987 has resulted in providing education in Chinese beginning from kindergartens and prohibiting talking in Uighur language.

East Turkestan, which is defined as an autonomous state as per the relevant articles of People's Republic of China, has the authority to form its own education programme and decide on its own language of education. However, this authority has no function.

For a language to live and progress, primarily speakers of such language must be alive. However currently it is impossible to obtain sound knowledge of the number of dead and alive speakers of Modern Uighur Turkish in East Turkestan.

The interaction of Modern Uighur Turkish engaging with Chinese may be evaluated over the language materials reflected on the daily lives of its speakers. This may be the subject of another comprehensive study based on the field study.

Within the context of language relation, will the discussion which has been just started become a subject to be defined with the terms "an-almost-extinct language or extinct language" in the upcoming years due to the current political condition of East Turkestan?

RENGE BAĞLI YER ADLARI: KARAMAN / SARİVELİLER ÖRNEĞİ*

İdris Nebi UYSAL**
Hasan COŞKUN***

Özet

Bu çalışmada Karaman'ın Sarıveliler ilçesi yer adlarında görülen renk adları; kullanım sıklığı, oluşturduğu yer adı türü, yer adına kattığı anlam ve işlev bakımından ele alınmıştır. Kullanılan yöntemler, derleme ve taramadır. Malzeme; haritalar, resmî kaynaklar ve saha derlemelerinden elde edilmiştir. Sarıveliler'de renge bağlı oluşan 191 yer adı tespit edilmiştir. En çok karşılaşılan, mevki adlarıdır (51). Bu adlarda, 14 farklı renk adı (*ak, akça, ala, boz, gök, gökçe, göv, kara, kıv, kızıl, kızılca, kök, sarı, yeşil*) ile renk bildiren 7 ayrı sözcük (*arap, aydınlık, gün, ışıklı, ışılık, karanlık, kör*) kullanılmıştır. Ana renklerle oluşturulan yer adı sayısı 163'tür. *Ak, kara* ve *kızıl* en çok yararlanılan renklerdir. Renkler, yer adlarının çoğunda (122) "bir şeyin temel niteliğini aktarma" işlevindedir. Renk adı olarak kullanılan kelimelerin ikisi hariç (*arap, kör*) hepsi Türkçedir. İlçede tespit edilen adlar, yöre halkının yer adı verme tavrının Türk kültüründen kopuk olmadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Toponimi, yer adları, renkler, Sarıveliler (Karaman).

* Bu yazı, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinatörlüğünce desteklenen "Sarıveliler ve Başyayla (Karaman) İlçeleri Yer Adları" adlı projeden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, uysal.idrisnebi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7219-0649.

*** Bilim Uzmanı, Sarıveliler Kaymakamlığı, coskonhasan@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5800-4093.

PLACE NAMES BASED ON COLOR: KARAMAN / SARIVELİLER SAMPLE

Abstract

In this study, color names seen in the place names of Sariveliler district are discussed in terms of frequency, type of location, meaning and function they add to the name of place. Documentary scanning method and compilation method are used in this study. The material is obtained from maps, official sources and field collections. 191 place names have been found based on color in Sariveliler. The most encountered is the name of position. In these names 7 words (arap, aydınlık, gün, ışıklı, ışıklık, karanlık, kör) are used to indicate color with 14 different color names (ak, akça, ala, boz, gök, gökçe, göv, kara, kır, kızıl, kızılca, kök, sarı, yeşil). The number of place names created with base colors are 163. White, land, red are the most used colors. Colors are used for the function of “transferring the basic attribute of something” in the most of place names. Except for two of the words used as color name (arap, kör), all are in Turkish. The names found in Sariveliler indicate that the place names of the people of the region is not disconnected from Turkish culture.

Keywords: Toponymy, place names, colors, Sariveliler (Karaman).

Giriş

Ad biliminin dallarından biri de yer adı bilimidir (toponimi < *Fr. toponymie*). Kısaca, “yer adlarını inceleyen dil bilimi dalı” (TDK, 2011, s. 2578) olarak tanımlanan bu disiplin; yer adlarının oluşumunu, anlamlarını, bulunduğu bölgeyle tarihî, coğrafi, kültürel vb. bağlantılarını inceler. Postman’ın (2004, s. 86) “bir düşünme edimi” olarak değerlendirdiği adlandırma, insani bir eylemdir. Neye verilirse verilsin, adlar toplumun değerlerini, inancını, duygu ve düşünce dünyasını yansıtır. Adlar, bu yönüyle kültürün önemli bir parçasını oluşturur.

İnsanın yaşadığı veya muhtelif nedenlerle ilişkili olduğu coğrafyaları adlandırması, çok eskilere kadar gider. İlk yer adlandırmalarının da insanoğlunun hayati ihtiyaçlarını karşılamak için yararlandığı avlanma sahalarını adlandırmasıyla başladığı kabul edilir (Kadmon, 2000, s. 4). İnsanoğlu hayatını sürdürdüğü yerlere kendi ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli adlar vermiştir. Adlandırmadaki asıl gaye, o yeri diğer yerlerden ayırmak ve oranın kendilerine ait olduğunu göstermektedir. Verilişinde birçok eğilimin rol oynadığı yer adları, toplumlar tarafından yaşadıkları toprak parçasını vatan hâline getirmek için başvurulan önemli bir araç olarak görülmüştür. Bir yere millî kimliği yahut düşünceyi aksettirmenin vasıtası olan adlar, ülkelerin dil ve yerleşme tarihine, etnik yapısına ait çok kıymetli bilgiler de sunar (Aksan, 2015, s. 101).

Yer adı çalışmalarında araştırmacıların öncelikle dikkat etmesi gereken konulardan biri, adı oluşturan sözcüklerin derin yapılarında görünenin dışında başka anlamlar taşıyabileceğidir. Adlar üzerindeki incelemeler derinleştikçe çoğu yer adının ilk bakıştaki anlamıyla derin yapıdaki anlamının farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, yer adlarının anlam boyutunun ne denli geniş olduğunu ve bu alanın disiplinler arası bir nitelik taşıdığını gösterir. Gerçekten de bazen bir yer adının verilişindeki anlamı çözebilmek için birçok bilim dalına müracaat etmek gerekmektedir. Arkeoloji, coğrafya, sosyoloji, halk bilimi, tarih bu konuda en çok yararlanan bilim dallarıdır.

İnsanlar bir yere ad verirken yörenin kültürel değerlerinden veya coğrafi özelliklerinden istifade ederler. O yerin bitki örtüsü, hayvan varlığı, coğrafi özellikleri ve iklimi gibi niteliklerin yanında etnik yapısı, orada yaşamış/yetişmiş kişiler veya meydana gelmiş önemli olaylar, inanışlar, yörede icra edilen meslekler, türlü kavram ve duyguların ifadesi durumundaki renkler yer adlarının oluşumuna kaynaklık eden unsurlar arasındadır.

İnsanlar yaşadığı coğrafyayı adlandırırken dillerinde var olan sözcüklerden yararlanırlar. Kişilerin kendi dağarcığından seçtiği sözler, bir yandan o yerin adı olurken diğer yandan oraya bir kimlik kazandırır. Tanpınar (2012, s. 74), ad verilen bir ceket veya boyun bağının bile derhâl hüviyetinin değişeceğini, onun bir çeşit şahsiyet olacağını söyler. Bir dilin kelime kadrosundaki temel sözcüklerden olan renk adları, bir yeri çevresinden farklılaştırmada sıkça kullanılmıştır. Türkçe, renk adları bakımından zengin bir dildir. Hayatla güçlü bağ kuran, eşyayı ve doğayı iyi tanıyan Türkler, doğadaki canlı cansız varlıkların kendilerinden veya baskın özelliklerinden yararlanmak suretiyle pek çok renk adı vücuda getirmiştir. Bu yaklaşım, her bir nesne için farklı tanımlama yapma fırsatını doğurmuştur. Bu durum, Türklerin renkleri ne kadar önemsedğini de göstermektedir (Aksan, 1974, s. 189).

Türk kültüründe renk adlarının yer adı teşkilinde kullanıldığını gösteren ilk belgeler, *Köktürk Yazıtları*'dır. Kitabelerde *ak* (Ak Tärmäl), *kara* (Kara Köl), *yaşıl* (Yaşıl Ügüz) gibi renklerin kimi yer isimlerine hayat verdiği görülür (Tekin, 2003 ve 2010). Türk kültüründe renklerin bir yerin niteliğini göstermenin yanında sembolik anlamlar da taşıdığı bilinmektedir. Gabain (1968, s. 107); Çinliler, Moğollar ve Türklerin yönleri benzer renklerle ifade ettiğine dair önemli bilgiler verir. Buna göre *yaşıl* (gök) doğuyu, *ak* batıyı, *kızıl* güneyi, *sarı* merkezi, *kara* da kuzeyi göstermektedir. Eldeki çalışmada renklerin bu özelliğine dair bilgiler sınırlıdır. Sahanın iç içe girmiş, dağlık, engebeli bir arazi yapısına sahip olması, yön tayini yapacak kadar geniş bir alanın incelenmemesi yer adlarının bu özelliğinin tespitini zorlaştırmıştır. Renkler; Türklerin millî ve manevi değerlerinin sembolleri olarak adalet, doğruluk, güçlülük,

tecrübe, temizlik ve ululuk gibi anlamlara da gelmektedir (Genç, 1999, s. 11-19).

2. Çalışma Sahası, Malzeme ve Yöntem

Bu çalışmada renk adlarının Sarveliler ilçesi yer adlarındaki durumu; sayı, sıklık, yer adı türü, eklendiğı yer adına kattığı anlam ve işlev bakımından ele alınmıştır. Yöntem olarak derleme ve tarama yöntemleri kullanılmıştır. Malzeme, dört farklı kaynaktan temin edilmiştir. İkiisi ilçe belediyesiyle ilçe tapu müdürlüğünden alınan kayıtlardır. Diğerleri bölge için düzenlenmiş 1/25.000 ölçekli topoğrafik haritalar ve saha derlemeleridir. Sözlü veriler, yaşları 42 ile 90 arasında değışen kaynak kişilerden elde edilmiştir. Resmî belgeler ile derlemelerden sağlanan adların yazılışına müdahale edilmemiştir.

3. Sarveliler Hakkında Genel Bilgiler

Sarveliler'in müstakil tarihiyle ilgili kesin bilgi yoktur. Bununla birlikte MÖ 3000'li yıllarda Ermenek ve çevresine Luwilerin yerleştiğı bilinmektedir. Bu kavmin, Kilikya Bölgesi'nde kurulmuş Tarhuntassa Krallığı'na bağılı yaşayan bir topluluk olduğı, MÖ 2000 yıllarından Roma dönemine kadar bu bölgede yaşadığı sanılmaktadır. Roma döneminde İsauria olarak adlandırılan bu alana ilk Türkmen yerleşmeleri Alaattin Keykubat'ın bölgeyi fethinden sonra başlamıştır. Bölge, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra sırasıyla Karaman Beyliği ile Osmanlı Devleti idaresine girmiştir (Doğanay, 2005, s. 59). Sarveliler adının geçtiğı en eski kayıt, 1840 yılına ait *Temettuat Defteri*'dir. Burası, daha sonra 1965 yılında 6 köyün (Sarveliler, Turcalar, Küçükkarapınar, Ortaköy, Adiller, Mençek) birleşmesiyle belediyelik olmuş, 1991 yılında ise ilçe statüsü kazanmıştır (Bilgin, 2009, s. 129). Sarveliler'in elan 11 mahalle, bir belde ve 7 köyü vardır. Buradaki köy ve mahalleler, Yavuz'un (1979, s. 451) da belirttiğı gibi bir dere veya bir ketirle (kayalık tepe) ayrılmış olmalarına rağmen birbirine bitişik vaziyettedir.

Sarveliler, Orta Torosların güney yamacındaki Göksu Havzası'nı kaplayan Taşeli Platosu'nda yer alır. Doğusundan Ermenek, kuzeydoğusundan Başyayla, kuzeyinden Taşkent, güneyinden Gazipaşa, güneybatısından Alanya ile çevrilidir. İlçe sınırları, Karaman-Konya ve Karaman-Antalya il sınırlarının bir kısmını oluşturur. Karaman'ın en engebeli, en dağılık mevkisidir. Yörenin bu fiziki özelliğı, toponimik çeşitliliğine de yansımıştır. Yöre insanının; fiziki, tarihî, beşerî vb. yönlerden önemi/kıymeti olan en küçük bir alana bile ad vermesi, burada hayli zengin ad varlığının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Resmî kayıtlar ve derlemeler sonucunda elde edilen yer adı sayısı 2.852'dir.

Sarveliler 409,56 km²lik yüz ölçümüne sahiptir. İlçe merkezi 1.650 metre rakımındadır. İlçe, yüksekliğı 2.000 metrenin üzerinde olan dağlarla çevrili-

dir. Yöre halkı için öteden beri önemli bir konaklama alanı olan Barçın Yaylası'nın rakımı 1.800 metreye yakındır. Bu özelliğinden dolayı ilçede kışlar yoğun kar yağışlı, soğuk ve sert, yazlar ise serin geçer. Sarıveliler'de nüfus 1990 yılında 16.837 iken 2016'da 11.428'e düşmüştür. Bu düşüşte arazinin elverişsiz, iklimin sert olması nedeniyle yöreden başka şehirlere eğitim, iş ve daha iyi şartlarda yaşamak için yapılan göçlerin etkisi büyüktür (Komisyon, 2017, s. 11).

4. İnceleme

Sarıveliler'de renge bağlı olarak adlandırılmış 191 yer adı vardır. Bunlar tasnif edildiğinde 5 grup ortaya çıkmaktadır:

4.1. Yerleşim Yeri Adları¹

Bu adlar, tabii iskân vakıası ve beşerî yerleşme sonucu ortaya çıkan yerlerin adlarıdır. Bunlar; eldeki çalışmada cadde, köy, mahalle, sokak gibi sürekli yerleşim yerleri; alan, bağ, bucak, değirmen, kümeevler, seki ve yurt adında geçici yerleşmeler şeklindedir. Sarıveliler'de renge bağlı adlandırılmış 27 yerleşim yeri adı vardır. Bunlar; *ak* (4), *boz*, *gök* (3), *gökçe*, *kara* (4), *kızıl* (3), *kızılca* (2), *kök*, *sarı* (4), *yeşil* ile renk bildiren 3 sözcükten (*aydınlık*, *ışıklı*, *karanlık*) oluşmuştur. Bu grupta en çok görülen renkler *ak*, *kara*, *sarıdır*. *Ak*; 4 yer adında vardır. İkisinde (*Akçay Mahallesi*, *Akpınar Kümeevler*) temizlik-arılık, birinde (*Aksakal Sokak*) ululuk-yücelik², diğerinde ise (*Akçal Sokak*<*Akçalı Sokak*) bitkinin rengini aktarmak amacıyla kullanılmıştır.

Ruhlar, Türk mitolojisinde kötü ve iyi olarak iki gruba ayrılmış; kötü ruhlar *kara* (habis) olarak nitelendirilmiştir. Örneğin, Şamanist Türklerde lohusa kadınlara *kara albastı* adında kötü bir ruhun musallat olduğuna inanılır. Diğer taraftan *kara*, “toprak rengi” (*yağız yer*), “kuzey” (*yön*), “halk”, “çetin”, “zorlu”, “şiddetli” (*kara kış*) gibi anlamlara da sahiptir (İnan, 1987, s. 260-262). Bu çalışmada *kara*, yerleşim yeri adı olarak 4 kez görülmüştür. *Karapınar Yaylası Kümeevleri* ve *Küçükkarapınar Mahallesi* adları, pınar içindeki kayaların rengiyle ilgilidir. *Karakaya Mahallesi*, mahallenin bulunduğu alanın güneşi az almasıyla ilgili olarak *kara* rengiyle anılmıştır³. Bir diğer yer adı *Karahasanbeleni Kümeevleri*'dir. Burası ilçeyi Konya'ya bağlayan yüksek rakımlı geçitlerden biridir. Kışın bu mevkinin çok karlı ve rüzgârlı olması,

¹ Bu grup, Kurgun'un (2002, s. 51) çalışmasında “Orun Adları” şeklinde geçmektedir.

² Ak; Kazak ve Karakalpak Türkçelerinde saygı ve yaşlılığın ifadesi olarak *aksakal* sözcüğünde vardır (Uygur, 2007, s. 2229). *Aksakal* için ayrıca bk. TDK, 2011, s. 73.

³ Bu mahalle ilçenin kuzeyindedir.

Hasan adında bir çobanın donmasına yol açmıştır. Bu nedenle sözü edilen yere *Karahasanbeleni* dendiği belirtilmektedir⁴ (KK, 1).

Sarı, yörede kişi, sülale ve boylara o topluluğun belirgin özelliği durumundaki ten rengine bağlı olarak verilmiş, böylece belirli bir çoğunluğun vasfını anlatan sözcük olmuştur. *Sarı*, *Sariahmet Bağı* yer adında kişi ismini; *Sarihocalar* ve *Sarılar Mahalleleri* ile *Sarveliler* yer adında ise boy ve sülale adlarını nitelemiştir.

Yerleşim yeri adlarında renklerin kullanım sıklığı bakımından ikinci sırada *gök/kök* ve *kızıl* vardır. Bunlar, ekseriya bir yerin fiziki özelliğini anlatmak için kullanılmıştır. *Gök* rengi; *Gökceviz Sokak* ve *Kökceviz Sokak* adlarında olgunlaşmamış cevizleri, *Göksu Mahallesi* adında suyu, *Göktepe Asarı* adında ise tepenin bulunduğu bölgedeki yoğun yeşilliği tasvir etmektedir. *Kızıl Seki*, *Kızıl Yurt*, *Kızılçukur Değirmeni* isimli yerlere toprak renginden dolayı *kızıl* denmiştir. Bunun +ca ekiyle genişletilmiş şekli olan *kızılca*, *kızıl* ile *ak* arasında bir renktir. *Kızılca Yer*, toprak renginden dolayı bu renkle adlandırılmıştır. Yörede *kızıl* ve *ak* toprakların parça parça ve iç içe bulunduğu alanlara *Kızılca Yer* denmiştir (KK, 2). *Kızılca* renginin kullanıldığı bir diğer yer adı *Kızılcaakışla Sokak*'tır. *Kızılcaakışla*, Sarveliler'deki Ortaköy Mahallesi'nin eski adıdır. Selçuklular devrinde ordunun savaşmak için Ortaköy Mahallesi'nin bulunduğu bölgeye karargâh kurduğu söylenmektedir. Yöre halkı *Kızılcaakışla* isminin bu olaydan geldiğini bildirmektedir (KK, 3). Burada *kızılca*, *al* renginin yerini tutmaktadır. *Al* renginin, Türk tarihinde ordunun sembolü olması bizi bu düşünceye sevk etmiştir (Genç, 1999, s. 19). Yerleşim yeri adı olarak *gökçe* de tespit edilmiştir. Bu renk, Sarveliler'de yaşayan bir sülalenin lakabıdır. Sülalenin karakteristik özelliği, bireylerinin mavi gözlü olmasıdır (KK, 4). Bu renk, *Gökçeler Yurdu* adında sülale lakabı belirten yer adı oluşturmuştur.

Boz, Sarveliler yerleşim yeri adları içinde bir kez (*Bozhasanın Yurdu*) görülmüştür. Kişi adının önüne gelerek o kişinin dış görünüşünü aktarmıştır. *Boz*, burada yüzü solgun, beyaza yakın kişi anlamındadır (KK, 4).

Türk mitolojisine göre *yeşil* renk, hayır ilahı Ülgen'in yedi oğlundan biri olan Yaşıl Kaan'dan gelmektedir. Bu inanışa göre Yaşıl Kaan, bitkilerin yetişip büyümesini sağlar (Genç, 1999, s. 27). Yeşil rengi, *Yeşilyurt Mahallesi* yer adında mitolojik anlamını çağrıştıracak biçimde mahallenin bitki örtüsü yönüyle sergilediği yoğunluğu göstermek için kullanılmıştır.

⁴ Bu yer adındaki *kara* sözcüğünün lakap olup olmadığı da araştırılmıştır. Bölge insanınca yaygın olarak bilinen, çobanın donma hadisesidir. İlgili kişinin esmer olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. *Karahasan Beleni*'nin rakımı yüksek bir geçit olması, kış aylarında kar yağışı ve tipinin çok görülmesi bu addaki *kara* sözcüğünün "soğuk-şiddetli" anlamına gelebileceğini de düşündürmektedir.

Aydınlık Sokak, Işıklı Köyü ve Karanlık Bucak yer adlarındaki tamlayanlar, bugün ölçünlü dilde renk adı olarak sayılmayan fakat renk işleviyle karşılaşılan sözcüklerdir. *Ak* rengiyle bağlantılı olarak *aydınlık* ve ışıklı sözcükleri, *kara* ile bağlantılı olarak da *karanlık* sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcükler sokak, köy, bucak gibi yerleşim yerleri isimlerine gelerek buraların güneş ışığıyla olan ilişkisini belirtmiştir.

Bu başlıktaki 27 yerleşim yeri adınının 11'i (%40,74) sıfat tamlaması kuruluşundadır. Diğerleri isim tamlaması şeklindedir (%59,26). İsim tamlamalarının 11 tanesi, tamlayan unsurunda sıfat tamlaması barındırmaktadır: *Akdeniz Caddesi, Kızılçukur Değirmeni* gibi. İkiisi, tamlayanı sıfat tamlaması olan isim tamlamasıdır: *Karahasanbeleni Kümeevleri, Karapınaryaylası Kümeevleri*. İsim tamlaması şeklindeki adlar şöyledir: *Gökçeler Yurdu, Işıklı köyü, Sarılar Mahallesi*.

4.2. Yükselti Adları

Çalışmada, inceleme sahasındaki tüm yükselti ve bunlarla ilgili olan coğrafi nesnelere yükselti adı olarak değerlendirilmiştir. Herhangi bir yükselti nesnesinde bulunan çukurluklar da gruba dâhil edilmiştir (bk. Ahmedov, 1991, s. 289). Yükselti adları; *bağ⁵, belen, boğaz, burun, çukur, dağ, gedik, in, karlık, kaya, ketir, koyak, seki, senir, taş, tepe, tömek, yaka, yamaç, yar, yer* coğrafi nesnelereyle oluşturulmuştur.

Sariveliler'de *ak* (8), *boz* (4), *gök* (2), *gökçe, kara* (20), *kızıl* (8), *kızılca, sarı* (3) renk adlarıyla renk bildiren *arap* sözcüğünün nitelediği 48 yükselti adı tespit edilmiştir. Renkler içinde en çok görülen *karadır*. Bu rengin verililişinde dört eğilim vardır: Herhangi bir coğrafi nesnenin rengini aktarmak (*Kara Bağ, Kara Kaya, Kara Tömek*), güneş ışığı hiç almayan veya çok az alan yerleri anlatmak (*Kara Boğaz, Kara Çukur, Kara İn, Kara Ketir, Kara Koyak*), yükseltinin bulunduğu yerdeki bitkinin veya coğrafi nesnenin rengini vermek (*Karaağaç İni, Karaağaç Koyağı, Karakütük Tepesi, Karakaş Karlığı*), üzücü bir olay anlatmak (*Karahasan Gediği*).

8 kez geçen *ak* ve *kızıl* renkleri, kullanım sıklığı bakımından yükselti adları içinde ikinci sırada gelir. Bu yerlerin ortak özelliği, arazilerin kalkerli olmasıdır. Kayaçların, kar ve yağmurun etkisiyle toprağı ak ve kızıl renklere boyadığı ifade edilmektedir (KK, 1). Bu renklerle oluşturulmuş yer adları şöyledir: *Ak Belen, Ak Gedik, Ak Yamaç, Ak Yar, Akçakıllı Yamaç, Kızıl Boğaz, Kızıl Çukur, Kızıl İn, Kızıl Seki, Kızıl Senir, Kızıl Taş, Kızıl Yaka, Kızılca; ak* ve

⁵ *Bağ* adları, yapılan çalışmalarda genellikle “düzlük adları” içinde değerlendirilmektedir. *Kara Bağ*, Sariveliler'de dağ yamacına kurulu bir bağ olduğu için bu ad yükselti adları içinde ele alınmıştır.

kızıl renklerinin karışık görüldüğü yeri nitelemiştir. Bu renk, sadece bir adda (*Kızılca Boğaz*) vardır.

Boz rengi, 4 yükselti adında bulunmaktadır. Bu rengin yer adlarında kullanımıyla ilgili iki eğilimin olduğu görülmüştür. İlki, herhangi bir coğrafi nesnenin rengini anlatmaktır (*Boz Yaka, Boz Burun*). Diğeri ise bir arazinin kullanım işlevini anlatan durumdur (*Boz Belen*). *Boz*, burada kullanılmayacak derecede çakıllı, verimsiz arazilerin olduğunu anlatmak için kullanılmıştır (KK, 5).

Araphasan İni ve Sarımusa Yeri isimlerindeki renkler, ten renginden dolayı kişilere takılan lakapları belirtmektedir. *Gök Yamaç, Gökçe Beleni, Göktepe Dağı, Sarı Yar ve Sarıtaş Boğazı* yer adlarında ise coğrafi nesnelere rengi esas alınarak adlandırma yapılmıştır.

Yükselti adlarında, renkler herhangi bir coğrafi nesneyi niteleme amacıyla kullanıldığı için sıfat tamlamasından daha çok yararlandığı görülmektedir. 38 yer adı sıfat tamlaması (%79,16), 10 yer adı isim tamlaması (%20,84) kuruluşundadır. 10 isim tamlamasının 9'unun tamlayanı, sıfat tamlaması şeklindedir: *Göktepe Dağı, Karaağaç Koyağı* gibi.

4.3. Su Adları

Araştırma sahasındaki su adları; *böğet/bövet, bük, düden, göbet, havuz ve kuyu* gibi durgun sular ile *çay, dere ve pınar* gibi akarsulardır. Sarıveliler'de *ak* (15), *akça* (4), *gök* (6), *göv*, *kara* (4), *karanlık* (3), *kızıl* (5), *kök* ve *sarı* (3) renklerinin nitelediği 42 su adı tespit edilmiştir. Adlar en çok *ak* rengiyle oluşturulmuştur. Biri hariç (*Akpınar Deresi*), *ak* rengiyle oluşturulan yer adlarının ortak özelliği, renklerin suyun rengini değil, coğrafi nesnelere (*dere, havuz, kuyu, pınar*) rengini belirtmesidir. *Ak* olan, coğrafi nesnelere içindeki taşlardır. *Akpınar Deresi*'ne ise dereyi oluşturan küçük pınarların *ak* olması nedeniyle bu isim verilmiştir (KK, 6).

Bu grupta kullanım sıklığı bakımından ikinci sırada yer alan *gök* rengi, 6 yer adında vardır. Bu rengin seçilmesindeki etkenler şunlardır: su bildiren coğrafi nesnelere rengini belirtmek (*Gök Böğet, Gök Bövet*), doğrudan suyun rengini belirtmek (*Göksu Çayı, Göksu Deresi*), derenin geçtiği yerde herkesçe bilinen bir başka coğrafi nesnenin rengini belirtmek (*Gökbelen Deresi*).

Dede Korkut Hikâyeleri'nde mutluluğun, muradın simgesi olarak görülen kırmızı, Türk kültüründe evlenmeden önce gelin ve damadın eline kına yakılarak da gösterilmektedir (Ögel, 1984, s. 353). Eski bir âdet olan dere kenarında kına yakma ritüelinin, Sarıveliler'de iki yerde izine rastlanmıştır: *Kızıl Pınar, Kızıl Dere*. Yöre insanı, adlardaki *kızıl* sözcüğünün kınayı simgelediğini ifade etmektedir (KK, 7). *Kızıl Bükü* yer adında ise su içindeki kayaçların

rengi belirtilmektedir. Bu renk, *Kızılketer Deresi* adında diğer su adlarından farklı olarak derenin geçtiği bölgedeki toprağın verimsizliğini anlatmaktadır (KK, 7).

Kara rengi, Türk lehçelerinde çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. “Tepe, tümsek, yüksek tepe” bunlar arasında yer almaktadır (Konolov, 2015, s. 187). İlçedeki Ardıç Yurt Yaylası’nda bulunan *Kara Pınar* ve *Kara Bövet* mevkilerinin, çevresine göre daha yüksek rakıma sahip olması, bu karşılıklarla ilişkilendirilebilecek durumdadır (KK, 8). *Karahmet Deresi* ve *Karaali Pınarı* yer adlarındaki renkler; burada geniş arazileri olan ve dereyi, pınarı sürekli kullanan kişilerin esmer olması nedeniyle verilmiştir.

Çalışma sahasında 4 yer adında rastlanan *akça* rengi (*Akça Pınar*), beyazın bir tonuna işaret etmektedir. Beyaz ile siyah arasında ve griye yakın olan bu renk, suyun çıktığı yerdeki toprağın rengidir.

Yörede *sarı* renginin geçtiği 3 su adı vardır. İlk bakışta birbirinden ayrı gibi görünen bu adlar, aslında *Sarıali Pınarı* adındaki kişi adının zamanla düşmesiyle oluşmuştur. Kaynak kişiler, *Sarı Pınar* ve *Sarıpınar Düdeni* adlarının *Sarıali Pınarı* adından geldiğini ifade etmiştir. Bahsedilen su adları Civler Köyü sınırları içindedir. *Sarı Pınar* ve *Sarıpınar Düdeni*, *Sarıali Pınarı*’nın kollarından oluşmuştur. Kaynak suyu olan *Sarıali Pınarı*, Ali adında bir köylünün arazisinden çıktığı için köylüler buraya mülk sahibinin ten rengini esas alarak ad vermiştir (KK, 9). Hasılı, *Sarı Pınar* ve *Sarıpınar Düdeni* adlarındaki renk, suyun rengi değil kişinin ten rengidir. Bu bilgiler, yer adlarının kendi içinde kapalı bir anlam örgüsünün olduğunu ve saha derlemelerinde kaynak kişilerden alınan bilgilerin önemini göstermektedir.

Karanlık Dere su adındaki *karanlık* sıfatı, 2 yerleşim yerine ait 3 farklı dereyi nitelemiştir. Derelere isim olarak verilen *karanlık* sözcüğü, suyun sonu belli olmayan yerlere gitmesini, yani suyun kaybolmasını anlatmaktadır.

Göv Dere ve *Kökölük Deresi* yer adlarındaki renkler, suyun yeşil ile turkuaz arasındaki tonunu aktarmaktadır.

42 su adının 29’u (%69,04) sıfat tamlaması, 13’ü (%30,96) isim tamlaması yapısındadır. İsim tamlamalarında renkler, çoğunlukla tamlayan kısmına gelerek sıfat tamlaması oluşturmuştur: *Akpınar Deresi*, *Göksu Çayı* gibi. Bir su adı belirtisiz isim tamlaması yapısındadır: *Kızıl Bükü*.

4.4. Mevki Adları

Mevki adları; yerleşim yeri, su, yükselti ve düzlük adları başlıklarına yerleştirilemeyen, çoğu zaman sadece mevki terimiyle tarif edilen, mezarlıklar, türbeler, ziyaret yerleri, köprüler ve yollar gibi tarifi belirgin olan yerlerle herhangi bir yerin alt(ı), baş(ı), ön(ü), üst(ü) ve yan(ı) gibi tarifi itibari olan

yer adlarıdır (Kurgun, 2002, s. 75). Mevki adlarının diğer yer adlarından farkı, onlardan daha çok görülmesidir. Belirgin bir coğrafi nesnesi olmayan, şekilce birbirine benzer küçük bir alanda dahi birçok mevki adıyla karşılaşılmaktadır. Mevki adlarında bir yeri adlandırmak için en küçük ayrıntı bile kullanılır. Bundaki asıl amaç, o mevkiyi kullanan yerli halkın orayı kolaylıkla tanıması ve başka yerlerden kolayca ayırt etmesidir. Sarıveliler’de *ak* (12), *akça* (2), *ala* (2), *boz* (4), *gök* (6), *kara* (15), *kızıl* (8), *kızılca* ve *kır* renklerine bağlı oluşturulmuş 51 mevki adı listelenmiştir.

Kara, mevki adlarında en çok görülen renktir. Bu renkle oluşmuş mevki adlarının ortak özelliği, bir başka nesnenin renginden yararlanılarak verilmiş olmasıdır. Bitki (*ağaç*, *çayır*, *goz* “*ceviz*”, *kütük*, *pelit*), hayvan (*sülük*), alçı taşı, kayalık ve toprak renkleri *kara* rengiyle oluşan mevki adlarına kaynaklık etmiştir. Bitkilerin renginden yararlanılarak elde edilen yer adları şunlardır: *Karaçayırın Önü*, *Karagozun Yanı* vb. Salyangozların belirli dönemlerde çıktığı yerlere *Karasülük Mevki* denmiştir. *Kara*, *Karakütük Mevki* adında çürümüş, ürün vermez olmuş üzüm bağlarını anlatmaktadır. Aynı bölgede bulunan *Karakütük Köprüsü* yer adı, yine aynı özellikten dolayı verilmiştir (KK, 10). Yağmur ve kar suları nedeniyle kararmış kayalık bölgeye *Karataş Mevki* denmiştir. *Karaalçı* ve *Karabalçık Mevki* adlarında toprak yapısı ve rengi etkili olmuştur. *Dumlugöze Köyü*’nde boş ve kullanılmaya müsait olmayan yerler için *karahas* yahut *karahası* denmektedir (KK, 11).

12 mevki adında geçen *ak* rengi, kullanım sıklığı bakımından ikinci sırada gelir. *Ak*, bütün yer adlarında sıfat göreviyle işletilerek beyazlığı anlatmıştır. *Ak Köprü* adında köprüyü oluşturan taşların rengini; *Ak Yokuş*, *Akalantaşı Mevki* ve *Aklık Mevki* adlarında toprak rengini; *Akyarın Başı*, *Akyarın Önü*, *Akdam Mevki* yer adlarında coğrafi şekillerin rengini; *Akpınar Önü* adında ise pınar içindeki taşların rengini ifade etmektedir.

Kızıl rengi, 3 farklı nedene bağlı olarak 8 yer adında vardır. *Kızılali Mevki*, kişi adı kökenli yer adlarından. *Kızıl* ise o kişiye kurnazlığını belirtmek için takılan lakaptır. Bu renk; *Kızıl Yol*, *Kızılöğrü*⁶ *Mevki*, *Kızılyerin Güneyi*, *Kızılyerin Yanı* yer adlarında açık kırmızı toprak rengini, *Kızılölü Mevki*, *Kızılyürek Mevki*, *Kızıltaş Mevki* yer adlarında ise coğrafi şekillerin rengini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Gökseki Mevki ve *Göktaş Mevki* yer adları arazi sahiplerinin soyadlarını taşımaktadır. Cıvler Köyü’nde küçük bir alanda ormanlık şeklinde, yeşil ağaçların bolca olduğu yere *Göktaş Mevki* denmektedir (KK, 12). *Gök*, *Gökceviz Mevki* adında olgunlaşmamış cevizleri ifade etmektedir.

⁶ *Kızılöğrü Mevki*, Sarıveliler’in kuzeydoğu tarafında sert yamaçlarda yer alır. Öğrü sözcüğü aynı bölgede bulunan “kırmızı renkli toprakların devamı” anlamında kullanılmıştır.

4 yer adında geçen *boz* rengi, kullanım sıklığı bakımından 5. sırada yer alır. Bu renkle anılan adların hepsi verimsiz topraklardır. *Boz*; *Bozçatak Mevki* ve *Bozyakanın Yanı* yer adlarında açık renkteki toprak rengini, *Boz Mevki* adında kıraç tarlaları, *Bozdönüm Yeri* adında ise verimsizliği nedeniyle işlenememiş tarlaları belirtmektedir.

Akça ve *ala* renkleri, siyahla beyaz arasındaki karışık renklerdir. Bu renkler, *Akçatoprak Mevki* ve *Akçatopraklı Mevki* yer adlarında toprak rengini, *Alaketir Mevki* ve *Alataş Mevki* adlarında ise coğrafi şekillerin rengini ifade etmektedir. *Kızılca* rengi, *Kızılcaharmanın Yanı* yer adında açık kırmızı renkteki buğday çeşidinin adıdır.

Siyahla beyaz arasındaki karışık rengi betimleyen bir diğer renk *kırdır*. Bu renk, Daran Köyü'ndeki *Kırkatranlar Yeri* adlı mevkiye meşe, ardıç ve katran ağaçlarının yaprak renginden dolayı verilmiştir (KK, 13).

Mevki adlarının 38'i (%74,5) sıfat tamlaması, 13'ü (%25,5) isim tamlaması kuruluşundadır. Tamlayan unsuru sıfat tamlaması şeklinde yapılanmış yer adları içinde en yüksek oran mevki adlarına aittir. 51 mevki adının 45'inde (%88,23) tamlayan unsuru sıfat tamlamasıdır (*Akyarın Başı*, *Bozçatak Mevki* gibi). İsim tamlamalarında belirtili isim tamlamasının yüzdesi oldukça yüksektir. 13 isim tamlamasının 9'u (%81,81) belirtili isim tamlaması (*Akyarın Başı*, *Kızılyerin Güneyi* gibi), 4'ü (%18,19) ise belirtisiz isim tamlaması şeklindedir (*Bozdönüm Yeri*, *Karakütük Köprüsü* gibi).

4.5. Düzlük Adları

Yerleşim yeri, yükselti, su ve mevki adları içinde değerlendirilemeyen; bahçe, tarla, harman yeri ve orman içerisinde düz, ağaçsız yerleri ifade etmek için kullanılan sözcükler düzlük adlarını meydana getirir (Kurgun 2002, s. 541). Sarıveliler ilçesinin coğrafi yapısının engebeli olması nedeniyle yer adları içinde en küçük grubu düzlük adları oluşturmaktadır. *Ak*, *akça*, *boz*, *gök*, *gün*, *ışılık*, *kara* (4), *kızıl* (9), *kızılca*, *kır*, *kör*, *sarı* renkleriyle/sözcükleriyle tasvir edilen 23 düzlük adını; *alan* (14), *yer* (6) *harman* (2) ve *çayır* adı verilen coğrafi şekiller oluşturmaktadır. *Alan* ifadesi; meydan, tarla, çimenlik ve orman içindeki düz yerler için kullanıldığından düzlük belirten diğer sözcüklere göre daha sık görülmüştür. *Bozdönüm Yeri* ve *Kırkatranlar Yeri* adlı mevki adlarında da görüldüğü üzere “yer” coğrafi şekli hem düzlük hem de mevki adı oluşturabilmektedir. Bu ayrımı yapabilmek için derlemelerde kaynak kişilerden detaylı bilgiler almak veya yer adının bulunduğu coğrafi şekli yerinde gözlemlenmek gerekmektedir. Örneğin, Esentepe Mahallesi'nde bulunan *Göl Yeri* adı o bölgede önceleri bir göl bulunduğu için verilmiştir. Zamanla bu göl kuruyarak farklı coğrafi şekillerin bulunduğu geniş arazi hâline gelmiştir. Bundan dolayı bahsedilen yer adının coğrafi şekli kesin olarak tespit

edilememiş; bu ad, mevki adları başlığında değerlendirilmiştir. Gülpazar Mahallesi'ndeki *Mehmetler Yeri* yer adı ise bir sülaleye ait düz tarlaları belirttiğı için düzlük adı olmuştur.

Düzlük adlarında 9 kez geçen *kızıl* rengi, kullanım sıklığı bakımından ilk sırada yer alır. Farklı yerlerde tespit edilen *Kızıl Alan*, *Kızıl Yer* ve *Yukarıkızıl Alanı* adları, genellikle dağ zirvelerine yakın kızıl topraklı, geniş, işlenmeye müsait olmayan arazilere denmektedir (KK, 14). *Kızıl*, tarla sahiplerinin lakaplarını belirtmek için de kullanılmaktadır. *Kızıl Yeri* ve *Kızıllı Yeri* adları, bu işlevin örnekleridir. Düzlük adları içinde lakap bildiren diğere renkler, *kara* ve *sarıdır*. *Karaahmet Alanı*, *Karahasan Alanı* ve *Karayusufgilin Çayırı* adlarında küçükbaş hayvanları otlatan çobanların, *Sarıhasan Yeri* adında ise tarla sahibinin ten rengi belirtilmektedir. Baş Mahalle'de derlenen *Kara Alan* adındaki rengin anlamı tam olarak belirlenememiştir. Derleme ve araştırmalar, bu isimdeki karanın toprak rengini belirtmediğini göstermektedir. *Kara* sıfatının sözü edilen yere iki nedenden verilebileceğı sanılmaktadır. İlki, kaynak kişilerin tahmini olup yörede önceleri orman veya gür bitki örtüsünün olduğı, çıkan bir yangın nedeniyle buranın kararmış olabileceğı şeklindedir (KK, 4). Fakat bununla ilgili bir belirti yoktur. İkincisi yörenin coğrafi yapısıyla ilgilidir. *Kara Alan*, mahallenin yüksek kesimlerinde bulunmaktadır. Burası kışın karlı ve soğuktur. Kanaatimizce *kara* sıfatı o yerin çetin, zorlu, soğuk ve şiddetli bir iklime sahip olduğunu anlatmaktadır⁷.

Dumlugöze Köyü'nde *Ak Alan* adı verilen yer, yüksek kayalıkların tepesindeki düzlüklere işaret etmektedir. *Ak*, kayalıkların beyazlığından dolayı verilmiştir. *Akça Harman*, *Boz Alan* ve *Kır Alan* yer adlarındaki renkler, griye yakın rengi ifade etmektedir. Bu renk, bir toprak türü olan killi toprağı tarif etmektedir.

Gökağaç Alanı adındaki *gök* sıfatı, yüksek ormanlık alandaki düz yerlerde her mevsim yeşil kalabilen ağaçları belirtmek için kullanılmıştır. *Kızıl* renginin ara tonu olan *kızılca*, *Kızılca Harman*⁸ yer adında bir buğday türünü karşılamaktadır. *Kızılca Harman* (<*Kızılca Harmanı*) “kızılca buğdayının harman edildiğı yer” anlamında bir kullanım söz konusudur.

Yukarıda ana ve ara renkler içerisinde yer almayan fakat yer adlarındaki kullanımı yönüyle renk ifade eden sözcükler olduğı belirtilmişti. Bu sözcüklerle oluşturulan yerlerin en belirgin özelliğı, güneş ışığı alıp almama durumudur. Aslında her renk güneş ışınlarıyla ortaya çıkmaktadır. Güneş ışığının olmaması durumunda dünyaya tek rengin (*kara*) hâkim olacağı bilinmektedir.

⁷ *Kara* sıfatının burada bahsi geçen anlamları için bk. Genç, 1999, s. 48.

⁸ Mevki adları içerisinde değerlendirilen *Kızılcaharmanın Yanı* yer adı bu ada bağılı oluşmuştur.

Gün Alanı ve *Işılık Yer* güneş ışığı alan yerleri, *Kör Yer* ise güneş ışığı almayan alaca karanlık yeri bildirmektedir.

Düzlük adlarının 14'ü (%60,86) sıfat tamlaması, 9'u (%39,14) isim tamlaması şeklindedir. En çok *kızıl* (7) rengiyle sıfat tamlaması oluşturulmuştur. Diğer renklerden *ak*, *akça*, *boz*, *ışılık*, *kara*, *kır*, *kızılca*, *kör* birer kez kullanılmak suretiyle sıfat tamlaması teşkil edilmiştir. 6 yer adında renkler, isim tamlamasının tamlayan kısımlarına gelerek sıfat tamlaması oluşturmuştur: *Gökağaç Alanı*, *Karahmet Alanı*, *Karahasan Alanı*, *Karayusufgilin Çayırı*, *Sarıhasan Yeri*, *Yukarıkızıl Alanı*. İsim tamlaması şeklinde yapılan diğer düzlük adları şunlardır: *Gün Alanı*, *Kızıl Yeri*, *Kızılı Yeri*.

6. Sonuç

Sarıveliler ilçesinde 4 farklı kaynaktan gerçekleştirilen derlemeler sonucunda 5 yer adı türüne ait 191 isim ortaya çıkarılmıştır. Mevki adları, 51 yer adıyla ilk sırada gelmektedir. Bunun iki nedeni vardır: İlki, yöre insanının her yeri/toprak parçasını adlandırma isteğidir. İkincisi, mevki adlarıyla yer adı yapmanın kolay olmasıdır.

Yöredeki yer adlarında renkler üç şekilde ortaya çıkmıştır. Bunlar; ana renkler, ara renkler ve renk bildiren sözcüklerdir. Yer adlarının %80'i (153), ana renklerle oluşturulmuştur. Bunlar içinde en çok *ak*, *kara*, *kızıl* tercih edilmiştir. Bu renklerin yaygın olarak kullanılması Gabain'in (1968), Türk lehçelerindeki çok sayıda renk adı arasında *kara*, *ak*, *kızıl*, *yaşıl* ve *sarığın* her yerde yaygın olduğu ve bunların her şey için kullanılabilceği tespitinin yer adları için de geçerli olduğunu göstermektedir. Bu durum, bölge halkının yer adı verme tavrının geleneksel Türk kültüründen kopuk olmadığını anlatmaktadır.

Yöre insanındaki renge bağlı yer adı verme tavrının, genellikle renklerin temel işlevi olan "herhangi bir şeyin niteliğini aktarma" durumuyla örtüştüğü söylenebilir. Bu bakımdan yer adlarında bir nesnenin veya toprağın rengini anlatma yahut çevrenin fiziki özelliğini belirtme işlevi yüksek orana (%66,49) sahiptir. Renkler, 65 yer adında toprak rengini aktarma (*Kara Tömek*, *Kızılca Yer* vb.), 41 yer adında herhangi bir nesnenin rengini aktarma (*Akçal Sokak*, *Kara Kaya* vb.) ve 21 yer adında çevrenin fiziki durumunu aktarma (*Aydınlık Sokak*, *Kökceviz Sokak* vb.) işlevindedir.

Yörede renklerin doğa betimlemesine dayanan temel anlamlarının yanında farklı anlamlara da geldiği saptanmıştır. Renklerin "çok anlamlı" hâle gelmesinde bölge halkının sosyal ve kültürel yaşamı, gelenek ve görenekleri, dinî inanışları, yörenin iklimi ve coğrafi yapısı etkili olmuştur. Bahsedilen yer adlarından bazıları şöyledir: *Aksakal Sokak* "ululuk-yücelik" (dinî inanışlar), *Kızılcağılla Sokak* "ordu sembolü-bayrak" (gelenek), *Karanlık Bucak* "güneş ışığı almama" (coğrafi konum), *Yeşilyurt Mahallesi* "bitki örtüsü" (iklim), *Ka-*

rahasanbeleni (kuzey ?), *Kızılali Mevki* “kurnazlık” (sosyokültürel yaşam). Yörede renklerin yön belirtme işleviyle ilişki kurulabilecek örnek sayısı sınırlıdır. Yöre insanı güneş ışığının az geldiğı alanlarla soğuşun etkili olduğı mevkileri *kara* kelimesiyle izah etmiştir: *Karahasanbeleni*, *Kara Alan* gibi. İlçede kızıl renginin Türk kültüründeki bir uygulamayı hatırlatan örneklerine de tesadüf edilmiştir.

Renklere bağılı oluşan yer adlarının hepsi tamlama kuruluşundadır. 130 yer adı sıfat tamlaması yapısında, 61 yer adı isim tamlaması şeklindedir. *Göv*, *gökçe* renk adlarıyla renk bildiren *arap*, *aydınlık*, *gün*, *karanlık*, *kör*, *ışıklı*, *ışılık* sözcükleri hariç diğerk renkler, yer adlarının tamlayan kısımlarına gelerek ayrı bir tamlama oluşturmuştur. Bu renkler, herhangi bir nesnenin fiziki şeklini niteleyerek sıfat tamlaması meydana getirmiştir. Bu şekilde yapılanan 78 yer adı vardır: *Bozyakanın Yanı*, *Göktepe Dağı* gibi.

Çalışmada en az görülen (11 kez) tamlama türü, belirtili isim tamlamasıdır. Bu tamlama türü, tamlayan unsurunun bir nesnenin kime ait olduğunu bildirmesinden dolayı yerleşim yeri ve düzlük adlarında kişi ve sülale adı kaynaklı isimlerde görülmüştür: *Bozhasanın Yurdu*, *Karayusuşgilin Çayırı* gibi. Bu tamlama biçimi, mevki adlarında bir yer üzerinden başka bir yeri tarif eden itibari yer adları oluşturmuştur: *Akyarın Başı*, *Kızılyerin Yanı* gibi.

İnceleme neticesinde 8 ana renk, 6 ara renk ve 7 renk bildiren sözcükten oluşan toplam 21 renk adı tespit edilmiştir. Bu sözcüklerden ikisi dışında (*arap*, *kör*) hepsi Türkçedir. Bu durum, yöre halkındaki ana dili bilincini, Türkçe renk adlarının yöre insanının dünyasında ve söz varlığında edindiğı yeri göstermektedir. Renklerin yer adı türlerine göre dağılımı aşağıda tablo hâlinde verilmiştir:

Tablo 1: Sayı ve Oran Bakımından Yer Adlarının Dağılımı

Türüne Göre Yer Adları	Sayı	Oranı (%)
Mevki Adları	51	26,70
Yükselti Adları	48	25,13
Su Adları	42	21,98
Yerleşim Yeri Adları	27	14,13
Düzlük Adları	23	12,06
Toplam	191	% 100

Tablo 2: Ana Renklerin Yer Adı Türlerine Göre Dağılımı

Renkler	Yerleşim Yer Adları	Yükselti Adları	Su Adları	Mevki Adları	Düzlük Adları	Toplam
Kara	4	20	4	15	4	47
Ak	4	8	15	12	1	40
Kızıl	3	8	5	8	9	33
Gök	3	2	6	6	1	18
Sarı	4	3	3	-	1	11
Kök	1	-	1	-	-	2
Göv	-	-	1	-	-	1
Yeşil	1	-	-	-	-	1
Toplam	20	41	35	41	16	153

Tablo 3: Ara Renklerin Yer Adı Türlerine Göre Dağılımı

Renkler	Yerleşim Yeri Adları	Yükselti Adları	Su Adları	Mevki Adları	Düzlük Adları	Toplam
Boz	1	4	-	4	1	10
Akça	-	-	4	2	1	7
Kızılca	2	1	-	1	1	5
Ala	-	-	-	2	-	2
Gökçe	1	1	-	-	-	2
Kır	-	-	-	1	1	2
Toplam	4	6	4	10	4	28

Tablo 4: Renk Bildiren Sözcüklerin Yer Adı Türlerine Göre Dağılımı

Kelimeler	Yerleşim Yeri Adları	Yükselti Adları	Su Adları	Mevki Adları	Düzlük Adları	Toplam
Karanlık	1	-	3	-	-	4
Arap	-	1	-	-	-	1
Aydınlık	1	-	-	-	-	1
Gün	-	-	-	-	1	1
Işıklı	1	-	-	-	-	1
Işılık	-	-	-	-	1	1
Kör	-	-	-	-	1	1
Toplam	3	1	3	-	3	10

Kaynakça

- Ahmedov, T. (1991). *Azerbaycan toponimikasının esasları*. Bakü: Bakü Üniversitesi Neşriyatı.
- Aksan, D. (1974). Anadolu yer adları üzerine en yeni araştırmalar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 21-22 (1973-1974), 184-193.
- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. C 2. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bilgin, A. (2009). Sarıveliler kazasında yer adları ve bunlara bölge ağzının etkisi. *Türkiye Türkçesi Ağzı Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*. 25-30 Mart 2008, Şanlıurfa, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 129-136.
- Coşkon, H. (2017). *Sarıveliler ve Başyayla (Karaman) ilçeleri yer adları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğanay, O. (2005). *Ermenek ve yakın çevresindeki antik yerleşim birimleri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Gabain, A. V. (1968). Renklerin sembolik anlamları. Çev.: Semih Tezcan, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, 3(1), 107-113.
- Genç, R. (1999). *Türk inanışları ile milli geleneklerinde renkler ve sarı-kırmızı-yeşil*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve incelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kadmon, N. (2000). *Golossaire de la terminologie toponymique*. Paris.
- Komisyon (2016). *Sarıveliler Kaymakamlığı brifingi*. Karaman.

- Konolov, A. N. (2015). Türk lehçelerinde renk adlarının semantiği. Çev.: Reshida Adzhumerova, Emine Atmaca, *Gazi Türkiyat*, Güz 2015/17, 185-204.
- Kurgun, L. (2002). *Denizli ili yer adları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (1984). *Türk kültür tarihine giriş*. C 4. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Postman, N. (2004). *Televizyon: öldüren eğlence*. Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2012). *Saatleri ayarlama enstitüsü*. 18. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. 2. bs, İstanbul: Sanat Kitabevi.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TDK (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uygur, C. V. (2007). Kazak ve Karakalpak Türkçeleri temelinde Türkçe renk adlarının yan anlamları. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildirileri*. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Enstitüsü, 9-15 Nisan 2006, İzmir, C V, s. 2227-2237.
- Yavuz, K. (1979). Ermenek kazasının Başdere köyleri ağzı. *Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Kaynak Kişiler (KK)

- 1: İsmail Cengiz, Kamu Görevlisi, 1974, Adiller Mahallesi.
- 2: Hüsnü Dilekmen, Emekli, 1957, Gülpazar Mahallesi.
- 3: Mustafa Erdoğan, Emekli, 1951, Ortaköy Mahallesi.
- 4: Hüseyin Büyük, Çiftçi, 1943, Baş Mahalle.
- 5: İbrahim Varol, Muhtar, 1963, Ulucami Mahallesi.
- 6: Ahmet Ceylan, Muhtar, 1957, Esentepe Mahallesi.
- 7: Hatice Cengiz, Ev Hanımı, 1928, Adiller Mahallesi.
- 8: İbrahim Varol, Muhtar, 1963, Ulucami Mahallesi.
- 9: İsmail Hanedar, Muhtar, 1949, Cıvler Köyü.
- 10: Mehmet Olgun, Muhtar, 1959, Çukurbağ Mahallesi.
- 11: Mustafa Kolsuz, Esnaf, 1976, Dumlugöze Köyü.
- 12: Murat Çalışkan, Çoban, 1969, Cıvler Köyü.
- 13: Gani Yunt, Muhtar, 1961, Daran Köyü.
- 14: Kemal Özdemir, Avcı, 1960, Küçük Karapınar Mahallesi.

Yer Adları Listesi**Mevki Adları**

Ak Köprü (2)	Bozyakanın Yanı	Karapelit Mevki
Ak Yokuş (3)	Gökçağaç Mevki (2)	Karasülük Mevki (2)
Akyarın Başı (2)	Gökceviz Mevki	Karataş Mevki (2)
Akyarın Önü	Gökseki Mevki	Kırkatranlar Yeri
Akalantaşı Mevki	Göktaş Mevki (2)	Kızılali Mevki
Akçatoprak Mevki	Karaağaç Mevki	Kızılcaharmanın Yanı
Akçatopraklı Mevki	Karaalçı Mevki	Kızılöğrü Mevki
Akdam Mevki	Karabalçık Mevki	Kızılölü Mevki
Aklık Mevki	Karaçayırın Önü	Kızıлтаş Mevki
Akpınar Önü	Karagoz Mevki	Kızılyerin Güneyi
Alaketir Mevki	Karagozlu Mevki	Kızılyerin Yanı
Alataşı Mevki	Karagozun Yanı	Kızılyürek Mevki
Boz Mevki	Karahas Mevki	Kızıl Yol
Bozçatak Mevki	Karakütük Köprüstü	
Bozdönüm Mevki	Karakütük Mevki	

Yükselti Adları

Ak Belen (2)	Kara Bağ	Karakütük Tepesi
Ak Gedik (2)	Kara Boğaz	Kızıl Boğaz
Ak Yamaç	Kara Çukur	Kızıl Çukur (2)
Ak Yar (2)	Kara İn (3)	Kızıl İn
Akçakıllı Yamaç	Kara Kaya	Kızıl Seki
Araphasan İni	Kara Ketir (5)	Kızıl Senir
Boz Belen	Kara Koyak (2)	Kızıl Taş
Boz Burun	Kara Tömek	Kızıl Yaka
Boz Yaka (2)	Karaağaç İni	Kızılca Boğaz
Gök Yamaç	Karaağaç Koyağı	Sarı Yar
Gökçe Beleni	Karahasan Gediği	Sarımusaya Yeri
Göktepe Dağı	Karakaş Karlığı	Sarıtaş Boğazı

Su Adları

Ak Dere (3)	Akça Pınar (4)	Gökbelen Deresi
Ak Havuz	Akpınar Deresi	Göksu Çayı (2)
Ak Kuyu	Gök Böğet	Göksu Deresi
Ak Pınar (9)	Gök Bövet	Göv Dere

Kara Bövet
Kara Pınar
Karaahmet Deresi
Karaali Pınarı
Karanlık Dere (3)

Kızıl Bükü
Kızıl Dere
Kızıl Pınar (2)
Kızılketir Deresi
Kökölük Deresi

Sarı Pınar
Sarıali Deresi
Sarıpınar Düdeni

Yerleşim Yeri Adları

Akçal Sokak
Akdeniz Caddesi
Akpınar Kümeevler
Aksakal Sokak
Aydınlık Sokak
Bozhasanın Yurdu
Gökceviz Sokak
Gökçeler Yurdu
Göksu Mahallesi
Göktepe Asarı

Işıklı Köyü
Karahasanbeleni
Kümeevleri
Karakaya Mahallesi
Karanlık Bucak
Karapınaryaylası
Kümeevleri
Kızıl Seki
Kızıl Yurt
Kızıl Yer

Kızılcağışla Sokak
Kızılçukur Değirmeni
Kökceviz Sokak
Küçükkarapınar Mahallesi
Sarıahmet Bağı
Sarıhocalar Mahallesi
Sarılar Mahallesi
Sarıveliler Kalesi
Yeşilyurt Mahallesi

Düzlük Adları

Ak Alan
Akça Harman
Boz Alan
Gökağaç Alanı
Gün Alanı
İşilık Yer

Kara Alan
Karaahmet Alanı
Karahasan Alanı
Karayusufgilin Çayırı
Kır Alan
Kızıl Alan (5)

Kızıl Yer
Kızıl Yeri (2)
Kızılca Harman
Kör Yeri
Sarıhasan Yeri
Yukarıkızıl Alan

Extended Summary

One branch of onomatology is toponymy (Fr. toponymie). This branch is shortly defined as “Linguistic branch that investigates names of places” and, analyzes formation, meaning, historical, geographical, cultural etc. relation with whereabouts of the names of places. Naming places by people goes back to old times. Humankind gives names to places where they live in reference to their own needs. Main purpose for naming is to differ that place from other places and to show that the place belongs to them. Naming places in which a lot of tendency take places, has been seen as a significant tool to use for societies in order to make the place they live as a part of their homeland. Names which are instruments to transmit national thought to somewhere, present very important information about history of language and residency, ethnic structure.

In this study, color names used in Sarveliler province of Karaman are analyzed in terms of their usage of frequency, type of place name constituted, meaning given to the place name and function. Sarveliler, whose private history is not known exactly, has been advanced to municipality due to joining of 6 villages (Sarveliler, Turcalar, Küçükkarapınar, Ortaköy, Adiller, Mençek) in 1965. Subsequently, it is legalized as province in 1991. Today, Sarveliler has 11 neighborhoods, one town and 7 villages.

Sarveliler is located in Taşeli plato which covers Göksu Watershed in the south side of Middle Taurus Mountains. It is surrounded on the east by Ermenek, on the northeast by Başyayla, on the north by Taşkent, on the South by Gazipaşa, on the southwest by Alanya. It is the most rough, most mountainous region of Karaman. This physical feature of the region has been reflected in toponymic diversity. Region residents’ naming even the smallest place which has physical, historical, humane, etc. aspects, has been effective on a quite rich name resource’s appearance in this region. According to formal records and field compilation gatherings, 2852 place names have been recorded.

Methods used in this study are compilation and scanning. Material is acquired from maps, formal records and field compilations. There are 191 place names named bound up with color in Sarveliler. When these are classified, there emerges 5 groups: residential area names (27), height names (48), water names (42), location names (51), flat land names (23).

Most frequent names are, location names (51). This is because of two reasons: First, region residents’ wish to name every place/ piece of land. Second, it is easy to name a place via location names. In these names, 14 different color names (ak, akça, ala, boz, gök, gökçe, göv, kara, kır, kızıl, kızılca, kök, sarı, yeşil) and 7 different words stating color (arap, aydınlık, gün, ışıklı, ışılık, karanlık, kör) are used. Colors of place names in the region have emerged in three version: primary colors, intermediate colors and words stating color. %80 of place names (153) have formed with primary colors. Among these ak, kara, kızıl are preferred the most. These colors are common in many color names in Turkish dialects and could be used for nearly everything.

Attitude of naming place bound to color generally matches up with the condition “transferring characteristics of anything” which is the basic function of colors. In

this respect, function of illustrating an object's or ground's or environment's physical features with place names has a high rise (%66,49). Colors are in function of illustrating ground name (Kara Tömek, Kızılca Yer vb.) in 65 place names, in 41 place names illustrating in any kind of object (Akçal Sokak, Kara Kaya vb.) and in 21 places names illustrating the environment's physical condition (Aydınlık Sokak, Kökceviz Sokak vb.).

It is detected in the region that besides primary meanings of colors based on nature description, there are also different meanings of them. Social and cultural life of the residents, customs and traditions of them, their religious beliefs, climate and geographical structure of the region are effective on the "polysemantic" formation of colors. Some of the mentioned are as such: Aksakal Sokak "exaltedness-loftiness" (religious beliefs), Kızılcağışla Sokak "symbol of the army-flag" (tradition), Karanlık Bucak "not taking sunlight" (geographical location), Yeşilyurt Mahallesi "plant cover" (climate). In the region, number of samples which could be related to ablative function of colors is limited. Region residents describe places that have little light and locations in which cold is effective through the word kara: such as Karahasanbeleni, Kara Alan. In the province, examples of the red color that recalls an application in Turkish culture, is chanced on.

TÜRKÇEDE KONUŞMA ANINDA KENDİNİ DÜZELTME*

Fatih DOğRU**

Özet

Dil üretiminde insanlar, oluşturulan metinlerde zaman zaman çeşitli nedenlerle düzeltmeler yapma ihtiyacı duyarlar. Bu düzeltmeler bir başkasının ürettiği metinlerde olabileceği gibi dil üreticisinin kendi oluşturduğu metinlerde de olabilir. Yapılan düzeltmelere, yazılı veya sözlü metinlerde karşılaşılabılır. Sözlü metinlerde doğal olarak bu yöndeki düzeltmelere daha sık rastlanır ve konuşurların da sıklıkla kendi konuşmalarında düzeltmeler yaptıkları görülür. Batı alan yazınında konuşma hataları (speech errors), konuşmada kendini onarma (self-repair in speech) vb. adlarla yapılan çeşitli araştırmalar bulunsa da Türkçe için bu konuda bir eksiklik göze çarpmaktadır. Konunun, dilin bütün yönleriyle tasvir edilmesi amacıyla, edim bilimi ve psiko-dil bilimi bulguları çerçevesinde ele alınması Türkçe açısından önem arz etmektedir. Konuşma anında da konuşur, konuşmasında hata yaptığını düşünme, dil sürçmesi, kekeleme, hatırlamaya çalışma, hatırlayamama, yanlış hatırlama, söylediğinden emin olamama, söylediğini bir benzeri ile karıştıırma, kullandığı ağız özelliğini ölçünlü dildeki şekil ile değiştirme ihtiyacı duyma vb. nedenlerle düzeltmeler yapar. Bu düzeltmeler hatanın tespiti (konuşmanın kesilmesi), duraksama veya düzeltme sözü kullanımı ve düzeltme aşamalarından geçerek gerçekleşir. Bu çalışmada sözlü dil verisi barındıran ve daha önceden yazıya geçirilmiş olan Eskişehir ili ağızlarından hareketle konuşma anında kendini düzeltme örnekleri;

* Bu çalışma 8-10 Kasım 2018'de Mardin'de gerçekleştirilen Uluslararası Dil, Düşünce ve Din Bilimleri Kongresi'nde sözlü olarak sunulan "Konuşma Anında Kendini Düzeltme" başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş şeklidir.

** Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fdogru@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1801-9725.

düzeltilmenin nedenleri, hatanın tespiti, kullanılan düzeltme sözleri ve gerçekleşen düzeltmeler göz önünde bulundurularak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, kendini düzeltme, konuşma hataları, anlık konuşma.

SELF-REPAIR IN SPONTANEOUS SPEECH IN TURKISH

Abstract

In the language production process, people sometimes need repairs for various reasons. These repairs may be in the texts produced by the person himself or in the texts produced by someone else. Repairs can be found in written or spoken texts. Naturally, repairs are more common in spoken texts, and it is seen that speakers often make repairs in their own speeches. Even though there are various researches entitled such as speech errors, self-repair in speech etc. in the Western literature, the inadequacy in this field in Turkish language draws attention. With the aim of describing the subject with all aspects of the language, it has importance for Turkish language to consider the subject within the light of the findings of pragmatics and psycholinguistics. In the course of speech, the speaker makes repairs for various reasons such as realizing a speech error, slip of tongue, stuttering, trying to remember, failing to remember or misremembering, hesitation in a statement, using a similar word, needing to change a dialectal feature to standard language feature etc. These repairs are implemented through phases of monitoring (detecting the trouble and intercepting of the speech); hesitation, pausing and using an editing term; making the repair correctly. In this study, the examples of self-repairs in the course of speech based on the dialects of Eskişehir, which contains the spoken language data and which have been written previously, will be examined by considering the reasons of repairs, detecting of the trouble in the speech, the editing terms which are used in the texts and the proper repairs.

Keywords: Turkish, self-repair, speech errors, spontaneous speech.

Giriş

Konuşma anında kendini düzeltme (onarım), nadiren de olsa hazırlıklı konuşmalarda görülmekle birlikte daha çok anlık (spontaneous) konuşmada ortaya çıkan bir durumdur. Batı alan yazınında *self repair in speech*, *self correction in speech*, *speech repairs* vb. başlıklar altında ele alınan bu konuyla ilgili Türkçe üzerine birkaç araştırma yapılmış olsa da başlı başına bu konuya değinen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Konuşma anında kendini düzeltme örnekleri doğrudan konuşma üretimi ve konuşma hatalarıyla ilgilidir ve bu süreçler dâhilinde ortaya çıkar. Konuşma üretiminde gerçekleşen hatalar konuşurum sağlık durumundan kaynaklı olarak da ortaya çıkabilmektedir. Beyin hasarı,

konuşma organlarında bozukluklar vb. sağlık sorunları nedeniyle ortaya çıkan konuşma hataları ve bunlara bağlı düzeltmeler bu çalışmada ele alınmamış, konuşmayı sağlayan ve etkileyen organlar bakımından sağlıklı kimselerin konuşmalarındaki düzeltmeler çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir. Çalışmada faydalanılan konuşma verileri ise daha önceden doğal konuşma ortamında kayıt cihazları yardımıyla derlenmiş ve yazıya aktarılmış olan *Eskişehir İli Manav Ağızları* (EİMA) (Doğru, 2017), *Eskişehir İli Yörük Ağızları* (EİYA) (Sert, 2015), *Eskişehir İli Türkmen Ağızları* (EİTA) (Yıkılmış, 2015) ve *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları* (EİBMA) (İlbaş, 2015) çalışmalarında yer alan metinlerden alınmıştır.

1. Konuşma Üretimi

Konuşma üretimi, dil üretiminin temel bir parçasıdır. Levelt (1989) konuşma üretiminin kavramsallaştırma, formülleştirme ve kodlamayı içerdiğini belirtir. Carroll (2004, s. 187) ise konuşma üretiminin dört ana aşamadan oluştuğunu söyler: Bir düşüncenin kavramsallaştırılması, dilsel bir planın oluşturulması, planın dile getirilmesi ve konuşmanın izlenmesi. Bu aşamalara göre ilk olarak, iletişime sokulmak istenilen şeylerin kavramsallaştırması gerekir. İkincisi, bu düşünce, dil bilimsel bir plan dâhilinde formüle edilir. Üçüncü olarak, söz konusu plan, konuşma sistemindeki kaslar aracılığıyla tatbik edilir. Son olarak ise konuşma, söylemek istenilen şeyin ne olduğunu ve bunun nasıl söylenmesi gerektiğini değerlendirmek için izlenir. Bu izleme sonucunda zaman zaman konuşma anında yapılan hatalar tespit edilir ve konuşmayı yeniden oluşturma ihtiyacı hissedilir.

2. Konuşma Hataları

Bir konuşma hatası, söylenmek istenen ile gerçekte söylenen arasında bir uyumsuzluk (Harley, 2006, s. 739) olarak tanımlanır. Konuşma hataları konuşurun psikolojik durumuyla doğrudan bağlantılı biçimde ortaya çıkar. Konuşur gerginken veya stres altındayken, yorgun, endişeli veya sarhoş olduğunda konuşma hatalarının ortaya çıkma ihtimali de artmaktadır. Çoğu araştırmanın, konuşma hatalarının sıklığını etkileyebilecek etmenlere, hataların kendilerine göre daha az odaklanmış olduğu görülür (Carroll, 2004, s. 188). Kuşkusuz hatalar kadar bu hataların ortaya çıkmasında rol oynayan etmenler de önemlidir ve araştırmaya değer bir konudur.

Araştırmacılar konuşma hatalarının az sayıda temel türü bulunduğunu belirtmektedir. Carroll (2004, s. 188-189) konuşma hatalarının; değiştirme (shift), takas etme (exchange), beklenti (anticipation), sürdürme (perseveration), ekleme (addition), silme (deletion), yerine koyma (substitution) ve karıştırma (blend) olmak üzere sekiz türden ibaret olduğunu söyler.

Konuşma hataları dilin farklı birimlerinde ortaya çıkabilir. Hata ses düzeyinde olabileceği gibi biçim birimi, sözcük ve söz öbeği düzeylerinde de meydana gelebilir.

Konuşma hatalarını derlemek için iki ana yöntem vardır. İlk yöntem, kaydedicilerin (derlemeciler ve kullandıkları kayıt cihazları) günlük yaşamda duydukları konuşma hatalarını kayıt altına almasını içerir. İkinci yöntem, laboratuvar temelli giriştir ve katılımcıların sözcük eşleştirmelerini mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde gerçekleştirmesini gerektirmektedir (Harley, 2006, s. 739-740). Her iki tekniğin de kendi içinde artıları ve eksileri bulunmaktadır. Bu çalışmada verilecek örnekler, ilk yöntemle derlenen çalışmaların metinlerinden alınmıştır.

3. Düzeltme (Onarım)

Dil kullanımında konuşma hataları sonucunda dinleyici veya konuşur taraftan kimi zaman oluşturulan metin ya da metinlerde düzeltme ihtiyacı duyulur. Schegloff vd. (1977) *kendi başlatımlı kendini düzeltme*, *alıcı başlatımlı kendini düzeltme*, *kendi başlatımlı alıcı düzeltmesi* ve *alıcı başlatımlı alıcı düzeltmesi* şeklinde düzeltmeyi kimin başlattığı ve kimin yaptığına dayanan dört farklı düzeltme çeşidinin bulunduğunu aktarır. Buradan hareketle düzeltmeler, düzeltmeyi kimin yaptığına dayanarak *başkasını düzeltme* ve *kendini düzeltme* şeklinde iki ana başlığa ayrılabilir. Dinleyici tarafından tespit edilen ve düzeltilen hatalar *başkasını düzeltme*, konuşur taraftan tespit edilip düzeltilenler ise *kendini düzeltme* şeklinde gerçekleşir.

3.1. Başkasını düzeltme

Schegloff vd. (1977) *başkasını düzeltmeyi alıcı başlatımlı kendini düzeltme* ve *alıcı başlatımlı alıcı düzeltmesi* başlıkları altında ele almıştır. Alıcı başlatımlı kendini düzeltmede alıcı, konuşmadaki bir sorun kaynağının görülmesini sağlayıp konuşur sorunu çözerken alıcı başlatımlı alıcı düzeltmesinde konuşmadaki sorun kaynağının görülmesini de çözülmesini de alıcı sağlamaktadır (Sert vd., 2015, s. 18-19).

İletişimde dil kullanıcıları tarafından başkalarının yaptıkları konuşma hatalarını düzeltmek yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Siyasetçi, sanatçı, sporcu vb. göz önünde olan kişiler tarafından yapılan, yazılı ve görsel medya, sosyal medya vb. alanlarda karşılaşılan konuşma / yazım hataları ve bunlarla ilgili düzeltmeler dil kullanıcıları tarafından ilgi görmektedir. Hatta bu hataları ve düzeltmeleri özellikle konu alan çeşitli televizyon ve radyo programları, gazete yazıları ve sosyal medya kullanıcılarına rastlamak mümkündür. Bununla birlikte karşılıklı iletişimde karşılaşılan konuşma hataları da zaman zaman dinleyiciler tarafından düzeltilmektedir. Kuşkusuz bu dü-

zeltmelerin nasıl yapıldığı, kibarlık stratejileri açısından değerlendirilebilir ve konuşma hatasını yapanla düzeltmeyi yapan arasındaki ilişki bu bağlamda incelenebilir. Bu düzeltmeler daha çok toplum dil biliminin konusudur.

Konuşma hataları karşısında başkasını düzeltme olarak adlandırılacak düzeltmelerle ilgili Türkçe için yapılan çalışmalar bulunmaktadır. Doğançay-Aktuna ve Kamışlı (1996) araştırmalarında ana dili Türkçe olan farklı konumlardaki kişilerin bir yanlış yapıldığında gösterdikleri sözel tepkileri ve yaptıkları düzeltmeleri incelemişlerdir. Çalışmanın sonucunda rol ilişkileri ve stil kaymasının gerçekleşme şekli ile birlikte konuşurların tercih ettikleri anlamsal ve söz dizimsel biçimler ortaya konulmuştur.

3.2. Kendini düzeltme

Bu çalışma, asıl olarak konuşma hataları sonucu yapılan kendini düzeltmeleri konu edinmektedir. Kendini düzeltmeler konuşurun ruh hâliyle yakından ilgilidir ve psiko dil biliminin inceleme alanına girmektedir. Schegloff vd.nin (1977) *kendi başlatımlı kendini düzeltme* başlığı altında ele aldığı düzeltmelerde konuşur, konuşmadaki sorunları kendisi görür ve kendisi çözer veya *kendi başlatımlı alıcı düzeltmesi* başlığı altında olduğu gibi alıcıdan yardım alır (Sert vd., 2015, s. 17-18). Kendini düzeltmeler, yazılı bir metni okuma sırasında kendini düzeltme ve konuşma sırasında kendini düzeltme olarak iki şekilde ortaya çıkabilmektedir.

3.2.1. Okuma sırasında kendini düzeltme

Konuşma hataları kimi zaman yazılı bir metnin okunması sırasında meydana gelir. Okuma sırasında görülen konuşma hatalarının çeşitli sebepleri olabilir. Bu sebepler konuşur kaynaklı olabileceği gibi okuduğu metinden veya konuşma ortamından kaynaklı da olabilir. Okuma güçlüğü çeken kimselerde bu tür hatalara daha çok rastlanır. Konuşur / okurun hatalı okuduğunu düşündüğü bölümlerde duraksayarak düzeltmeler yaptığı ve okumanın akıcılığını bozduğu gözlenmektedir. Duran ve Sezgin (2012) araştırmalarında bir metin okunurken yapılan sesli okuma hatalarından biri olarak kendi kendini düzeltmeleri göstermiş ve bu tür hataların en aza indirgenmesi için çeşitli okuma uygulamaları önermişlerdir.

3.2.2. Konuşma sırasında kendini düzeltme

İnsanlar birbirleriyle konuşurken sıklıkla işitme, konuşma ve anlama sorunlarıyla karşılaşır. Konuşmadaki sorunlar, bir konuşurun yanlış bir sözcük kullanması veya istediği sözcüğü bulamaması vb. durumlarda ortaya çıkar. Bir dinleyici, konuşurun söylediklerini anlamakta güçlük çektiği zaman işitme sorunları ortaya çıkar. Anlama sorunları, dinleyicinin belirli bir sözcüğü tanımaması, ne hakkında veya kimin hakkında konuşulduğunu bilmemesi

ya da konuşmanın dil bilgisel yapısını çözümleyememesi gibi çok çeşitli durumlarda ortaya çıkar. Konuşurlar böyle sıkıntılarla karşılaştıklarında “düzeltme (onarım) mekanizmasına” başvururlar (Sidnell, 2010, s. 110). Schegloff da düzeltme kavramını tanımlarken bu kavramlardan yola çıkar ve düzeltme kavramını “konuşma, işitme ya da anlamada meydana gelen ve etkileşimin başarılı bir şekilde ilerleyebilmesine engel teşkil eden sorunlarla başa çıkabilmek için kullanılan yöntemlerin düzenlenişi” (Sert vd., 2015, s. 16) şeklinde tanımlar.

Konuşma sırasında kendini düzeltme ile ilgili Batı alan yazınında temel kabul edilebilecek Schegloff vd., (1977), Levelt (1983) vb. araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmış ve konu bugüne değin farklı yönleriyle ele alınmıştır. Türkçe için de konuyu psiko-dil bilimi çerçevesinde ele alan çalışmalar (Altıparmak, 2015; Sert vd., 2015; Altıparmak ve Kuruoğlu, 2017) mevcut olmakla birlikte bu alandaki çalışmaların yeterli sayıda olmadığı söylenebilir.

Anlık konuşma verilerine dayanarak hazırlanan ve düzeltmelerin varlığını, yerini tespit etmek ve uygun düzeltmeyi öz devinimli olarak saptamak için ölçüt ve yöntemler sunan, etiketlemeler için sistemler geliştiren derlem dil bilimi ve bilgisayarlı dil bilimi alanında çeşitli çalışmalar da yapılmıştır (Shirberg vd. 1992; Bear vd. 1993; Stolcke vd., 2000, Ang vd., 2002; Eklund, 2004; Shirberg, 2005 vd.). Türkçede konunun tüm yönleriyle ele alınabilmesi ve araştırmalara konu olabilmesi için nitelikli bir sözlü derlem oluşturulmasının gerekliliği yadsınmaz.

Konuşma sırasında ortaya çıkan kendini düzeltmeler, *hazırlıklı konuşmada kendini düzeltme* ve *anlık (spontaneous) konuşmada kendini düzeltme* olarak iki başlık altında ele alınabilir.

3.2.2.1. Hazırlıklı konuşmada kendini düzeltme

Daha önceden hazırlanmış metinlerin üzerinde çalışılarak, zaman zaman ezber yapılarak gerçekleştirilen hazırlıklı konuşmalarda da konuşurun konuşma hataları yaptığı ve bu hatalarda düzeltmelere gittiği gözlenir. Konuşma ortamından kaynaklı etmenlerin dışında konuşurun psikolojik durumuna bağlı nedenlerle de konuşma hataları gerçekleşebilir ve bunun sonucunda konuşurlar konuşmayı tekrar oluşturur veya konuşmada düzenlemeler yaparlar.

Tiyatro, sinema vb. sanat dallarında oyuncuların, topluma hitap edecek siyasetçi, idareci vb. hatiplerin yapacakları konuşmalardan önce provalar yaptıkları ve konuşmalarında oluşabilecek hataları en aza indirmeye çalıştıkları görülür. Kuşkusuz hazırlıklı konuşmalarda görülen konuşma hataları ve bunlara bağlı kendini düzeltmelerin oranı anlık konuşmalara göre çok daha azdır. Bazı konuşma hatalarının hazırlıklı konuşmalarda hazırlıksız konuşmalara

göre daha fazla görüldüğü durumlar da vardır. Erdem (2017, s. 244) hazırlıklı ve hazırlıksız konuşma durumlarında üretilen konuşma akıcısızlıklarıyla ilgili farklı yaş grupları üzerinde yaptığı araştırmasının sonucunda, 18-23 ve 33-50 yaş grubu katılımcıların hazırlıklı konuşmada hazırlıksız konuşmaya göre daha fazla sayıda uzatma ve dil sürçmesi türü akıcısızlık ürettiklerini ve 33-50 yaş grubu katılımcıların hazırlıklı konuşmalarında hazırlıksız konuşmalarına göre tekrar türü akıcısızlıkların daha fazla sayıda üretildiğini gözlemlemiştir.

3.2.2.2. Anlık (spontaneous) konuşmada kendini düzeltme

Konuşma anında kendini düzeltme örneklerinin büyük bölümü anlık konuşma sırasında gerçekleşen düzeltmelerden oluşmaktadır.

Her gün üretilen ve kavranan konuşmaların çoğu anlık konuşmalardır. Bu “vahşi doğada konuşma” özel bir eğitim gerektirmez, son derece etkilidir, en az derecede bilişsel yük getirir ve birçok düzeyde zengin bilgi taşır (Shirberg, 2005, s. 1781). Aynı zamanda anlık konuşmalar iletişimde sorunlara neden olabilecek bir dizi olgu içerir. Ward (1989, s. 137) bu olguları şöyle sıralar:

- Dolu duraksamalar (filled pauses) - konuşurun sözcüklerle uyuşmayan sesleri (ah, uh, um vb.).
- Yeniden başlamalar (restarts) - bir sözcük veya ifadenin tekrarlanması. Asıl sözcük veya ifade tam veya kesilmiş olabilir.
- Ünlemler (interjections) - konuyla ilgisi olmayan ifadeler.
- Bilinmeyen veya yanlış telaffuz edilen sözcükler (unknown or mispronounced words)
- Eksilteler (ellipsis)
- Dil bilgisi kurallarına aykırı yapılar (ungrammatical constructions) - Kullanıcılar anlaşma hataları yaparlar ve olağan dışı dizilerdeki bileşenleri kullanabilirler.

Maclay ve Osgood (1959, s. 24) konuşmadaki akıcısızlıkları (hesitation); tekrarlar, yanlış başlangıçlar, dolu ve boş duraklar olmak üzere dört gruba ayırır. Clark ve Wasow (1998, s. 201), ise anlık konuşmadaki akıcısızlıkları (disfluencies); istenmeyen duraklar, uzatılmış birimler, doldurucular (“uhm” ve “um” gibi), düzeltici anlatımsal ifadeler (“Demek istediğim” ve “Bilirsin” gibi), yarım kalmış sözcükler, konuşurun düzeltmeleri, tekrarlanan sözcükler olarak yedi farklı başlık altında toplamıştır. (Kansu-Yetkiner vd., 2015, s. 106-107). Clark ve Wasow (1998, s. 201) çoğu akıcısızlık türünün planlama sorunlarını yansıttığını düşünmektedir.

Anlık konuşma hatalarının ve anlık konuşmada kendini düzeltme örneklerinin saptanabilmesi için anlık konuşmaları içeren bir derlem hazırlanma-

sı öncelik arz etmektedir. Japonca (Maekawa vd., 2000), İspanyolca (Ortega-Garcia vd., 2000), İngilizce, Danca (Grønnum, 2006) vb. diller için anlık konuşma derlemleri ve telefon konuşması derlemlerinin (Muthusamy vd., 1992; Godfrey vd., 1992; Taussig ve Bernstein, 1994; Benedi vd., 2006) hazırlanmış olduğu görülürken Türkçe için hazırlanmış yüz yüze ya da çeşitli iletişim araçlarıyla (örneğin, telefonda ve kitle iletişim araçlarında) gerçekleşen Türkçe konuşmalardan oluşan Sözlü Türkçe Derlem (std.metu.edu.tr) bulunmaktadır. Türkçe Ulusal Derlem'de (tnc.org.tr) de derlemin %0.92'sini oluşturan 24 farklı metinden 455.194 sözcüklük bir sözlü derlem yer almaktadır.

Anlık konuşmada kendini düzeltmeler, *yabancı dil konuşuru olarak kendini düzeltme* ve *ana dili konuşuru olarak kendini düzeltme* olarak iki başlık altında ele alınabilir.

3.2.2.2.1. Yabancı dil konuşuru olarak kendini düzeltme

Bir dili ana dili olarak konuşmayan dil kullanıcıları, psikolojik ve çevresel etmenlerin yanı sıra dile olan hâkimiyetlerindeki eksiklik nedeniyle sık sık anlık konuşmalarında kendini düzeltme yoluna gitmektedirler. Özellikle yabancı bir dili öğrenme aşamasındaki konuşurlarda bu durum yaygın olarak görülür.

Konuşmada düzeltmeler geleneksel olarak ikinci dil edinimi (SLA) alan yazınında kavrama kontrolleri, açıklama istekleri, doğrulama kontrolleri, anlam doğrulamaları, tanım istekleri ve sözcüksel belirsizlik ifadeleri gibi işlevsel kategorilere ayrılmaktadır (Markee, 2000, s. 84).

Ana dili konuşuru olmayan konuşurların konuşma hatalarını etkileyen farklı etmenler vardır. Konuşurun yaşı, dili öğrenme süresi, konuşmayı kiminle yaptığı, konuşmanın konusu, süresi vb. etmenlerle konuşma hataları ve bunlara bağlı kendini düzeltmelerin sayısı artabilir veya azalabilir. Yine farklı koşullara bağlı olarak konuşurlar düzeltmeleri çeşitli amaçlarla yapabilirler. Örneğin, ana dili konuşuru olmayan yetişkin dil öğrencileri, ana dili konuşuru olan muhataplarından gerekli açıklamaların alınmasında bir araç olarak çeşitli düzeltme stratejilerini kapsamlı bir şekilde kullanırlar. Bu açıklamalar yetişkin öğrenenlerin kaçırdıkları önemli içerik sözcüklerini edinmelerine olanak verir ve böylece ana dili konuşuru muhatapları tarafından aday gösterilen konuları belirlemelerine veya bunları kendi başlarına aday göstermelerine yardımcı olur (Markee, 2000, s. 6).

Yabancı dil konuşuru olarak kendini düzeltmeleri konu alan çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Vural (2008) çalışmasında İngilizce konuşan Türk konuşurlar üzerine ikinci dilde konuşmada yaşanan aksaklıkları farklı koşullar altında incelemiş ve çalışmanın sonucunda, katılımcıların kısa süreden ve konu özelliğinden dolayı belirlenen somut bir konuda ve tanıdıkları biri ile veya ana dili

İngilizce olan biri ile konuşmaları durumlarda daha akıcı konuştuklarını tespit etmiştir.

Ana dili konuşuru olmayan konuşurların anlık konuşmanın yanı sıra anlık çeviride de konuşma akıcısızlıkları yaşadıkları ve düzeltmelere başvurdukları görülür. Kansu-Yetkiner vd. (2015) çalışmalarında boş ve dolu duraklarla yordanan yazılı metinden sözlü çeviri edimi sırasında öğrencilerin yaşadığı sorunların hangi söz dizimsel yapılar üzerinde oluştuğunu bilişsel olarak ortaya koymak için, durak sıklığı, çeviri süresi ve yan tümce - durak ilişkisinin istatistiksel çözümlenmelerini yapmışlar; daha fazla bilgi yoğunluğuna sahip olan bilgilendirici metinlerde, anlatımsal metinlere göre daha sık olarak durak kullanımı olduğu sonucuna varmışlardır.

3.2.2.2.2. Ana dili konuşuru olarak kendini düzeltme

Bir dili ana dili olarak konuşan konuşurlar anlık konuşmada çeşitli nedenlerle ortaya çıkan konuşma hataları sonucunda düzeltmelere başvururlar.

3.2.2.2.2.1. Düzeltmenin nedenleri

Ana dili konuşurlarının anlık konuşmada yaptıkları kendini düzeltmelerin konuşurun psikolojik durumu başta olmak üzere farklı nedenleri bulunmaktadır. Örneğin sık sık değişen bilgilerde eski bilginin güncellenmemesi durumunda konuşma hataları çokça yaşanır. Özellikle yaşı ilerlemiş insanların yaşları sorulduğunda ilk olarak daha önceki yaşlarını söylediği ve sonrasında kendini düzeltme yoluna gittikleri görülür. Hatırlama güçlüğü çekilen şahıs adı, bir olayın tarihi vb. durumlarda görülen konuşma hataları da yaygındır. İnsanların şahıs adlarını hatırlamakta sıklıkla güçlük çektikleri ve söyledikleri adlarda hata yaptıklarını fark ederek konuşmalarında düzeltme yaptıkları gözlenir.

Konuşma anında kendini düzeltmenin başlıca nedenleri arasında şunlar sayılabilir:

a. Bir sözcükte hata yaptığını düşünme

Konuşur anlık konuşmasında hatalı bir sözcük kullandığını düşünerek bu sözcüğü uygun gördüğü başka bir sözcükle değiştirir. (1a)'da soruya verilecek "Türkmen" cevabında konuşur hata yaptığını düşünerek sözcüğü yarım bırakmış ve cevabını "Manav" olarak düzeltmiştir. (1b)'de ise "köy" sözcüğünde hata yaptığını düşünen konuşur sözcüğü değiştirerek "hâne" sözcüğünü kullanmıştır.

(1) a) EB: Bu köy ne köyü? Manav köyü mü, Yörük köyü mü, Türkmen köyü mü? ZA: tür. manav bura. bizim burda hiç bu memleKetTe ğarışıK yok. (EİMA, I/11/21)

b) yunan bõle her kö.. hāneleri geziyī dedemi buluyi. (EİMA, I/5/38)

b. Bir biçim biriminde hata yaptığını düşünme

Konuşur anlık konuşmasında hatalı bir biçim birimi kullandığını düşünerek bu biçim birimini uygun gördüğü başka bir biçim birimiyle değiştirir. (2a)'da konuşur, kullanmış olduğu +{A} biçim birimini +{DA} biçim birimi ile değiştirerek konuşmasında düzeltme yaparken (2b)'de +{A} biçim birimi yerine +{I} biçim birimi kullanılarak düzeltme yapılmıştır.

(2) a) bõle bi dumlıca dēnen köyümüz vār. urā.. urda ānadıñ_ıñ?
(EİMA, I/5/59)

b) orıya.. o yannı bizim de_il. he o yannını üleşdiğ iki ġardaş.
(EİMA, I/21/74)

c. Dil sürçmesi

Konuşurlar zaman zaman dil sürçmesi nedeniyle konuşma hataları yaparlar. (3a)'da konuşur dil sürçmesi nedeniyle “iledıya” şeklinde kullandığı sözcüğü “ileriye” olarak düzeltmiş; (3b)'de ise dil sürçmesi nedeniyle “fakil..” şeklinde söylediği sözcüğü “faSille” şeklinde söyleyerek konuşmasında düzeltme yapmıştır. (3c)'de ise konuşur bir deyim kullanmak istemiş ancak deyimdeki unsurları bir araya getirmekte güçlük yaşamıştır. Belli seslerin tekrarının çok olduğu, söylenişi zor ve sık sık karıştırılan deyim, mani, tekerleme vb. sözlerde bu duruma yaygın olarak rastlanır.

(3) a) gelir. iledıya.. ileriye dõru bağ (EİMA, I/6/128)

b) eksē tāze fakil.. faSilleyi mesel'ā ġurudurlardı ēveli. (EİMA, I/8/43)

c) esgiden böyle ġuzine şey yok. ocaklık. ġordun bi kütük sabā ġadar önün ġārma.. arġan kı..önün ġavurġa ġavuru önnü.. arġan_ārman savurıydı. (EİMA, II/3/43)

d. Kullandığı sözcüğün kapsamını daraltma

Konuşurun anlam dairesi daha geniş olan bir sözcük yerine konuşmasını keserek anlam dairesi daha dar bir sözcüğü tercih etmesidir. (4a)'da kapsamı daha geniş olan “herkes” sözcüğü yerine konuşur konuşmasını keserek daha dar bir kapsam ifade eden “biġaş kişi” (birkaç kişi) sözcüğünü kullanmıştır. (4b)'de de yine kapsamı daha geniş olan “bizim” sözcüğü yerine “benim” sözcüğü kullanılarak düzeltmeye gidilmiştir.

(4) a) õñceden ġāve meşurūmuşTu. ġāveyi herkeS kend.. biġaş kiři kendi çekiyomuşTu makinelēle. (EİMA, I/7/83)

b) hiç_ışımız gücümüz yödu bizi.. benim. (EİMA, I/25/62)

e. Kekeleme

(5a-b)'de konuşur, tümcede ses ve hece tekrarları yaparak kekelemiş ve tümceyi tekrar oluşturarak / oluşturmayı deneyerek kendini düzeltmiştir.

(5) a) kebab_asılr eve.. evelde, evelden kebab_as.. evelden kebab_asılr. (EİMA, I/26/2)

b) he ata biniyomuş gelin. işte. ben ken.. be.. biz ğāşdıķ. ben ğāşdıđm. şindi ğaçana da va dūn. (EİYA, I/21/68)

f. Hatırlayamama, hatırlamaya çalışma veya yanlış hatırlama

En yaygın görülen düzeltme nedenlerindedir. Şahıs adları, bir olayın tarihi, kişilerin yaşı vb. durumları insanların hatırlamakta güçlük çektiği ve sık sık bunları hatalı bir biçimde ifade ettikleri gözlenir. (6a)'da hatırlamaya çalışma ve hatırlayamama, (6b-c)'de ise yanlış hatırlama ve hatırlamaya çalışma sonucu konuşur daha önceden söylediği sözde düzeltmeye gitmiştir.

(6) a) çocūm da okuyu řimdi. ‘asge.. aman ... dilime gelemedi bi. vallā gelemedi. řimdi ōlan urda çalışıyo. (EİYA, II/11/105)

b) şey fal an süleyma.. aman şey ābıyı, ta_ir ābıyı fal an onnar đā emirdālı. (EİYA, II/12/38)

c) ilk bizim dedelerimiz burayı kıran, bin se.. şey bin sekiz yüz doķsan_üşde. (EİBMA, I/43/12)

g. Söylediğinden emin olamama

(7a)'da konuşur söylediğinden emin olamayarak konuşmasında düzeltmeye gitmiş ve emin olamadığı sözcüğün yerine geçici olarak başka bir sözcük koyarak konuşmasını tamamlamıştır.

(7) a) çözüyüğük yumūñ şeyini ipl̄ini, şeysini keçeniñ aman çullarıñ, çul diȳim ben_artıķ. onu bōle arasından_arħaş geçire geçire doħuyüđüđ. (EİYA, II/13/06)

h. Söylediğini bir benzeri ile karıştıрма

Konuşur anlık konuşmada anlatmak istediği ifadeyi zaman zaman ona benzeyen başka bir ifadeyle karıştıırır ve konuşma hatası yapar. Konuşma anında bu hatasını fark eden konuşur konuşmasını keserek hatalı olduğunu düşündüğü ifadenin yerine uygun ifadeyi kullanır. (8a)'da konuşur “pazı” sözcüğü yerine bu sözcüğe anlamsal olarak benzer başka bir sözcük olan “yıfķa” (yufka) sözcüğünü kullanmış, daha sonra hatasını fark etmiş ve kullanmak istediği asıl sözcük olan “pazı” sözcüğünü söyleyerek konuşmasını düzeltmiştir. (8b)'de

ise “yün” sözcüğüne anlamsal olarak benzeyen “yorgan” sözcüğünü kullanan konuşur hata yaptığını fark etmiş ve “yün” sözcüğü kullanarak konuşmasını düzeltmiştir.

(8) a) işli ediyiz şindi biz meselâ bu yıfkayı amân şey pazıyı yazıyız. (EİBMA, I/28/105)

b) êsgimiş zamannarıñ yorg.. şiyi yünneri. (EİMA, I/12/32)

i. Kullandığı ağız özelliğini ölçünlü dildeki şekil ile değiştirme ihtiyacı duyma

Konuşur, daha çok resmi bir ortamda veya tanımadığı biri ile konuşması durumunda konuşmasında kullanmış olduğu ağız özelliği taşıyan bir ifadeyi ölçünlü dildeki şekli ile değiştirme ihtiyacı duyar. (9a)’da konuşur, aynı anlamı taşıyor olsa da kendi yöresinin ağızında kullanılan “toyğa” sözcüğü yerine dinleyicinin daha kolay anlayacağını düşündüğü ölçünlü dildeki “yo_ut” (yoğurt) sözcüğünü kullanarak konuşmasını düzeltmiştir. (9b)’de ise konuşur, yüklemde kullandığı eylemi dinleyici için daha anlaşılır olduğunu düşündüğü eylemle değiştirmiştir. (9c)’de konuşur, kullandığı ağızın özelliğini yansıtan ve ünlü daralması görülen +{DI} biçim birimi yerine ölçünlü dildeki karşılığı olan +{DA} biçim birimini kullanmıştır. (9d)’de ağız özelliği taşıyan ve geniş ünlülü kullanılan sözcük yerine ölçünlü dildeki karşılığı, (9e)’de ise ağız özelliği taşıyan ve ötümlü ünsüzle kullanılan sözcük yerine ölçünlü dildeki karşılığı kullanılmıştır.

(9) a) SGA: Ne çorbası yaparlar? DÖ: toyğa ço.. yo_ut çorbası yaparlar. (EİMA, I/9/33)

b) onnâñ yemēni pişircēm diyē doKuz yaşımda seKiz yaşımda oKuldan çık.. aldılar. (EİMA, I/22/11)

c) ocağdâ bōle tândır vâ tândırdı ... tandırda a saman_atar bişiriz biz. (EİMA, I/4/40)

d) bi fakiriñ dē annē diyó_ölu. anne di ki ölum şu yo_ordu götür yonâ.. yunan mere.. mēremete gelir mi? (EİMA, I/5/47)

e) bi dene şōle do.. tombaKcı şōle daş dikeğdİK. (EİMA, I/8/48)

j. Konuşmanın arasına bir açıklama ekleme

Konuşurun anlık konuşmada konuşmasını, bir ifadeyi düzeltmekten çok konuşmanın arasına bir açıklama, bilgi, cevap vb. ifadeler ekleme ihtiyacı duyması sonucu kestiği görülür. (10a)’da konuşur dinleyiciden gelen bir uyarıcı söze cevap vermek için konuşmasını kesmiş ve “âmin” diyerek konuşmasına devam etmiş; (10b)’de ise konuşmasında verdiği bir sözcükle ilgili bir açıklama yapma ihtiyacı duyarak konuşmasını kesen konuşur, bu açıklamadan

sonra konuşmasını kestiği noktadan devam ettirmek suretiyle konuşmada düzeltme yoluna gitmiştir.

(10) a) SGA: Allah rahmet eylesin. Nur içinde yatsın. AS: bi başKa.. āmin. bi başKaydı. (EİMA, I/22/22)

b) şimdī böyüklē odalāda otu.. biz yetiştik yāni odalara. odalāda oturulādı. sōna gāvele olmıya başladı oda.. odalā ğapandı. (EİMA, I/28/29)

3.2.2.2.2.2. Düzeltmenin aşamaları

Levelt (1983, s. 41) konuşma anında kendini düzeltmenin genellikle üç aşamada ilerlediğini belirtir. İlk aşama kişinin kendi konuşmasını izlemesini ve hatanın tespit edildiğinde konuşma akışının kesintiye uğramasını, ikinci aşama konuşmada tereddüt yaşama, duraksama ve özellikle düzeltme terimlerinin kullanılmasını, üçüncü aşama ise uygun düzeltmenin yapılmasını içerir.

3.2.2.2.2.2.1. Hatanın tespiti (Konuşmanın kesilmesi)

İnsanlar konuşma anında bir yandan konuşmalarını oluştururken bir yandan da bu konuşmayı bir çeşit izlemeye tabi tutarlar. Bu izleme sonucunda zaman zaman konuşma içerisinde bir hata tespit eder ve konuşma akışında kesintiye giderler. Levelt'e (1983) göre bir konuşurun konuşmanın akışını kesmesini gerektirebilecek birçok olası neden vardır. Bu nedenlerden biri konuşma hatasıdır. Bir diğer neden ise söylenenlerin doğru olmasına rağmen konuşmayla tam olarak uygun düşmemesidir. Kısacası, insanlar konuşmanın ortasında konuşmayı keserek konuşma hatalarını düzeltirler. Konuşmaya uygun olmayan sözcükler söylendiğinde ya da çok hızlı konuşulduğu zaman bu durum ortaya çıkabilmektedir (Anshori, 2014, s. 18).

3.2.2.2.2.2.2. Duraksama ve düzeltme sözü kullanımı

Bu aşama, konuşmada tereddüt yaşama, duraksama ve özellikle düzeltme sözlerinin (düzeltme terimlerinin) kullanılmasını içerir. Hangi düzeltme sözünün kullanılacağı, konuşma sorununun doğasına oldukça düzenli bir şekilde bağlıdır: Konuşma hataları diğer düzeltme terimlerini sadece konuşmayla uygunsuz olan sözcüklerden sonra tetikler ve konuşur tarafından hızlıca algılanan sorun tercihen “uh” kullanımıyla bildirilir (Levelt, 1983, s. 41). Bu düzeltme sözünün ne olduğu dillere göre farklılık göstermektedir.

Düzeltilme sözleri, düzeltmeyi tetikleyen nedenlerin derecesine göre değişiklik gösterir. Bazı düzeltme sözleri önceki söylenenin açık bir reddi anlamına gelirken bazı sözler önceki ifadeyi sürdürür. Bu bağlamda düzeltme nedenleri ile düzeltme sözleri arasında sıkı bir bağ vardır.

Ana dili konuşurlarının konuşma anında kendini düzeltme örnekleri incelendiğinde yaygın olarak duraksama yaşadıkları ve zaman zaman farklı düzeltme sözlerine başvurdukları görülür.

a. Duraksama

Konuşma anında konuşurun konuşmasını izlemesi sonucunda herhangi bir düzeltme sözü kullanılmaksızın konuşma hatası tespit edilir ve konuşur tarafından tereddüt edilip duraksanır. Duraksamanın ardından konuşurun kendini düzeltme yoluna gittiği görülür. Kendini düzeltmelerde duraksamaların kullanılması yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur.

(11a-f)'de konuşur herhangi bir düzeltme sözü kullanmaksızın duraksamış ve konuşmasını izlemesi sonucu farkına vardığı hatalı olduğunu düşündüğü ifadeyi düzeltme yoluna gitmiştir.

- (11) a) gelinne gelinniK giy.. nişannık. (EİMA, I/2/18)
- b) burayı göçürdük. āl.. üstü ev altı ahır. (EİMA, I/28/26)
- c) damādi şiyde giy.. cāminin_öjünde giydirilerdi. (EİMA, I/2/27)
- d) kardaşlarım gençlīmiziñ serveTi samā.. sāmānımızuñ ğiymetini bilelim. (EİMA, I/14/72)
- e) fırınımız yanardı bizim kendi dedemgi.. babamgiliñ mälle fırınımız vardı. (EİTA, I/7/43)
- f) yā üç_ölu.. iki ölüm bi ğızım var. (EİBMA, II/2/178)

b. Düzeltme sözleri

Duraksamaların dışında bir düzeltme sözü kullanmak suretiyle de düzeltmeler yapılmaktadır. Çalışma kapsamındaki metinlerde rastlanan düzeltme sözlerinden bazıları şunlardır:

yok

(12a-c)'de konuşurun konuşmasını izlemesi sonucu farkına vardığı konuşma hatası “yok” düzeltme sözü kullanılarak onarılmaya çalışılmış ve bu düzeltme sözü yardımıyla kendini düzeltme gerçekleşmiştir.

- (12) a) geri ge.. yo ğāçırımıñ tābi ğādın nişannısı. (EİMA, I/8/127)
- b) dört dene ğızdıK, iki dene ölandıK. yedi ğardeşdıK. yo āltı ğardeş dī mi? ismā_il dayın, ali_rıza dayıñ, dört dene de ğız dī mi? (EİMA, I/145/15)
- c) sizler.. anķāra.. yo yu bunnā bürda. ėltim_öldü uruyu defnedildi. (EİMA, II/8/6)

hayır

(13a)'da hatırlamaya çalışma nedeniyle, (13b)'de soruya verilen cevabın yanlış olduğunun fark edilmesi nedeniyle “hayır” düzeltme sözü kullanılmış ve bu söz kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir.

(13) a) oraları şeymiş bütün, örmanmış. ni ò, ne di.. ne tikenı di-yilē, derede olüdü evellē. hāyır be. sārmaşık, sārmaşıkmiş bütün o tatlı çeşmelē. (EİBMA, I/49/63)

b) SGA: *Sonra şurası, burası sizin eviniz, şey iki göz hayatlı öyle mi?* ZA: tabi, ayır esgi köy evi dıl bu. (EİBMA, I/5/63).

tövbe

(14a)'da zaman ifadesinin yanlış hatırlanması nedeniyle “tövbe” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir.

(14) a) yalnız düne, hindi dün di_i esdafulla töbe. telefonu gēldi. nerdesiñ yavrum didim. (EİMA, I/52/87)

pardon

(15a-b)'de soruya verilen cevabın yanlış olduğunun fark edilmesi nedeniyle “pardon” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir.

(15) a) *Yaş kaç?* X: yaş, atmış_iki. EB: *Atmış iki.* X: atmış yedi, atmış yedi a pardon atmış yedi. (EİYA, II/13/131)

b) tabi gālībā burda dōmuşum. yōk pardon. ama babamlar da burda dōmuşlar, de mi? (EİBMA, I/15/65)

değil

(16a)'da konuşmanın sonunda “değil” düzeltme sözü kullanılmış, düzeltme tümce içinde yapılmış olmasına karşın konuşur, asıl anlatmak istediği düşüncely / ifadeyi bu düzeltme sözünü kullanarak vurgulamıştır. Bu düzeltme sözünün konumu bakımından tümce bittikten sonra kullanılması dikkat çekicidir.

(16) a) öyle bi buçuK_iki ay sene gullanırdıK. ay de_il. (EİMA, I/123/43)

aslında

(17a)'da “aslında” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. (12), (13), (14), (15), (16) ve (17)'deki örneklerde kullanılan düzeltme sözleri önceki ifadenin (düzeltilen sözün) açık bir reddi niteliğini taşımaktadır.

(17) a) FD: *Yaşınız kaç?* AHY: ‘atmış_üç. atmış dörd_aslında. kırk dokuz yañı. (EİYA, I/26/07)

aman

(18a-p)'de "aman" düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Bu düzeltme sözü Eskişehir ili ağızlarında en yaygın kullanılan düzeltme sözüdür.

(18) a) *Adın ne teyze? HB:* fatma aman hadime. (EİMA, I/159/1)

b) *ēimizde bi sağıyın diye otTum, hana ābem amān yengem, abam vardı sa_ā..* (EİMA, I/152/132)

c) *ben_annanne. ben kōde de aman şehirde de yapdım bi sünēt dūnü.* (EİBMA, I/1/65)

d) *kışlık ya, aman yazlık ya.* (EİBMA, I/5/68)

e) *Sİ: Kaç yaşındasın? FS:* se.. amān elli sekiz dömluyum işde sen hesaplayiver. (EİBMA, I/6/2)

f) *çıkālā avşamüsdü burda, amān orda yuvlu adam, delikannılar.* (EİBMA, I/13/114)

g) *bōle bi şey işde. bōyle çevirillēđdi şurda aman burada.* (EİBMA, I/13/116)

h) *üsdüne yōrdun amān katīn varsa meselā kaymān kaymak sürim, içine de biraz yōrt қorum.* (EİBMA, I/28/14)

i) *şeyimiz yokdur ōle ani içine sürme.. amān üsdüne katıқ falan sürmeyiz.* (EİBMA, I/28/115)

j) *SGA: Bulgaristan'ın neresinden gelmişler hatırlıyor musun? ZG:* sitreden ī dur, dilimin_ucunda ama söyleyemedim yavrum neresinden bilmem bi şī amān ne_bilim ben işde, bilemedim a dilimin_ucunda da söyleyemedim. (EİBMA, I/19/99)

j) *sitre, sitiri amān silistreden.* (EİBMA, I/19/106)

k) *onnarı da ūle kırarım amān ince ince keseriz bit_tā būle maқārnemiz_o.* (EİBMA, I/28/40)

l) *kışdan aman yazdan şey қorum ben fişne қorum.* (EİBMA, I/28/45)

m) *işli ediyiz şindi biz meselā bu yıfқayı amān şey pazıyı yazıyız.* (EİBMA, I/28/105)

n) *bubām yüz yaşını aşmış oluyo o_zāman, tabī. bubam kırık_āl-tıda, kırık aman, dur kırık ye., nūran altmış yedi do_umlu, benim küçük gız dörd_aylıkdı bābam öldünde, elli sekiz yaşında öldü bābam, kał_pden_öldü.* (EİBMA, I/19/87)

o) ğoņşular_iyi. ço_u şeyden, aman bi kōyden. yanĩ ‘gelme. (EİYA, I/30/101)

ö) ya. benim ye.. çocūm da okuyu Őimdi. ‘asge.. aman ... dili-me gelemedi bi. vallā gelemedi. Őimdi ōlan urda çalıŐıyo. (EİYA, II/11/104)

p) şey fal’an sūleyma.. aman şey ābıyĩ, ta_ir ābıyĩ fal’an onnar dā emirdālı. (EİYA, II/12/38)

ay

(19a-c)’de “ay” dūzeltme sōzū kullanılarak kendini dūzeltme gerçekteŐmiŐtir.

(19) a) malad.. ay şey malatya. (EİTA, II/1/114)

b) yapıyola, ōlūyola. Őuriye çıK ay ıscā çıkmeyiz yō. (EİMA, I/153/116)

c) baKdım tārihde.. ayy bilemıcēm Şindi. (EİBMA, I/16/64)

işte

(20a-b)’de “iŐte” dūzeltme sōzū kullanılarak kendini dūzeltme gerçekteŐmiŐtir.

(20) a) link varıdı atnan dōner bōyle dūbek, dūbek iŐte ōyle bi şey denirdi. (EİTA, I/19/90)

b) saŐda piŐiriyiz_onnarı, yuviyiz yuviyiz ondan sōna bōrek ya-par.. işde bōrek dōŐeriz onnan. (EİBMA, I/28/106)

neyse?

(21a-b)’de “neyse” dūzeltme sōzū kullanılarak kendini dūzeltme gerçekteŐmiŐtir. Bu dūzeltme sōzūnūn emin olunmayan ifadelerden, net bir biçimde dūzeltilemeyen sōzlerden sıyrılıp tūmceyi devam ettirmek ve konuŐmayı sūrdürmek için kullanıldıĐı gōrūlür.

(21) a) bizim mācurlarda ōle yatıra matıra tapmaz bizim.. neyse cāmiye gider namazını kılar o. (EİBMA, I/17/100)

b) Őurda kil vardır, ne kazaımız vaŐ ya Őurda ordan kil sarar gidermiŐ develere ōrdan aydın yemiŐi iŐte ōzūm neyise onnarı getirip burda bu dātırmıŐ (EİTA, I/17/59)

mı?

(22a-c)’de “mı” dūzeltme sōzū (soru biçim birimi) kullanılarak kendini dūzeltme gerçekteŐmiŐtir. Burada kullanılan dūzeltme sōzūnūn diĐer dūzeltme sōzlerinden farklı olarak bir sōzcük deĐil bir biçim birimi olması dikkat

çekicidir. Konuşurun bu düzeltme sözünü emin olamadığı durumlarda kullandığı, bu sözü kullanarak düzeltme yaparken dinleyiciyi de düzeltme sürecine katmak istediği ve çoğu zaman dinleyiciden düzeltme için yardım talep ettiği görülür.

(22) a) bizde ğalmadı ğayınnam hiç. eltimin yanında ğaldı. o da işTe öle dört.. üç ay mı oldu, üç dört ay_ oldu öleli. ramazanda öldü. üç ay_ oldu işTe. (EİMA, II/19/117)

b) cuma günü ı şey gelin üsdüne gitme de mi? gelin üsdüne gitme âdetleri olurdu. (EİBMA, I/15/10)

c) GB: valla her túrlü. a şey evelâ ğını ğecesiniñ dē şēsini geyē, elbīsesini. undan sona anam bi Ta vardı adı neydi? MY: nişan yapmıdan sen ğınıyı ğeşdiñ. GB: yo yo bi dü. aman biñdallı mı şamdallı mı va ne ğarın osmanı elbīsesi va. (EİMA, II/39/145)

sen söyle, ne o?, neydi?

(23a-b)'de “sen söyle” (veya bu anlamdaki başka bir söz), (23a) ve (23c)'de “ne o”, (23d-f)'de “neydi” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Bu düzeltme sözlerinin diğerlerinden farklı olarak tümce yapısında oldukları, (23c-f)'nin ise (22)'de soru biçim birimi ile oluşturulan örneklerde olduğu gibi soru ifadesi taşımaları dikkat çekicidir. Konuşurun bu düzeltme sözlerini emin olamadığı durumlarda kullandığı, bu sözü kullanarak düzeltme yaparken dinleyiciyi de düzeltme sürecine katmak istediği ve çoğu zaman dinleyiciden düzeltme için yardım talep ettiği görülür. (22) ve (23) numaralı örnekler bu bağlamda konuşur başlatmalı alıcı düzeltmesi olarak da değerlendirilebilir.

(23) a) onnarınan da döydükTen kerı şey_ıderdiK. ne_o sen geTin_ adını yıkãrdık buydayları un yapardıĝ unnarđan yirdik. (EİMA, I/115/55)

b) şehirdele. dē ğız ğız ölunu okutTü. şeyde okutTü. diyemedim. aman yā rabbim dilimiñ_ ucunda da diyemiyom.. bu şeyde, mevlānā nêrdê? Sİ: Konya 'da. HÖ: hah konyadã okudu. (EİMA, I/72/17)

c) düz çalıyoduñ_ işde di.. şeynen ne_o? X: orĝ mu? AU: orĝ va da ne diyolar kãmãra gibi çeken. işde şeye daķıyolar ya. sesi çok çıkıyo ya. Sİ: Hoparlör mü? AU: he. mikrofonna. (EİYA, I/24/96)

d) ğlmiş bu yörük ğızını aya şı aĝa ya evine getimiş evine getirincã şindiki şeden satıl urdu yimek yapıyoz ya neydi onun_ adı?

*PK: şey hani şey gibi ‘çiçek gibi ya ol.. roka de_ il de. X: ... kar-
nıbahar mı? PK: karnıbahar ağılıma gelmeye. (EİYA, I/28/104)*

e) FB: *Buranın aslı mı bir yerden gelme falan mı? MU: yoh, anam babam buralıymış. başğa bi yerden da_âl bizim ‘dē babilarmızın babaları dedelerim şeyden neydi adını. o bizim gelmemiz nereden cāvid hüsnü, bizim esgiden_ gelme ana babamlarımızın babaları? H: horasandan gelme. MU: hah horasandan. (EİTA, II/1/109)*

f) EB: *Nereden getirdiler onlar? ME: şī ārıdan ārının neydi? şey yā u.. urası yāy? x: tatvandan geldi. ME: tatvandan. (EİMA, II/10/78)*

öyle ya

(24a)’da “öyle ya” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Bu düzeltme sözüne daha çok konuşur tarafından tereddüt yaşanan ifadede tereddüdün son bulması ve aynı ifadeden emin olunması durumunda karşılaşılmaktadır.

(24) a) biri kütahyada, biri burda. dō_üm tārıhleri elli üş, öle ya elli üş dömlü (EİBMA, I/48/83)

bilirsin

(25a)’da “bilirsin” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Bu düzeltme sözü konuşmada bahsi geçen bir ifadenin dinleyici tarafından anlaşılıp anlaşılmadığını kontrol etmek amacıyla kullanılmaktadır.

(25) a) kerpiş deriz şu evler kerpişdir, bilme.. kerpiji bilirsin, kerpiş kesdik. (EİBMA, I/48/135)

dur

(26a-b)’de “dur” düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Bu düzeltme sözünün, emin olunamayan bir ifadenin konuşur tarafından hatırlanma sürecinde konuşmadaki boşluğu doldurmak amacıyla söylendiği gözlenir. (24), (25) ve (26) numaralı örneklerdeki düzeltme sözlerinin de tümce yapısında oldukları görülür.

(26) a) ilyas usda dērlerdi soyadını bilmīyo.. dur dombaycı var_ o adamlarıñ soyadları. ilyas dombaycı. (EİYA, I/08/127)

b) bubām yüz yaşını aşmış oluyo o_ zāman, tabī. bubam kırk_âl-tıda, kırk aman, dur kırk ye.., nūran altmış yedi do_umlu, benim küçük gız dörd_aylıkdı bâbam öldünde, elli sekiz yaşında öldü bâbam, kał pden_öldü. (EİBMA, I/19/87)

hah

(27a-c)'de "hah" düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Konuşur hatırlayamadığı bir durumda düzeltme ihtiyacı duymuş ve hatırlama anında bu düzeltme sözünü kullanarak düzeltmeyi gerçekleştirmiştir. (27b-c)'de örnekler aynı zamanda konuşur başlatmalı alıcı düzeltmesi olarak da değerlendirilebilir.

(27) a) tahire ablan şey marziye ablan kaş dömlü? öğretmen olan. hah, elli iki dömlü olması İâzım. (EİBMA, I/48/84)

b) OT: bulğaristan, tirnavu. EB: Tirnava. OT: hah. tirnava. (EİBMA, II/3/9)

c) FB: *Buranın aslı mı bir yerden gelme falan mı?* MU: yoh, anam babam buralıymış. başğa bi yerden da_āl bizim 'dē babalarımızın babaları dedelerim şeyden neydi adını. o bizim gelmemiz nereden cāvid hüsnü, bizim esgiden_ gelme ana babalarımızın babaları? H: horasandan gelme. MU: hah horasandan. (EİTA, II/1/109)

ı

(28a-c)'de "ı" düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. Bu düzeltme sözünün "ay", "hah" vb. örneklerde olduğu gibi sözcükselleşme sürecindeki ünlem türünde bir sözcük olduğu söylenebilir.

(28) a) gene yapıyolā televizyonda ya. televizyon.. qarı.. ıı adamlar hiç gelmez, hē o senin torunun. (EİBMA, I/44/122)

b) cuma günü ıı şey gelin üsdüne gitme de mi? gelin üsdüne gitme ādetleri olurdu. (EİBMA, I/15/10)

c) EB: *Eski muhacir yemeklerinden ne yaparsınız? Var mıdır hâlâ yaptığınız böreklerden, çöreklerden?* MÖ: böreklerden ıı, şimdi bēm torunu hatırlatdın bana. (EİBMA, I/3/103)

şey

(29a-h)'de "şey" düzeltme sözü kullanılarak kendini düzeltme gerçekleşmiştir. (28) ve (29) numaralı örneklerin hatırlamaya çalışma sürecinde duraklama süresini doldurmak amacıyla konuşur tarafından söylenen düzeltme sözleri oldukları söylenebilir.

(29) a) dokuz do_üşmüş bi tā do_ureymış_ otuz mu.. şe sekiz mi olcā mışın? (EİYA, I/17/58)

b) birin de iki çocū va, şe.. birin de üç çocū va. (EİYA, I/18/36)

c) ē bu da_ıı_ismi şey tülüce da_ı. (EİYA, I/29/107)

d) inşallah_hadi. odunbazarında ev.. şiler vardı. evleri va unna-
rın. (EİYA, II/11/65)

e) odunbazarının yanında çe.. şey vardı ya. cāmi va, okul vārđı.
(EİYA, II/11/67)

f) tāmam_işde bizim bu bi kaç kişi yozğat tarafından gelmiş şē..
çorum tarafından. (EİYA, II/12/53)

g) üç yüzde ta olmuş ħani bal.. şeyde olmuş ya çanağkaled. (Eİ-
BMA, I/4/8)

h) kürt deyince şimdi ka.. şeyli var, karıslı var bi arkadaş dēyē
bak, evleri orda. (EİBMA, I/43/40)

tekrarlar

Bağımsız düzeltme sözlerinin yanında tümcede tereddüt yaşanan bölümlerde tereddüt edilen sözcüklerin tekrar edilmesi suretiyle yapılan kendini düzeltme örnekleri de bulunmaktadır. (30a-d)'de söylenen sözde tereddüt edilmiş ve düzeltme sözü olarak aynı sözün tekrar edilmesi suretiyle kendini düzeltme gerçekleştirilmiştir.

(30) a) önceden_öleydi. bi de ğızı.. ğızı çığardırladı sabā ezeninde. (EİYA, II/07/171)

b) anam beni şēderdi bakar.. bakardı üsdüme başıma. (EİYA, II/11/26)

c) kardaşlarım gençşlimiziñ serveTi samā.. sāmānımızuñ ğıymetini bilelim. (EİMA, I/14/72)

d) o_zaman bizim küyde öyle geyilirdi de ben gērçi gelinnik
giy.. ben gelinnik giydim de. (EİBMA, II/7/75)

3.2.2.2.2.3. Düzeltme

Konuşma anında kendini düzeltme sürecinin üçüncü ve son aşaması düzeltmenin yapılmasıdır. Hatanın tespit edilip konuşmanın kesilmesi; tereddüt, duraksama yaşanması veya düzeltme sözü kullanımı aşamalarından sonra konuşur, konuşmasında uygun düzeltmeyi yaparak süreci tamamlar. Daha önce oluşturulan konuşma ya da bu konuşmanın bir bölümü iptal edilerek ve iptal edilen bölüm yeniden oluşturularak düzeltme gerçekleşir. Böylelikle konuşma anındaki iletişim, konuşurun düşüncelerini daha sağlıklı yansıttığını düşündüğü şekilde devam etmiş olur. Çoğu kez bu düzeltme konuşur tarafından yapıyorken kimi zaman da düzeltmenin alıcı tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bazı durumlarda ise (uygun ifadenin bulunamaması, hatanın doğrulanamaması, hatırlayamama vb. durumlarda) düzeltme aşamasının atlanarak konuşmanın sürdürüldüğü görülür.

Sonuç

Çalışmada konuşma üretimi, konuşma hataları, düzeltme konuları üzerinde durulmuş; başkasını düzeltme ve kendini düzeltme olarak iki ana başlığa ayrılan düzeltmelerden ana dili konuşuru olarak konuşma anında kendini düzeltme örnekleri ele alınmıştır.

Düzeltilmelerin, konuşurun psikolojik durumu başta olmak üzere birtakım nedenlere dayandığı gözlenmiştir. Bir sözcükte hata yaptığını düşünme, bir biçim biriminde hata yaptığını düşünme, dil sürçmesi, kullandığı sözcüğün kapsamını daraltma, kekeleme, hatırlayamama, hatırlamaya çalışma veya yanlış hatırlama, söylediğinden emin olamama, söylediğini bir benzeri ile karıştırma, kullandığı ağız özelliğini ölçünlü dildeki şekil ile değiştirme ihtiyacı duyma, konuşmanın arasına bir açıklama ekleme nedenleri ile konuşma anında düzeltmeler yapıldığı görülmüştür.

Konuşma anında kendini düzeltme süreci üç aşamada ilerlemektedir:

1. Kendini izleme, hatanın tespiti ve konuşmanın kesilmesi,
2. Tereddüt yaşama, duraksama veya düzeltme sözü kullanımı,
3. Uygun düzeltmenin yapılması.

İlk aşamada konuşurun kendi konuşmasını izlemesi sonucunda konuşma hatası yaptığını düşündüğü bölümlerde hatasını tespit ettiği bunun üzerine konuşmasını kestiği gözlenmiştir.

İkinci aşamada tereddüt yaşandığı ve bir düzeltme sözü kullanılarak veya herhangi bir düzeltme sözü kullanmaksızın duraksanarak düzeltmenin yapıldığı gözlenmiştir. Düzeltme sözü olarak “yok, hayır, tövbe, pardon, değil, aslında, aman, ay, işte, neyse, mı?, sen söyle, ne o?, neydi?, öyle ya, bilirsin, dur, hah, u, şey” ve tekrarlardan oluşan düzeltme sözlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Araştırma kapsamındaki metinlerde en çok düzeltmenin duraksama yoluyla yapıldığı, düzeltme sözü olarak en çok “aman” sözünün kullanıldığı görülmüştür. Araştırmada kullanılan veriler Eskişehir ili ağızları çalışmalarındaki metinlerle sınırlıdır. Metinlerde rastlanmayan ancak dilde kullanıldığını bildiğimiz “of, uf, hay, hımm, affedersin, özür dilerim, yalan olmasın” vb. birtakım düzeltme sözlerine çalışmada yer verilmemiştir. Temsil gücü yüksek, kapsamlı ve nitelikli bir konuşma derleminin hazırlanması ve araştırmacıların kullanımına açılması Türkçede yer alan düzeltme sözlerinin tespitinde büyük kolaylık sağlayacaktır.

Üçüncü aşamada ise konuşur, konuşmanın hatalı olduğunu düşündüğü bölümünü uygun biçimde tekrar oluşturarak düzeltmeyi tamamlamış olur.

Konuşmada yapılan düzeltmeleri konu alan çalışmalar, dil kullanımı ile ilgili temel özelliklerin ortaya konması ve dil araştırmacıları tarafından daha

anlaşılır sonuçlar elde edilmesi adına önemli katkılarda bulunabilir. Derlem tabanlı olarak başkasını düzeltme hakkında yapılacak çalışmalarla, konuşurun ve dinleyicinin çeşitli niteliklerinden yola çıkılarak konuşma hatasını yapanla düzeltmeyi yapan arasındaki ilişki, konuşmanın kibarlık stratejilerine ve sosyo-kültürel yapıya uygunluğu, konuşurun ve dinleyicinin toplumsal konumları vb. konularda; kendini düzeltme hakkında yapılacak çalışmalarla da, yabancı dil öğretiminde dil kullanım becerilerinin belirlenmesi, ana dili konuşurlarının psikolojik durumu, düzeltme tercihleri vb. konularda önemli bulgular elde edilebilir. Ayrıca laboratuvar koşullarında yapılacak araştırmalarla, hatanın tespit edilme hızı, düzeltme süresi gibi bulgulardan hareketle konuşmanın niteliği ve konuşurun durumu hakkında veriler elde edilebilir.

Kaynakça

- Altıparmak, A. (2015). *Türkçe konuşmada akıcısızlık: psikodilbilimsel bir inceleme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altıparmak, A. ve Kuruoğlu, G. (2017). Anadili Türkçe olan 4-8 yaş grubu çocuklarda konuşma akıcısızlığının incelenmesi. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 34(1), 39-47.
- Ang, J., Dhillon, R., Krupski, A., Shriberg, E., ve Stolcke, A. (2002). Prosody-based automatic detection of annoyance and frustration in human-computer dialog. *In Seventh International Conference on Spoken Language Processing ICSLP-2002*, 2037-2040.
- Anshori, S. (2014). *A study of self-repair in speech errors made by the host and guest of Talk Asia Program in CNN TV*. Undergraduate Thesis, Malang: Maulana Malik Ibrahim State Islamic University of Malang, Faculty of Humanities.
- Bear, J., Dowding, J., Shriberg, E. ve Price, P. (1993). A system for labeling self-repairs in speech. *Technical Note 522*. SRI International, 1-9.
- Benedi, J. M., Lleida, E., Varona, A., Castro, M. J., Galiano, I., Justo, R. ve Miguel, A. (2006). Design and acquisition of a telephone spontaneous speech dialogue corpus in Spanish: DIHANA. *Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC)*, 1636-1639.
- Carroll, D. W. (2004). *Psychology of Language* (Fourth Edition). Wadsworth/Thomson Learning, Belmont, CA.
- Clark, H. H. ve Wasow, T. (1998). Repeating words in spontaneous speech. *Cognitive Psychology*, 37, 201-242.
- Doğançay-Aktuna S. ve Kamışlı S. (1996). Türkçe’de düzeltmeler: toplumdilbilimsel çözümleme ve kültürlerarası karşılaştırma. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, C. 7, 262-283.
- Doğru, F. (2017). *Eskişehir ili Manav ağızları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Duran, E. ve Sezgin B. (2012). Yankılayıcı okuma yönteminin akıcı okumaya etkisi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 31(2), 145-164.
- Eklund, R. (2004). *Disfluency in Swedish Human-human and human-machine travel booking dialogues*. Linköping: Department of Computer and Information Science, Linköping Studies in Science and Technology, Unitryck.
- Erdem, M. D. (2017). Hazırlıklı ve Hazırlıksız konuşma durumlarında akıcısızlık üretimi: psikodilbilimsel bir inceleme. *1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USOS 2017) Özetler Kitabı*. Ankara: 3 N Yayınları, 244.
- Godfrey, J. J., Holliman, E. C. ve McDaniel, J. (1992). SWITCHBOARD: Telephone speech corpus for research and development. *Acoustics, Speech, and Signal Processing, ICASSP-92.*, 1992, C.1, 517-520.
- Grønnum, N. (2006). DanPASS-a Danish phonetically annotated spontaneous speech corpus. *Proceedings of the 5th LREC*, 1578-1583.
- Harley, T. (2006). Speech errors: psycholinguistic approach. (Invited entry in *The Encyclopaedia of Language and Linguistics*, 11, 739-744). Oxford: Elsevier.
- İlbaş, S. (2015). *Eskişehir ili Balkan muhacir ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kansu-Yetkiner, N., Oktar, L., Yavuz, Y. ve Özgen M. (2015). Yazılı metinden sözlü çeviride akıcısızlık ve duraklar: Öğrenci odaklı bütüncü temelli bir yaklaşım. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 32(2), 103-118.
- Levelt, W. J. M. (1983). Monitoring and self-repair in speech. *Cognition*, 14, 41-104.
- Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: from intention to articulation*. Cambridge, MA: MIT Press/Bradford.
- Maclay, H. ve Osgood, C. E. (1959). Hesitation phenomena in spontaneous English speech. *Word*, 15(1), 19-44.
- Maekawa, K., Koiso, H., Furui, S. ve Isahara, H. (2000). Spontaneous speech corpus of Japanese. *LREC*.
- Markee, N. (2000). *Conversation analysis*. Mahwah, New Jersey, Londra: Lawrence Erlbaum Associates.
- Muthusamy, Y. K., Cole, R. A. ve Oshika, B. T. (1992). The OGI multi-language telephone speech corpus. *Second International Conference on Spoken Language Processing*, 895-898.
- Ortega-Garcia, J., Gonzalez-Rodriguez, J., ve Marrero-Aguiar, V. (2000). AHU-MADA: A large speech corpus in Spanish for speaker characterization and identification. *Speech communication*, 31(2-3), 255-264.
- Schegloff, E. A., Jefferson, G. ve Sacks, H. (1977). The preference for self-correction in the organization of repair in conversation. *Language*, 53(2), 361-382.
- Sert, G. (2015). *Eskişehir ili Yörük ağızları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sert, O., Balaman, U., Daşkın, N. C., Büyükgüzel, S. ve Ergül, H. (2015). Konuşma çözümlemesi yöntemi. *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi, MEUDED*, 12(2), 1-43.
- Shriberg, E. E., Bear, J. ve Dowding, J. (1992). Automatic detection and correction of repairs in human-computer dialog. *Proceedings of the DARPA Speech and Natural Language Workshop*, February 23-26, Harriman, New York, 419-424.
- Shirberg, E. E. (2005). Spontaneous speech: how people really talk, and why engineers should care. *Proceedings of Eurospeech, Ninth European Conference on Speech Communication and Technology*, Lisbon, 1781-1784.
- Sidnell, J. (2010). *Conversation analysis: an introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Sözlü Türkçe Derlem (STC), std.metu.edu.tr, Erişim tarihi: 01.10.2018.
- Stolcke, A., Ries, K., Coccaro, N., Shriberg, E., Bates, R., Jurafsky, D., Taylor, P., Martin, R., Ess-Dykema, C. V. ve Meteer, M. (2000). Dialogue act modeling for automatic tagging and recognition of conversational speech. *Computational linguistics*, 26(3), 339-373.
- Taussig, K. ve Bernstein, J. (1994). Macrophone: an American English telephone speech corpus. *Proceedings of the workshop on Human Language Technology*, Association for Computational Linguistics, 27-30.
- Türkçe Ulusal Derlem (TNC), tnc.org.tr, Erişim tarihi: 01.10.2018.
- Vural, E. (2008). *Disfluency in second language: a quantitative study on Turkish learners of English*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Enformatik Enstitüsü, Bilişsel Bilim Anabilim Dalı.
- Ward, W. (1989). Understanding spontaneous speech. *Proceedings of the workshop on Speech and Natural Language*, Association for Computational Linguistics, 137-141.
- Yıkıncı, S. (2015). *Ağız atlasları hazırlama yöntemleri ve Eskişehir ili Türkmen ağızları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Extended Summary

Repairs in language may be in the texts produced by the person himself or in the texts produced by someone else and they can be found sometimes in written texts but they are especially seen in spoken texts. Speakers make repairs in their own speeches and it is called self-repair in speech. Self-repair in speech is more common in spontaneous speech, and it is also rarely seen in prepared speeches. Various studies were published in Western literature under the titles of self-repair in speech, self correction in speech, speech repairs etc. There are a few researches on Turkish on this topic and there is no study dealing with this subject as an independent study. Examples of self-repair in speech are directly related to speech production and speech errors and they occur within these processes. Errors in speech production can also occur due to the medical condition of the speakers. Speech errors which based on health problems like brain damage, disorders in speech organs etc. and repairs due to these health problems are not addressed in this study. Self-repairs in speeches of the speakers who have healthy speech organs or healthy organs affecting speech are included in the scope of the study. The speech data used in this study were collected from the texts included in the *Eskişehir İli Manav Ağızları* (EİMA) (Doğru, 2017), *Eskişehir İli Yörük Ağızları* (EİYA) (Sert, 2015), *Eskişehir İli Türkmen Ağızları* (EİTA) (Yıkılmış, 2015) and *Eskişehir İli Balkan Muhacir Ağızları* (EİBMA) (İlbaş, 2015) studies which were previously compiled with the help of recording devices and transferred to writing.

In this study, “speech production”, “speech errors” and “repair” issues are emphasized. Repairs are divided into two main headings: self-repairs and other-repairs. This study focus on self-repairs in speech of the native speakers of Turkish.

It has been observed that self-repairs in speech are based on a number of reasons. Especially the main reason is psychological state of the speaker. Speech errors can be experienced when the old information can not be updated in situations that changes frequently. For example, when older people are asked about their age, it is seen that they first mentioned their previous ages and then they repairs their speeches. Speech errors are also common in cases such as not remembering the name of the person or the history of an event, etc. It is observed that people often find difficulty in remembering person names and realized that they made mistakes in person names and then self-repair in speech occurs. It is determined that in this study there are many reasons of self-repairs in speech. Some of these reasons are as follows: detecting a speech error, slip of the tongue, stuttering, trying to remember, failing to remember or misremembering, hesitation in a statement, using a similar word, needing to change a dialectal feature to standard language feature etc.

A self-repair proceeds in three phases. The first phase is monitoring (detecting of the trouble and intercepting of the speech). The second phase is hesitation, pausing and using an editing term. The third phase involves making the repair correctly. At the first phase, when the speech was monitoring by the speaker, it was observed that speaker found the error in the sections that speaker thought to be a speech error and stopped the speech upon it. In the second phase, it was observed that there was a

hesitation and the repair was made by using an editing term or pausing without any editing terms. It is determined that following editing terms are used in the texts: *yok, hayır, tövbe, pardon, değil, aslında, aman, ay, işte, neyse, mı?, sen söyle, ne o?, neydi?, öyle ya, bilirsin, dur, hah, u, şey* and repetitions. In the texts of this study, it is seen that the most repair are made through “pause” and the word “aman” is used as the most commonly used editing term. The data used in this study are limited to the texts in the studies about the Eskişehir dialects. A number of editing terms like *of, uf, hay, humm, affedersin, özür dilerim, yalan olmasın* etc. that are not found in the texts but are known to be used in the language are not included in the study. Compiling of a representative, comprehensive and qualified speech corpus and opening it to the use of researchers will provide great convenience in determining the editing terms in Turkish. In the third phase, the speaker completes the repair by re-establishing the part of the conversation which he considers to be wrong.

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- Uluslararası hakemli dergi olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* yılda (haziran ve aralık olmak üzere) iki sayı olarak yayımlanır.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de Türk dilinin tarihi, günümüzdeki durumu, Türkçenin dil bilgisi ve güncel sorunlarını ele alan bilimsel yazılara yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri bildiri kitaplarında yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir.
- Derginin genel yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleri ve İngilizce, Almanca, Rusça yazılara da yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://yaysis.ayk.gov.tr/BasimYayin/> adresinde yer alan **YAYSİS (Yayım Takip Sistemi)** üzerinden kabul etmektedir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmamaktadır.
- Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (Yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dâhil edilmez.) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki hakem tarafından yayımlanabilir raporu alan makale, bir sonraki sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazarlar, şahsi ORCID numaralarını “Ad SOYADI” bölümüne ekledikleri dipnotta belirtmelidirler.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Gönderilecek makale dosyasını TDK genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Dergiye gönderilen makalalarda Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 100, en fazla 200 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Dergiye gönderilen makaleler, gerekli hakem incelemeleri yapıldıktan sonra yayımlanır. Yazı Kurulu gönderilen makaleleri yayımlamama hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmayacak düzeltmeler yapabilir.
- Dergide yayımlanan makalelere ilgili yönetmelik hükümleri çerçevesinde telif ücreti ödenir.
- Dergide yayımlanan makalelerde ileri sürülen görüşler ve makalenin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar, makalenin kabul edilmesi hâlinde e-posta yoluyla Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten Yayın Ekibi'ne gönderilmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek satır

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA sistemi benimsenmiştir. Bu sebeple, gönderilecek makalelerin aşağıdaki kaynak gösterme sistemine uygun olması gerekmektedir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “Kaynaklar” adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin içinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TABLO VE ŞEKİLLER

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo içi metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları şeklin altında

Şekil 1:

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.

